munt- en penningkundig nieuws

januari/februari 1981
5e jaargang no. 1

de beeldenaar

NUMISMAAT

SEDERT 1880

MONNAIES - MEDAILLES - LIVRES NUMISMATIQUES - VENTES PUBLIQUES - ARCHEOLOGIE

✽

✽

MUNTEN - PENNINGEN - NUMISMATISCHE BOEKEN - VEILINGEN - OUDHEDEN

Jacques Schulman B.V.

Keizersgracht 448 — Amsterdam
Telefoon (020) 23 33 80 - 24 77 21 — Postgiro 9922

de beeldenaar

Munt- en penningkundig nieuws, Numismatisch maandblad voor Nederland en België.
Publikatie van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Eindredaktie:
W. K. de Bruijn
J. P. A. van der Vin

Redaktieraad:
J. Fortuyn Droogleever
A. Hettema
J. C. van der Wis

Uitgever:
Vonk/Uitgevers b.v.
Postbus 420, 3700 AK Zeist
Telefoon 030-791496 (b.g.g. 03404-52292).
Postgiro 3808080, t.n.v. 'De Beeldenaar' te Zeist.
Voor België:
Slavenburg's Bank
Antwerpen 2000
Rek.no. 655-8097099-43
t.n.v. Vonk/Uitgevers b.v.

Abonnementsprijzen:
Inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar:
Nederland, België, Suriname en Ned. Antillen: *f* 25,–.
Overige landen: *f* 51,50.
Losse nummers: *f* 4,50 + portokosten.

Voor leden van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen.

Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar, omvatten alle in de desbetreffende jaargang te verschijnen nummers.
Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, indien niet vóór 1 december een opzegging is ontvangen.

Advertenties:
Inzenden aan:
Adv. afd. 'De Beeldenaar',
Postbus 420, 3700 AK Zeist, uiterlijk de 1e van de maand voor verschijning.
Tarieven op aanvraag verkrijgbaar.

De uitgever behoudt zich het recht voor zonder opgave van redenen advertenties niet te plaatsen.

Gehele- of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de uitgever.

© Copyright
Vonk/Uitgevers b.v.

ISSN 0165-8654

inhoud

De Numismaat en zijn boeken 3
De stedelijke muntslag te Deventer in de XVIde en XVIIde eeuw deel 1 4
Rekenpenningen 9
Kopergeld in de 4de eeuw (28) 17
Kopergeld in de 4de eeuw (29) (slot) 23
Muntvondst Den Dungen 1980 26
Nederlandse makers van penningen (14) Fransje Carbasius 27
Aktualiteiten 30
Boekbespreking 30
Boeken en tijdschriften 32
Mededelingen 32
Verenigingsnieuws 32
Nieuwe uitgaven 34
Agenda 38

De Numismaat en zijn boeken

Een serieuze munt- of penningverzamelaar zonder numismatische bibliotheek is eigenlijk iets ondenkbaars. Wat echter nog steeds verbazingwekkend weinig voorkomt is dat die verzamelaar een eigen boekmerk of Ex Libris heeft dat hij in zijn boeken plakt om aan te geven dat die van hem zijn.
Toch zijn zulke boekmerken al honderden jaren in gebruik, eigenlijk al net zo lang als er boeken worden gemaakt. Sommige boekenliefhebbers hebben er slechts één, dat zij voor al hun boeken gebruiken, anderen daarentegen hebben meerdere boekmerken, aangepast aan de diverse categorieën boeken in hun bibliotheek en onder die categorieën is er soms ook een die de numismatiek betreft.
Aan deze specifiek numismatische Ex Libris willen wij in deze jaargang van de Beeldenaar enige aandacht besteden. Het is daarbij de bedoeling er in elk nummer een te behandelen, waarbij we ons voorlopig beperken tot Nederlandse boekmerken.
Van zo'n Ex Libris zijn verschillende elementen voor de liefhebbers van belang. Met name gaat het erom te weten: Wie het heeft ontworpen en wanneer, in welke techniek het is uitgevoerd, voor wie het gemaakt is, wat het voorstelt en vervolgens kan daar nog aan worden toegevoegd of het past in een bepaalde kunststijl alsmede gegevens over maat, kleuren etc.
Als eerste in deze rij is hierbij afgebeeld het boekmerk van Joh. W. Stephanik, een man wiens naam nog steeds bekend is in de Nederlandse numismatiek. Hij leefde van 1860 tot 1905 en was een handelsman (dus geen beroepsnumismaat). Van de oprichting af was hij secretaris van het Kon. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en van 1893-1900 was hij lid van de redactie van het 'Tijdschrift' van dat genootschap. Tevens was hij conservator van de muntverzameling van het Kon. Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam. De door hem samengestelde catalogi van deze collectie en van zijn eigen, zeer omvangrijke, verzameling, zijn nog steeds werken die de boekenkast van menige verzamelaar sieren. Verder heeft hij verschillende numismatische publicaties op zijn naam staan.

Zijn Ex Libris is ontworpen door Prof. Dr. Antonius Johannes Derkinderen (1859-1925) en is (rechts boven op het lint) gedateerd 1897. Het is een mooi voorbeeld van de Jugendstil en geeft met de twee figuren die elk een penning ophouden en de tekst 'Des pennings voor en keerzijde' een duidelijke verwijzing naar de numismatische belangstelling van de eigenaar, hoewel zo'n voorstelling ook andere uitleg toelaat. De spreuk IN DUBIO ABSTINE ofwel Zie er vanaf bij twijfel, is nog steeds toepasbaar op menig verzamelaar als een prijs wat hoog uitvalt of een stuk er wat twijfelachtig uitziet.

Derkinderen heeft maar zeer weinig Ex Libris ontworpen. De literatuur vermeldt er maar 7. Zijn bekendheid als kunstenaar komt van ander werk, zoals bv. zijn wandschilderingen in het raadhuis van 's-Hertogenbosch en in de Koopmansbeurs te Amsterdam. Van 1907-1925 was hij directeur van de Rijksacademi voor Beeldende Kunsten te Amsterdam.
Over het Ex Libris zelf valt verder weinig te vertellen. De afbeelding spreekt voor zichzelf. Het is een tekening, waarvan een cliché is gemaakt. De afmetingen zijn 79 × 98 mm.

Literatuur: Tijdschrift van het Genootschap 1905, P. A. Scheen-Nederlandse Beeldende Kunstenaars 1750-1950, Walter Grasser-Numismatiker Ex Libris.

P.S. De redactie zou graag een overzicht willen hebben van de Ex Libris van Nederlandse verzamelaars. Willen lezers die er een hebben, ook als dat niet specifiek numismatisch is, dit melden. Zo mogelijk met de naam van de ontwerper, de ontwerpdatum (jaar), en de techniek van uitvoering (cliché naar tekening, houtsnede e.d.), alsmede eventueel een toelichting op de afbeelding. Als het even kan met toevoeging van een viertal exemplaren toe te zenden aan W. K. de Bruijn, Lemnosdreef 2, 3562 JK Utrecht.

W. K. de Bruijn

De stedelijke muntslag te Deventer in de XVIde en XVIIde eeuw, deel I

door J. Fortuyn Drooglever

In de 2de jaargang van dit tijdschrift werd een overzicht van de stedelijke Deventer muntslag in de 15de eeuw gepubliceerd.[1] In aansluiting op dat overzicht volgt hieronder een korte geschiedenis van deze muntslag in later tijd, gevolgd door een catalogus van alle Deventer munten die sinds 1575 werden aangemaakt.

Over de geschiedenis van de Deventer muntslag is slechts één oorspronkelijk overzicht verschenen, waaruit de weinige latere publikaties over dat onderwerp steeds weer hebben geput. Dit overzicht werd samengesteld door Mr W. H. COST JORDENS en verscheen in de Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren in de jaren 1854 en 1855. De schrijver noemde zijn verhandeling 'een stukje dat veelmeer eene verzameling van aanteekeningen dan als eene volledige verhandeling van het onderwerp is te beschouwen, waartoe trouwens de schrijver de noodige kennis zou ontbreken'. Maar deze verzameling aantekeningen, slechts ondertekend door de letters C.J. bevatten een zo groot aantal gegevens, aanhalingen uit archiefstukken en historische bijzonderheden dat het niet eenvoudig is, ook al pluist men de vele, zich in het Deventer archief bevindende documentenmappen die de Munt betreffen, nauwkeurig uit, om veel nieuwe, althans belangrijke feiten over de Deventer munt aan het licht te brengen. De verhandeling van Cost Jordens is evenwel, zoals dat in de vorige eeuw gebruikelijk was, volgens de tegenwoordige opvattingen enigszins wijdlopig geschreven, en bovendien is de tekst, verschenen in een tweetal almanakken, tegenwoordig moeilijk te verwerven; slechts sporadisch wordt een exemplaar antiquarisch aangeboden.
In het standaardwerk van Van der CHIJS, waarin herhaaldelijk naar Cost Jordens wordt verwezen, zijn, behalve de volledige tekst van muntbrieven uit 1503 en 1523[2] geen verdere gegevens van belang over de geschiedenis van de Deventer muntslag te vinden. Een overzicht van de geschie-

denis van alle Overijsselse stedelijke muntslagen is aanwezig in het vademecum voor de reizende tentoonstelling 'Klein geld-grof geld', welk overzicht uiteraard zeer beknopt gehouden is.[25]

Het lijkt mij daarom niet overbodig om, als inleiding tot de hieronder volgende catalogus, enige beschouwingen over en een historisch overzicht van de stedelijke Deventer muntslag te geven, waarbij tevens iets over de periode van 1500 tot 1523 wordt vermeld, welke periode niet werd behandeld in de inleiding tot de in 1978 gepubliceerde catalogus, die de Deventer munten tot 1575 bevat.[1]

Nadat in 1458 de eerste stedelijke Deventer munt geslagen was en in 1466 de bisschoppelijke muntslag, die sinds 1048 in Deventer gefunctioneerd had, ongemerkt was overgenomen, sloeg men diverse series stedelijke munten. Aanvankelijk werden naast bracteaten, eenzijdig geslagen koperen muntjes, zilveren munten geslagen, die nauw aansluiten bij de voorafgaande bisschoppelijke munten, maar na 1481 kregen de Deventer munten een eigen aanzicht. Ook begon men gouden munten aan te maken, nadat de stedelijke regering hiertoe – tegen betaling van 80 goudguldens – verlof had gekregen van Keizer Frederik III in 1486. In 1499 verscheen een fraaie zilveren stuiver waarop de stadsheilige, St. Lebuinus, staat afgebeeld. In 1500 werd wederom een Lebuinusstuiver aangemaakt, evenals in 1503 en 1509, in welke jaren ook een halve stuiver werd geslagen. In 1500 en 1509 liet Deventer bovendien een dubbele stuiver aanmaken, waarop de stedelijke adelaar op de voorzijde en het stadswapen op de keerzijde werd aangebracht.

In een valuatie van 1502[3] worden vele munten vermeld, o.a. ook Deventer 'wevelers en senghers', waarmede waarschijnlijk de witpenningen, die van 1466 tot 1474 geslagen werden, bedoeld worden.

Voor het eerst vinden we de naam van een muntmeester vermeld in 1503 als met Gherijt van Elten op 22 mei 1503 wordt overeengekomen om gouden guldens van 18 kar. te slaan ter snede van 76 op 't mark Trooysch.[4] In 1503 maakte men ook zilveren munten aan en wel dubbele, enkele en halve stuivers. Hele en halve plakken van dat jaar worden vermeld door Cost Jordens,[5] maar deze munten heb ik in geen enkele verzameling aangetroffen. In 1509 kreeg een nieuwe muntmeester, Lambert Vlemynck, opdracht om dubbele, enkele en halve stuivers aan te maken:[6] ook werden in dat jaar plakken geslagen. In 1517 wordt een nieuwe serie munten, bestaande uit een kwart stuiver, een achtste stuiver en een plak aangemunt, die Cost Jordens niet vermeldt, maar die in diverse collecties aanwezig is, en in 1523 vervaardigt muntmeester Albert Munter een grote serie fraaie Deventer munten, bestaande uit een goudgulden, een grote zilveren munt, die Deventer Scellinck wordt genoemd, een dubbele, enkele, halve, kwart en achtste stuiver en twee soorten plakken.[7]

Van 1523 tot 1588 voorzag de zg. Driestedenmuntslag, een gezamenlijke muntslag van Deventer, Kampen en Zwolle, in de behoefte van aanmunting. Alleen in 1578, tijdens het beleg van Deventer door Rennenberg, werden stedelijke noodmunten geslagen. Van 1588 tot 1590, als Deventer heroverd is door de Spaanse troepen – 'weer onder 's Konings gehoorzaamheid is teruggebracht' zoals in de placaten staat – houdt uiteraard de samenwerking met de andere IJsselsteden op. In die jaren wordt jaarlijks een stedelijke stuiver geslagen. In 1591, als de stad definitief tot de Verenigde Provincien behoort, doet Deventer pogingen om de Driestedenslag te hervatten, evenwel zonder succes. De stedelijke muntslag wordt in 1594 hervat en komt na enkele jaren tot volle werking.

De Staten-Generaal stelden zich reeds in 1586 op het standpunt dat de werkzaamheden van de stedelijke munthuizen beëindigd dienden te worden.[8] De belanghebbende steden gingen, zoals te verwachten was, niet op dit standpunt in. Vervolgens werd onderhandeld over het afzien van de stedelijke muntrechten tegen een jaarlijkse vergoeding, uit te betalen door de Staten-Generaal in elk jaar dat geen stedelijke muntslag bedreven werd. Toch besloot in 1598 de Deventer stadsregering tot het aanmaken van nieuwe zilveren schellingen en kleinere munten. Hoe een en ander in zijn werk is gegaan, is onzeker. Ik vond hierover in de archieven geen gegevens, en ook Cost Jordens vindt het 'niet gemakkelijk zich eene regt duidelijke voorstelling te vormen'.[9]

Op grond van middeleeuwse privileges, waardoor de IJsselsteden hun muntrechten van de Duitse keizers hadden verkregen, besloot men op de munten van 1598 en op vele latere munten de Rijksadelaar en de naam van de Duitse keizer aan te brengen. Voor nadere gegevens over deze privileges en de toelating van de IJsselsteden tot de Nederrijns- of Nederlands-Westfaalse Kreits verwijs ik naar een beschrijving van de geschiedenis der Driestedenslag.[10]

Tussen 1600 en 1605 vond de aanmunting plaats van goudguldens, ducaten, rijksdaalders en kleinere zilveren munten waaronder een zeer klein, éénzijdig geslagen muntje[11] en koperen duiten. Op 20 maart 1606 werd, na vele onderhandelingen, een

overeenkomst met de Staten-Generaal aangegaan, waarbij Deventer (evenals andere steden) toezegde gedurende de drie komende jaren niet te zullen munten; als compensatie zou dan de Staten-Generaal *f* 2000,— per jaar uitkeren, welk bedrag aan de plaatselijke fortificaties ten goede zou komen. Deze overeenkomst werd in 1609 verlengd. In 1615, nadat een nieuwe muntmeester, Matthys Goossens benoemd is, werd weer een ducaat geslagen. Reeds eind 1616 overleed deze muntmeester en op 9 april 1617 werd een opvolger, Claes Meynerts benoemd, die een grote hoeveelheid gouden en zilveren munten vervaardigde. Al spoedig blijkt deze Meynerts tè actief te zijn: hij werd in 1618 te Keulen gearresteerd omdat hij meer dan de toegestane 28.000 mark zilver heeft vermunt![12]
Onder het muntmeesterschap van Meynerts zijn wel meer onregelmatigheden gepleegd. Op zijn uit de toon vallende achtstuiverstukken kom ik later terug. Zijn florijnen zouden slechts 27 (i.p.v. de voorgeschreven 28) stuivers waard zijn geweest. De stad trok echter belangrijke voordelen uit de wellicht dubieuze handelwijze van de muntmeester en hield hem dan ook de hand boven het hoofd. Tot 1626 toe werden herhaaldelijk de door de Staten-Generaal verboden florijnen geslagen. Deze gang van zaken eindigde in 1626, want in dat jaar kende de Staten-Generaal aan Deventer een jaarlijkse rente van *f* 2000,— toe op conditie dat alleen gouden munten, rijksdaalders en leeuwendaalders aangemunt zouden worden, welke laatste munten speciaal voor de export naar de Levant bestemd waren. De uitkering van *f* 2000,— is volgens de Cameraarsrekeningen van 1629 tot 1656 uitbetaald.

In 1626 overleed muntmeester Meynerts, toen hij in gevangenschap verkeerde in verband met muntvervalsingen, die hij zou hebben gepleegd in zijn nevenfunctie van muntmeester van Huissen. De in dat jaar benoemde nieuwe Deventer muntmeester Johan Wyntgis beperkte zich aanvankelijk tot het slaan van de toegestane gouden munten, rijksdaalders in kleine oplagen, halve stuivers en duiten. Van 1640 tot 1644 sloeg hij bovendien de voor de export bestemde leeuwendaalders. Na het overlijden van Johan Wyntgis in 1644 stond de Deventer munt stil tot 1662. Waarschijnlijk is deze stilstand veroorzaakt door de ongunstige ligging van Deventer voor invoer van zilver en uitvoer van munten overzee, waardoor een exploitatie van de munt in die jaren niet meer lonend was, evenals dit in Nijmegen het geval was.

Kennelijk onder invloed van de grote vraag naar de in 1659 ingevoerde nieuwe noord-Nederlandse munten, de dukaton en de rijksdaalder, besloot op 21 december 1661 de stadsregering de munt weer te openen 'tot consent van der Stadts muntregaal' en zij benoemde tot muntmeester Dr Johan van Harn 'om te munten den zilveren Rijder en den zilveren Ducaet'.[13] Op de zilveren dukaat of rijksdaalder wordt geen Rijksadelaar of naam van een Duitse keizer meer aangebracht; beide munten vertonen op de keerzijde het Generaliteitswapen. Behalve deze munten sloeg van Harn ook ducaten, leeuwendaalders en in 1663 ook stuivers en duiten. In 1664 werd van Harn opgevolgd als muntmeester door Wilhelm Sluysken, die tot 1670 jaarlijks dukatons of zilveren rijders, rijksdaalders, en/of leeuwendaalders liet slaan. Van 1670 tot 1682 kwam de Deventer munt weer tot stilstand, met uitzondering van het rampjaar 1672, wanneer een kleine serie noodmunten geslagen worden.

In 1680 voerde men in Holland twee nieuwe munten in: de gulden van 20, en een driegulden van 60 stuivers. Nadat in 1681 Pieter Sluysken, de zoon van de vroegere muntmeester Wilhelm Sluysken tot muntmeester benoemd was, begon men in 1682, toen de Deventer munt heropend werd, dezelfde munten te slaan, al werden in de daarop volgende jaren ook de vroegere denominaties als daalders en schellingen in omloop gebracht, evenals de florijnen ad 28 stuivers, welke laatste soort het meeste voordeel voor muntheer en muntmeester opbracht. Evenals dit in andere muntplaatsen buiten Holland het geval was, was de uitgifte van daalders, florijnen en schellingen in de jaren 1683-1688 overdadig. Evenwel moet vastgesteld worden dat de kwaliteit van de meeste stedelijke munten uit deze jaren opvallend slecht was.[14] In 1685 begon de Deventer munt daalders te vervaardigen op de voet van Zeeland. Van deze daalders bestaan tenminste 5 typen en de gehele muntslag van de jaren 1685 en 1686 maakt een rommelige indruk. Mogelijk werd dit veroorzaakt door het feit dat in 1683 de Deventer munt voor 16 jaren verpacht werd aan de muntmeester Sluysken voor een pachtsom van *f* 32.000,—. Uiteraard wilde deze een zo groot mogelijke winst behalen, zonder de wettelijke bepalingen van gewicht en gehalte te veel te overschrijden. Buiten Overijssel werd dan ook regelmatig tegen de Deventer munten geprotesteerd, vooral tegen de hier geslagen florijnen en schellingen.

Door de grote vraag naar zilver tengevolge van de overdadige uitgiften in 1685 en 1686 steeg echter de zilverprijs, en daarmede werd het profijt van de muntmeester geringer. De aanmaak van florijnen werd in 1686 stopgezet, die van de daalders nam sterk af en alleen de schellingen, met een laag zilvergehalte, werden nog in grote hoeveelhe-

den geslagen.[15] De drieguldenstukken en de guldens, waarvan het gehalte op peil bleef door de strenge voorschriften, werden in geringe mate aangemaakt.

Op 22-12-1686 publiceerden de Staten van Holland en West-Friesland twee placaten, waarin werd aangekondigd dat voortaan alleen de gulden en andere munten op dezelfde voet geslagen zouden mogen worden. De uitvoer van eigen munten naar Zeeland, Friesland en Groningen werd verboden, evenals de invoer van de in die provincien geslagen munten. Daalders, florijnen, schellingen en andere munten op lagere voet dan die van de gulden mochten dus niet meer worden aangemaakt en in- of uitgevoerd.[16] Hierdoor wilde men bevorderen dat munten met een laag zilvergehalte buiten omloop zouden geraken. Een dergelijke maatregel was ter Staten-Generaal toegezegd door de Staten van Utrecht, Gelderland en Overijssel, maar in deze provincien werd hierover niets officieel afgekondigd.[17] Op 6-12-1686 reeds besloten Schepenen en Raad van Deventer het door de Staten van Overijssel toegezegde – maar dus nimmer afgekondigde – verbod gedeeltelijk en slechts voor een jaar te zullen honoreren,[26] en in 1687 zijn dan ook in Deventer geen schellingen en florijnen aangemaakt, maar wel een aantal daalders. In 1688 werd de achterstand echter ingehaald en de aanmaak van schellingen was in dat jaar groter dan ooit. Zoals Van Gelder opmerkt[18] kan in de jaren 1688 en volgende met recht van een schellingenplaag worden gesproken. Deze plaag duurde voort tot 1691. In dat jaar, op 7-8-1691 werd een placaat gepubliceerd waarin het slaan van alle, niet in de Generaliteitsordonnantie voorziene munten binnen de Republiek verboden werd. Toegestaan werd uitsluitend het aanmunten van 'den Drieguldenspenning met syn gedeeltens... so als deese... in den jare 1686 geconstitueert en vastgesteldt is geweest'.[27] Toch werden in Deventer in 1692 nog enkele florijnen en leeuwendaalders geslagen, maar in 1693 werd de stadsmunt gesloten en op 16 april 1694 kwam een accoord tot stand waarin de stad het aanbod kreeg om tegen een jaarlijkse vergoeding van *f* 4000,— de muntslag achterwege te laten. Tot 1698 werd van dit aanbod gebruik gemaakt, maar in dat jaar begon men weer met het aanmunten van Deventer munten, onder conditie dat de muntmeester onderworpen zou zijn aan het toezicht van de Raad van State en dat alleen de door die Raad toegelaten munten zouden worden aangemaakt. Dit toezicht gaf aanleiding tot vele moeilijkheden, klachten en protesten en op verzoek van Stadhouder Willem III werd de munt op 4 november 1698 wederom gesloten, met als gevolg dat de indertijd afgesproken vergoeding van *f* 4000,— weer jaarlijks aan de stad werd uitgekeerd. In dit jaar, 1698 kwam een definitief einde aan de stedelijke Deventer muntslag. Wel kreeg in 1702 de muntmeester verlof dubbele stuivers te slaan ten dienste van de Verenigde Oostindische Compagnie. Ook in de jaren 1707 en 1708 werd een klein aantal dubbele stuivers op bestelling van de V.O.C. aangemaakt, met welke activiteit een eind was gekomen aan de werkzaamheden van het Deventer munthuis.

In het Stedelijk Deventer archief, de Deventer Archiefdienst genaamd, bevinden zich enkele muntregisters, die het officiële verslag bevatten van alle munten die gedurende de jaren 1618 tot 1708 zijn geslagen.[19] Met behulp van deze registers was het mij mogelijk ten naasten bij de oplage van de meeste munten sinds 1618 te bepalen, althans de officiële oplage. Bij het bestuderen van deze registers krijgt men herhaaldelijk de indruk dat er wel eens van de officiële opgaven is afgeweken. Soms kloppen de optellingen niet. Soms ook, zoals bij de achtstuiverstukken van 1619 en 1620, krijgt men sterk de indruk dat er meer munten zijn geslagen dan er worden verantwoord omdat er drie verschillende beeldenaars zijn ontworpen en gebruikt voor een – verantwoorde – geringe oplage. Bovendien wijken twee beeldenaars sterk af van de toenmalige Deventer munten. In het op alle munten vermelde jaartal 1618 is volgens het register geen enkele achtstuiver geslagen! Waarschijnlijk wilde men de herkomst uit Deventer zoveel mogelijk verdoezelen. Dit alles doet denken aan malversaties, misschien uitgevoerd met medeweten en ten gunste van de Stedelijke regering, mogelijk echter ten voordele van de muntmeester als 'zelfstandig ondernemer', waarbij dient te worden opgemerkt dat dergelijke praktijken ook in andere steden werden uitgeoefend.
De Deventer munt had in de 17de eeuw geen al te fraaie reputatie; als 'Godtlooze en schelmaghtige munt van Deventer' wordt zij betiteld door een gedeputeerde van Holland in 1686.[20] Herhaaldelijk werden de muntmeesters door instanties buiten Overijssel ter verantwoording geroepen, in 1670 verraste Generaalmeester Boreel de Deventer munt bij het slaan van een partij minderwaardige leeuwendaalders[21] met als gevolg dat de muntmeester W. Sluysken moest vluchten en uit zijn ambt worden ontzet. Na deze calamiteit werd de Deventer munt weliswaar gesloten, maar 12 jaar later, in 1682 kreeg de zoon van de ontslagen muntmeester, Pieter Sluysken toestemming om tegen betaling van *f* 2000,— per jaar de muntslag te hervatten. Ook tijdens diens muntmeesterschap liet het gehalte van vele munten te wensen over, want in 1686 werd geklaagd dat de florijnen van 28 stuivers slechts 24 stuivers waarde hadden.[22]

Herhaaldelijk vraagt men zich af bij het bestuderen van de archiefstukken in hoeverre de stedelijke regering stilzwijgend accoord ging met het te lage zilvergehalte van de Deventer munten, en in welke mate de stad profiteerde van de malversaties, waarvoor de muntmeesters verantwoordelijk werden gesteld. Hierbij wil ik opmerken dat de (gouden) dukaten, de ducatons en de rijksdaalders steeds in het voorgeschreven gehalte werden geslagen; er is althans nimmer tegen deze munten geprotesteerd.

De bestudering van de muntregisters leidt echter niet alleen tot de bovenvermelde overwegingen en bespiegelingen; ook meer exacte gegevens kon ik aan deze, soms moeilijk leesbare, documenten ontlenen. Zoals ik reeds vermeldde kon hieruit in de meeste gevallen de – officiële – oplage van elke munt worden bepaald. Deze is te bepalen uit het gewicht van de dagelijkse produktie dat in de registers vermeld staat. Ik ben er vanuit gegaan dat de munten de voorgeschreven zwaarte hadden en de op deze wijze bepaalde oplage is dan ook als een minimum te beschouwen. Ik neem aan dat, voorzover te licht werd geslagen, dit meer door het gehalte dan door de zwaarte van elke munt zal zijn veroorzaakt. Evenwel bestaat ook de mogelijkheid dat munten geslagen zijn, die niet in de registers verantwoord worden; een clandestiene muntslag zou vooral mogelijk gemaakt zijn door de tussen 1685 en 1690 ingevoerde schroefpersen, die door hun geruisloze werken het heimelijk munten in de hand werkten.[23]

Een ander gegeven, dat de bestudering van de muntregisters opleverde, was de mogelijkheid de Deventer munten waarop geen jaartal is aangebracht, met grote waarschijnlijkheid te dateren. In de catalogus, die ik in de volgende nummers van de Beeldenaar hoop te publiceren wordt dit waarschijnlijke jaar van uitgifte steeds tussen haakjes vermeld.

Het komt herhaaldelijk voor dat gedateerde munten, die volgens het muntregister in een bepaald jaar geslagen zijn, in geen enkele collectie worden aangetroffen en nergens zijn beschreven. Mogelijk werden in zulke gevallen bij aanmunting stempels van een vorige jaar gebruikt, waardoor de stukken identiek zijn met de in een vorig jaar geslagen exemplaren. Toch heb ik dergelijke munten in de catalogus opgenomen bij het jaartal van (geregistreerde) aanmunting met de bijvoeging NA (=nergens aangetroffen).

Een laatste gevolgtrekking, die het bewerken van de muntregisters opleverde, is de vaststelling van de activiteit, die het munthuis ontplooide. De produktie op sommige dagen is onvoorstelbaar groot geweest. Zo werden in de week van 24 tot 30 januari 1619 meer dan 40.000 florijnen geslagen, dus meer dan 6000 stuks per dag. Ik kon niet nagaan hoeveel munters dat jaar werkzaam waren. Wel bestaat een opgave uit 1698, waarin over 13 munters wordt gesproken,[24] in welk jaar ruim 600.000 munten werden geslagen, dus gemiddeld 2000 per dag of 160 per munter dagelijks, hetgeen mij een redelijke produktie lijkt. Aangenomen mag worden dat in 1619 een groot aantal overuren door de munters is gewerkt, en ik wil als besluit de hoop uitspreken dat deze overuren indertijd naar behoren zijn uitbetaald!

Literatuur

1 J. Fortuyn Droogleever, De stedelijke muntslag te Deventer in de XVde eeuw. De Beeldenaar II 1978 nr. 4 blz. 3 e.v.
2 P. O. van der Chijs, De munten van... Overijssel. Haarlem 1854 blz. 299 e.v.
3 Valuacie van... Payment in den Lande van Aueryssel 1502
4 Gem. Archiefdienst te Deventer (G.A.D.) nr. 886-2
5 W. H. Cost Jordens, Bijdragen tot de geschiedenis der Deventer munt. Overijsselsche Almanak v. Oudheid en Letteren. 1854 blz. 39
6 W. H. Cost Jordens, l.c. 1854, blz. 40
7 G.A.D. nr. 886-3
8 Groot Placaetboek I 2625
9 W. H. Cost Jordens, l.c. 1855, blz. 36
10 J. Fortuyn Droogleever, De Driesteden muntslag, Overijsselse Historische Bijdragen, 94ste stuk 1979, blz. 71 e.v.
11 H. Enno van Gelder, De Geuzenpenning 1976 blz. 29 e.v.
12 G.A.D. nr. 897-61
13 G.A.D. nr. 902-46
14 H. Enno van Gelder, Munthervorming tijdens de Republiek 1659-1694, diss. Utrecht 1949, blz. 109
15 H. Enno van Gelder o.c. blz. 120
16 Groot Placaetboek IV nr. 659/60
17 H. Enno van Gelder o.c. blz. 129
18 H. Enno van Gelder o.c. blz. 133
19 G.A.D. nr. 890-12/13, 901-1/2 en 902-43
20 H. Enno van Gelder o.c. blz. 122
21 Idem blz. 47
22 Idem blz. 122
23 Idem blz. 155
24 W. H. Cost Jordens l.c. 1854 blz. 81
25 H. Enno van Gelder, Klein geld-grof geld. 's-Gravenhage 1974
26 G.A.D. Rep. I-4-18
27 Groot Placaetboek IV-662

Rekenpenningen

van rekeninstrument tot historiepenning en speelpenninkje

door Bert van Beek

Zg. schoolpenning van Wolf Laufer, werkzaam in Neurenberg, eerste helft 17e eeuw. Algemeen wordt aangenomen dat de kinderen op school deze rekenpenningen gebruikten (JAK. 51)

Woord vooraf

Iedereen kent ze wel, die jetons. Je ziet ze soms in lotjes op veilingen of met hele laden vol bij sommige handelaren. Meestal kijk je er geen tweede keer naar. Het is waar, de meeste hebben hun uiterlijk niet mee. Vaak zijn ze afgesleten of hebben ze een raar koperkleurtje en omdat ze meestal met meerdere tegelijk verkocht worden heb je niet het gevoel dat je iets bijzonders onder ogen krijgt. Zo dacht ik er ook over, totdat ik van een kennis hoorde dat er op een veiling een munt van Philips de Schone tussen de zilveren jetons zat. Hij was daardoor zeker twee tot driemaal zo laag getaxeerd als eigenlijk zou 'moeten'. Helaas hadden meer verzamelaars dit gezien, zodat de prijs toch nog opliep. Eenmaal gekocht moest de munt natuurlijk goed beschreven worden en ik heb toen voor de aardigheid ook de beschrijving in de veilingcatalogus gevolgd en kreeg zodoende voor het eerst Van Mieris in handen. Wat me daar het meeste van bij is gebleven waren de schitterende afbeeldingen. Daarna gebeurde er een tijdje niets. De belangstelling was nog niet echt gewekt. Dat gebeurde pas toen ik toevallig een koperen jeton met precies dezelfde voorstelling als de verdwaalde zilveren munt in handen kreeg. Een jaar of wat later was ik druk bezig met rekenproblemen uit de late middeleeuwen en uit de zestiende eeuw.
De rest kunt u wel raden.
In deze jaargang van 'de Beeldenaar' zult u elke keer een hoofdstuk van dit verhaal aantreffen. Deze hoofdstukken zijn zo veel mogelijk zo geschreven dat u ze ook afzonderlijk kunt lezen.
Om u in spanning te laten, komt er eerst een vrij theoretisch gedeelte over de techniek van het penningrekenen. Daarna volgen hoofdstukken over de eerste rekenpenningen, de ontwikkeling in de ons omringende gebieden en tenslotte de Nederlandse jetons.
De meeste afgebeelde penningen komen uit de collectie van het Koninklijk Penningkabinet, waar ook alle foto's gemaakt zijn.
De beschrijving is gedaan aan de hand van het onmisbare werk van Dugniolle,[1] afgekort met D; indien nodig wordt het inventarisnr. van het KPK vermeld. Alle afgebeelde jetons zijn van rood koper of brons, tenzij anders vermeld.
De noten zijn per aflevering genummerd. Voor de loop van het verhaal zijn ze niet direct noodzakelijk; ze zijn toch uitvoerig om op die manier de uitgebreide en nogal verspreide literatuur enigszins toegankelijk te maken. Bijna alle geciteerde werken bevinden zich in de bibliotheek van het KPK.
Tenslotte wil ik de medewerkers van het Koninklijk Penningkabinet van harte danken voor alle hulp die ze mij geboden hebben, met name Mej. Drs. G. van der Meer, die de gehele tekst heeft doorgelezen en vele nuttige adviezen heeft gegeven en de heer A. Pol, die mij zeer geholpen heeft bij de keuze van de geraadpleegde literatuur.

1. Rekenen met Romeinse cijfers op een rekenbord

Namen voor rekenpenningen

Meestal worden de rekenpenningen in Nederland met de Franse naam jeton aangeduid. Oude Nederlandse namen zijn legpenning of leggeld. Hoewel de naam rekenpenning erg logisch en Nederlands klinkt, is het toch een rechtstreekse vertaling van het Duitse Rechenpfennig, een naam die we al in de zestiende eeuw op Duitse exemplaren tegen komen. Oudere Franse namen zijn: jetoir, getoir, gectoir, enz. Jeton komt van het werkwoord jeter, werpen.
De tekst op de oudste Nederlandse jetons is, in tegenstelling tot de munten uit die tijd, meestal niet in het latijn gesteld. Nederlands en vooral Frans zijn de gebruikelijke talen. Zo lezen we bijvoorbeeld op een jeton van Karel de Vijfde: GECTOIRS DE MESS DES FINASES DE LEMP = jetons van de heren van de financiën van de keizer, of op een exemplaar toen Karel nog geen keizer was: IETTOIRS POVR LE BVREAVX DV DVC CHARLES (men schrijft nog een v voor een u) en op een jeton uit het einde van de vijftiende eeuw: LEGPENNINGHEN OME TBVREEL VANDER REKENINGEN VA' VLANDREN (zie afbeelding).

Rekenkamer van Vlaanderen, geslagen te Gent tussen 1488 en 1492. D 329.

Het zal duidelijk zijn dat er met deze penningen niet gegooid of geworpen is, maar dat ze heel zorgvuldig in bepaalde patronen neergelegd zijn in verband met rekeningen en financiën. Wat er precies mee gedaan is, zegt ons niet veel, omdat wij tegenwoordig voor een berekening naar pen en papier grijpen of nog liever naar een rekenapparaat.

Rekenpenningen of jetons werden in de late middeleeuwen gebruikt om mee te rekenen op het rekenbord toen men nog met Romeinse cijfers werkte. Ze zijn pas door pen en papier vervangen toen een nieuwe manier van rekenen zijn intrede deed, gebaseerd op het gebruik van de Indo-Arabische cijfers die we in het dagelijks leven nog steeds gebruiken. Met deze nieuwe cijfers was het mogelijk om de meer gecompliceerde berekeningen te maken die voor de sterk opkomende handel en industrie een levensbehoefte werden. De overgang van het penningrekenen naar het rekenen op papier met arabische cijfers vindt in ons land in de zestiende en de zeventiende eeuw plaats. Was deze omschakeling nodig in verband met de ontwikkeling van handel en industrie, ze is mogelijk geweest dankzij de uitvinding van de boekdrukkunst. Er is in de zestiende eeuw een stroom van rekenboeken verschenen waardoor men op school of door zelfstudie het moderne rekenen kon leren.[2] Vanzelfsprekend verdwijnt het penningrekenen niet ineens en we kunnen daarom onze kennis van het penningrekenen uit deze zelfde boeken halen. Vooral in het begin van de zestiende eeuw worden de oude en de nieuwe manier in één boek behandeld.

In feite zitten wij nu ook in een periode waarin het rekenen totaal verandert. Onze elektronische rekenapparatuur werkt niet in een tientallig stelsel, maar in een tweetallig stelsel dat als volgt telt:

	1	10	11	100	101	110	111	1000	1001	1010
vertaald	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Gelukkig vertaalt onze calculator steeds eerst zijn eigen manier van werken voordat het getal op het display 'uitgelezen' wordt.

Achteraf geredeneerd doen de Romeinse getallen erg onhandig aan. In onze ogen is 1980 veel overzichtelijker dan MDCCCCLXXX of verkort genoteerd MCMLXXX. Dit is slechts gedeeltelijk waar. Het rekenen op een rekenbord is eenvoudiger en veel minder abstract dan rekenen met arabische cijfers, alleen kunt je de notatie van de getallen in Romeins schrift niet gebruiken in de berekening en zijn bewerkingen met grote getallen niet goed neer te leggen op een rekenbord.

De manier van rekenen met de getallennotatie in Romeinse letters sluit nauw aan bij het rekenen op de vingers: I (één vinger), V (het aantal vingers van één hand) en X (de vingers van twee handen) vormen de basisgetallen. De andere getallen zijn: L (50), C (100), D (500) en M (1000). Voor grotere getallen als 10.000 en 100.000 werden wel XM en CM gebruikt, of $\overline{X}$ en $\overline{C}$. Het rekenbord stamt af van de Romeinse abacus, die op zijn beurt weer afgeleid is van Griekse en nog oudere voorbeelden uit het Midden-Oosten. De oudste teruggevonden abacus is die van het Griekse eiland Salamis, ontdekt rond 1846.[3] De abacus van Salamis is een witte marmeren plaat van 149 cm bij 75 cm, waarop een aantal evenwijdige lijnen zijn gekrast met een serie Griekse lettercijfers ernaast.

De indeling van het rekenbord kan van land tot land verschillen en hangt ook af van de soort berekeningen die er op gemaakt worden. Wij beperken ons hier tot een bord voor gewone berekeningen zoals dat o.a. in het rekenboek van Gielis Vanden Hoecke uit 1545 beschreven wordt en in die tijd in de Nederlanden het meest gebruikelijk is: 'Neemt voor U een tafel of een bord en trekt daarop indien U veel te rekenen hebt zes of zeven lijnen, even lang en even ver van elkaar staande, en deel sommige lijnen middendoor...'.[4] Op of tussen deze lijnen worden de penningen gelegd om een getal uit te beelden.

REISCH'S *MARGARITA PHILOSOPHICA*: 1503

Heeft Reisch hier de strijd tussen de oude en de nieuwe manier van rekenen willen uitbeelden? Zo te zien wint hier al de nieuwe. Titelpagina van een Duits wiskundeboek.

Hieruit blijkt dus dat het noteren van een neergelegd getal geen enkel probleem geeft: van boven af beginnen en evenveel letters neerschrijven als er penningen liggen. Het neerleggen van een geschreven getal is natuurlijk even gemakkelijk, als men maar niet de verkorte schrijfwijze gebruikt.

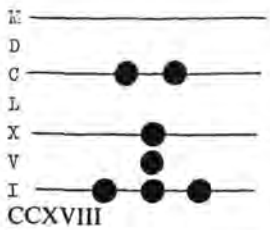

CCXVIII
218

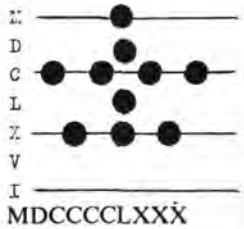

MDCCCCLXXX
1980

De Romeinen gebruikten steentjes om mee te rekenen, calculi genaamd (enkelvoud calculus, van calx, kalksteen). De bewerkingen op het rekenbord worden uitgevoerd door steentjes of penningen op het bord neer te leggen, te verschuiven of weg te nemen. Achtereenvolgens zullen in het kort besproken worden: optellen, aftrekken, verdubbelen en halveren, vermenigvuldigen en delen.[5]

Optellen.
voorbeeld: CCXIII + LXXXVIII (213 + 88 =)
Leg de getallen neer, gescheiden door de verticale streep.

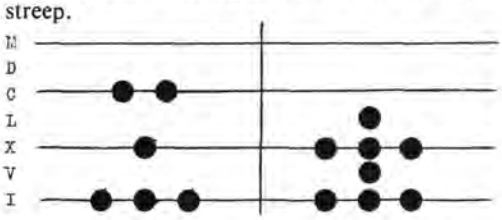

Eigenlijk ligt hier nu al het antwoord, maar we krijgen de uitkomst pas goed na vereenvoudiging: pak van de onderste lijn vijf penningen weg en leg daarvoor in de plaats één penning op de V-plaats tussen de I-lijn en de X-lijn in. Hier lag al één penning, zodat we deze twee 'V-penningen' kunnen vervangen door één penning op de X-lijn. Hierdoor hebben we nu vijf penningen op de X-lijn gekregen die we vervangen door één penning op de L-lijn (als het u begint te duizelen is er maar één oplossing: een paar lijnen op een stuk papier trekken en met een paar centen o.i.d. de optelling mee uitvoeren). Dan vervangen we nu de twee L-penningen door één penning op de C-lijn en lezen het antwoord af:

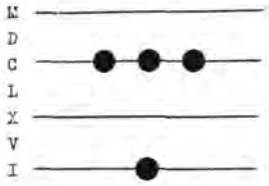

CCCI of 301.

Aftrekken.
Voorbeeld: MCCLVI – DXXII (1256 – 522 =)
Leg beide getallen weer neer, links DXXII.
Begin bovenaan. We gaan van het grootste getal rechts, hetzelfde aantal penningen wegnemen als er links liggen.

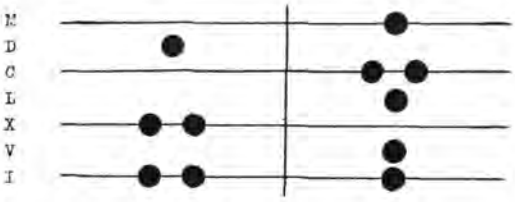

Het grootste getal heeft geen penning in de D-ruimte tussen de M-lijn en de C-lijn. Vervang daarom de penning op de M-lijn door twee penningen op de D-plaats (dit kan natuurlijk ook in gedachte gebeuren) en pak er dan één weg.
Om nu duidelijk te maken dat er al D (500) afgetrokken is, wordt de penning op de D-plaats van het linkergetal hierna ook weggenomen. We houden over:

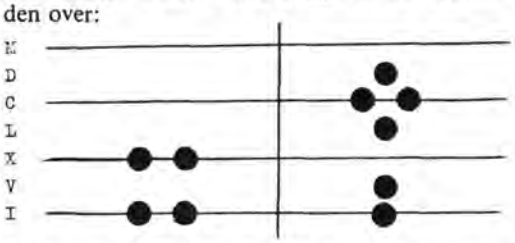

We gaan nu XX (20) aftrekken. Omdat er rechts geen penningen op de X-lijn liggen, vervangen we de penning op de L-lijn door vijf penningen op de X-lijn en nemen er dan twee van weg. Tenslotte leggen we vijf penningen op de I-lijn in plaats van de ene penning rechts op de V-lijn (er liggen dus nu zes penningen rechts op de I-lijn) en halen we hier twee penningen weg.
Als uitkomst lezen we af:

DCCXXXIIII of 734

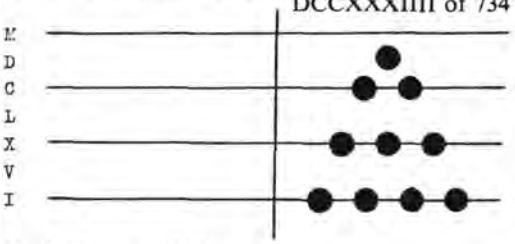

Verdubbelen en halveren.
Een aantal zestiende-eeuwse Nederlandse rekenboeken rekent verdubbelen en halveren nog tot de hoofdbewerkingen. Vermoedelijk hebben veel mensen vermenigvuldigen en delen nogal moeilijk gevonden en behielpen ze zich bijvoorbeeld liever met een getal vier maal achtereen te verdubbelen dan het getal met zestien te vermenigvuldigen. Overigens werkte men in de Middeleeuwen veel in het tweetallig stelsel van heel, half, kwart enz. Op het rekenbord wordt nu vermenigvuldigen met vijf: het gehele getal één lijn omhoog schuiven (is vermenigvuldigen met tien) en dan halveren. Uit de behandeling van het vermenigvuldigen zal blijken dat dit een bijzonder prettige manier van werken is.

Vermenigvuldigen

In de 'Practique, Om te Leeren Rekenen cijpheren ende Boeckhouwen...' van Nicolaas Pietersz., o.m. Schoolmeester te Amsterdam, eerste druk 1583, lezen we over het vermenigvuldigen:[6] 'Het getal so ghy multipliceren wilt legghet op de lijnien ende tgetal daer ghy mede wilt multipliceren schrijft voor u ende begindt vande bovenste lijnie daer penningen liggen ende legget die voorgeschreven figuire so dickwils neder als penningen op der lijnien gevonden worden'.

Hier vallen meteen al een paar dingen op. Ten eerste moet een van de twee getallen opgeschreven worden. Dit is nogal onhandig omdat hij het even verder heeft over de voorgeschreven figuur en dan kun je dat getal veel beter voor je hebben liggen. Misschien wordt het geadviseerd uit angst voor ruimtegebrek, want we zullen zometeen nogal wat penningen neer moeten leggen. Rekenpenningen gingen dan ook meestal in grote aantallen, vaak in setjes van honderd.[7] Zo had bijvoorbeeld de Utrechtse bisschop Philips van Bourgondië er zelf minstens vijfenvijftig zoals blijkt uit de inventaris van zijn nagelaten bezittingen in het kasteel van Wijk bij Duurstede.[8] Verder blijkt dat we van boven naar beneden moeten werken en dat er in dit voorbeeld eigenlijk niet echt vermenigvuldigd wordt: je legt de voorgeschreven figuur gewoon net zo vaak neer als nodig is.

Nicolaas Pietersz. vervolgt dan met:

'Ende so een penninck in een spatio leyt, so sette den vingher daer boven en legget voorgeschreven getal half.'

Hier komt dus ons voorbeeld van hoe je een getal met vijf vermenigvuldigt: met de vinger aanwijzen dat het getal een lijn omhoog moet en dan halveren. Daarna zegt hij dat het vermenigvuldigen van grote getallen gebeurt door voor elke lijn apart de benodigde bewerkingen uit te voeren.

Als voorbeeld bespreken we hier eerst het vermenigvuldigen met vijftig, waarbij het te vermenigvuldigen getal dus twee lijnen omhoog gaat en dan gehalveerd wordt.

Dat halveren gaat als volgt: bij een even aantal penningen wordt de helft weggepakt, in plaats van één penning op de lijn komt een penning in de ruimte net onder die lijn en een penning tussen twee lijnen wordt eerst vervangen door vijf penningen op de lijn eronder. Op den duur gaat men vanzelf sneller werken: van de XM-lijn worden twee penningen weggenomen en er wordt een penning net onder de XM-lijn gelegd. Van de twee penningen op de M-lijn wordt er ook een weggepakt en de helft van DC (600) is CCC of drie penningen op de C-lijn. Tenslotte werd ook van de leerling uit de zestiende eeuw verwacht dat hij de tafels van vermenigvuldiging uit zijn hoofd kende. Ze staan dan ook in bijna alle Nederlandse rekenboeken uit die tijd.[9]

De kruisje op de vierde lijn, de M-lijn, komen in de middeleeuwen zeer vaak voor. Ze vormen een rustpunt voor het oog en boven het kruisje begint men gewoon weer opnieuw te tellen. Bij grote berekeningen wordt er ook bij de miljoen-lijn een gezet.[10] De kruisjes op de lijnen van de abacus van Salamis hebben waarschijnlijk dezelfde betekenis gehad.[11]

Als voorbeeld L maal CCCXXVI (50 × 326 =)

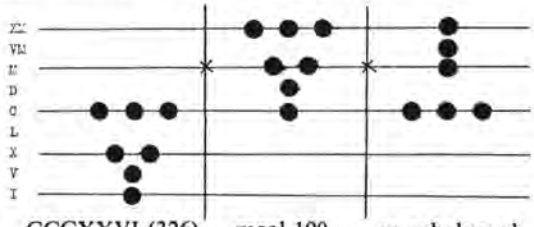

CCCXXVI (326) maal 100 (32600) en gehalveerd (16300)

Het antwoord wordt genoteerd als XVIMCCC, of $\overline{\text{XVI}}$.CCC.

Nu een complete vermenigvuldiging.

Voorbeeld: LXXVIII maal CCCXXVI

(78 × 326 =)

Dit moeten we dus splitsen in:

50 × 326 + 20 × 326 + 5 × 326 + 3 × 326.

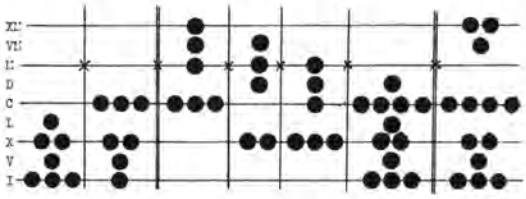

Gescheiden door de verticale lijnen ligt er van links naar rechts: de twee getallen die met elkaar vermenigvuldigd worden, vervolgens de eerste dubbele streep,

50 × 326 (is al besproken),

20 × 326: de gemakkelijkste manier is eerst vermenigvuldigen met 10 (de gehele figuur één lijn naar boven opschuiven) en dan verdubbelen,

5 × 326 (dit wordt dezelfde figuur als 50 × 326, alleen alles nu één lijn lager)

3 × 326: waarschijnlijk gaat de geoefende penningrekenaar als volgt te werk:

3 × 6 = 18 (leg XVIII neer)

3 × 20 = 60 (leg LX erbij, er ligt nu dan LXXVIII)

3 × 300 = 900 (leg DCCCC erbij).

de vermenigvuldigingen worden afgesloten met de tweede dubbele streep en de vier getallen worden bij elkaar opgeteld.

Als na elke vermenigvuldiging de betreffende pen-

ning van het getal uiterst links wordt weggenomen om duidelijk te laten zien wat er al gedaan is, dan zijn er in het totaal 39 penningen nodig geweest.

Delen

Het delen komt er in de rekenboeken een beetje stiefmoederlijk af. Blijkbaar is dit toch wel erg moeilijk. We vinden dan ook nergens grote delingen. Een klein practisch probleem hier als illustratie, afkomstig uit het belangrijkste Engelse rekenboek van de zestiende eeuw, van Robert Recorde, The Ground of Artes Teaching the Worke and practise of Arithmetike, voor het eerst gepubliceerd in Londen rond 1542 (van deze eerste druk is geen exemplaar meer bekend, de tekst is van de druk van 1596):[12]

'If 225 sheepe cost 45£, what did every sheep cost? To know this, I should divide the whole somme, that is 45£ by 225, but that cannot be: Therefore must I first reduce that 45£ into a lesser denomination, as into shillings, then I multiplie 45 by 20, and it is 900: these two numbers therefore I set thus.

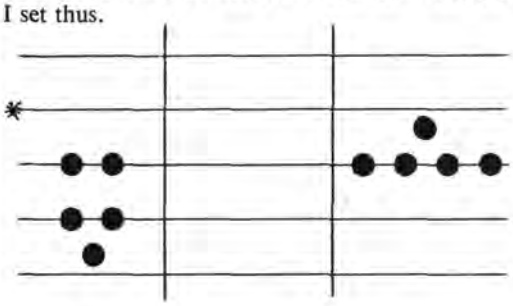

Then begin I at the highest line of the dividend, and seeke how often I may have the divisor therein, and that may I doe foure times...'

Hij legt dan het getal 4 in het midden. Recorde heeft alleen naar de hoogste lijn van het getal 225 gekeken en zag daar twee penningen die het getal 200 voorstellen. Vier maal 200 gaat in 900 met een rest van 100. Daarom pakt hij penningen tot een waarde van 800 weg en laat een penning op de C-lijn liggen. Dan kijkt hij links een lijn lager en zit daar weer twee penningen liggen, zodat nu $4 \times 20 = 80$ afgetrokken kan worden. De penning op de C-lijn wordt daarom weggenomen en er komen twee penningen voor in de plaats op de X-lijn.

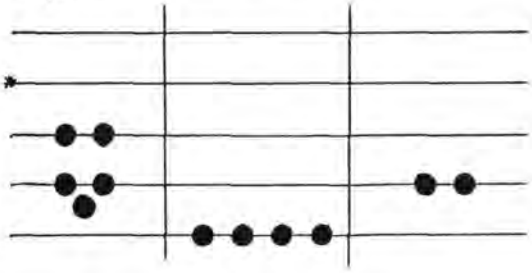

Tenslotte wordt nog $4 \times 5 = 20$ afgetrokken, waardoor er rechts niets meer blijft liggen, zodat de deling precies opgaat en er dus geen rest is.

We zien hier uit dat delen net zo gaat als met pen en papier.

200 /900\ 4	20 /100\ 4	5 /20\ 4
800	80	20
100	20	0

Alleen schrijven wij het net in de omgekeerde volgorde op en trekken wij in één keer af $4 \times 5 + 4 \times 20 + 4 \times 200 = 900$. Maar in beide gevallen blijft delen een herhaling van vermenigvuldigen en aftrekken. Merkwaardig is overigens dat Recorde arabische cijfers in zijn voorbeelden gebruikt. De behandeling van het penningrekenen wordt in zijn boek dan ook voorafgegaan door het 'rekenen met de pen'.

In alle door mij geraadpleegde boeken moet de leerling de benodigde vermenigvuldigingen bij de delingen uit zijn hoofd doen, alleen het aftrekken gebeurt op het rekenbord. Dit maakt de bewerking extra gecompliceerd, hoewel ook het uitleggen van de vermenigvuldigingen het delen niet tot een plezierige bezigheid gemaakt zou hebben. Om het enigszins aan den lijve te kunnen ondervinden heb ik $\overline{\text{XXVIII}}$·CCCCXXXII gedeeld door CCCLVII. Met het uitleggen van de tussentijdse vermenigvuldigingen vond ik in bijna tien minuten dat het antwoord LXXVIIII met een rest van CCXXVIIII was. Voor de berekening waren 43 jetons nodig. Het controleren heb ik maar met een rekenapparaat gedaan. Natuurlijk is mijn tempo niet maatgevend, omdat mijn ervaring slechts tot een tiental van deze berekeningen beperkt is gebleven. Smith zegt over het tempo dat een geoefende Chinese rekenaar met zijn 'Swan Pan', een abacus in de vorm van een telraam, sneller kon rekenen dan een westerling met potlood en papier[13] en Pullen vermeldt zelfs dat Japanse kampioenen op de 'Soroban', een telraam met 27 rijen van vijf kralen, het wonnen van ervaren gebruikers van elektrische rekenmachines.[14]

Rekenen met geldbedragen

Dit was natuurlijk voor de praktijk het belangrijkste in de Middeleeuwen. Kon een leerling nog volstaan met een bord waarop hij zelf zijn lijnen moest trekken, de koopman in zijn kantoor en een hoge ambtenaar in dienst van het hof hadden meer aan een speciaal daarvoor ingerichte rekentafel. Gelukkig zijn er hiervan een aantal bewaard gebleven zodat we vrij goed weten hoe hierop gewerkt is. Een bijkomstigheid is, dat het veelvuldig voorkomen van bewaard gebleven rekentafels in een bepaalde streek meteen een aanwijzing is dat daar het penningrekenen lang in zwang is gebleven. Barnard heeft bijvoorbeeld alleen rekentafels

teruggevonden in Zwitserland en directe omgeving (na het verschijnen van zijn boek in 1916 zijn er nog veel meer in Zwitserland herontdekt), terwijl hij alleen aan de hand van inventarissen van Engelse inboedels heeft kunnen aantonen dat er zeer veel nu verdwenen rekentafels in Engeland gebruikt zijn.[15] Een uitzondering is de Exchequer Table, de rekentafel van de Engelse schatkist die vanwege de traditie tot in het begin van de vorige eeuw in gebruik is geweest.
Ook in Nederland is de kans klein dat er nog ergens een rekentafel teruggevonden wordt. In de zeventiende eeuw is iedereen al overgestapt op het rekenen met arabische cijfers en als Van Loon in 1717 over het penningrekenen schrijft, kan hij alleen maar zeggen dat onze voorouders ermee gerekend hebben en bij zijn uitleg van het penningrekenen komt hij niet verder dan één voorbeeld hoe een bedrag neergelegd wordt (hij gebruikt geen tussenruimtes), het optellen van *f* 2634.5 st.7 penn. bij *f* 1365.14.9 tot precies *f* 4000.—.— (1 gulden = 20 stuivers van 16 penningen), één voorbeeld hoe twee bedragen van elkaar afgetrokken worden en het delen van een bedrag in drie gelijke delen.[16]
Hieruit blijkt duidelijk dat Van Loon het niet nodig achtte zijn lezers met het penningrekenen vertrouwd te maken. Dit betekent dat zijn tijdgenoten de jetons puur als historiepenning beschouwden. Als er in het begin van de achttiende eeuw nog rekentafels in Nederland waren, zullen ze de rest van hun leven wel als gewone tafels versleten hebben.
Het wel of niet terugvinden van rekentafels of rekenborden zegt lang niet alles over het in zwang blijven van het penningrekenen. Vooral in Frankrijk werkte men zonder lijnen op tafel. Een verticale rij van jetons (zg. arbre des jets) gaf dan de richting aan. In sommige Nederlandse rekenboeken kwam dit ook voor. (foto's 4 en 5)

Titelpagina van het Franse rekenboek 'Le Livre des Getz', auteur onbekend, eind 15e eeuw

Titelpagina van Robrecht van Heusden, Reken-Boecksken, Antwerpen tweede helft zestiende eeuw, bibliotheek KPK

Martin vermeldt het bestaan van ongeveer twintig rekentafels uit Zwitserland en omstreken,[17] en hij deelt ook mee dat er nog in het begin van de vorige eeuw in Zwitserland met penningen gerekend is. Hij deelt de nog bestaande tafels in de volgende groepen in:
- tafels voor algemeen gebruik
  sommige hebben een bovenblad van leisteen zodat de indeling naar behoefte kan geschieden, andere hebben alleen een aantal vaste lijnen
- tafels met een indeling in ponden (£), schel-

lingen (s) en penningen (d); 1£ = 20s = 240 d.
- tafels met een indeling in guldens, groten en penningen, 1 gulden = 12 groten = 144 d.
- tafels met een indeling in kronen en batzen, 1 kroon = 20 batzen
- tafels met tussenvormen van ponden, guldens e.d. samen met verschillende kleine eenheden.

De tafels van Sembrancher en Château Chillon hebben de volgende merkwaardige indeling:
M C L ⋊|X V I – 6 3 1.
Martin vermoedt dat het teken ⋊ de eenheid pond moet voorstellen en telt dan: £1000 £100 £50 £1 10s 5s 1s – 6d 3d 1d. Hierdoor ontstaat een vreemde sprong van 50 pond naar 1 pond.
Bij het indelen van een rekentafel adviseert de zestiende-eeuwse Robert Recorde voor de ponden en schellingen de volgende indeling: M C XX X £1 10s 1s. Het voordeel hiervan is dat er met de ponden dan net zo gerekend kan worden (20 – 10 – 1) als met de schellingen. Als dit ook voor de zwitserse tafels geldt dan kan het teken ⋊XX betekenen, en daar lijkt het ook op. De vraag is nu echter hoe het dan met de penningen en schellingen moet.
In de Nederlanden werd tot in de eerste helft van de zestiende eeuw in ponden, schellingen en penningen gerekend. Daarna is men overgegaan op de Carolusgulden van 20 stuivers.
De indeling in Ponden, schellingen en penningen (£, s, d) heeft in de late middeleeuwen weinig meer met het Karolingische pond van 240 penningen te maken. De woorden moeten nu louter als telwoorden gebruikt worden: één pond groten zijn 240 groten. In een rekening van 15 groten per pond wordt de groot genoteerd als 1s 4d, of -.1.4 (want 15 groten = 1 pond = 240 penningen, dus 1 groot = 16d en met 12 d = 1 s komen we op 1 groot = 1s 4d) en de muntmeester van Holland Anthonis de Lonckere vermeldt in zijn rekening over 1482–1484: 'Den voorn. muntmeester van XII hondert cooperen legpenningen by him gelevert in de voors. cameren (= de rekenkamer van Holland in den Haag)... tot XII gr. elc hondert fac... XII s gr.'[18] hier dus 12 × 12 groten = 144 groten of 12 schellingen groten. Schelling betekent in dit verband alleen maar: 12.
Op een aantal rekentafels, zoals de Engelse Exchequer, de rekentafels in Basel en de rekenkleden in München, wordt niet op de lijnen gerekend, maar uitsluitend in de vakken ertussen.[19] Hierdoor zijn tussenwaarden niet mogelijk en heeft men veel ruimte nodig. Sommige van de tafels die Martin beschrijft zijn uitgeschoven meer dan vijf meter lang. Bij een van de twee rekenkleden in het Historisch museum van München zit een vermoedelijk achttiende-eeuws handschrift met een beschrijving hoe er op het kleed gerekend werd (het materiaal is groen vilt, 73 cm bij 43 cm, met borduurwerk).[18] 'Dit doek is gebruikt door de Heren van de rekenkamer van het vorstendom bij het jaarlijks opmaken van de rekeningen toen alles nog in zwarte munt ging, met guldens, ponden, schellingen en penningen. De Heer Burgemeester las de rekening hardop voor en noemde de getallen op, bijvoorbeeld: tien gulden, vijf schellingen en twee penningen. Een van de twee edelen had het kleed voor zich en een schaal met zilveren rekenpenningen. Als de Heer Burgemeester het bedrag genoemd had, legde de edelman een rekenpenning in het vak van de tien guldens, vijf stuks bij de schellingen en twee in het vak van de penningen. Op deze manier gingen alle bedragen. Als er in het vak van de tien guldens tien penningen liggen neemt hij ze weg en legt er een neer waar honderd bij staat. Liggen er bij de schellingen zeven penningen, dan worden die ook weggenomen en wordt er een penning bij de guldens in het vak erboven gelegd (1 gulden = 7 schellingen en 1 schelling = 30 penningen). Met de guldens werkt men in stappen van tien, honderd en duizend. Met de penningen gaat het zo: van dertig maakt men een schelling en van de schellingen

Een boer en een geldschieter uit 1531. Had de burgemeester hier ook maar toegezien...

guldens, zoals al beschreven is. De andere ridder heeft de bewijsstukken voor zich. De Heer Prelaat leest het tweede exemplaar van de rekening. Als er geen tweede exemplaar is zoals bij het Unterland, dan leest hij de complete rekening.
Als de rubriek afgewerkt is, wordt het totaal door de ridder die de penningen legt van het doek afgelezen.
De Heer Burgemeester moet toezien of alles naar behoren verloopt.'

Op deze manier moet er in veel steden van Europa gerekend zijn. Het voorbereidende echte rekenwerk zal wel door eenvoudige klerken gebeurd zijn met koperen jetons. Van Karel de Stoute is bekend dat hij zelf ook in zijn 'Chambre des Finances' rekeningen controleerde en volgens Olivier de la Marche bediende hij zich dan van gouden legpenningen.[20]

Op deze rekentafels is het optellen en aftrekken van geldbedragen redelijk te doen, maar bewerkingen als vermenigvuldigen en delen lukt alleen door ponden om te zetten in schellingen en die weer in penningen, zoals we al gezien hebben bij de berekening met de 225 schapen.

Als voorbeeld het volgende: deel £2.4s.8d door 7. (verkorte schrijfwijze van het bedrag: 2.8.4.)

2 gedeeld door 7 gaat niet, dus zetten we de twee pond om in 40 schellingen, waardoor het bedrag er nu zo uit ziet: -.44.8. .44 gedeeld door 7 gaat 6 maal, met een rest van 2s. Deze 2 schellingen worden op hun beurt weer omgezet in penningen, zodat we $2 \times 12 + 8 = 32$ penningen door 7 moeten delen. 32 gedeeld door 7 is 4 4/7 (de decimale breuken werden pas aan het einde van de zestiende eeuw ingevoerd). Als we op een halve penning afronden, wordt de uitkomst -.6.4½. Een half wordt genoteerd door een penning onder de I-lijn te leggen. De rekenboekjes zelf bevatten ook de prachtigste voorbeelden. Zo vinden we in het oudste nog bestaande rekenboekje dat in de Nederlanden gedrukt is, de 'Algorismus Proiectilium' van Johannes Enclen de Cusa en gedrukt bij Arnold van Kempen in Zwolle in 1502,[21] de volgende opgave: een gulden moet in stuivers, butkens, plakken, duitmers en braemsen gewisseld worden, van alle evenveel. De uitkomst blijkt 21 stuks van elke munt te zijn, met een rest van 57 braemsen. Met 1 stuiver = 2 butkens, 1 butken = 4 plakken, 1 plak = 4 duitmers en 1 duitmer = 2 braemsen moet hier een gulden van 36 stuivers gebruikt zijn.

Eenheid in maten en gewichten was de grote wens van velen. Anonieme houtsnede, vermoedelijk 16e eeuw. verz. KPK. Let op de merkwaardig verspringende tafel van vermenigvuldiging aan de wand

Noten

1 J.F. Dugniolle, Le Jeton Historique des dix-sept Provinces des Pays-Bas (Brussel 1876)
2 A.J.E.M. Smeur, De Zestiende-Eeuwse Nederlandse Rekenboeken (Den Haag 1960). In het gratis onderwijs aan de armen kwam het rekenen haast niet voor. Zie hierover: E.P. de Booy, Het 'basisonderwijs' in de zeventiende en achttiende eeuw, BMGN 92-2 (1977) 208-222
3 Over antieke rekenborden: J.M. Pullan, The History of the Abacus (Londen 1968) 16 e.v. en D.E. Smith, History of Mathematics vol. II (1925, Dover ed. 1958) 156-196
4 Smeur, Rekenboeken, 124
5 Smeur geeft voorbeelden uit de Nederlandse boeken. Een uitgebreid overzicht is te vinden in het standaardwerk over rekenpenningen: F.P. Barnard, The Casting-Counter and the Counting-Road (Oxford 1916) Part III
6 Smeur, rekenboeken, 125
7 Barnard, Casting-Counter, 83
8 J. Sterk, Philips van Bourgondië (Zutphen 1980), 220
9 Smeur, Rekenboeken, 76
10 Barnard, Casting-Counter, 256
11 Smith, History Math. vol. II, 162
12 D.E. Smith, Computing Jetons (New York 1921), 59 en bij Barnard, Casting-Counter, 262-263
13 Smith, History Math. vol. 11, 168
14 Pullan, Abacus, 99 en 124
15 Barnard, Casting-Counter, 242 e.v.
16 G. van Loon, Inleiding tot de Heedendaagsche Penningkunde (Amsterdam 1717), 51 e.v.
17 C. Martin, Deux Tables de compte valaissannes, Annales Valaissannes, série II (1962), 405 e.v.
18 v.d. Chijs, Holland, 477
19 Barnard, Casting-Counter, 230 e.v.
20 Olivier de la Marche, Memoires (1474) o.a. geciteerd door Barnard op p. 28
21 A.J.E.M. Smeur, Johannes Enclen de Cusa en zijn 'Algorismus Proiectilium', Zwolle 1502, Scientiarium Historia, jrg. 4 nr. 2 (1962) 63 e.v.

MUNTWISSELBANK
inkoop·verkoop·taxatie
munten
penningen
goud
zilver
platina
vraag
prijslijst
Kerklaan 22
7311 AE Apeldoorn
Tel. 055-217913

Kopergeld van de 4de eeuw

door W. K. de Bruijn

28. Enkele kleine, late emissies

I. Ster in krans

In de jaren 318-319 werden in Thessalonica enkele munten geslagen op naam van de vorstinnen Helena en Fausta. Een speciale reden voor deze slag is niet bekend. De munten, die 3 à 3½ gram wegen, tonen op de keerzijde een achtpuntige ster geplaatst binnen een krans. In de afsnede staat .TS. gevolgd door òf A. òf door niets.

Op de voorzijde een portret naar rechts met mantel en golvend haar. Daaromheen de tekst HELENA N F respectievelijk FAUSTA N F. De letters N F staan voor Nobilissima Femina, zoiets als nobele of edele of doorluchtige vrouwe hetgeen als een titel te beschouwen is. Op de keerzijde staat geen tekst.

De stukken met de atelierletter A zijn R4 (één voor elke vorstin) en die zonder letter R2 (eveneens één voor elke vorstin). In totaal dus 4 stukken.

II. Cippus met schild

Eveneens in 318-319 werd in Roma een kleine serie geslagen (reden ook weer onbekend) met op de keerzijde een cippus (dat is een kleine kolom), waarop een schild is geplaatst met de letters AUG. De Cippus kan versierd zijn. Rondom de tekst SAECULI FELICITAS (voorspoedige regeringstijd). In de afsnede een R gevolgd door de atelierletter (P/Q) en in het veld P R. In totaal zijn er 7 typen, inclusief de atelierletters 14. Het gewicht van deze stukken is ca. 3-3½ gram. In onderstaande tabel nog enkele nadere gegevens.

1. Fausta, Ster in krans, Thessalonica

2. Constantius I, Naam en titel onder krans Roma 1e atelier

3. Constantinus II, Naam en titel onder krans Roma 3e atelier

4. Constantinus II, Naam en titel onder ster Trier 2e atelier

5. Fausta, Naam en titel onder halve maan met ster Antiochia 1e atelier

Vorst		*Aantal*	*R4*	*R5*	*Portrettype*
Constantinus I	A.	2 – 3	3	–	Gehelmd borstbeeld, geharnast, naar rechts.
Licinius I	A.	1 – 3	1	2	Idem.
Crispus	C.	1 – 3	–	3	Geharnast borstbeeld met naar voren gerichte speer en schild op de arm, naar links.
Licinius II	C.	1 – 3	2	1	Gedrapeerd en geharnast borstbeeld, naar rechts.
Constantinus II	C.	2 – 2	1	1	1 × als boven en 1 × gedrapeerd borstbeeld met mappa en Victoria op globe, naar links.
		7 – 14	7	7	In totaal 5-10 naar rechts en 2-4 naar links.

III. Namen en titels

In 324-326 werden in 7 muntplaatsen Folles geslagen, die op de keerzijde geen beeldenaar hebben, maar alleen naam en titulatuur van de op de voorzijde afgebeelde vorst. Deze uitgifte loopt parallel aan die, besproken in het vorige artikel en heeft waarschijnlijk ook die bedoeling van het presenteren van de familie van de alleenheerser.

De stukken wegen ca. 3 gram. In totaal zijn er 37

typen bekend, inclusief de atelierletters 68, nl.:

Muntplaats	*Aantal*	*Slag-perioden*	*Muntplaats-markering*	*Ateliers*	*Vorsten*
Antiochia	11 –36	2	SMANT	8 (A/H)	6
Cyzikus	4 – 4	1	SMK	1 (E)	4
Nicomedia	1 – 1	1	SMN	1 (B)	1 (Constantinus I)
Roma	6 – 8	2	SMR	4 (P/Q)	3 (zonder Crispus)
Siscia	4 – 4	2	SIS	2 (A–E)	4
Thessalonica	4 – 4	1	SMTS	1 (A)	4
Treveri	7 – 11	1	TR	2 (P/S)	4
	37 – 68				

De vorsten zijn Constantinus I (10–22), zijn zoons Crispus (6–10), Constantinus II (9–16) en Constantius II (9–16), zijn moeder Helena (1–1) en zijn vrouw Fausta (2–3). De beide laatsten alleen in Antiochia.
Op de voorzijde staat alleen een portret en geen tekst. Het portret van Constantinus I (op I uitzondering uit Treveri na) staat naar rechts en is (eveneens op een uitzondering uit Roma met stralenkrans, drapering en kuras na) van het type hoofd met lauwerkrans. Die van de drie caesars zijn naar links geplaatst (behalve een gedrapeerd portret van Constantinus II uit Treveri) en zijn steeds geharnaste en gedrapeerde borstbeelden. De portretten van de keizerinnen zijn gelijk aan die beschreven in het vorige artikel.
Op de keerzijde staat gewoonlijk in 3 regels naam (voluit) en titel resp. AUG, CAESAR, NOB CAES, IUN NOB C of AUGUSTA. Alleen de keizerinnen hebben voor hun naam resp. FL of FLAV MAX. Alleen Crispus heeft dit geheel over slechts twee regels verdeeld.
Boven de tekst staat of een krans (altijd in Roma en verder alleen bij Constantinus I) of een ster (bij de caesars en één maal bij Constantinus I) of een ster met daaronder een liggende halve maan (bij de keizerinnen).
De stukken van deze kleine serie zijn betrekkelijk schaars tot zeer zeldzaam. De graderingen volgens deel 7 van de R.I.C. zijn resp. 3 × R2, 11 × R3, 27 × R4 en 27 × R5.

IV. Krans met tekst
In 326-327 gelijktijdig met de eerste uitgifte van stukken op naam van Helena en Fausta in deze muntplaats is in Constantinopel een enkel stuk uitgegeven op naam van Constantia, de zuster van Constantinus I. Het stuk, dat ca. 3 gram weegt, toont haar portret op de voorzijde, gehuld in een mantel, een snoer om de hals en het haar in de vorm van ineengedraaide vlechten vastgestoken met haarpennen. De tekst luidt CONSTANTIA N F.
Op de keerzijde staat een krans, waarin in 3 regels de tekst PIETAS PUBLICA (liefde of trouw aan de staat of aan het vaderland). Rond de krans de tekst SOROR CONSTANTINI AUG (zuster van keizer Constantijn). In de afsnede CONS en de atelierletter B.
Het stuk is zeer zeldzaam (R4) en behoort waarschijnlijk ook tot de reeks die de familie van Constantinus presenteerde, hoewel de zeer kleine oplage daarbij enige twijfel toelaat.

„DE SNEEKER VLIEGER"

JILLE B. WESTERHOF
NUMISMAAT

gespecialiseerd in
provinciale munten,
historie- en moderne penningen
van alle landen

Nauwe Noorderhorne 18, Sneek - Telefoon 05150-17198, b.g.g. 16866
Maandags gesloten

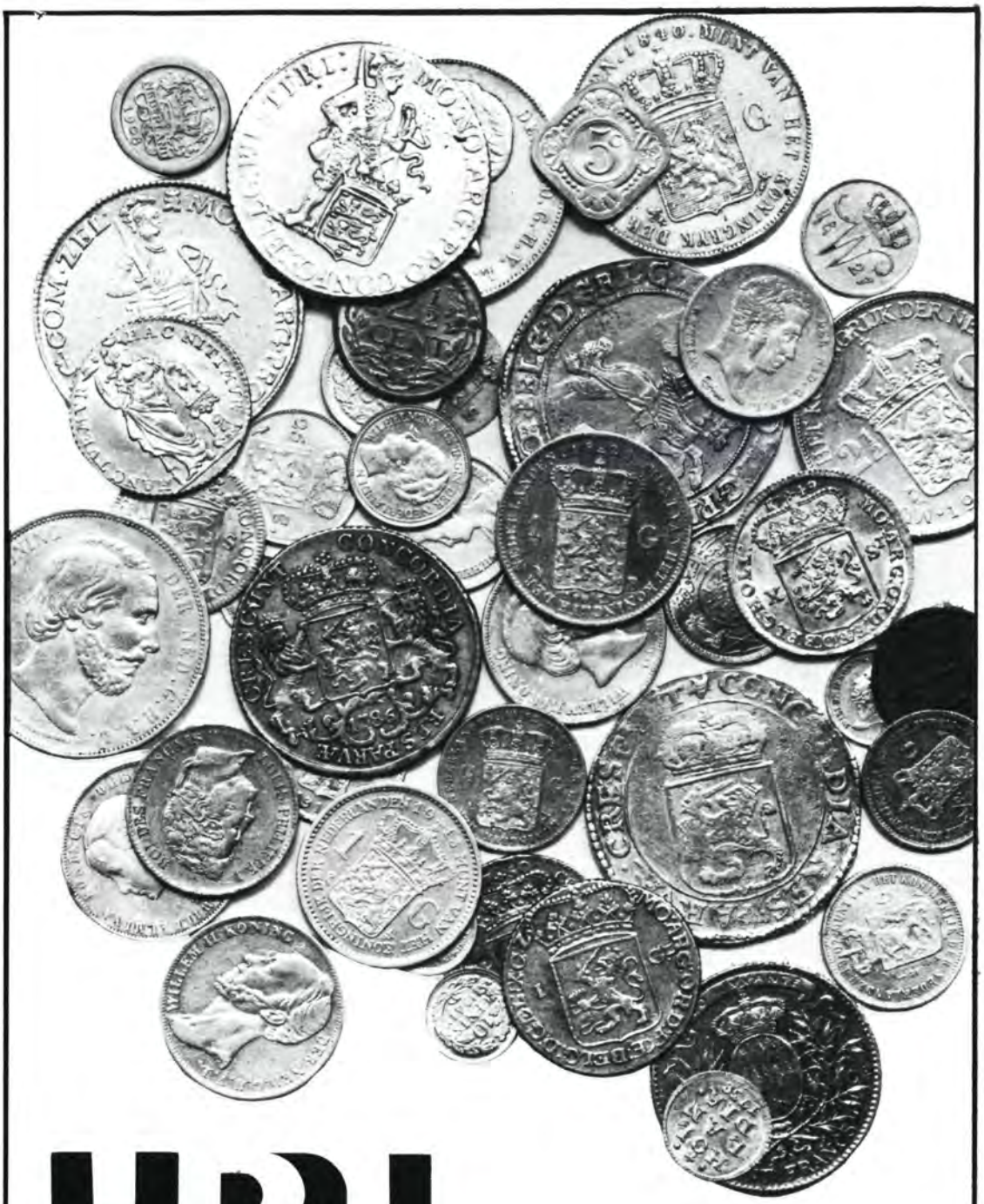

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE N.V.,
Herengracht 434-440
1017 BZ AMSTERDAM

Voor inlichtingen, prijzen, bestellingen en aanvraag prijslijst kunt u zich wenden tot de
Afd. NUMISMATIEK en EDELE METALEN van de HBU:
(020) - 292255 - 292286 - 292287 - 292288.

Zoekt u Romeinse munten?

Buitenlandse munten?

Nieuwtjes?

Nederlandse en buitenlandse penningen?

Nederlandse en buitenlandse eretekenen?

Gildepenningen?

Literatuur over bovenvermelde verzamelgebieden?

Dan heeft het zeker zin om contact op te nemen met:

A. G. van der Dussen b.v.

Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
Telefoon 043-15119

Agenda munten- en penningenbeurzen

Stichting Numismatica 1977

Zaterdag 7 februari 1981
Zondag 8 februari 1981
te Den Haag
Ned. Congresgebouw Variantzalen
Churchillplein 10
van 10.00 - 17.00 uur

Zondag 15 februari 1981
te Hilversum
"Het Hof van Holland"
Weverszaal, Kerkbrink 1
van 10.00 - 17.00 uur

Zaterdag 28 februari 1981
te Middelburg
Schouwburg-foyer
Molenwater 99a
van 11.00 - 17.00 uur

Zaterdag 7 maart 1981
Zondag 8 maart 1981
te Rotterdam
in de Beatrixzaal van het Café-Rest. Engels
in het Groothandelsgebouw, Stationsplein
van 10.00 - 17.00 uur

Zaterdag 14 maart 1981
te Zwolle
De Buitensocieteit
Stationsweg 4
van 10.00 - 17.00 uur

Zondag 15 maart 1981
te Baexem
Beaxheimerhof (Gemeenschapshuis)
tegenover de kerk, Kerkstraat 1A
van 11.00 - 17.00 uur

Zaterdag 21 maart 1981
Zondag 22 maart 1981
te Breda, in de Kampakkerzaal
van het Euromotel Breda,
Roskam 20 (afslag Rijsbergen-Zundert)
van 10.00 - 17.00 uur

Zaterdag 28 maart 1981
te Hoofddorp
Hotel Café-Restaurant "De Beurs"
Kruisweg 1007
van 10.00 - 17.00 uur

Zaterdag 11 april 1981
Zondag 12 april 1981
te Thorn
Café-Rest. Stienen-van Dooren
Steegpuntstraat 2
van 11.00 - 17.00 uur

Inlichtingen:
Secr. Accountantskantoor Teders
Noordsingel 112, 3032 BH Rotterdam
Tel. 010 - 65 52 44

MUNTGALERIE LIMBURG B.V.
(voorheen Munthandel Habets)

Munten
Penningen
Medailles

Mauritslaan 61-63
Postbus 252 - 6160 AG Geleen
Tel. 04494-47810

Boeken
Catalogi
Albums

Aanbiedingslijsten sturen wij op verzoek gratis
Nederlands Leverancier Coinholders en accessoires
Tevens verzorgen wij alle opdrachten voor veilingen binnen Europa

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 7671 AT VRIEZENVEEN TELEFOON 05499-1322

Uw adres voor:

MUNTEN, BANKBILJETTEN, OPBERGSYSTEMEN, NUMISM. LITERATUUR.
DIVERSE PRIJSLIJSTEN OP AANVRAAG
GROOTHANDEL CATALOGUS BOEKEN, ETC. VOOR DE OFF. MUNTHANDEL

GROOTHANDEL – KLEINHANDEL – UITGEVERS

's Zaterdags gesloten.

ANCIENNE MAISON SERRURE FONDEE en 1880

MAISON PLATT s.a.

Michel KAMPMANN
Expert près les Tribunaux
et les Douanes

49 rue de Richelieu
75001 – PARIS
Tél.: 296-50-48
R.C. 70B 1343

MONNAIES, MÉDAILLES, JETONS, DÉCORATIONS

ACHAT • VENTE • EXPERTISE • ORGANISATION DE VENTES PUBLIQUES • LISTES A PRIX MARQUES

Catalogues de librairie et de fournitures numismatiques sur demande

B. A. SEABY LTD. • MUNTEN EN PENNINGEN

Audley House, 11 Margaret Street, LONDON W1N 8 AT
Tel. 01-580 3677 - Telex 261068

Uitgevers van:

"SEABY's Coin and Medal Bulletin" - Numismatische artikelen en prijslijsten, £6.00 per jaar.

A list of Seaby's other publications sent on request.

Kopergeld van de 4de eeuw (slot)

door W. K. de Bruijn

29. De series met 2 soldaten waartussen 1 of 2 veldtekens

A. Algemene gegevens

In het jaar 330 start de produktie van de laatste in deze artikelenreeks te behandelen serie in 11 muntplaatsen, waar er 3 à 4 jaren later nog 2 bijkomen. In totaal zijn de betrokken munten derhalve van 13 muntplaatsen bekend. De produktie loopt parallel met de reeds eerder besproken URBS ROMA en CONSTANTINOPOLIS series. Waren die twee series anoniem de hier te behandelen stukken staan weer als gebruikelijk op naam van de regerende vorsten nl. Constantinus I en zijn zonen. Daarbij ook een aantal exemplaren op naam van hun neef Delmatius die in 335 tot caesar verheven werd.

Naast de nadruk op de oude en de nieuwe hoofdstad, die gelegd werd door de anonieme reeksen, wordt met deze serie het leger geëerd en wordt tevens benadrukt dat dat leger noodzakelijk is voor het behoud van het Rijk. Dit soort uitgiften, die de waarde van een goed en sterk leger onderstrepen, zijn al meermalen in deze artikelenserie gemeld. Dit zijn bekende verschijningen in de Romeinse muntslag, hetgeen begrijpelijk is bij een staat die tot stand gekomen is en daarna alleen maar in stand gehouden kan worden bij de gratie van een sterk leger.

De serie loopt door tot ca. 5 jaren na de dood van Constantinus I in 337, in enkele muntplaatsen echter wordt de aanmunting al vrij kort na dat jaar gestaakt. De stukken wegen aanvankelijk ca. 3 gram. Dit gewicht vermindert in 2 etappes tot eerst 2¼ gram en later (ca 335) tot 1½ gram. Er zijn zelfs exemplaren die ook dat gewicht niet eens halen.

Hoewel hier wel enige gegevens verschaft zullen worden over de na 337 geslagen exemplaren, moeten die noodzakelijkerwijs beperkt zijn, aangezien de literatuur over die periode minder gegevens bevat (bv. geen gegevens over zeldzaamheid of aantallen ateliers). De stukken na 337, die alle van het type met één veldteken zijn, zijn overigens gemakkelijk te onderscheiden van die daarvoor. Na de dood van hun vader werden de zoons immers tot augustus verheven, zodat uit hun titulatuur blijkt of de munt voor of na de dood van Constantinus I werd geslagen. Uiteraard kon de stempelverandering niet onmiddellijk plaatsvinden zodat er ook nadien een enkel stuk op naam van de overleden keizer geslagen werd. De zonen van Constantinus I dulden hun neef Delmatius niet naast zich en lieten hem vermoorden zodat deze vorst na 337 niet meer op de munten voorkomt. Kort daarna zal de broederstrijd oplaaien, waarbij eerst Constantinus II en later ook Constans om het leven komt zodat na een aantal jaren Constantius II weer alleenheerser zal zijn.

De serie kan in twee hoofdgroepen verdeeld worden. De eerste met twee veldtekens tussen de soldaten begint in 330. Circa 335 wordt deze vervangen door die met slechts één veldteken die doorloopt tot na 337. In totaal worden tot 337 respectievelijk 225 en 142 typen vermeld. Inclusief de atelieraanduidingen zijn dat er resp. 539 en 360. Na 337 (geen ateliergegevens beschikbaar) komen daar van de tweede groep nog eens 221 typen bij. De gezamenlijke series kunnen derhalve tot de grote emissies gerekend worden.

Tenslotte valt er nog een voorloperserie uit Constantinopel te vermelden, daterend uit de jaren 327/328, die slechts 2 (3) typen bevat en past in de al eerder gemelde groep van uitgiften na het vestigen van de alleenheerschappij. Deze stukken hebben een gelijke keerzijdetekst en zijn daarom hier opgenomen.

6. Delmatius, 2 standaards, Thessalonica 4e atelier

7. Constantinus II, 2 standaards, Trier 2e atelier

8. Delmatius, 1 standaard, Siscia, 2e atelier

B. De Muntplaatsen

De gegevens betreffende de muntplaatsen, die bij deze emissies betrokken waren zijn de volgende: Voorloperserie: geslagen te Constantinopel, 2 typen inclusief atelieraanduidingen 3, 1 slagperiode,

2 ateliers (Γ en S), muntplaatsmarkering CONS.

Muntplaats	*Groep 1*	*Groep 2*	*Muntplaats-markering*	*Slagperioden Gr. 1*	*Gr. 2*	*Aantal ateliers Gr. 1*	*Gr. 2*	
Alexandria	5– 10	5– 19	SMAL	1	1	2	4	A/Δ
Antiochia	6– 19	5– 25	SMAN	1	1	10	10	A/I
Aquilea	13– 25	9– 17	AQ	3	2	2	2	P/S
Arelate	35– 49	14– 22	CONST	10	3	2	2	P/S
Constantinopel	13– 41	15– 36	CONS	3	2	11	11	A/IA
Cyzikus	40–155	25– 86	SMK	4	1	6	6	A/S
Heraclea	22– 62	8– 29	SMH	6	1	5	5	A/E
Lugdunum	22– 36	12– 18	LG	7	4	2	2	P/S
Nicomedia	7– 24	8– 26	SMN	1	1	6	6	A/S
Roma	19– 25	14– 23	R	5	4	3	4	P/Q
Siscia	8– 27	11– 28	SIS	2	2	5	5	A/E
Thessalonica	9– 17	7– 15	SMTS	2	1	5	5	A/E
Treveri	26– 49	9– 16	TR	6	2	2	2	P/S
	225–539	143–360						

Alleen in Alexandria (333) en Aquilea (334) is de produktie later begonnen. Voor de onderscheiding der slagperioden is gebruik gemaakt van punten, letters, sterren, halve manen, kransen, palmtakken, Christus-monogrammen en nog enkele andere symbolen, dan wel een combinatie daarvan, zowel in de afsnede als in het veld of in het veldteken dan wel combinaties daarvan.
Wat de produktie na 337 betreft kunnen de volgende gegevens dienen:

Muntplaats	*Slag-perioden*	*Muntplaats markering*	*Typen groep 2*
Alexandria	1	ALE	16
Antiochia	4	SMAN	21
Aquilea	7	AQ	25
Arelate	9	CONST/ARL	24
Constantinopel*	2	CONS	13
Cyzikus	4	SMK	22
Heraclea	1	SMH	11
Lugdunum	4	LG	16
Nicomedia	1	SMN	13
Roma	5	R	15
Siscia	5	SIS	20
Thessalonica	1	SMTS	5
Treveri	7	TR	20
			221

C. De Voorzijde

De portretten zijn vrijwel uitsluitend naar rechts geplaatste geharnaste borstbeelden (vaak ook nog gedrapeerd) met lauwerkrans. De meeste stukken op naam van Constantinus I hebben echter een rosettendiadeem (incidenteel een pareldiadeem) in plaats van de lauwerkrans, hoewel soms (Lugdunum, Treveri) ook de lauwerkrans nog voorkomt. Alleen in Cyzikus komen naast de lauwerkrans ook voor de beide oudste zonen portretten met rosetten- of pareldiadeem voor, terwijl de jongste zoon Constans en de neef Delmatius hier of lauwerkrans of pareldiadeem dragen.
De voorloperstukken van Constantinopel, op naam van Constantinus I, tonen een hoofd met lauwerkrans of rosettendiadeem. In Aquilea, Constantinopel, Heraclea en Nicomedia worden de portretten van Constans steeds naar links geplaatst, mogelijk is dit gedaan om de nieuwe caesar wiens naam zo lijkt op die van zijn beide broers wat duidelijker naar voren te brengen.
Op enkele stukken van Lugdunum tenslotte staat het borstbeeld ten opzichte van het hoofd van achteren gezien.

9. Constantinus I, 1 standaard, Aquilea 1e atelier

10. Constantius II, na 337, 1 standaard met Christogram, Aquilea 1e atelier

De titulatuur biedt weinig bijzonderheden. Constantinus I heeft steeds MAX AUG achter zijn naam en de anderen NOB CAES of NOB C. Incidenteel (Nicomedia, Thessalonica) staat er DALMATIUS i.p.v. DELMATIUS. De naam van Constans wordt soms CONSTANTIS geschreven (Nicomedia, Siscia) en eenmaal heeft hij BEA C achter zijn naam staan hetgeen zeer ongebruikelijk is (Siscia).
Tenslotte komen bij een aantal muntplaatsen stukken voor die de hier behandelde keerzijden combineren met de voorzijden van de anonieme

URBS ROMA en CONSTANTINOPEL reeksen. Mogelijk gaat het hier om vergissingen aangezien de betrokken stukken meestal zeldzaam zijn, hoewel dat voor met name Heraclea, waar deze combinaties van alle 5 de ateliers bekend zijn niet zozeer het geval is. Na 337 is er zelfs een exemplaar uit Roma bekend dat een anonieme ROMA voorzijde heeft.
De spreiding der stukken over de vorsten is als volgt:

Vorst		*2 veldtekens*	*1 veldteken*		*na 337*
Constantinus I	Aug.	62–153	21– 59		4
Constantinus II	Caes.	58–157	30– 76	Aug.	56
Constantius II	Caes.	60–141	26– 71	Aug.	79
Constans	Caes.	30– 65	25–64	Aug.	77
Delmatius	Caes.	14– 22	31– 71		–
Urbs Roma		1– 1	4– 10		1
Constantinopoli		–	5– 9		3
Roma		–	–		1
		225–539	142–360		221

D. De Keerzijde
De keerzijde toont twee soldaten staand en naar elkaar toeziend met in de buitenste hand een omgekeerde speer en met de binnenste hand leunend op een schild. Tussen hen in staan aanvankelijk twee veldtekens, later is dat er één. Er is een aanzienlijke variatie in de uitvoering van de veldtekens en in sommige slagperioden zijn daarin de periode-markeringen geplaatst bv. het Christusmonogram. Ook de houding der soldaten vertoont verschillen, maar al die verschillen zijn betrekkelijk gering en mede door de toch al bescheiden diameter (14-18 mm) van de munten vaak weinig opvallend.
De tekst luidt GLORIA EXERCITUS (de roem van het leger of het roemrijke leger). Normaliter is deze tekst tweemaal onderbroken in een 4-7-4 letters patroon. Incidenteel komen stukken voor met andere onderbreking zoals 5-5-5 in Lugdunum en Thessalonica of 11-4 in Treveri, echter steeds als uitzondering. Het kan zijn dat dit gebruikt is om een bepaalde slagperiode te markeren. Dit kan ook het geval zijn bij de incidenteel voorkomende punten in de tekst zoals die aan het eind (Constantinopel) en die aan het begin van het 2e tekstdeel (4-7-4 te Cyzikus).
De stukken van de voorloperserie tonen een soldaat naar links, met het hoofd naar rechts, een speer in de rechterhand en de linkerhand rustend op een schild, een beeldenaar die ook bekend is van de series met de staande keizer. De tekst is als boven omschreven maar anders onderbroken 6-9, dus tussen de beide woorden. De stukken kunnen als een overgangsvorm tussen de beide series gezien worden.

E. Zeldzaamheid en slotopmerkingen
Stukken van de voorloperserie zijn zeldzaam (R3), die van de beide andere groepen komen nog steeds veelvuldig voor. Zoals reeds gezegd zijn de (Hybride?) anonieme stukken schaarser dan de andere. Dit geldt ook voor de stukken op naam van Delmatius.
De zeldzaamheidsgraad volgens R.I.C. (deel 7) luidt als volgt:

Eén standaard	*Totaal*	*C2*	*C*	*S*	*R*	*R2*	*R3*	*R4*	*R5*
Constantinus I	59	2	2	5	12	6	8	13	11
Constantinus II	76	–	1	3	4	7	15	21	25
Constantius II	71	–	1	4	1	11	12	12	30
Constans	64	–	1	1	4	7	16	20	15
Delmatius	71	–	–	1	2	4	17	20	27
Urbs Roma	10	–	–	–	–	2	3	2	3
Constantinopoli	9	–	–	–	–	–	2	3	4
	360	2	5	14	23	37	73	91	115

Twee standaards	*Totaal*	*C3*	*C2*	*C*	*S*	*R*	*R2*	*R3*	*R4*	*R5*
Constantinus I	153	7	6	3	13	7	18	21	42	36
Constantinus II	157	7	3	4	10	9	13	31	36	44
Constantius II	141	7	–	7	2	10	15	23	42	35
Constans	65	–	–	1	1	4	2	6	21	30
Delmatius	22	–	–	–	–	–	–	3	10	9
Urbs Roma	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1
	539	21	9	15	26	30	48	84	151	155

Zoals reeds gezegd zijn van de stukken na 337 geen zeldzaamheidsgraden gepubliceerd. Ook deze stukken zijn echter nog steeds algemeen met uitzondering van die op naam van Constantinus II die maar vrij kort keizer is geweest.

Muntvondst Den Dungen 1980

door H. van Osch

In april 1980 werden door spelende kinderen in Den Dungen (Noord Brabant) vijf hele en zes halve rozenobels gevonden. De grond waarin de munten werden gevonden was aangevoerd uit een grondopslag in het naburige Gemonde en was afkomstig uit afgravingen in een nieuwbouwwijk in St. Michielsgestel. St. Michielsgestel grenst aan Den Dungen. De juiste plaats van herkomst is niet meer te achterhalen.
Onder de scherven die in dezelfde grond werden gevonden bevonden zich geen restanten van een pot of ander omhulsel die uit dezelfde tijd zouden kunnen dateren. De vele houtskoolresten zouden een aanwijzing kunnen zijn, dat de schat onder een stookplaats begraven was.
De munten zijn alle in uitstekende staat en hebben alle – behalve één vervalsing – het goede gewicht. Op mijn advies hebben de vinders de munten getoond aan het K.P.K. De heer Jacobi heeft de vondst geregistreerd, de scherven ter beoordeling aan de archeoloog getoond en de vinders naar hun volle tevredenheid alle inlichtingen gegeven, die hen ten dienste konden zijn.
De schat bestaat uit de volgende munten:

1 Halve rozenobel Gelderland. Gewicht 3,78 gr. Verk. 1.4 Delm 640
2 Halve rozenobel Zeeland. Gewicht 3,80 gr. Verk. 77.2 Delm 872
Bijzonderheden: vz. met COMITAT. Muntplaatje is niet rond, waardoor de rand onregelmatig is en de letters niet alle geheel zijn afgebeeld.
3 Rozenobel Utrecht. Gewicht 7,563 gr. Zie afbeelding. Verk. 97.3 Delm 959

4 Rozenobel Utrecht als nr. 3. Gewicht 7,624 gr. Bijz. vz: NOVA is geschreven als NOVA
5 Halve rozenobel Utrecht. Gewicht 3,746 gr. Verk. 97.4 Delm 960
Bijz. Op vz. ORDINUM en TRAIECTEN
6 Halve rozenobel Kampen. Gewicht 3,76 gr. Verk. 158.4 Delm 1109
Bijz. Op vz. TRA. in plaats van TRAN
7 Halve rozenobel Kampen. Gewicht 3.74 gr. Als nr. 6 maar met TRAN
8 Halve rozenobel Kampen. Gewicht 3,74 gr. Omgekeerde C(Ɔ) in standaard. Verk. — Delm 1110
9 Rozenobel Eduard IV. Gewicht 7,608 gr. Groot muntplaatje met diameter 36,5 mm. Het is een nabootsing uit de Nederlanden.
10 Evenals nr. 9 imitatie uit de Nederlanden van rozenobel Eduard IV. Gewicht 7,615 gr. Diameter muntplaatje 37,0 mm.
Bijzonderheden: De letters zijn van een geheel ander type dan van nr. 9. Opmerking verdient het feit, dat de letters met dezelfde poinçoenen zijn vervaardigd als de letters van eenzelfde rozenobel uit de verzameling van het K.P.K. (1945 nr. 3)

11 Een *vervalsing* uit de tijd van een imitatie van het type Gorcum van een rozenobel Eudard IV. Gewicht 7,05 gr. Diameter 37,5 mm. Zie afbeelding.
De vervalsing is vervaardigd uit een onedel metaal maar zwaar verguld. Bijzonderheden: Aan de rand zijn op vele plaatsen delen van het onedel metaal weg-gecorrodeerd en resteert soms nog het laagje verguldsel. Aan het oppervlak van de munt zijn slechts enkele onbeduidende speldepuntgrote plekjes, waar de corrosie even door het goud heen komt. De letters zijn vaak maar voor 3/4 afgebeeld alsof de munt in een ring geklemd is geweest. Overigens is de munt in een uitstekende staat. Voor zover bekend is dit type vervalsing nog niet eerder beschreven.

Nederlandse makers van penningen 14

FRANSJE CARBASIUS

door W. F. van Eekelen

Inleiding
Zij is de oudste van de Nederlandse makers van penningen. Ze heet Fransje en ze is 95 jaar. Haar laatste penning maakte zij lang geleden; 55 jaar om precies te zijn. Na 1926 heeft ze geen penningopdrachten meer gekregen en uit zichzelf is ze er ook nooit toe gekomen. Toch deed ze het graag, al ging haar liefde meer uit naar plaqettes dan naar penningen.

Penningen
Het aantal penningen dat FRANSJE CARBASIUS heeft gemaakt, is heel gering. En van degene die ze maakte, verzorgde ze alleen maar de portretten op de voorkant. De achterkanten lieten de penningfabrieken over aan professionelere penningsnijders.

afb. 1. cat.2 Koningin Wilhelmina. 1923.

In 1923 vierde Koningin WILHELMINA haar 25-jarig regeringsjubileum. Bij deze gelegenheid werden veel penningen geslagen. TOON DUPUIS, JAC. J. VAN GOOR, CHRIS VAN DER HOEF, TJIPKE VISSER, JOHAN WIENECKE en nog diverse andere penningkunstenaars maakten hiervoor de ontwerpen. Ook Fransje Carbasius kreeg van een penningfabriek een opdracht. De reden was vermoedelijk dat ze een aantal plaqettes had gemaakt die nogal in de smaak waren gevallen. Ook het model dat ze voor de Wilhelmina-penning maakte, was trouwens een soort plaquette. Een verschil was wel dat ze tot dusver bijna altijd naar het leven had geportretteerd, terwijl Wilhelmina niet kon poseren en Fransje derhalve genoodzaakt was naar foto's te werken.

Een tweede portretpenning maakte zij van mr. dr. F. W. J. G. SNIJDER VAN WISSENKERKE. Deze veelzijdige persoonlijkheid was in 1856 (als gewoon Snijder) in Zeeland geboren en had het later gebracht tot voorzitter van de Octrooiraad en erevoorzitter van de Haagse Kunstkring. In verband met de laatstgenoemde funktie werd hem ter gelegenheid van zijn 70e verjaardag een gegoten penning aangeboden. Fransje Carbasius, die lid van deze kring was, werd gevraagd het portret te maken. In dit geval kon ze wel naar een levend model werken.

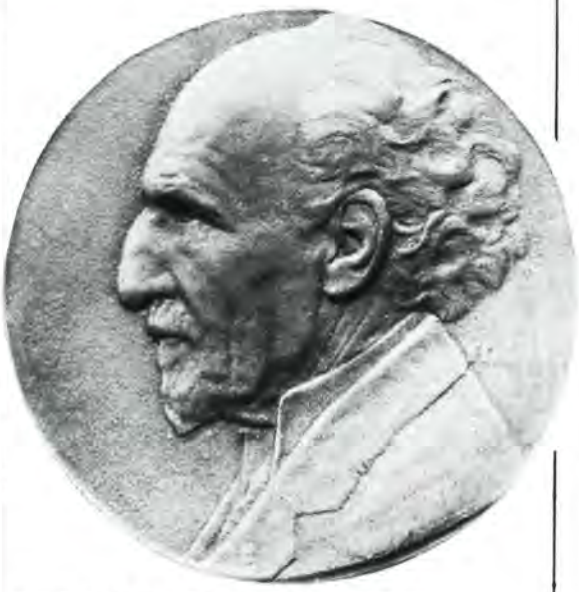

afb; 2; cat.3 Mr. dr. F. W. J. G. Snijder van Wissenkerke. 1926.

Volgens ZWIERZINA heeft ze nog een derde penning gemaakt en wel van de scherpschutter S. J. VAN DEN BERGH. Fransje Carbasius kan zich echter totaal niet meer herinneren deze penning te hebben ontworpen. Maar aangezien ze hem wel in haar bezit heeft en haar monogram er onmiskenbaar in staat, moet hij wel van haar hand zijn.

Plaquettes
Zo weinig penningen zij heeft gemaakt, zo veel plaquettes. Vaak waren kinderen van notabele personen het onderwerp. Om de gelaatsuitdrukking levend te houden liet zij deze kinderen soms tijdens het poseren met klei en water spelen. Mede daardoor kostte het treffen van de gelijkenis haar nooit veel moeite.

Ook maakte ze enkele plaquettes van bekende persoonlijkheden, zoals van de toneelspeler

afb. 3. cat.1 S. J. van den Bergh. 1921

EDUARD VERKADE, met wie haar vriendin RIE CRAMER toen getrouwd was. Hem beeldde ze af als Hamlet, één van zijn lievelingsrollen. Voorts maakte ze een plaquette van JAN TOOROP, die haar daarvoor in ruil een door hem gemaakte tekening in kleurkrijt gaf.

afb. 4. cat. add. Jan Toorop. Plaquette. Verkleind. 1915

Vererend was ook de opdracht een levensgrote plaquette van Koningin EMMA te maken. In tegenstelling tot Wilhelmina poseerde Emma wel voor haar. Koningin Emma was zelfs bereid hiervoor enkele ochtenden uit te trekken. De zittingen hadden plaats op het Lange Voorhout. Fransje Carbasius mocht eerst het hele paleisje doorlopen om uit te maken in welke kamer ze het best zou kunnen werken. De konining-moeder, die tijdens het poseren door een Duitse lectrice werd voorgelezen, toonde zich bijzonder hartelijk en innemend. De plaquette was een cadeau van haar aan Koningin Wilhelmina. Er is dan ook maar één exemplaar van in brons gegoten.

afb. 5. cat. add. Koningin Emma. Plaquette. Verkleind.

Ander werk

Behalve plaquettes heeft Frans Carbasius veel beelden gemaakt. Meestal betrof het kleiner werk. Met monumenten heeft ze zich nooit beziggehouden. Graag maakte ze beelden en beeldjes van dieren die dan in tuinen en parken werden neergezet. In de tuin van het Haagse Gemeentemuseum, tussen de hoofdingang en het restaurant, bevindt zich een beeldje van een naakt kindje dat een eend te water laat. Vooral kinderen vonden het prachtig. Volgens een vorige directeur was het zelfs het meest populaire beeld van het museum. Eenmaal werd het gestolen, maar gelukkig was er elders nog een model waarvan een nieuw exemplaar kon worden vervaardigd.

Haar eerste sukses had Fransje Carbasius met een bronzen beeldje van een Javaanse danseres. Ze had hiervoor een indisch model in een fraai inlands gewaad laten poseren. Op een tentoonstelling werd het 14× verkocht. Van de opbrengst kon ze geruime tijd in Parijs leven.

Later maakte ze veel beeldjes van aardewerk, dat ze soms glazuurde met allerlei kleuren. Meestal deed ze dat in compagnonschap met Rie Cramer. Rie maakte dan de ontwerptekening waarnaar Frans ging boetseren. Voor het bakken beschikten de dames over een kleine elektrische oven.

Stijl

Fransje Carbasius heeft een onafhankelijke natuur en is in haar leven en haar kunst steeds haar eigen weg gegaan. Ze had veel bewondering voor AUGUSTE RODIN en voor haar leermeester TOON DUPUIS, maar ze heeft deze grote voorbeelden niet

nagevolgd. Haar uitbeeldingen waren vaak iets strakker. Dupuis werkte geheel naturalistisch, terwijl Fransje meestal lichtelijk styleerde. Toen zij tijdens haar leertijd bij Dupuis eens een vrij gestyleerd houten beeldje van een langharige marmot had gemaakt, zei Dupuis dan ook: 'Dat heb je niet van mij geleerd.'

Werkwijze

Fransje Carbasius heeft nooit op penningformaat gewerkt. De penningen die haar naam dragen, zette ze groot op. Naderhand werden de ontwerpen, die een diameter van ongeveer 30 cm hadden, door de penningfabrieken kunstmatig verkleind. Altijd begon ze meteen in klei te boetseren; nooit maakte ze tekeningen vooraf. Haar plaquettes waren betrekkelijk dun. Van dikke hield zij niet.

Eenmaal voerde ze een werk in vier materiaalsoorten uit. De heer ONNES, die het kasteel Nijenrode in oude luister had hersteld, had haar gevraagd zijn aangenomen zoon te portretteren. Fransje logeerde in een hotel in Utrecht en werd iedere dag van het station Breukelen gehaald met een rijtuig met een palfrenier die op zijn livrei knopen had met het wapen van Nijenrode. Toen zij de heer Onnes van Nijenrode vroeg hoe hij het wilde hebben, was zijn wedervraag welke mogelijkheden er waren. Fransje zei: 'Hout, gips, marmer en brons. 'Allemaal,' was het kommentaar van de in die tijd ontzettend rijke koffiehandelaar.

Leven

De eerste 75 jaar van haar leven bracht FRANÇOISE CHARLOTTE CARBASIUS door in Den Haag. Ze werd er op 18 augustus 1885 geboren in de buurt van het verversingskanaal. Als klein kindje, toen ze nog geen nette Haagse dame was, haalde ze uit dit kanaal klei, waarvan ze potjes en pannetjes vormde. Later ging ze naar de akademie om voor de akte m.o-tekenen te studeren. Op een dag kwam de directeur de klas binnen. Hij vertelde dat de bekende, oorspronkelijk uit Antwerpen afkomstige beeldhouwer Toon Dupuis 's avonds boetseerlessen zou komen geven en animeerde de leerlingen hieraan deel te nemen. Fransje deed het en wist meteen dat dat het voor haar was. Dupuis, die aangesproken werd met meester, was een knap technikus en een uitstekend leraar. Van zijn Belgische afkomst trok hij nog profijt. Zo liet hij goede klei uit zijn geboorteland overkomen en wist hij in Brussel een bronsgieter die uitstekend werk afleverde. Tot Fransje's (weinige) medeleerlingen bij Dupuis behoorde GRA RUEB, die in een soortgelijke stijl heeft gewerkt als zij, maar die nu en dan ook grotere beeldhouwwerken maakte.

Na haar studie is Fransje steeds vrij kunstenaar geweest. Ze heeft veel gereisd en ze heeft altijd voldoende opdrachten gehad om er van te kunnen bestaan. Het grootste deel van haar leven woonde ze in een 'zalig' huis met uitzicht op de duinen in een atelier op de derde verdieping. In 1961 verhuisde ze naar Majorca. Daar woonde ze samen met Rie Cramer, die ze op de Akademie had leren kennen en met wie ze gedurende 75 jaar een pracht vriendschap heeft gehad. Op Majorca bleef ze tien jaar. Thans woont zij bij een andere vriendin in een gezellige, vrijstaande Gooise villa met een mooie grote tuin met hoog opschietend groen. Alleen een atelier heeft ze er niet. Ze werkt en exposeert trouwens ook niet meer. Na een zo welbesteed leven vindt ze dat niet meer nodig. Het leven dat ze achter zich heeft, is heerlijk geweest. Het heeft haar vrijwel alles gebracht wat ze wenste. Ze heeft een geweldige vrijheid gehad en ze had altijd prettige mensen om zich heen. Ze heeft nergens spijt van. Ook van de ouderdom heeft ze relatief weinig last. Nog dagelijks geniet ze van de mogelijkheden die er zijn.

afb. 6. Fransje Carbasius op 90-jarige leeftijd. 1975.

Katalogus van haar penningen

1. De scherpschutter S. J. van den Bergh. Zilver en brons. 1921. ø 33. Vz. borstbeeld naar links en omschrift (S J van den Bergh geb 4 juni 1854 gest 25 dec 1916). Kz. krans met ruimte voor inskriptie of voorstelling van een andere penningmaker. Geslagen bij de Edelmetaalbedrijven Van Kempen, Begeer en Vos. Zw KB II, 183.
2. Koningin Wilhelmina. Zilver en brons. 1923. ø 60. Vz kop naar links en opschrift (=titel). Kz. van

C. v. d. Hoef (oranjeboom). Geslagen bij C. J. L. Begeer, Utrecht. BLS 71.

2a. Idem, maar ø 40 en ander omschrift. Alleen brons. BLS 71a.

2b. Idem, maar ø 29 en niet gesigneerd. BLS. 71b.

2c. Idem, maar andere keerzijde (wapen van Rotterdam). BLS. 97.

2d. Idem, maar weer andere keerzijde (wapens van Nederland en Utrecht). BLS. 99.

2e. Als 2b, maar groter borstbeeld. BLS. 71c.

3. Mr. dr. F. W. J. G. Snijder van Wissenkerke. Brons. 1926. ø 77. Vz. borstbeeld naar links. Kz. tekst (niet van F. Carbasius). Gegoten bij de Kon. Begeer, Voorschoten. Zw KB III, 43.

Add. Groot aantal plaquettes, o.a. van kinderen en van bekende personen als Koningin Emma (naar links), ds. P. Hering, Jan Toorop (naar rechts) en Eduard Verkade (als Hamlet).

Signatuur

De onder 2, 2a, 2e, en 3 genoemde penningen zijn voluit gesigneerd. Op penning nr 1 en op een aantal plaquettes bevindt zich het monogram

Literatuur

Rie Cramer. Flitsen. 's Gravenhage, 1966 (blz. 137 e.v. en 145 e.v.).

aktualiteiten

Een onzer lezers bezat een piedfort van een Nederlandse koperen cent van 1822 (gewicht 6.4 gram), die spoorloos verdwenen is. Mocht een dergelijke piedfort worden aangeboden of verhandeld, dan zal de redactie (p.a. Twelloseweg A-19, 7439 AT Deventer, tel. 05700-15311) hierover gaarne bericht ontvangen.

boekbespreking

2000 jaar gewichten in de Nederlanden door D. A. Wittop Koning en G. M. M. Houben. Uitg. De Tijdstroom 1980 222 blz. *f* 84,50.

Eindelijk ligt dan de langverwachte en sterk uitgebreide nieuwe publicatie over dit onderwerp voor ons. Een vergelijking met de 10 jaren geleden verschenen 2e druk van 'Nederlandse gewichten' gaat maar zeer ten dele op. Enerzijds is er iets verdwenen (vooral geschiedenis) maar anderzijds is er in hoge mate toegevoegd, waarbij voor de numismaten met name het ruim 40 blz. lange hoofdstuk over de muntgewichtmakers te noemen valt. Voor allen die in gewichten en ijkwezen geïnteresseerd zijn, maar ook voor numismaten, die iets verder willen kijken dan verzamelen aan de hand van een catalogus is dit boek van grote betekenis. De veel kloekere uitvoering en de rijke illustratie werken er ook aan mee, dat dit standaardwerk, ondanks de toch wel forse prijs, straks in menige boekenkast op zijn terechte plaats zal komen te staan. Een kort overzicht van de inhoud zij nog toegevoegd aan deze aanbeveling:

I Systematische indeling van gewichten 12 blz.

II Geschiedenis van de Nederlandse gewichten 14 blz.

III De ijkmeesters, hun merken en jaarletters 67 blz.

IV Indeling van de gewichten naar hun vorm 33 blz.

V Toepassingen 24 blz.

VI Muntgewichtmakers, hun dozen en merken 44 blz. en verder inleiding, literatuur, woordenlijst, noten, openbare verzamelingen en drie registers (initialen op gewichten, personen en zaken). Van harte aanbevolen.

Muntenwijzer, basisinformatie voor verzamelaars van gouden munten door Pieter Meyer, Boerman

en Nederstigt. Uitg. van de Amrobank 1980, 192 blz. *f* 6,—.
Dit, in handig zakformaat uitgegeven boekje biedt met name voor beginnende verzamelaars, maar op een aantal punten ook aan de gevorderde, een grote hoeveelheid nuttige gegevens. Dusdanig dat wij het een ieder van harte kunnen aanbevelen. Uiteraard heeft de uitgave een commerciële achtergrond nl. het pakket gouden munten dat de betrokken bank als handelsvoorraad voert. Maar los daarvan vindt de lezer ook gegevens over muntgeschiedenis, -techniek, verzamelen, opbergen, kwaliteit en nog diverse andere zaken. Gezien de lage prijs derhalve zonde om te laten liggen.

W. K. de B.

An introduction to the Coinage of Parthia door David Sellwood. Uitg. Spink Londen 1980. 2e herziene druk 322 blz.

Het is voor de liefhebbers van Parthische munten ongetwijfeld goed nieuws dat er van het reeds geruime tijd uitverkochte boek van Sellwood een nieuwe editie is verschenen. (1e was van 1971). Belangrijk daarbij is dat door uitvoerige bestudering van stempels, zowel van drachmen als van tetradrachmen op een aantal plaatsen hergroeperingen en toeschrijving aan andere vorsten nodig is gebleken. Bovendien zijn er veel nieuwe stukken bekend geworden, terwijl van enkele ten onrechte opgenomen stukken eliminatie gewenst was. Voorts zijn gegevens toegevoegd over enkele muntplaatsen, waardoor meerdere munten nu op grond van daarop voorkomende munttekens daaraan toegeschreven kunnen worden. De Parthenliefhebbers zullen, mede door de gewijzigde nummering weer heel wat werk aan hun verzameling krijgen, maar daar gaat het immers ten dele toch om?

W. K. de B.

Die Typologie der Römischen Konsekrationsprägungen door Peter N. Schulten. Uitg. P. N. Schulten, Frankfurt 1979, 168 blz. ± 50,—.

Voor de liefhebbers van Romeinse munten is dit boekje zeer interessant. Na enkele inleidende hoofdstukken over het begrip consecratie en de ontwikkeling daarvan, alsmede over de op de betrokken munten voorkomende symbolen en hun betekenis, volgt een catalogus van 410 typen munten, vaak met onderverdeling per type, in chronologische volgorde vanaf Julius Caesar tot en met de zonen van Constantijn de Grote. Tenslotte volgen nog 8 plaatpagina's met voor- en keerzijden van 104 munten, waarvan 2 nog extra vergroot. Het is altijd jammer, dat plaatjes apart achterin worden opgenomen. Spreiding door de tekst zou de bruikbaarheid van dit soort uitgaven aanzienlijk verbeteren. Ook zouden enkele tabellen als hulpmiddel om munten op te zoeken erg welkom zijn geweest. Dit opzoeken is in dit boek zonder hulpmiddelen zeer omslachtig. Het blijft een probleem, dat veel schrijvers vergeten, dat zij dank zij jarenlange studie de stof veel grondiger beheersen dan de lezers voor wie zij nu juist hun boek schrijven. Een steeds weer terugkerend storend gebrek aan begrip voor communicatie. Desondanks blijft dit boek voor geïnteresseerden zeker een nuttige aanvulling voor hun bibliotheek.

W.K. de B.

De Nederlandse bankbiljetten van 1814 tot heden door J. Mevius en F. G. Lelivelt. Uitg. Mevius, 2e druk, 142 blz. *f* 21,85.

Na het verschijnen van de eerste druk behoeft deze tweede (bijgewerkte) druk van deze rijk geïllustreerde catalogus eigenlijk geen verdere aanbeveling. De bank- en muntbiljetten verzamelaars zullen zich er terecht snel van meester maken.

W.K. de B.

muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur.

boeken en tijdschriften

Rare Numismatic Books. Ed. Seaby (RareBooks) Ltd.
Een geïllustreerde, jaarlijkse catalogus van de Firma Seaby, 11 Margaret street
London W 1 N 8 AT, met een groot aantal zeldzame antiquarische boeken op numismatisch gebied, die door geïnteresseerden kan worden aangevraagd.

mededelingen

Dr. D. A. Wittop Koning
Koninklijk onderscheiden

In het Veluws Museum te Harderwijk ontving Dr. D. A. Wittop Koning donderdag 20 november 1980 uit handen van mr. drs. R. Hotke, direkteur-generaal Culturele zaken van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk, de zilveren Museumpenning.

In de bijeenkomst ging de voorzitter van de Stichting Veluws Museum, de heer J. E. Boeijen, burgemeester van Harderwijk, in op het vele dat Dr. Wittop Koning heeft gedaan voor het museum. Dr. Wittop Koning wiens voorouders burgers van Harderwijk waren, heeft o.m. een deel van zijn privé kollektie overgedragen aan het Museum, en ook heeft hij een belangrijke inbreng gehad bij de verdere uitbouw van de museum-kollektie.

Voordat mr. drs. Hotke dit onderwerp verder uitdiepte, werd door hem nog bijzondere waardering uitgesproken voor de betrokkenheid van Dr. Wittop Koning bij het voormalig Historisch Medisch-Farmaceutisch Museum.

De Museum-penning ingesteld bij Koninklijk Besluit nr. 95 van 26 juni 1817 is er een (om het numismatisch uit te drukken) met vele RRRRR, waarvan er in de loop der jaren slechts 46 exemplaren zijn uitgereikt.

Gaarne willen wij het ere-lid van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde ook van deze plaats onze hartelijke gelukwensen aanbieden.

P.W.M.

Cassettes Inhuldigingsmunten van de Rijksmunt

Onze abonnee J. G. T. van Balen uit Arnhem schrijft ons:
'Om een lang verhaal kort te maken: Heeft U beschadigde exemplaren, dan kunt U de cassettes oningepakt inleveren bij het Postkantoor. U ontvangt een bewijs van aanbieding en de Rijksmunt stuurt U nieuwe. Kosten heeft U dan niet en een probleem is opgelost.

NUMISMATISCHE KRING AMSTERDAM
Sekr. Julianakade 70, IJmuiden

Van de penning door de kring aangeboden aan de firma Schulman, met de beeldenaar van de heer J. Schulman die voorkomt in de Beeldenaar van nov./dec. jl., pag. 227 zijn een aantal slagpenningen vervaardigd met een doorsnede van 50 mm. Voor belangstellenden zijn nog een aantal exemplaren beschikbaar, indien men *f* 60,— in de kosten bijdraagt. Door *f* 65,— (incl. porto) over te schrijven op postrekening nr. 3630269 van de Kring Amsterdam wordt de penning u toegezonden.

verenigings nieuws

Plaatsing geschiedt gratis. De redactie behoudt zich het recht voor mededelingen in te korten.

ADRESSEN
Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde
Secr.: Zeestraat 71B, 2518 AA 's-Gravenhage.
Tel. 070-469702

Vereniging voor Penningkunst
Secr. v.d. Meijstraat 1, 1815 GP Alkmaar. Tel. 072-120041. Giro 96820

NUMISMATISCHE KRINGEN
lijst van secretariaten, dagen en plaatsen van de maandelijkse bijeenkomsten. N.B. Alle bijeenkomsten beginnen om 20 uur en vinden plaats van september tot mei, tenzij anders vermeld.

AMSTERDAM
Secr. Julianakade 70, 1972 PN IJmuiden. Tel. 02250-18682
bijeenk. 2de woensdag, op Keizersgracht 448

BLOEMBOLLENSTREEK
Secr. v. Speykstraat 46, 2161 VL Lisse. Tel. 02521-12035
bijeenk. 2de dinsdag in het Het Trefpunt, Schoolstraat 11, Lisse

BRABANT
Secr. Zilvermeeuwlaan 23, 5613 CL Eindhoven. Tel. 040-439520
bijeenk. 2de donderdag in het Prov. Museum, Bethanienstr. 4, 's-Hertogenbosch

BREDA – DE BARONIE
Secr. Overakkerstraat 187, 4834 XL Breda. Tel. 076-613935
bijeenk. 3de donderdag in gemeenschapshuis Doornbos, Abdijstr. 26, Breda

DE DRIE PROVINCIEN
secr. Burg. Raymakerslaan 109, 5361 KD Grave, tel. 8860-1793
bijeenk. 2de donderdag in Hotel de Hampoort, Grave

GRONINGEN
secr. Hertenlaan 69, 9751 GC Haren/Gr. Tel. 050-345086
bijeenk. 3de vrijdag in Trefkoel, Zonnelaan 30, Groningen

DEN HAAG
secr. Zeestraat 71^{B}, 2518 AA Den Haag. Tel. 070-469702
bijeenk. laatste woensdag of donderdag, Zeestraat 71B

HAARLEMMERMEER
contactadres Zwanenwater 35, 2152 BL Nieuw-Vennep. Tel. 02526-86171
bijeenk. 1ste maandag in Ontmoetingscentrum Nieuw Vennep, Gelevinkstr. 38 om 19.30 uur

HOOGEVEEN
secr. Middenweg 51, 7906 LK Hoogeveen. Tel. 05280-65582
bijeenk. 2de woensdag om 19.30 uur in cult. centr. De Tamboer, Hoofdstr. 17, Hoogeveen

KAMPEN
Secretaris: L. J. de Maar, Burg. van Engelendreef 17, 8271 AK IJsselmuiden
bijeenk. 2de maandag in Burgwalkerk, Burgwal 60 Kampen.

KENNEMERLAND
Secr. Verspronckweg 147, 2023 BE Haarlem. Tel. 023-261169
bijeenk. 4de dinsdag in Buurtcentrum Noord, Reggestr. 21, Haarlem-Noord

HET LAND VAN RAVESTEIN
Contactadres: Lindestraat 1, 6823 JT Arnhem. Tel. 085-433231
bijeenk. 1ste maandag in De Schouw, Brabantplein te Uden.

LIMBURG
secr. Hondstraat 5, 6211 WH Maastricht. Tel. 043-15119

NOORDOOSTPOLDER
secr. Drostlaan 86, 8303 EE Emmeloord. Tel. 05270-8693
bijeenk. laatste dinsdag in het Geref. Centrum te Emmeloord

OOST-NEDERLAND
secr. J. Doeffstraat 178, 6826 HW Arnhem. Tel. 085-612958
bijeenk. laatste dinsdag in 'de Klok' te Dieren.

ROTTERDAM
secr. Mijnbouwstraat 2, 2628 RW Delft. Tel. 015-567238
bijeenk. 1ste of 2de dinsdag, Rudolf Mees Inst., Ammanplein 2-4, Rotterdam

TWENTE
secr. postbus 1204, 7500 BE Enschede. Tel. 05423-1221
bijeenk. 2de donderdag in zaal 3, Vrijhof, Techn. Hogeschool Twente te Enschede om 19.30 uur

UTRECHT
secr. Tolakkerweg 177, 3738 JL Maartensdijk (Utr.). Tel. 03461-1890
bijeenk. 4de woensdag in 's Rijks Munt, Leidseweg om 19.30 uur

ZEELAND
secr. Breeweg 40, 4335 AR Middelburg, tel. 01180-26294
bijeenk. 2de donderdag in 'de Schakel', Bachten Steene 14, Middelburg

ZWOLLE
secr. Irenestraat 1, 8019 XC Zwolle. Tel. 05200-11443
bijeenk. 3de maandag in gebouw Assendorp, Hortensiusstraat

N.B. Men wordt verzocht eventuele correcties en/of aanvullingen voor deze lijst te zenden aan de Redactie van de Beeldenaar, p/a Twelloseweg A 19, 7439 AT Deventer.

Vele gegevens uit deze lijst ontvingen wij van Ir J. Koning te Delden, bestuurslid Kon. Ned. Genootsch. v. munt- en penningkunde, waarvoor wij hem onze beste dank betuigen.

Numismatische Kring Hoogeveen

13 januari 1981: Lezing annex veiling door de familie Schulman.
Uitnodigingen verzonden aan de Kring Kampen en Noord-oostpolder.
11 februari 1981: Jaarvergadering.
11 maart 1981: Bijeenkomst.
8 april 1981: Lezing door Dr. A. J. Bemolt van Loghum Slaterus.
13 mei 1981: Bijeenkomst.
10 juni 1981: Bijeenkomst.

Vereniging voor Penningkunst

Naar aanleiding van de Bestuursvergadering d.d. 20-11-'80 te Amsterdam de volgende mededelingen:

Penning 1980-I van Lysbeth Teding van Berkhout. Daar er wat moeilijkheden met de afwerking van deze penning waren, zal deze pas dit jaar verschijnen.

Penning 1980-II van Theo van den Vathorst. 20 november 1980 waren er ongeveer 150 penningen klaar. Hopelijk is alles voor eind 1980 klaar, zodat in de eerste maanden van 1981 de penning verzonden kan worden.

M. Kemper-Koel

nieuwe uitgaven

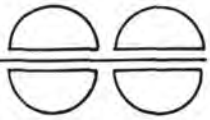

Muntennieuws

door J. C. van der Wis.

BELGIË:
500 Francs 1980; zilver; ⌀ 37,2 mm; 25 gram.
Oplage Waalse tekst 1 miljoen.
Oplage Vlaamse tekst 1 miljoen.
Herdenkingsmunten op de 150-jarige onafhankelijkheid van België met op de voorzijde de beeltenissen van de vorsten die gedurende die 150 jaren geregeerd hebben (Leopold I en II, Albert, Leopold III en Boudewijn). Afb. 1 en 2.

BATAVIA

Classical Coins & Antiquities

Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
Tel.: 070-451772

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmunten
papiergeld

prijslijst op aanvraag gratis

BRAZILIË:
5 Cruzeiros 1980; koper-nikkel; ø 22 mm; 4,5 gram.
Het betreft hier een nieuw FAO-muntje. Afb. 3.

CHINA:
1 Fen; aluminium-magnesium; ø 18 mm; 0,67 gram.
2 Fen; aluminium-magnesium; ø 21 mm; 1,08 gram.
5 Fen; aluminium-magnesium; ø 24 mm; 1,60 gram.
1 Jiao; koper-zink; ø 20 mm; 2,62 gram.
2 Jiao; koper-zink; ø 23 mm; 4,18 gram.
5 Jiao; koper-zink; ø 26 mm; 6,02 gram.
1 Renminli Yuan 1980; koper-nikkel; ø 30 mm; 9,32 gram.
Van deze serie circulatiemunten waren de stukken van 1, 2 en 5 Fen al geruime tijd in omloop; de andere stukken zijn eerst voor kort in circulatie gebracht. Afb. 4 t/m 10.

DUITSLAND – BONDSREPUBLIEK:
5 Mark 1979; magnimat; ø 29 mm; 10 gram.
Herdenkingsmunt op de 100-jarige geboortedag van Prof. Otto Hahn, Nobelprijswinnaar chemie. De oplage was aanvankelijk in zilver gemunt, maar werd, ondanks protesten van verzamelaars, in verband met de sterk gestegen zilverprijs weer omgesmolten. Magnimat is een koper-nikkellegering met een nikkelen kern. Afb. 11.

COINSELLING – UW PARTNER IN MUNTEN

Muntenhandel Coinselling 'Hoogeveen'
Middenweg 51 – 7906 LK Hoogeveen – Telefoon 05280-65582

Eigenaar B. H. Hagemeijer: deskundig in beleggingen

5 Mark 1980; magnimat; ⌀ 29 mm; 10 gram. Herdenkingsmunt op het feit, dat 100 jaar geleden de bouw van de Dom te Keulen werd voltooid. Afb. 12.

5 Mark 1980; magnimat; ⌀ 29 mm; 10 gram. Herdenkingsmunt op de 750-jarige sterfdag van de minnezanger Walther von der Vogelweide. Afb. 13.

EGYPTE:
10 Piasters 1980; koper-nikkel; ⌀27 mm; 6 gram; oplage 1 miljoen stuks.
1 Pond 1980; zilver 720/1000; ⌀ 35 mm; 15 gram; oplage 50.000.
Nieuwe FAO-munten, waarvan het 10-Piasterstuk voor circulatie bestemd is. Het Pondstuk is een verzamelaarsmunt (= pseudomunt). Afb. 14 en 15.

EQUADOR:
20 Centavos 1980; nikkel met stalen kern; ⌀21 mm; 3,6 gram.
Nieuwe jaargang van een munttype, dat reeds jaren in omloop is. Het aardige van deze munt is, dat hij geslagen is volgens een door de Sherrit Mint in Canada ontwikkeld procedé, wat ook het vernikkelen van de randen mogelijk maakt, waardoor deze niet kunnen gaan roesten. Afb. 16.

FALKLAND-EILANDEN:
50 Pence 1980; koper-nikkel; ⌀ 30 mm; 13,6 gram.
Aanvulling op de reeds in omloop zijnde serie munten. Afb. 17.

MEXICO:
5 Pesos 1980; koper-nikkel; ⌀ 27 mm; 10,36 gram.
Nieuwe circulatiemunt ter vervanging van de sinds 1971 in omloop zijnde 5-Pesosstukken met de beeltenis van generaal Guerrero. Afb. 18.

OOSTENRIJK:
500 Shilling 1980; zilver 640/1000; ⌀ 38 mm; 24 gram; oplage 1,1 miljoen stuks.
Herdenkingsmunt op de 200-jarige sterfdag van keizerin Maria Theresia (29-11-1780). Afb. 19.

POLEN:
50 Zlotych 1979; koper-nikkel; ⌀ 31 mm; 11,45 gram.
Nieuwe circulatiemunt met de beeltenis van de Poolse koning Mieszko I (960-992). Afb. 20.

20 Zlotych 1980; koper-nikkel; ⌀ 29 mm; 10,2 gram.
Herdenkingsmunt op 50 jaar opleidingszeilschip Daru Pomorza. Afb. 21.

SYRIË:
1 Pond 1978; nikkel; ⌀ 27 mm; 7,5 gram.
5 Piasters 1979; messing; ⌀ 19 mm; 2,9 gram.
10 Piasters 1979; messing; ⌀ 21 mm; 3,9 gram.
25 Piasters 1979; nikkel; ⌀ 20,5 mm; 3,25 gram.
50 Piasters 1979; nikkel; ⌀ 23,5 mm; 5 gram.
1 Pond 1979; nikkel; ⌀ 27 mm; 7,5 gram.
Nieuwe circulatiemunten, die met een gewijzigde keerzijde ten opzichte van de voorgaande emissie eerst voor kort aan de omloop werden toevertrouwd. Op één der 1-Pondstukken staat het portret van president Hafez Al-Asad ter herinnering aan zijn herverkiezing tot president van de Syrisch-Arabische Republiek. Afb. 22 t/m 27.

THAILAND:
5 Baht 1980; koper-nikkel met een koperen kern; ⌀ 30 mm; 12,1 gram; oplage 9 miljoen stuks.
Nieuwe circulatiemunt, die geslagen is ter herinnering van de uitreiking van de FAO-Ceresmedaille het afgelopen jaar. Afb. 28.

TRINIDAD en TOBAGO:
1 Dollar 1979; koper-nikkel; 32 mm; 12,7 gram.
Nieuwe circulatiemunt. Afb. 29.

WESTAFRIKAANSE STATEN:
25 Francs 1980; aluminium-brons; ⌀ 28,3 mm; 8 gram.
FAO-munt van de staten Benin, Ivoorkust, Niger, Opper-Volta, Senegal en Togo. Afb. 30.

Nagekomen:
EGYPTE:
10 Piasters 1980; koper nikkel; ⌀ 27 mm; 6 gram.
1 Pond 1980; zilver 720/1000; ⌀ 35 mm; 15 gram.
Herdenkingsmunten gewijd aan de artsenij. Alleen het 10-Piasterstuk is voor circulatie bestemd. Afb. 31 en 32.

agenda

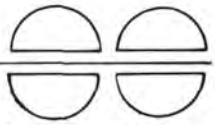

31 jan.: St. Numismatica, beurs, Breda, Euromotel.
1 febr.: St. Numismatica, beurs, Breda, Roskam 20, 10-17 uur.
7-8 febr.: St. Numismatica, beurs, Den Haag, Congresgebouw, Churchillplein 10, 10-17 uur.
11-13 febr.: Veiling Galeria des Monnaies, Düsseldorf.
15 febr.: St. Numismatica, beurs, Hilversum, Hof van Holland, Kerkbrink 1, 10-17 uur.
28 febr.: St. Numismatica, beurs, Middelburg, Schouwburg, Molenwater 99a, 11-17 uur.
7-8 mrt.: St. Numismatica, beurs te Rotterdam, Café Engels, Groothandelsgebouw, 10-17 uur.
14 mrt.: St. Numismatica, beurs te Zwolle, Buitensocieteit, Stationsweg 4, 10-17 uur.
21-22 mrt.: St. Numismatica, beurs te Breda, Euromotel, Roskam 20, 10-17 uur.
29 mrt.: St. Numismatica, beurs te Baexem, Baexheimerhof, Kerkstr. 1a, 10-17 uur.
12 apr.: St. Numismatica, beurs te Thorn, Café Stienen van Dooren, Steegpuntstr. 2, 11-17 uur.
28-30 apr.: Veiling Münzzentrum, Keulen.

HOLLEMAN–MUNTEN
postbus 32 7586ZG Overdinkel tel. 05423-1221
Op aanvraag wordt onze lijst U gratis toegezonden.

Onze specialiteiten: Griekse-, Romeinse-, Byzantijnse-, Middeleeuwse-, Provinciale- en Koninkrijksmunten.

Beurzen waar wij aan deel hopen te nemen:
7 en 8 febr. te Den Haag, Nederlands Congresgebouw, 10.00-17.00 u
15 febr. te Hilversum, Hotel Het Hof van Holland, 10.00 tot 17.00 u
22 febr. in Hoogeveen, Hoogstr. 17, Cultureel Centrum 'de Tamboer', 10.00 tot 17.00 u

Het ontzet van Leijden.

In 1574 werd Leiden ontzet. Tijdens het beleg was er aan alles gebrek en hebben de inwoners van Leiden veel geleden.

Ook aan muntgeld was gebrek. Er zijn toen een aantal noodmunten geslagen. Deze zijn aan één zijde bedrukt, van vorm vierkant of ruitvormig en zelfs van papier. Van Lanschot heeft die munten.

Wilt u meer weten over noodmunten? Of over munten uit de middeleeuwen of van het Koninkrijk?

Als u even schrijft of belt, sturen wij u gratis onze uitgebreide prijslijst toe.

Van Lanschot heeft nog tijd voor u.

F van Lanschot Bankiers

SINDS 1737

Hoge Steenweg 29, 5211 JN 's-Hertogenbosch, telefoon (073) 153359 en 153460.

PENNINGEN VAN DE KONINKLIJKE BEGEER

HERDENKINGSPENNING KONINGIN WILHELMINA 1880-1980

Voorzijde

Keerzijde

De voorzijde van de penning geeft de *beeldenaar* weer met als randschrift *'Wilhelmina Koningin der Nederlanden'*.

Op de keerzijde staat de tekst, die in hoge mate bij Haar paste:
'Ik zal handhaven'
31 augustus 1880-1980

codenummer	gewicht	prijs
PGW penning 1e gehalte	ca 6,5 gr.	f 770,–
FZA penning 1e gehalte zilver	ca 6 gr.	f 75,–

codenummer	gewicht	prijs
FRE Muntrand goud, 14 krt	ca 2,5 gr.	f 166,–
FMO Muntrand zilver, 2e geh	ca 2,5 gr.	f 36,–

WIJZE VAN BESTELLEN:
Door overschrijving of storting op: AMRO-bank nummer 41.40.04.582 of op gironummer 1540783 t.n.v. Koninklijke Begeer B.V., postbus 5 te Voorschoten, onder vermelding van de codenummer, het gewenste aantal en het afleveradres. De bestellingen worden in volgorde van binnenkomst verzonden. Dit kan afhankelijk van de aantallen een periode van 4-8 weken in beslag nemen.
N.B. Zonder duidelijke vermelding van naam, adres en aantal(len) van de gewenste artikelen, alsmede het juiste bedrag worden geen opdrachten aanvaard.

INHULDIGINGSPENNING KONINGIN BEATRIX

Prijzen voor: 50 mm 21,6 krt, 50 gram gouden penningen op aanvraag

ALLE PRIJZEN zijn inclusief f BTW, porti, verpakkings- en verzendkosten.

Aan de voorzijde de beeldenaar met als randtekst 'BEATRIX KONINGIN DER NEDERLANDEN'. Modelleur Willem Vis. De keerzijde toont de regalia met als randschrift 'NEDERLAND BEGROET ZIJN NIEUWE KONINGIN, 30 APRIL 1980'. Modelleur Aad Oosterlee. De 50 mm zilveren en bronzen penningen zijn versierd met een oranje carneool (een halfedelsteen) als symbool van het huis van Oranje.

Bestelcode	Beschrijving	Afmeting	Gewicht	Prijs
AG1	muntgoud (21,6 krt)	22,5 mm	ca 6,5 gram	f 770,–
AZE	sterling zilver (1e gehalte)	22,5 mm	ca 6 gram	f 75,–
AZ2	sterling zilver (1e gehalte) met oranje carneool	50 mm	ca 50 gram	f 388,–
ABC	gepatineerd brons met oranje carneool	50 mm	ca 50 gram	f 43,–

EVENEENS VERKRIJGBAAR:

Bestelcode	Beschrijving	Afmeting	Gewicht	Prijs
AGH	14 krt gouden randje	22,5 mm	ca 2,5 gram	f 166,–
AZR	2e gehalte zilveren randje	22,5 mm	ca 2,5 gram	f 36,–
AGA	14 krt gouden colier	55 cm	ca 1,5 gram	f 108,–
AZF	2e gehalte zilveren collier	55 cm	ca 1,5 gram	f 25,–

Wijze van bestellen:
Door storting of overschrijving van het verschuldigde bedrag op gironummer 44.38.400 t.n.v. de Koninklijke Begeer BV inzake Confederatie Oranjeverenigingen te Voorschoten onder vermelding van bestelcode(s) gewenst aantal en afleveringsadres.
Bestellingen worden in volgorde van binnenkomst verzonden: dit kan, afhankelijk van de aantallen, een periode van 6-10 weken in beslag nemen.
N.B. Zonder duidelijke vermelding van naam, adres, bestelcode(s) en aantal(len), alsmede het juiste bedrag worden geen opdrachten aanvaard.

PRIJSWIJZIGINGEN voorbehouden, in verband met de goud- en zilverkoersen.

De opbrengst van deze penningen zal voor een deel worden bestemd voor het Koningin Juliana Fonds.

HERDENKINGSPENNING BEVRIJDING 1945-1980

voorzijde

keerzijde

Op de voorzijde staat de afbeelding van een fakkel met rondom de tekst – Nederland bevrijd 1945 – 5 mei – 1980.

Op de keerzijde staat de klok van de Waalsdorpervlakte met de tekst – Hun geest heeft overwonnen.

Een groot aantal Nederlanders wil aan de herdenking van een bepaalde belangrijke gebeurtenis ook in materiële zin in de vorm van een herdenkingspenning een herinnering bewaren.
Ter gelegenheid van de herdenking van onze bevrijding 5 mei, zal onder auspiciën van het **Comité Nationale Viering Bevrijding 1980** een penning worden geslagen in de vorm van een ouderwetse, **vierkante stuiver**, vervaardigd van zilver, eerste gehalte.
Een gedeelte van de opbrengst is bestemd voor de oorlogsslachtoffers.

De stuivers worden geslagen bij de Koninklijke Begeer BV te Voorschoten.

code	gewicht	prijs
BZA stuiver 1e gehalte zilver	ca 5 gram	f 60,–
BZR muntrand 2e gehalte zilver	ca 1,3 gram	f 36,–

De penningen worden geleverd in een kunststofdoosje.
PRIJSWIJZIGINGEN VOORBEHOUDEN.
De prijzen zijn inclusief BTW, verpakkings- en verzendkosten.
De prijzen van gouden stuivers 21,6 krt en gouden muntranden 14 krt zijn op aanvraag verkrijgbaar. Tel.: 01717-4500.

WIJZE VAN BESTELLEN:
Door overschrijving of storting op **AMRObank nummer 41.40.04.701, gironummer 650065 t.n.v. Comité Nationale Viering Bevrijding 1980**, postbus 5 te Voorschoten, onder vermelding van de **codenummers**, het gewenste **aantal** en het **afleveradres**. De bestellingen worden in volgorde van binnenkomst verzonden. Dit kan afhankelijk van de aantallen een periode van 4-8 weken in beslag nemen.
N.B. Zonder duidelijke vermelding van naam, adres en aantal(len) van de gewenste artikelen, alsmede het juiste bedrag worden geen opdrachten aanvaard.

Koninklijke Begeer B.V.
Postbus 5, 2250 AA Voorschoten
Tel. 01717-4500, tst. 30
Telex nr. 34184 DCWKB

munt- en penningkundig nieuws

maart/april 1981
5e jaargang no. 2

de beeldenaar

NUMISMAAT

SEDERT 1880

MONNAIES - MEDAILLES - LIVRES NUMISMATIQUES - VENTES PUBLIQUES - ARCHEOLOGIE

MUNTEN - PENNINGEN - NUMISMATISCHE BOEKEN - VEILINGEN - OUDHEDEN

Jacques Schulman B.V.

Keizersgracht 448
Telefoon (020) 23 33 80 - 24 77 21

1016 GD Amsterdam
Postgiro 9922

de beeldenaar

Munt- en penningkundig nieuws, Numismatisch maandblad voor Nederland en België.
Publikatie van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Eindredactie
W. K. de Bruijn
J. P. A. van der Vin

Redactieraad
J. Fortuyn Droogleever
A. Hettema
J. C. van der Wis

Uitgever
Vonk/Uitgevers b.v.
Postbus 420, 3700 AK Zeist
Telefoon 030-791496 (b.g.g. 03404-52292).
Postgiro 3808080, t.n.v. 'De Beeldenaar' te Zeist.
Voor België:
Slavenburg's Bank
Antwerpen 2000
Rek.no. 655-8097099-43
t.n.v. Vonk/Uitgevers b.v.

Abonnementsprijzen
Inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar:
Nederland, België, Suriname en Ned. Antillen: *f* 26,50.
Overige landen: *f* 51,50.
Losse nummers: *f* 5,— (inclusief portokosten).

Voor leden van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen.

Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar, omvatten alle in de desbetreffende jaargang te verschijnen nummers.
Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, indien niet vóór 1 december een opzegging is ontvangen.

Advertenties
Inzenden aan:
Adv. afd. 'De Beeldenaar', Postbus 420, 3700 AK Zeist, uiterlijk de 1e van de maand voor verschijning.
Tarieven op aanvraag verkrijgbaar.

De uitgever behoudt zich het recht voor zonder opgave van redenen advertenties niet te plaatsen.

Gehele- of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de uitgever.

© Copyright
Vonk/Uitgevers b.v.

ISSN 0165-8654

inhoud

Rekenpenningen II 43
De Dr. Schürmann-collectie als bruikleen in het Koninklijk Penningkabinet 49
Drie imitaties van denarii van Trajanus 50
200 jaar Teylers Stichting 52
Cornelia Ebels 65
De Numismaat en zijn boeken II 67
Een muntvondst in Ravenstein 68
Catalogus van de stedelijke Deventer muntslag na 1575 . 70
Muntennieuws 75
Verenigingsnieuws 76
Aktualiteiten 76
Mededelingen 77
Agenda 78

Rekenpenningen II.

door Bert van Beek

De eerste rekenpenningen

1
Een van de eerste Engelse rekenpenningen, vermoedelijk eind dertiende eeuw (verz. KPK)

Eigenlijk moeten we eerst het begrip penning omschrijven voordat de vraag naar het eerste gebruik van rekenpenningen behoorlijk beantwoord kan worden; een wiskundige zal het een zorg zijn of er met glazen, houten, benen of metalen schijfjes gerekend werd, laat staan hoe deze schijfjes vervaardigd werden, terwijl wij als numismatisch geïnteresseerden dit juist wel van belang vinden. Voor het gemak gaan we er hier maar van uit dat we een in serie geslagen of gegoten metalen schijfje een penning noemen, waardoor we de Romeinse steentjes, de calculi, buiten beschouwing kunnen laten. Overigens hebben de Romeinen ook glazen schijfjes gebruikt en Smith citeert Cicero en Lucilius die ook van bronzen calculi spreken.[1] Helaas is er over deze bronzen calculi weinig of niets bekend. Bovendien kunnen we achteraf niet meer vaststellen welke schijfjes, die soms bij opgravingen gevonden worden, bij het rekenen gebruikt zijn en welke als fiches bij diverse bordspelen gediend hebben.

In de antieke literatuur zijn veel verwijzingen naar het rekenen met de abacus te vinden. De kinderen leerden het op de lagere school, de 'ludus litterarius', maar of ze het leuk vonden is een tweede: 'de onderwijzer zat met zijn leerlingen onder de luifel van een winkel, waar al het rumoer van de straat, die slechts door een tentdoek van de lesruimte gescheiden was, kon doordringen. Het karig meubilair bestond uit een stoel voor de meester en banken of krukjes voor de leerlingen, een schoolbord, wastafeltjes en een paar rekenborden. De onderwijzer bepaalde zich er toe zijn leerlingen te leren lezen, schrijven en rekenen; en aangezien hij hierover verscheidene jaren mocht doen nam hij niet de moeite zijn armzalige methode van lesgeven te verbeteren.

Aan de rekenlessen, die op dezelfde domme wijze als de schrijflessen gegeven werden, beleefden zij ook weinig plezier. Urenlang oefenden zij zich in het optellen van één en twee op de vingers van de rechterhand en van drie en vier op de vingers van de linkerhand, waarna zij met tientallen, honderdtallen en duizendtallen rekenden door kleine steentjes te schuiven langs de overeenkomstige lijnen van hun abacus'.[2]

We weten niet hoe er in de vroege middeleeuwen gerekend is in West-Europa, maar naar alle waarschijnlijkheid is de Romeinse traditie van het rekenen met steentjes op bescheiden schaal blijven bestaan. Dan verschijnen er op het einde van de twaalfde eeuw of in het begin van de dertiende eeuw de koperen en messing jetons in Frankrijk en in Italië. Voor het rekenen is dit een vooruitgang want de platte metalen schijfjes zijn veel prettiger om mee te werken dan de onregelmatig gevormde steentjes en je kunt ze dakpansgewijs neerleggen waardoor je ruimte spaart en waardoor ze ook veel gemakkelijker met één hand weg te nemen zijn. Deze manier van neerleggen is op veel middeleeuwse afbeeldingen te zien en vooral in Franse rekenboeken hoort het dakpansgewijs stapelen bij de instructie. Het is dus juist te veronderstellen dat de invoering van de jetons past in de behoefte naar betere rekenapparatuur, maar op zich had de ontwikkeling ook in de richting van het telraam kunnen gaan zoals in Oost-Europa en in Azië.

We moeten nu niet meteen gaan denken dat iedereen in de dertiende eeuw met penningen is gaan rekenen. Hoogstwaarschijnlijk zal alleen de groep die daarvóór al met de abacus of het rekenbord werkte, langzamerhand op deze nieuwigheid overgestapt zijn en deze groep rekenaars zullen we voornamelijk moeten zoeken onder de geestelijkheid (het berekenen van de wisselende kerkelijke feestdagen), de ambtenaren aan het hof die de schatkist beheren en de opkomende groep van de handelaren. De andere nieuwe groep rekenaars, de wiskundigen, vallen hier buiten. Zij hebben de nieuwe wiskunde tegelijk met de Indo-Arabische cijfers van hun Arabische leermeesters geleerd. We moeten de introductie van de jetons dus bij één van deze groepen van rekenaars zoeken en hiervoor komen de Italiaanse handelaren en de ambtenaren van het Franse hof het meest in aanmerking.

Hoe rekende de rest van Europa? Uit de beschrijving van de Romeinse lagere school blijkt al dat de kinderen ook op hun vingers leerden rekenen en dat zal iedereen wel gedaan hebben. Het is daarom interessant om te ontdekken dat de manier van loven en bieden en met de vingers rekenen die Van Loon in 1717 voor de landen van het middenoosten beschrijft,[3] nu nog voorkomt op West-Sumatra, getuige een reisverslag van Aya Zikken:[4] 'dicht bij Bukittinggi zag ik hoe op de veemarkt koper en verkoper nog onderhandelden over een geit, met hun handen onder een kaïn (doek). Met de vingers wordt geboden en afgedongen. De omstanders hebben met het overeen-

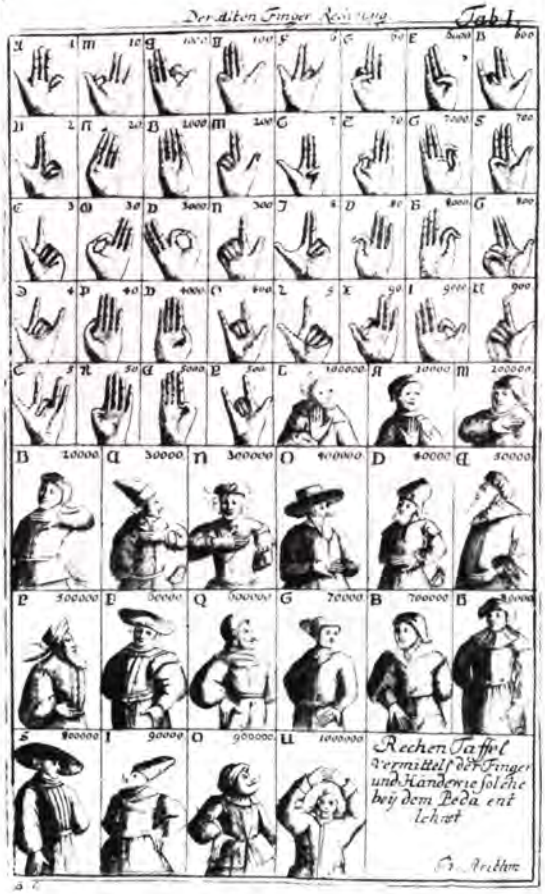

1a
Rekenen met de vingers. Leupold, Theatrum Arithmetico-Geometricum (1724)

gekomen bedrag niets te maken. Er wordt bij de onderhandelingen geen woord gesproken, men kijkt elkaar zelfs niet aan en als de koop niet doorgaat, heeft niemand zijn gezicht verloren.'
Behalve dat het gebruik van rekenpenningen tot een kleine groep van de bevolking beperkt is gebleven, moeten we ook constateren dat ze niet lang gebruikt zijn want de komst van de jetons valt ongeveer samen met de invoering van de arabische cijfers in het Christelijke deel van Europa en we zien dan ook dat in de meest ontwikkelde gebieden de rekenpenningen snel ingeburgerd raken, maar ook weer snel verdwijnen, met Italië als meest uitgesproken voorbeeld.
Gerbert van Aurillac, beter bekend als paus Sylvester II (999-1003), is de eerste westeuropese geleerde waarvan we zeker weten dat hij de arabische cijfers onderwezen heeft. Hij gebruikte hiervoor een zogenaamde boog-abacus, waarop hij schijfjes met de cijfers 1 t/m 9 legde.[5]

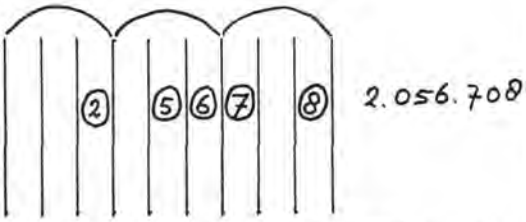

Het voordeel is nu dat er minder schijfjes neergelegd worden, maar als nadeel zit je nu natuurlijk wel steeds naar een schijfje met het juiste cijfer er op te zoeken. Toch zat er voor Gerbert niets anders op, omdat hij het bestaan van het cijfer nul nog niet kende (de lege plaats op zijn abacus).
Van zijn leerlingen weten we dat Gerbert schijfjes van hoorn gebruikte[6] en hiermee komen we in de buurt van de metalen jetons die de financiële wereld ongeveer tweehonderd jaar later gaat gebruiken. De wiskundigen verlaten de abacus als de nul ingevoerd wordt en de leerlingen van Gerbert van Aurillac zijn de laatsten die de boogabacus gebruikt hebben.

De eerste metalen rekenpenningen
Het zal wel bijna onmogelijk zijn om op een overtuigende manier de vraag te kunnen beantwoorden waar de eerste jetons geslagen zijn, in Frankrijk of in Italië. Zowel de eerste Italiaanse jetons als de eerste Franse jetons zijn 'stom', dat wil zeggen ze dragen geen omschriften of jaartallen. Wel hebben ze bijna altijd een heraldisch teken of een wapen in het veld. Soms staan er ook losse letters op.
Geschreven bronnen bieden ook geen houvast, omdat de eerste vermelding van jetons in teksten van het einde van de dertiende eeuw dateert en de jetons minstens een halve eeuw ouder moeten zijn. Waarschijnlijk is er wel een samenhang met de kruistochten te vinden. Deze hebben de opkomende geldhandel in Italië enorm gestimuleerd. Bovendien raakte het westen op deze manier bekend met de koperen munten en de koperen muntgewichtjes van het Byzantijnse Rijk en van de Islam.[7] Om hun kruistochten te kunnen financieren hebben de Europese vorsten enorme bedragen moeten lenen bij verschillende Italiaanse bankiers. Zo leenden Genuese firma's Lodewijk IX (Saint Louis) in 1248 ongeveer 80.000 Parijse ponden voor zijn kruistocht in Egypte en bankiers uit Florence en Siëna verschaften in 1265 zijn broer Karel van Anjou 250.000 ponden Tournois voor zijn eigen kruistocht.[8] Als de jetons voor het eerst in Italië gebruikt zijn, is het voor te stellen dat ze door deze contacten ook in Frankrijk en misschien in Engeland bekend zijn geworden.
De vroegst dateerbare Franse jeton is waarschijnlijk het exemplaar dat Rouyer en Hucher aan Blanche van Castilië hebben toegeschreven.[9]

2
Jeton toegeschreven aan Blanche van Castilië, moeder van de Franse koning Lodewijk de Heilige (R&H), p. 78)

Op de voorzijde staat de lelie, het wapen van de Franse koningen, en op de keerzijde een kasteel (Castilië) geflankeerd door twee lelies. De voorstelling op de keerzijde vinden we ook op haar zegel terug. Blanche trouwde in 1218 met de latere koning Lodewijk VIII (1223-1226) en was daarna regentes voor de minderjarige Lodewijk IX tot 1236. Ook verving ze hem tijdens zijn kruistocht. Ze overleed in 1252. Deze jeton is dus niet nauwkeuriger te dateren dan in het tweede kwart van de dertiende eeuw. De Franse koninginnen hadden hun eigen hofhouding met een eigen administratie, de 'Chambre aux deniers de la Reine', die een paar honderd jaar lang eigen jetons gebruikt heeft. Deze jetons zijn gemakkelijker toe te schrijven aan een bepaalde koningin dan de jetons van de hofhouding van de koning, omdat bij de koningin ook altijd haar eigen wapen naast de Franse lelie voorkomt. Op deze manier is een jeton van Maria van Brabant, dochter van Hendrik III van Brabant, de tweede vrouw van koning Philips III (1270-1285), de eerste die met volledige zekerheid aan een Franse koningin kan worden toegeschreven. Ze trouwde in 1274 en overleed in 1321.[10]
Voor Italië ligt het moeilijker. Barnard zegt in zijn artikel over de Italiaanse jetons dat de kennis

van de Italiaanse schrijvers over dit onderwerp niet groot is en dat er weinig onderzoek naar gedaan is. Men weet niet waarvoor jetons gebruikt werden en noemt ze dan ook wel 'tessere' (legitimatiepenningen).[11] In dit artikel perst Barnard uit de jetons alle informatie die maar enigszins mogelijk is en met een zekere hoeveelheid speculatie moet de oudste rond 1190 gedateerd worden.[12] Dit exemplaar wordt toegeschreven aan de Genuees Andrea de Rivegno of aan de Bolognese bankier Giuliano Arardi. Beiden behoorden tot de financiers van Richard Leeuwenhart, die op zijn beurt een groot deel van de kosten van de derde kruistocht moest dragen.

3
Rekenpenningen van Edward II van Engeland. De Franse numismaten Rouyer en Hucher dachten dat deze penningen aan het begin van de dertiende eeuw gedateerd konden worden, op grond van de zegels van Richard Leeuwenhart en Hendrik III

In de vorige eeuw werden de rekenpenningen met de ster en de wassende maan aan Richard Leeuwenhart of aan zijn neef koning Hendrik III toegeschreven en daarmee zouden deze de oudste Engelse jetons kunnen zijn,[13] maar op basis van de onderzoekingen van L. A. Lawrence, (hij vergeleek de stempels van de jetons met de stempels van de Engelse pennies) heeft Berry aangetoond dat deze rekenpenningen aan Edward II (1307-1327) toegeschreven moeten worden en dat de oudste Engelse jetons, die van het sterlingtype, pas tegen het einde van de dertiende eeuw geslagen zijn.[14]
Een beetje moeilijk plaatsbaar is in dit verband de bewering van de achttiende-eeuwse Engelse schrijver Thomas Madox, die vermeldt dat tijdens de regering van Edward II de Florentijnse koopman Rogiero Ardignelli 'XX shillings of the New money of Venice' aan de Exchequer geleverd heeft.[15] Dit is altijd vertaald met: 240 nieuwe Venetiaanse munten, maar we moeten ons wel realiseren dat dit gebeurd moet zijn in een periode waarin men elke munt een penning noemde en rekenpenningen in die tijd in de Nederlanden met werpgeld werden aangeduid. Het lijkt mij juister deze passage te vertalen met 'nieuwe Venetiaanse jetons'. De vraag blijft nu natuurlijk waarom de Engelse schatkist Italiaanse jetons zou kopen in een periode dat de Londense munt ze zelf sloeg. Overigens heeft men deze tekst ook wel eens gebruikt om aan te tonen dat men op de Exchequer Table lang met echte munten heeft gerekend.

De Franse jetons
Het gebruik van jetons als rekenmiddel is al vrij snel na de invoering aan het koninklijke hof door de hoge Franse adel overgenomen en iets later ook door de steden en andere overheidsinstellingen. Aan het einde van de dertiende eeuw komt het gebruik ook al in de zuidelijke Nederlanden voor en de vroege Franse jetons zijn voor ons dus van belang omdat ze het voorbeeld voor alle Nederlandse rekenpenningen geweest zijn.

4
Franse jeton, waarschijnlijk eind veertiende eeuw (verz. KPK)

5
Jeton van Vlaanderen, dezelfde periode. De tekst, AVE MARIA GRACIA PLENA, komt in deze periode zeer vaak voor. Beide jetons zijn van geelkoper

Het Franse hof bevatte in de dertiende eeuw al verschillende instellingen die zich met het financiële beheer bezig hielden en waarvan aparte jetons bekend zijn. De 'Chambers des comptes du roi' had tot taak alle rekeningen van de domeinen, de koninklijke huishouding en later ook van de belastingen te controleren. De jetons van deze instelling hebben aanvankelijk een wapen met twee horizontale balken, waarin sommige auteurs wel het = teken hebben willen zien. De oudste zijn stom, op latere lezen we teksten als '+ GETOIRS DE LA CHAMBRE + DES COMPTES LE ROY' enz. In het begin van de veertiende eeuw verschijnen ook de namen en de wapens van de maîtres, de hoge ambtenaren van de rekenkamer, op de penningen. Een hele vroege is die met het wapen van graaf Guy IV van St. Pol, in Artois, maître à la Chambre des comptes van 1304-1309.[16]
De tweede belangrijke instelling is de 'Chambre

des monnaies et hôtels des monnaies du roi', belast met het toezicht op alle zaken die met de muntslag te maken hebben. Deze instelling dateert waarschijnlijk al van de twaalfde eeuw. De oudste jetons hebben een weegschaal als symbool. Verder zijn er rekenpenningen bekend van de 'trésoriers', de beheerders van de domeinen, met als symbool een sleutel (later meestal vier sleutels in een kruisvorm), van de 'Chambre aux deniers du roi'; deze betaalde de uitgaven van de koninklijke hofhouding en kreeg het geld van de 'trésor', en van de diverse 'offices de l'hôtel', de verschillende afdelingen van de hofhouding, zoals de keuken, de stallen enz.
De koningin heeft een vergelijkbare hofhouding en zoals al eerder gezegd zijn deze gemakkelijker te dateren. Het is dus goed mogelijk dat het gebruik van jetons aan het koninklijke hof van ouder datum is dan het midden van de dertiende eeuw.
Aan het einde van deze eeuw zijn er al rekenpenningen met de wapens van de prinsen van koninklijke bloede, zoals van de huizen Anjou-Sicilië, Valois, Evreux, Artois enz. In het rijtje van belangrijke Franse edelen hoort ook de graaf van Vlaanderen thuis. Helaas zijn er van deze periode geen Vlaamse rekenpenningen bekend, hoewel het gebruik van jetons in Brugge in 1284 al vaststaat.[17] Er is wel een zeer vroege jeton van Henegouwen, van Jan II van Avesnes (1280-1304), van 1299-1304 tevens graaf van Holland.[18] Dit stuk lijkt sterk op een van zijn sterlingen.

6
Jeton van Graaf Jan II van Holland-Henegouwen (R&H 128, D 1)

Na de hoge adel laten ook de belangrijke steden jetons slaan. Ze zijn bekend van Parijs uit het eerste kwart van de vijftiende eeuw, Dijon met al in 1431 de naam van de burgemeester Jean de Saulx, Rouen en Angers, eveneens uit het begin van de vijftiende eeuw. Deze jetons zijn alle te herkennen aan de stadswapens.
Vanaf het midden van de veertiende eeuw stelt de Franse koning rekenpenningen beschikbaar aan zijn belastingambtenaren en in de vijftiende eeuw worden aan de hogere ambtenaren als extra inkomsten zilveren jetons gegeven.[19] Met deze zilveren jetons werd naar alle waarschijnlijkheid niet veel gerekend, hoogstens bij sommige belangrijke gebeurtenissen als het afhoren van de rekeningen in aanwezigheid van de vorst; het merendeel zal wel verkocht en omgesmolten zijn. Deze gewoonte heeft zich tot in de achttiende eeuw weten te handhaven.
De Franse munthuizen krijgen al vrij spoedig het monopolie om rekenpenningen te slaan en vanaf het midden van de veertiende eeuw worden inderdaad alle jetons in de koninklijke munthuizen geslagen. Vanaf 1552 worden ze evenals de munten machinaal geslagen en sinds 1672 komen alle jetons uit de munt van Parijs.[20] In deze periode hebben ze bijna geen functie meer bij het rekenen en worden ze hoofdzakelijk gebruikt als propagandamiddel. In 1663 komt er zelfs een aparte staatscommissie die zich bezig houdt met de teksten: de 'Académie Royale des Inscriptions et Médailles'.
Een leuk beeld van het Franse staatsmonopolie geeft ons de geschiedenis van Jean Blancpain, sinds 1426 stempelsnijder van de munt in Parijs. In 1434 ontdekte men dat hij in zijn eigen huis koperen jetons had geslagen en bij een huiszoeking werden zijn stempels en ponsoenen in beslag genomen. Toch krijgt hij vlak daarna weer toestemming om voor een particulier stempels voor messing jetons te snijden.[21] Het feit op zich was dus niet belangrijk, maar wel dat hij buiten het monopolie om stempels sneed. Overigens was het zijn eigen schuld dat hij betrapt werd, de tekst op de bewuste jetons luidde: VIVE BLANPAN VIVE VIVE BLAN PANI VIVE. Er bestaan verschillende variaties van deze penning, ook met de minder in het oog lopende tekst VIVE LE ROI VIVE LE ROI.[22]

De jetons van Doornik

Hoewel we uit het verhaal van Blancpain kunnen opmaken dat de Franse munthuizen ook voor particulieren werkten, zullen veel mensen niet in staat geweest zijn om zelf jetons te laten slaan. Daarom werden er speciaal voor handelaren op de Parijse munt in het Louvre jetons met oude stempels geslagen, die voor een lagere prijs afgeleverd werden.[23] Ook in andere plaatsen heeft men voor handelaren gewerkt, onder andere in Sedan, maar Doornik is vanaf het midden van de vijftiende eeuw tot ongeveer 1525 het centrum geweest van de 'jeton banal', de jeton zonder speciale bestemming. Daarna is deze positie door Neurenberg overgenomen.
Soms zijn de Doornikse jetons te herkennen aan het stadswapen, een toren met een lelie, maar vaker zijn het minder fraai uitgevoerde imitaties van officiële jetons, waardoor ze moeilijk als zodanig te herkennen zijn en verwisseling met vroege Neurenbergse exemplaren zal daarom meer dan eens voorkomen. Een voorbeeld hiervan is de groep van de zogenaamde Venuspenningen die in het volgende hoofdstuk besproken worden. In 1916 rangschikte Barnard ze nog onder de imitaties uit de Nederlanden,[24] dus naar alle waar-

7
Venuspenning. Imitatie van een serie Nederlandse rekenpenningen uit het einde van de vijftiende eeuw

schijnlijkheid uit Doornik, maar in 1924 worden ze aan Neurenberg toegeschreven.[25]
Van sommige jetons zijn we vrij zeker. Deze dragen als voorstelling de drie cirkels, het gewone handelsmerk voor al het Doornikse koperwerk uit de vijftiende eeuw, maar in veel andere gevallen blijft de toeschrijving min of meer intelligent giswerk, zoals bij de zogenaamde religieuze jetons. In 1348 zijn er tijdens de grote pestepidemie grote aantallen jetons en medailles met religieuze voorstellingen geslagen,[26] maar het gaat natuurlijk veel te ver om alleen op grond hiervan een rekenpenning met zo een tekst meteen aan Doornik toe te schrijven.

Literatuur

1. D. E. Smith, History of Mathematics, vol. II (Dover ed. 1958) 165
2. J. Carcopino, Het dagelijks leven in het oude Rome, dl. I (Ned. vert. Spectrum 1961) 146 e.v.
3. G. van Loon, Inleiding tot de Heedendaagsche Penningkunde (Amsterdam 1717) 52
4. Aya Zikken, Terug naar de Atlasvlinder, serie artikelen in de Volkskrant (augustus 1980)
5. Smith, Hist. Math., vol. II, 181
6. George Berry, Medieval English Jetons (London 1974) 25-26
7. Zie voor de muntgewichtjes: G. M. M. Houben, Het wegen van goud en zilver, Antiek, 15e jrg. 1 (1980) 41 e.v. en van dezelfde auteur: Over het wegen van munten, JMP (1975-77) 115 e.v.
8. Carlo M. Cipolla ed., The Fontana Economic History of Europe, vol. 1 (London 1972) 326
9. J. Rouyer et E. Hucher, Histoire du jeton au Moyen Age (Parijs 1858) 78, voortaan afgekort R&H
10. R&H 79-80, pl. VI 48 en 49
11. F. P. Barnard, Italian Jettons, Numismatic Chronicle, 4th ser. vol. XX (1920) 216-272
12. Italian Jettons, nr. 61, pl. XVI 29, 30
13. R&H 171-172, pl. XVI 134, 135
14. Berry, (London 1974) 45-49
15. Idem, 15
16. R&H 44, 45 pl. II nr. 12
17. M. de Schodt, RNB, 5e serie tome V, 525
18. R&H 158, pl. XV nr. 128, Dugniolle nr. 1. Zie voor de munt: Chalon Henegouwen, pl. III, nr. 20
19. A. de Barthélemy, Documents sur la fabrication de jetons, Mélanges de Numismatique I, (1874-75) 262-263. Vermoedelijk ging deze uitdeling net zo als ten tijde van Lodewijk XIV, toen de 'Académie des Inscriptions' ieder jaar voor de ontwerpen van de nieuwe jetons een fluwelen beurs met honderd zilveren of gouden jetons ontving, J. Jacquiot, Médailles et Jetons de Louis XIV (Parijs 1968) LXXVIII-LXXIX
20. Barnard, The Casting-Counter and the Counting-Board (Oxford 1916) 59
21. Barthélemy, Documents, 234
22. Dugniolle nr. 130
23. Barnard, Casting-Counter, 64-66
24. Barnard, Casting-Counter, p. 188 nr. 7
25. F. P. Barnard, The types of certain early Nuremberg reckoning-pennies used in England, Num. Chron. (1924) 261-309
26. Dugniolle, inleiding XL-XLII

De Dr. Schürmann-collectie als bruikleen in het Koninklijke Penningkabinet

door J. P. A. van der Vin

Op 13 juni 1979 overleed in Den Haag op 88-jarige leeftijd Dr. Heinrich M. E. Schürmann. De heer Schürmann was van beroep geoloog en gedurende een aantal jaren hoofd van de exploratie van de Koninklijke Shell groep. Hij werkte in verschillende oliewinningsgebieden en heeft gedurende zijn leven veel gezworven in alle delen van de wereld. Wie hem na zijn pensionering thuis bezocht, werd ontvangen in een waar museum. Gesteenten en mineralen, ethnografica, sieraden en Babylonische rolzegels waren in talloze kasten opgeborgen en tientallen meters boeken en tijdschriften stonden over vele kamers verspreid. Zijn grote trots was echter zijn verzameling munten. Die toonde hij graag aan bezoekers en vrienden. Oorspronkelijk had de heer Schürmann twee grote verzamelgebieden: de munten van het hertogdom Berg, waarvan zijn familie afkomstig was, en antieke munten van keizer Trajanus. Zijn collectie munten van Berg heeft hij enkele jaren voor zijn dood verkocht. De overgebleven Trajanusverzameling is een collectie van uitzonderlijk belang. Deze collectie omvat bijna 3700 antieke munten, waarvan er ruim 3500 uitsluitend uit de regeringsperiode van keizer Trajanus (98-117 A.D.) dateren. Ze zijn afkomstig uit alle delen van het Romeinse rijk, dat in die periode zijn grootste omvang had en zich uitstrekte van Engeland tot Syria en van de Rijn en Donau tot in de Sahara.

Waarom alleen munten van Trajanus? Dr. Schürmann gaf eens als antwoord op die vraag, dat hij juist in deze keizer geïnteresseerd was geraakt, omdat Trajanus Roemenië had veroverd en toegevoegd aan het Romeinse rijk; en Roemenië was voor de geoloog Schürmann van belang, omdat daar veel olie in de bodem zat.

In de loop van vele tientallen jaren bouwde de heer Schürmann zijn collectie op. Hij kon over ruime financiële middelen beschikken en kocht bij talloze handelaren uit de voorraad of op veilingen. Vanuit vele landen bereikten hem zichtzendingen en regelmatig werden daaruit stukken aan zijn collectie toegevoegd. De meeste stukken zijn van goede tot uitstekende kwaliteit; sommige munten zijn wat minder goed bewaard gebleven, maar echt slechte stukken bevat de collectie nauwelijks. Ook vervalsingen zal men er bijna niet in vinden; zo ze er al zijn, dan vaak met medeweten van de eigenaar, die daar een aantekening van maakte.

Dr. Schürmann was weduwnaar en had geen kinderen. Daarom had hij al jaren voor zijn dood zijn bezittingen ondergebracht in een stichting, de 'Stichting Dr. Schürmann-fonds te 's-Gravenhage'. Zijn testament bevatte de bepaling, dat al zijn collecties in permanente bruikleen moesten worden gegeven aan musea. Als bewaarplaats voor zijn munten had hij het Koninklijk Penningkabinet aangewezen. Daar heeft men met instemming van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk deze verrijking van de collectie met vreugde geaccepteerd. Om enige indruk te geven van de inhoud van de collectie wil ik hier wat globale cijfers noemen. De verzameling omvat circa 150 goudstukken van Trajanus en zijn familieleden, zoals zijn vrouw Plotina, zijn zuster Marciana en haar dochter Matidia, en zijn vader Trajanus Sr. Het aantal zilveren denarii en quinarii komt ruim boven de 1000 exemplaren. Van sestertii, dupondii en assen telt men van iedere muntsoort ongeveer 500 stukken. Naast al deze munten die uit de munt van Rome afkomstig zijn, telt de collectie ook een duizendtal lokale uitgiften. De grote muntplaats Alexandria neemt hiervan met circa 500 exemplaren het grootste deel voor zijn rekening, van Antiochia in Syria of Caesarea in Cappadocia (Turkije) komt het aantal boven de honderd stukken, van andere muntplaatsen zijn er maar één of enkele exemplaren te vinden.

Dr. Schürmann verzamelde niet aan de hand van een catalogus; hij kocht wat hij mooi vond en dat heeft ertoe geleid, dat hij van bepaalde emissies verschillende of zelfs vele exemplaren bezat. Nu is dat bij antieke munten niet zo'n probleem, aangezien de meeste stukken met verschillende stempels zijn vervaardigd en dus veelal kleine onderlinge verschillen vertonen.

Het belang van de collectie ligt in de eerste plaats in de enorme omvang. Zelfs in de grote muntencollecties bezit men niet een dergelijk aantal stukken uit de regeringsperiode van één keizer. Onlangs bleek een collega uit Frankrijk al verbaasd over het grote aantal stukken van een bepaalde emissie van Cyrenaica in Libye, dat zich in Den Haag bevond. In de meeste musea die hij had aangeschreven of bezocht, vond hij vier of vijf exemplaren, maar in Den Haag waren er negentien! Inderdaad ook de meestal aanwezige vier stukken in de eigen collectie, maar daarnaast vijftien exemplaren van de Schürmann-collectie.

Een tweede belangrijk element is dat een collectie van een dergelijke omvang vele varieteiten en ongepubliceerde stukken bevat, vooral in de lokale series, maar ook in de series uit Rome.

Op dit moment is de bewerking van deze collectie nog in volle gang. Het determineren, beschrijven en registreren van circa 3700 stukken zal vele maanden in beslag nemen, maar de werkzaamheden vorderen goed. Ongetwijfeld zullen de munten van de Dr. Schürmann-collectie in de toekomst in velerlei publikaties een plaats vinden. Het doet mij genoegen in aansluiting op dit stuk nu al een eerste artikel te kunnen publiceren over enkele interessante stukken uit deze collectie.

Drie imitaties van denarii van Trajanus

door Joke Radstaat

In de verzameling van de in 1979 overleden heer Schürmann bevinden zich drie denarii met een andere dan de voor Romeinse munten gebruikelijke stijl en een afwijkend opschrift.
Het eerste exemplaar weegt 3,45 gram en de stempels van voor- en keerzijde staan in precies tegenovergestelde richting. Het opschrift van de voorzijde luidt als volgt: III CIES NERVA IRAIAN AUG GERM. Afgebeeld is de buste van Trajanus met lauwerkrans, naar rechts. Op de keerzijde staat: IMP XXII CO VI CENSI PP en een voorstelling van Minerva, naar rechts lopend met schild en speer. Als voorbeeld voor de voorzijde is gebruikt het in de RIC. onder A 1 beschreven type, volgens welke het opschrift moet zijn: IMP CAES NERVA TRAIAN AUG GERM. Dit opschrift werd in de officiële muntslag van 98 tot 105 na Chr. gebruikt. Hier en daar zijn op de imitatie wat dwarsstreepjes vergeten en de afkorting IMP is fout overgenomen. De keerzijde is afgeleid van een tijdens Domitianus (81-96 na Chr.) zeer vaak voorkomend type, nl. Minerva die met schild en speer bewapend naar rechts loopt. We kunnen de keerzijde het beste vergelijken met RIC. 171 of 175, die respectievelijk in 92-93 na Chr. en 93-94 na Chr. gedateerd zijn. Het opschrift van de keerzijde luidt bij deze emissies IMP XXII COS XVI CENS PPP. In de imitatie zijn de S van COS en de X van XVI vergeten en is de eerste van de drie P's een I geworden. Ook de voorstelling is niet helemaal goed overgenomen: details van het gewaad van Minerva en van haar helm en schild zijn niet of onduidelijk weergegeven.

De tweede denarius weegt 4,32 gram en heeft stempelstand 5. Op de voorzijde is het opschrift IMP CAES NeR TRA ANO OPTIMO AUG GIR oAC, en de buste van Trajanus met lauwerkrans en draperie over de linkerschouder, naar rechts kijkend. Op de keerzijde staat: COS V PP SPQR OPTIMO PRINC en een afbeelding van Spes, lopend naar links, de rechterhand opgeheven en met haar linkerhand haar gewaad omhooghoudend.
Het op de voorzijde geïmiteerde opschrift is dat van RIC. type J 1 en dat luidt als volgt: IMP CAES NER TRAIANO OPTIMO AUG GER DAC. Trajanus werd pas na 114 OPTIMUS genoemd, dus dit opschrift kan alleen tijdens het zesde consulaat tussen 114 en 117 gebruikt zijn. Het opschrift van de keerzijde is echter tijdens het vijfde consulaat van 103 tot 111 na Chr. gedateerd. Zowel op voor-als keerzijde zijn de letters erg slordig, ze verschillen onderling nogal in grootte en verspringen soms ten opzichte van elkaar. De dwarsstreepjes van E's en A's blijken net als bij de eerste imitatie weer de meeste problemen te hebben gegeven. De T en R van TRAIANO zijn in ligatuur geschreven en in hetzelfde woord is een I vergeten. Verder zit er in NER een heel vreemde ε.
Het portret van Trajanus is sterk vereenvoudigd. Het duidelijkst is dat te zien, als we het haar, de neus en de wenkbrauwen vergelijken met een te Rome geslagen munt.

De voorstelling van de keerzijde is RIC. type 127. De stempelsnijder heeft echter helemaal niet begrepen, hoe de figuur van Spes, die hij namaakte, in elkaar zat, en daardoor heeft hij veel fouten

gemaakt. De bloem die Spes altijd in haar opgeheven rechterhand houdt, ontbreekt hier. Haar gewaad hangt los naast haar lichaam in plaats van er op natuurlijke wijze omheen te passen. Hoofd en ledematen zijn op een vreemde onorganische manier aan de romp bevestigd en het lichaam helt op één been onverantwoord ver naar voren.
De derde en laatste denarius (of drachme?) weegt 2,62 gram en heeft stempelstand 6. Op de voorzijde staat: AYTOKP MIC NEP TPAI[...] ΔAK. De buste van

Trajanus met lauwerkrans en draperie over de linkerschouder is naar rechts kijkend afgebeeld. Op de keerzijde is te lezen: COS V PP SPQ[...] C en in de afsnede VEZTA. Voorgesteld is Vesta, zittend naar links op een stoel zonder rugleuning, met in haar rechterhand het Palladium en in haar linkerhand een scepter. Voorbeeld voor de voorzijde was een Grieks opschrift, dat geweest moet zijn: AYTOKP KAIC NEP TPAIANOC CEB ΓEPM ΔAK (=Autokrator Kaisar Neroua Traianos Sebastos Germanikos Dakikos = Imperator Caesar Nerva Traianus Augustus Germanicus Dacicus). Pas na 103 werd Trajanus Dacicus genoemd op de voorzijde van zijn munten. In de imitatie is een fout geslopen bij het overnemen van het woord KAIC; dat is veranderd in MIC. De keerzijde is afgeleid van RIC. 107 met het opschrift COS V PP SPQR OPTIMO PRINC en VESTA in de afsnede, te dateren tussen 103 en 111 na Chr. Het meest opvallende bij deze munt is het gebruik van een griekstalig opschrift op de voorzijde en een latijnstalig op de keerzijde. Bovendien is de S in Vesta een Griekse Z geworden.
Ook bij deze imitatie zijn weer stilistische verschillen met het voorbeeld te ontdekken, bijvoorbeeld Vesta die niet op, maar naast haar stoel zit, de niet kloppende verhoudingen van het hoofd tot de rest van het lichaam en het slordig weergegeven gewaad.
Uit het voorgaande blijkt wel dat het in alle drie de gevallen gaat om imitaties van munten, geslagen tijdens of na Trajanus door 'barbaarse' volken. Tijdens zijn regering voerde Trajanus twee oorlogen (101-102 na Chr. en 105-106 na Chr.) in het Balkangebied, die ertoe leidden dat Dacia (Roemenië) veroverd werd en als nieuwe provincie aan het Romeinse rijk werd toegevoegd.
De legers die om deze reden in dit gebied aanwezig waren, werden veelal voor hun werk in klinkende munt, in dit geval in denarii, uitbetaald. Hierdoor trad er een verandering op in het economisch patroon van de streek. Naast de ruileconomie ging ook het muntgeld een rol spelen en het lijkt aannemelijk, dat de Balkanvolkeren kennis maakten met dit middel van betalen en in een later stadium van romanisering ook munten gingen gebruiken en ze soms ook zelf vervaardigen. Zolang het gewicht, de vorm en de voorstelling van hun imitaties niet al te veel verschilden van de officiële emissies, konden deze imitaties vrijwel onopgemerkt in het betalingsverkeer circuleren.
De historische context en de taal van de opschriften kunnen ons helpen bij het zoeken naar de plaats van herkomst van deze imitaties. Dergelijke stukken passen goed in het romaniseringsproces zoals zich dat tijdens Trajanus en zijn opvolger Hadrianus voltrok op de Balkan. Bovendien kan de munt met de opschriften van voor- en keerzijde in twee verschillende talen, Grieks en Latijn, het best begrepen worden als een produkt van de Balkan. Daar liep immers de scheiding tussen het latijnstalige westen en het grieksprekende oosten van het Romeinse rijk. Een bewijs dat deze drie stukken uit de Balkan afkomstig zijn, valt niet te geven, aangezien de vindplaats ervan niet bekend is; waarschijnlijk is een herkomst uit deze streek echter wel.
Het in circulatie brengen van imitaties kan diverse oorzaken hebben gehad. In de eerste plaats kunnen er valsemunters aan het werk zijn geweest. In dat geval zou men sterke afwijkingen verwachten in het metaalgehalte of gewicht van de imitaties. Dat is bij geen van de drie stukken het geval. Het gewicht van de tweede denarius is wel wat hoger, dat van de derde wat lager dan het gemiddelde gewicht van een denarius (ca. 3,50 gram). Bij het kopiëren heeft men zich dus niet exact aan de gewichten gehouden, maar erg verontrustend is dit niet, want dergelijke niet al te grote variaties in gewicht komen ook in de gewone series voor. De mogelijkheid van bewuste valsemunterij kunnen we bij deze drie stukken waarschijnlijk wel uitsluiten. Waarschijnlijker is dat door de Romeinse overheid onvoldoende denarii waren geslagen en dat daardoor een tekort aan munten was ontstaan. De plaatselijke bevolking was intussen het gebruik van munten zo gaan waarderen, dat ze zelf denarii gingen slaan om het tekort aan te vullen.
Dit soort imitaties is vooral van belang omdat ze een idee geven van de mate waarin het gebruik van muntgeld in de nieuw veroverde gebieden werd ingevoerd en geaccepteerd door de lokale bevolking; op deze wijze vormen ze een indicatie van het voortschrijdende romaniseringsproces.

200 jaar Teylers Stichting

Penningkunst-penning van Francisca Weinberg

door A. J. de Koning

Naar aanleiding van het 200-jarig bestaan in 1978 van Teylers Stichting te Haarlem, verstrekte de Vereniging voor Penningkunst voor dat jaar een opdracht aan de beeldhouwster Francisca Weinberg voor het vervaardigen van een ontwerp voor een penning met Teylers Stichting als onderwerp. Door diverse omstandigheden kwam de penning later gereed dan was voorzien. Eind 1980, juist 200 jaar na de eerste steenlegging voor het Teylers Museum (1780) is de penning verschenen.

Teyler-penning

eerste ontwerp Teyler penning

Teylers Stichting

Pieter Teyler van der Hulst, gestorven te Haarlem in 1778 was, naast eigenaar van een bloeiende zijdespinnerij, een groot verzamelaar. Zijn verzameling bestond voornamelijk uit tekeningen, prenten en penningen. Bij overlijden liet hij vrijwel zijn gehele vermogen na aan een stichting, die zijn naam zou dragen. Aan een college van vijf directeuren werd opgedragen de baten uit Teylers vermogen te besteden 'ter bevordering van de Godsdienst, tot aanmoediging van kunsten en wetenschappen en tot nut van het algemeen'. Eén van de facetten van deze taak was het uitbreiden van Teylers verzamelingen en van diens bibliotheek. Daartoe werd achter het woonhuis van Teyler aan de Damstraat te Haarlem, een museum gebouwd. De verzamelingen werden op grote wijze uitgebreid en tekort aan ruimte deed besluiten tot een flinke uitbreiding van het museum over te gaan in het jaar van het eeuwfeest van de stichting in 1878.

Teylers museum, het oudste museum van ons land, bevat een van de belangrijkste Nederlandse verzamelingen van fossielen. Het museum omvat voorts mineralen, historische natuurkundige instrumenten, tekeningen en schilderijen, een bibliotheek en een penningkabinet.

De Teyler-penning

De in brons uitgevoerde penning toont op de voorzijde een op het ronde penningvlak ingepaste Ammoniet, een fossiele schelp (opgerold fossiel weekdier) uit het secundair tijdperk: Mesozoicum. In de ammoniet zijn de zogenaamde sutuur-lijnen weergegeven. (De vorm van de sutuur, de lijn waarlangs een tussenschot met de uitwendige schelp verbonden is, geeft aanwijzingen over de ouderdom van het geslacht van de ammoniet.) Op de penning gaat de schelp over in een lichtgolvend vlak, voorstellend een kleibodem met fossiele pootafdrukken.

Tatjana

Kye Hyang

De keerzijde van de penning geeft een detail weer van de grote wrijvings-electriseermachine van Van Marum uit 1784 met rechtsboven de jaartallen 1778-1978. Boven de, aan de onderrand van de penning deels weergegeven geornamenteerde tafelrand, in duidelijke letters de tekst: Teylers Stichting. De cirkelvormige lijnen geven de – in de machine gebruikte – glazen schijven weer, die in werkelijkheid een middellijn hebben van 165 cm., de grootste die in die tijd (1784) te Parijs vervaardigd konden worden.

Naast het, als steeds, gebonden zijn aan het kleine formaat van het penningrond, legt de gebondenheid aan het onderwerp van de opdracht, zoals in dit geval 200 jaar Teylers Stichting, extra beperkingen op.

De ontwerpster van de penning, Francisca Weinberg, is erin geslaagd op een zeer harmonische wijze enige aspecten van de veelzijdigheid van de museumcollectie uit te beelden. Dit wordt wellicht nog duidelijker als deze penning vergeleken wordt met het, zeker niet onverdienstelijke, eerdere ontwerp van de Teyler-penning. Dit eerdere ontwerp (ovaal van vorm; ong. 60 × 65 mm) toont op de voorzijde eveneens een ammoniet, hier op de linker helft van het verdiepte penningvlak weergegeven. De combinatie met de rechts daarvan geplaatste voorstelling – museumbezoekers voor een boekenwand – doet door het contrast van deze voorstellingen de penning als het ware in twee delen uiteen vallen, ondanks het feit dat deze penningkant concaaf (holvormig) is uitgevoerd, wat meestal als resultaat een intiemer geheel geeft binnen het penningrond. Op de enigszins convex-

gevormde keerzijde is de tekst aangebracht naast een afbeelding van zuilvormige kwartskristallen (zoals deze in de verzameling van het museum voorkomen).
Een eerste, oppervlakkige, vergelijking doet misschien de voorkeur uitgaan naar deze meer eenvoudige, conventionelere, voorstelling op dit eerdere ontwerp; een nadere beschouwing leert echter dat het daarna uitgevoerde ontwerp een veel meer aanvaardbare oplossing geeft, waarbij met name de wijze van weergave van een tweetal facetten tezamen op één zijde van de penning: ammoniet en voetsporen, een vondst genoemd mag worden. Op de andere zijde zijn de 'zakelijke vormen' van het deels afgebeelde instrument tot een speels geheel van rechte en ronde lijnen geworden.
Het uiteindelijk gekozen ontwerp is oorspronkelijk op groter formaat uitgevoerd (100 mm ⌀). Het kleinere formaat, 60 mm ⌀, heeft de penning stellig nog aan artistieke waarde doen winnen en voldoet daarbij, door makkelijker hanteerbaarheid, meer aan het 'begrip penning', doch over dit laatste kan men van mening verschillen.

Andere penningen
Tot de andere penningen van Francisca Weinberg behoren o.a. enige portretpenningen, zoals Tatjana en Hyang: gave kinderportretjes, die waarschijnlijk goed gelijkend zijn. Opvallende ontwerpen zijn ook de penningen:'Amoureux de la mer' en 'Zoölogisch museum'.
De penning 'Amoureux de la mer' werd ontworpen ter gelegenheid van de promotie van Steven Weinberg, echtgenoot van de ontwerpster, een in soft corals gespecialiseerde marinebioloog.
De titel van deze penning spreekt voor zich! De achtarmige inktvis (octopus) op de ene zijde van de penning slaat zijn armen uit tot op de andere penningzijde, waarop het portret van de bioloog is afgebeeld. Bij nadere beschouwing blijkt de gekrulde haardos te zijn weergegeven door middel van kleingeschreven woorden of tekst. Ook hier weer een originele vondst!

De penning met het randschrift: I.T.Z. – Zoölogisch Museum, werd in de zomer van 1979 ingesteld door het Instituut voor Taxonomische Zoölogie (Zoölogisch Museum) van de Universiteit van Amsterdam, als eerbetoon aan particulieren die op uitzonderlijke wijze hun steun aan wetenschappelijke, onderwijs-natuur-educatieve en culturele taken van het Instituut hebben gegeven. De penning 'Natura peperit scientiam' (= de natuur heeft de wetenschap gebaard), zal bij bepaalde gelegenheden aan daarvoor in aanmerking komende personen worden uitgereikt.
Het eerste exemplaar van deze penning werd toegekend aan de Heer en Mevrouw van Groenendael-Krijger, te Doorwerth, die bij testamentaire beschikking een met levenslange zorg en toewijding opgebouwde insectenverzameling van hoge wetenschappelijke waarde, aan het Instituut hebben gelegateerd. De aan het Instituut in het vooruitzicht gestelde collectie is in omvang de grootste welke ooit door een Nederlands amateur-entomoloog werd bijeengebracht: meer dan een half miljoen exemplaren!
De overhandiging van het eerste exemplaar van deze erepenning vond plaats in het najaar van 1979.

Amoureux de la mer

Zoölogisch museum penning

De ontwerpster

FRANCISCA WEINBERG, ontwerpster van de Teyler-penning, werd geboren in 1950 te Harlingen. Na een opleiding van zeven jaar aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, verwierf zij in 1975 de Zilveren Prix de Rome in de sektor monumentale en versierende beeldhouwkunst; in 1977 werd haar de Zilveren Prix de Rome in de sektor vrije beeldhouwkunst toegekend.

Francisca Weinberg vervaardigde reeds tijdens haar opleidingsperiode een aantal penningen, die onder andere de aandacht trokken tijdens de jubileumexposities van de Vereniging voor Penningkunst en mede aanleiding vormden om haar te vragen een verenigingspenning te ontwerpen. Francisca voerde diverse penning- en portretopdrachten uit. Zij is een beeldhouwster van mensen; de menselijke emotie vertaalt zij in terracotta, gips of steen.

Voor het Singermuseum te Laren werd haar beeld 'Dansende waspitten' (vrouwen die werkten in een kaarsenfabriek) aangekocht. Wat voor haar beeldhouwwerk geldt: sterke doorleefdheid van de gekozen onderwerpen – is ook van toepassing op haar penningwerk. Haar meest recente penningen zijn een tweetal opdrachtpenningen nl. een penning voor de Studentenstichting 'Kriterion' en een jubileumpenning voor de diamantair Gassan.

Veel van haar werkstudies verricht Francisca Weinberg tijdens langdurige buitenlandse reizen. In 1980 verbleef zij in het Caribisch gebied. (Haar man verrichtte daar biologische onderwaterresearch). Zij maakte daar studies van de bevolking op vele eilanden. Penningliefhebbers zullen hopen dat de opgedane ideeën en ervaringen zullen resulteren in een aantal nieuwe penningontwerpen van dit veelbelovende jonge talent!

Onderstaand een opgave van de door Francisca Weinberg vervaardigde penningen tot eind 1979. Alle penningen zijn gegoten in brons, naar in droge klei vervaardigde modellen. De penningen zijn lichtbruin gepatineerd.

1. Griekenlandpenning 1974 . 60 mm Ø. vz. marktkraampje met olijfboom. kz. kerkje op Mykonos

1a. Eenzijdige voorstudie van nr. 1.

2. Tatjana, dochtertje van Hans van Hemert. 60 mm Ø (afb. 3). vz. portret naar rechts. kz. schelp (purperslak) met tekst = titel

3. Ruth. 50 mm Ø. vz. portret. kz. tekst: Ruth Mourik, horizontaal en vertikaal geplaatst

4. Hyang, geadopteerd Koreaans dochtertje van Jan Schöndorff (broer van Steven Weinberg) 45 mm Ø (afb. 4). vz; portret driekwart naar rechts. kz. naam in Koreaanse karakters in het midden; langs de rand: Key-hyang-sock Schöndorff

5. Oorlogspenning 48 mm Ø. vz. figuren. kz. tekst: Silent leges inter arma

6. Portret van prof. V.P.S. Esser (de nummers 1 t/m 6 werden vervaardigd voor 1975)

7. Amoureux de la mer 1978 69 mm Ø (afb. 5). vz. portret naar links van Steven Weinberg, met armen van octopus. kz. octopus en randtekst = titel

8. I.T.Z. – Zoölogisch museum – Amsterdam 1978/79 100 mm Ø (afb. 6). vz. randtekst = titel, met voorstelling. kz. tekst: Natura peperit scientiam, afb. insekt, schuifmaat en schelp.

9. 200 jaar Teylers Stichting 1978 64 × 60 mm. voorstudie nr. 10 (afb. 2)

10. 200 jaar Teylers Stichting 1978/79 60 mm Ø (afb. 1) opdracht Vereniging voor Penningkunst

10a. idem nr. 10; ontwerp op groter formaat 100 mm Ø

Opdrachtpenningen 180:

11. Kriterion-penning, 70 mm Ø. Penning ontworpen voor de Felix Halverstadprijs. De penning wordt uitgereikt aan een persoon of instelling, die zich verdienstelijk heeft gemaakt voor studentensteun

12. Jubileum-penning t.g.v. de 70ste verjaardag van de diamantair Samuel Gassan te Amsterdam. 60 mm Ø

DE BEELDENAAR - munt- en penningkundig nieuws

Voor alle abonnees voor wie De Beeldenaar een blijvende waarde vertegenwoordigt, verkrijgbaar:

VERZAMELBANDEN voor DE BEELDENAAR

In de kunststof pennenband die is uitgevoerd in 'Beeldenaar'-blauw met zilver opdruk, kunt u de nummers van één jaargang veilig en overzichtelijk bijeenhouden.

Te bestellen door overmaking van f 17,50 op gironummer 3808080 t.n.v. De Beeldenaar, Postbus 420, Zeist, onder vermelding van 'Verzamelband Beeldenaar'.

MUNTGALERIE LIMBURG B.V.
(voorheen Munthandel Habets)

Munten
Penningen
Medailles

Mauritslaan 61-63
Postbus 252 - 6160 AG Geleen
Tel. 04494-47810

Boeken
Catalogi
Albums

Aanbiedingslijsten sturen wij op verzoek gratis
Nederlands Leverancier Coinholders en accessoires
Tevens verzorgen wij alle opdrachten voor veilingen binnen Europa

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 7671 AT VRIEZENVEEN TELEFOON 05499-1322

Uw adres voor:

MUNTEN, BANKBILJETTEN, OPBERGSYSTEMEN, NUMISM. LITERATUUR.
DIVERSE PRIJSLIJSTEN OP AANVRAAG
GROOTHANDEL CATALOGUS BOEKEN, ETC. VOOR DE OFF. MUNTHANDEL

GROOTHANDEL – KLEINHANDEL – UITGEVERS

's Zaterdags gesloten.

JEAN ELSEN
Numismaat

Antieke en Moderne Munten
Moslims, Kruisvaarders en
Zuidelijke Nederlanden
Numismatische literatuur

Maandelijkse Katalogus met artikels (jaarabonnementen 250 BFr te storten op PCR 000-0831217-24)

Tervurenlaan 65, Bus 1 **1040 BRUSSEL** **Telefoon 02/734.63.56**
Openingsuren: maandag t/m zaterdag 9.00-13.00 uur en 13.30-17.30 uur

B. A. SEABY LTD. • MUNTEN EN PENNINGEN

Audley House, 11 Margaret Street, LONDON W1N 8 AT
Tel. 01-580 3677 – Telex 261068

Uitgevers van:

"SEABY's Coin and Medal Bulletin" – Numismatische artikelen en prijslijsten, £7.00 per jaar.

A list of Seaby's other publication sent on request.

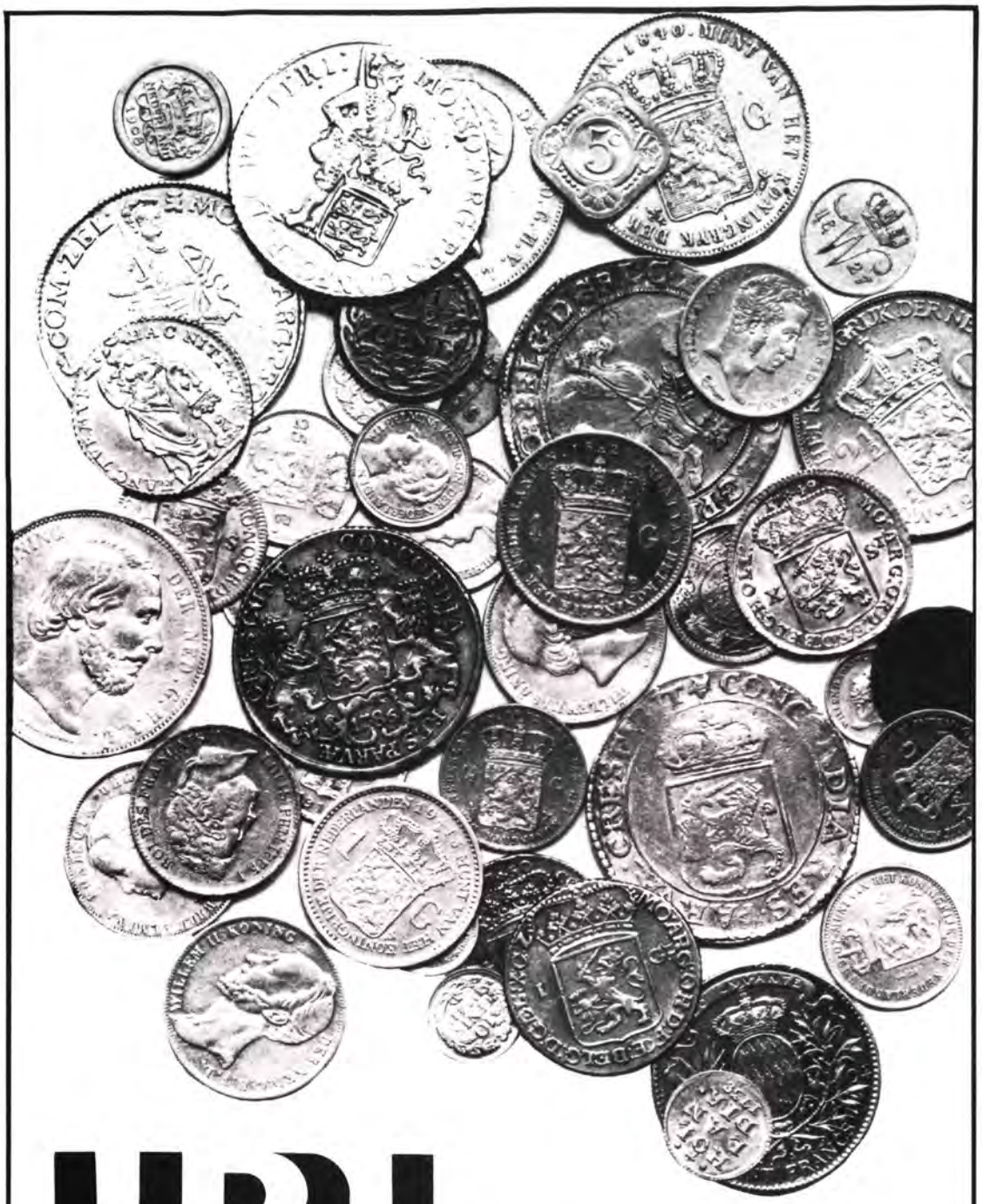

HBU

HOLLANDSCHE BANK-UNIE N.V.,
Herengracht 434-440
1017 BZ AMSTERDAM

Voor inlichtingen, prijzen, bestellingen en aanvraag prijslijst kunt u zich wenden tot de
Afd. NUMISMATIEK en EDELE METALEN van de HBU:
(020) - 292255 - 292286 - 292287 - 292288.

Zoekt u Romeinse munten?

Buitenlandse munten?

Nieuwtjes?

Nederlandse en buitenlandse penningen?

Nederlandse en buitenlandse eretekenen?

Gildepenningen?

Literatuur over bovenvermelde verzamelgebieden?

Dan heeft het zeker zin om contact op te nemen met:

A. G. van der Dussen b.v.

Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
Telefoon 043-15119

De 'Royal Canadian Mint' slaat voor 't eerst in haar geschiedenis 'proof silver dollars'.

De Canadese regering heeft, voor 't eerst in de Canadese munt- en penninggeschiedenis, toestemming gegeven voor de aanmunting van zilveren dollars in 'proof' kwaliteit.

Met dit numismatische hoogtepunt wordt een historische gebeurtenis van een eeuw geleden herdacht: in 1881 namelijk, gaf het toenmalige Engelse Dominion Canada het groene licht voor de aanleg van een transatlantische spoorweg, die de Atlantische Oceaan met de Stille Oceaan moest gaan verbinden.

Christopher Gorey, de beroemde artiest uit Nova Scotia, ontwierp de achterkant van de dollar met de originele lokomotief uit 1881 en op de achtergrond de kaart uit Canada.

De zilveren herdenkingsdollar wordt uitgebracht in twee uitvoeringen:
– de 'proof' dollar met glanzende achtergrond en mat reliëf apart in een luxe doosje verpakt.
– de 'brilliant uncirculated' dollar, met glanzende achtergrond en glanzend reliëf die in een doorzichtig vierkant doosje wordt geleverd.
Beide uitvoeringen wegen 23,33 gram, hebben een doorsnede van 36 mm en zijn gemaakt van 500/1000 zilver.

Er wordt ook een 'proof' serie aangeboden van 7 stuks waarvan de zilveren herdenkingsdollar, de nikkelen dollar en de kleine munten van 1 tot 50 cent.
De serie zit in een luxueus zwart lederen etui.

De 'uncirculated' serie omvat zes munten: van de cent tot en met de nikkelen dollar, en is in doorzichtig polyester verpakt.

De aanmunting van de zilveren dollar zal strikt beperkt blijven tot de orders die de Royal Canadian Mint vóór 31 oktober 1981 ontvangt.

Verdelers:

Nederland:
Amsterdam-Rotterdam Bank n.v.
r.b.s. particulieren,
Staalmeesterlaan 410 (13e etage),
1000 EA Amsterdam

Voor levering aan bank en munthandel:
E. D. J. van Roekel b.v.
POB 27, 1200 AA Hilversum,
telex 43660 coins nl.

België:
Bank Brussel Lambert n.v.,
Regentschapstraat 2
1000 Brussel

Kredietbank n.v.
Arendbergstraat 7
1000 Brussel

Canada

Royal Canadian Mint

Monnaie royale canadienne

The Royal Canadian Mint

Metaal : Zilver (500 fijn)
Gewicht : 23,33 gram
Diameter : 36 mm

Zilveren Canada Dollar 1981

In 1881 voltooide Canada zijn 4.800 kilometer lange spoorlijn. Het ijzeren lint verbond de Atlantische Oceaan met de Pacific. Dit historische feit heeft Canada herdacht door het in zilver te vereeuwigen.

De Zilveren Dollar is in twee kwaliteiten leverbaar: Proof en Unc. Daarnaast is hij ook leverbaar in een proof-set welke ook de koersmunten 1, 5, 10, 25 en 50 cent en 1 dollar bevat. Deze hebben als beeldenaar: bloem-, dier- en bootmotieven.
De koersmunten zijn ook apart in een f.d.c. set leverbaar.

VERKRIJGBAAR BIJ VELE BANKEN EN MUNTHANDELAREN

Voor levering aan bank en munthandel:

E. D. J. van Roekel b.v.

Postbus 27
1200 AA Hilversum
Telex 43660 coins nl

Agenda munten- en penningenbeurzen

Stichting Numismatica 1977

Zaterdag 28 maart 1981
te Hoofddorp
Hotel Café-Rest. 'De Beurs'
Kruisweg 1007
van 10.00-17.00 uur

Zaterdag 11 april 1981
Zondag 12 april 1981
te Thorn
Café-Rest. Stienen-van Dooren
van 11.00-17.00 uur
Steegpuntstraat 2
van 10.00-17.00 uur

Zaterdag 18 april 1981
Zondag 19 april 1981 1e Paasdag
te Rotterdam
Tollenszaal van het Groothandelsgebouw
Stationsplein
van 10.00-17.00 uur

Zaterdag 26 september 1981
Zondag 27 september 1981
te Den Haag in het Ned. Congresgebouw
Variantzalen
Churchillplein 10
van 10.00-17.00 uur

Zaterdag 3 oktober 1981
te Hengelo (O.)
in Ontmoetingscentrum 'Cirkel'
Pastoriestraat 33
van 11.00-17.00 uur

Zondag 4 oktober 1981
te Heerenveen
in het Postiljon Motel, Schans 65 (aan de Rotonde)
van 10.00-17.00 uur

Zondag 11 oktober 1981
te Arnhem, in het postiljon motel
Europaweg
van 10.00-17.00 uur

Zondag 18 oktober 1981
te Leiden, in het motel Holiday Inn
Haagse Schouwweg 10
van 10.00-17.00 uur

Zondag 25 oktober 1981
te Den Bosch, in de Bruggezaal van het Café-Restaurant van de Brabanthallen
van 10.00-17.00 uur

Zaterdag 31 oktober 1981
Zondag 1 november 1981
te Rotterdam, in de Beatrixzaal van het Café-Restaurant Engels in het groothandelsgebouw, Stationsplein
van 10.00-17.00 uur

Inlichtingen:
Secr. Accountantskantoor Teders
Noordsingel 112, 3032 BH Rotterdam
Tel. 010-655244

NIEUWE CATALOGUS ROMEINSE, BYZANTIJNSE EN KONINKRIJKSMUNTEN.

EEN GRATIS SERVICE VAN NMB NUMISMATIEK.

Met uiterst veel zorg hebben wij wederom een nieuwe catalogus Romeinse, Byzantijnse en Koninkrijksmunten samengesteld.

Met name de meer dan 500 Romeinse en Byzantijnse munten kunnen wij u tegen zeer aantrekkelijke prijzen leveren.

Maar er is meer. In de catalogus vindt u ook een overzicht van het resterende deel van de vondst van Middeleeuwse munten uit 1972, gedaan in een oude waterput in de binnenstad van Woerden. Deze munten zaten in een zogenaamd 'Jacoba kannetje'. De vondst bestond uit 369 zilveren munten en 2 goudstukken, waaronder ook munten van Jacoba van Beieren. De laatste stukken dateren van ± 1425.

En bent u geïnteresseerd in Koninkrijksmunten? Dan mag u de nieuwe catalogus zeker niet missen. De NMB staat vanouds bekend om haar zeer uitgebreide aanbod op dit gebied.

Wij sturen u op verzoek gratis de nieuwe catalogus plus de aparte fotobijlage toe. U kunt hiervoor contact opnemen met de NMB, Afdeling Numismatiek, Postbus 1800, 1000 BV Amsterdam.

Postumus 259 - 268
Legeraanvoerder in Gallië onder Keizer Gallienus. Kwam in 259 in opstand en riep zichzelf in Keulen tot keizer uit. In 268 werd hij door zijn eigen soldaten vermoord.

Postumus heeft veel munten geslagen, vooral antoniniani o.a. in Keulen en Lyon. Veel van deze munten hebben ook in ons land gecirculeerd.

Willem III 1849 - 1890
Tijdens zijn regering werden de koperen munten vervangen door bronzen, en werd het 2½-centstuk ingevoerd.

NMB
NEDERLANDSCHE MIDDENSTANDSBANK

De NMB denkt met u mee.

7040-6631

„DE SNEEKER VLIEGER"

JILLE B. WESTERHOF
NUMISMAAT

gespecialiseerd in
provinciale munten,
historie- en moderne penningen
van alle landen

Nauwe Noorderhorne 18, 8601 CZ Sneek - Telefoon 05150-17198, b.g.g. 16866
Maandags gesloten

BATAVIA

Classical Coins & Antiquities

Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
Tel.: 070 - 451772

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmunten
papiergeld

prijslijst op aanvraag gratis

muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur.

Coinselling

MUNTEN - POSTZEGELS - SCHILDERIJEN
Middenweg 51 – 7906 LK Hoogeveen – Tel. 05280-65582
Een bezoek aan onze winkel is zeer de moeite waard.
's Maandags gesloten.

Cornelia Ebels

door J. C. van der Wis

Vermoedelijk kort na het beleg van de stad Groningen door de legers van de bisschoppen van Munster en Keulen in 1672 zijn vierkante, op noodmunten gelijkende herdenkingsmunten geslagen in de waarden van 50, 25, 12½ en 6¼ stuivers. De onbewerkte keerzijden van deze munten nodigden uit tot het aanbrengen van gravures van allerlei aard; rijmpjes, stadsgezichten, etc., betrekking hebbende op de voor de Groningers zo succesvol verlopen belegering, maar ook inscripties van andere aard, betrekking hebbende op bijvoorbeeld familiegebeurtenissen. Deze laatste kunnen variëren van een min of meer uitgebreide informatie betreffende zo'n gebeurtenis tot de simpele vermelding van een naam en een jaartal. Zij werden soms meer dan een eeuw na het beleg nog op de munten aangebracht.
Een voorbeeld van een veel later aangebrachte inscriptie vinden we op de hieronder afgebeelde 6¼ stuiver; in drie regels staat erop vermeld 'Cornelia / Eebels / 1781'. Wie was Cornelia Ebels en waarom werd haar naam op deze munt gegraveerd? Door het ontbreken van een datum moeilijk te beantwoorden vragen.
Een onderzoek naar de herkomst van de munt en een genealogisch onderzoek brachten aan het licht wie Cornelia Ebels was.
Het 6¼-stuiverstuk werd laatstelijk geveild en door mij gekocht op 25 september 1980 bij Spink & Son te Londen. (ex Coin Investment nov. 1978. ex. v. Stockum nov. 1977)
Aangezien men bij Van Stockum op de hoogte was van het overlijden van de inbrenger, was men daar bereid de naam ervan vrij te geven. Het bleek Anna M. L. Muntinghe Cleveringa te zijn, die zich na het overlijden van haar man, Johannes W. Bouwmeester, in Den Haag had gevestigd. Genealogisch onderzoek leverde op, dat zij een achterkleindochter was van Cornelia Ebels.
Cornelia Ebels werd in 1771 te Tjamsweer, een dorpje onder de rook van Appingedam, geboren als dochter van de steen- en pannenfabrikant en burgemeester van Appingedam, Rudolf Ebels, wiens naam, tezamen met die van zijn drie medeburgemeesters, gegoten was in een in 1763 vervaardigde klok in de Hervormde kerk van Appingedam. De klok ging helaas in de Tweede Wereldoorlog verloren. Ook treffen wij de naam van Cornelia's vader aan op een vaandeldoek van het vrijgezellenvaandel der stad Appingedam anno 1743, waarvan hij kolonel was.
Cornelia Ebels werd vermoedelijk naar haar grootmoeder, Cornelia Stenhuis, vernoemd. Haar grootvader, Enno Ebels, was evenals haar vader, burgemeester van Appingedam. De namen en familiewapens van haar grootouders zijn nog te vinden op het orgel, een bank en een grafzerk in de eerdergenoemde kerk.

Aangezien Cornelia geen broers of zusters had, erfde zij reeds op zeer jeugdige leeftijd de fabriek van haar vader.
In 1798 huwde zij Mr. Rudolph Pabus Cleveringa, heer van Fromaborg, die aan zijn familienaam Cleveringa de naam Pabus toegevoegd had gekregen, vermoedelijk om deze voor uitsterven te behoeden. Zijn broer Bronno was nl. gehuwd met Johanna Pabus, enigst kind uit het huwelijk van Ds. Rudolph en Cornelia Muntinghe. Het huwelijk van Bronno en Johanna bleef kinderloos.
Ook de familienaam van Johanna Pabus' moeder, Cornelia Muntinghe, werd met uitsterven bedreigd, vermoedelijke reden waarom deze werd toegevoegd aan die van Cornelia Ebel's achtste kind (zevende zoon) Albertus.
De beide genealogieën spreken voor zich.

Waarom en ter gelegenheid waarvan Cornelia Ebels de met haar naam gegraveerde munt kreeg, zal wel altijd onduidelijk blijven. Was het ter gelegenheid van haar tiende verjaardag en/of als aandenken aan haar in 1781 overleden vader? Is er bij de keuze van de munt een associatie gelegd tussen het dappere optreden der stad Groningen tijdens het beleg van 1672 en de belangrijke funktie van Cornelia's vader in de schutterij van Appingedam tijdens zijn vrijgezellentijd?

Het is een gelukkige omstandigheid geweest, dat de 6¼ stuiver 1672 zo lange tijd familiebezit is gebleven, waardoor de herkomst ervan achterhaald kon worden.

Litteratuur:

Nederland's Patriciaat, 40e jaargang 1954.
Ommelander geslachten: Het nageslacht van Jacob Sijbolts en Geertruid Cornelis'; Westernieland, 1925 (pag. 209 noot onder nr. 7).
Kwartierstatenboek, Den Haag 1958.
A. Pathuis: Groninger gedenkwaardigheden, Assen 1977.

Genealogie I (Ebels/Cleveringa)

Jan Graren Ebels	**X**	***Grietje Ennes***
Enno Ebels Gedoopt te Appingedam op 12 januari 1696, burgemeester aldaar, gestorven 21 augustus 1746.	**X** 't Zandt 6 november 1720	**Cornelia Stenhuis** Geboren te 't Zandt ca. 1700, gestorven te Appingedam op 19 mei 1747.
Rudolf Ebels Gedoopt te Appingedam op 17 mei 1729, steen- en pannenfabrikant, burgemeester van Appingedam, gestorven te Tjamsweer op 1 april 1781.	**X** Appingedam 17 november 1752	**Afijn Stenhuis** Geboren te 't Zandt, gestorven te Tjamsweer op 23 augustus 1782.
Mr. Rudolph Pabus Cleveringa heer van Fromaborg, geboren te Farmsum op 24 oktober 1763, redger in de Rechtstoel te Wirdum, fabrikant en burgemeester van Appingedam, gestorven op 20 mei 1818.	**X** Appingedam 18 juni 1789	**Cornelia Ebels** Geboren te Tjamsweer op 15 juni 1771, gedoopt te Appingedam op 16 juni 1771, steen- en pannenfabrikante, gestorven te Appingedam op 19 september 1826.
Mr. Albertus Muntinghe Cleveringa Geboren te Appingedam op 17 februari 1809, advocaat en notaris aldaar, gestorven te Appingedam op 17 juni 1874	**X** Scheemda 24 juni 1845	**Ida Eelberdina Buseman** Geboren te Scheemda op 18 november 1817, gestorven te Appingedam op 30 maart 1880
Mr. Rudolph Pabus Cleveringa (R.N.L.) Geboren te Appingedam op 30 april 1852, president Arrondisements Rechtbank te Heerenveen, daarna voorzitter Centrale Raad van Beroep te Utrecht, gestorven te Utrecht op 10 mei 1919.	**X** Groningen 16 september 1878	**Reinauw Gezina Geertuida Gerhardina Engelkens** Geboren te Wildervank op 9 september 1852, gestorven te 's-Gravenhage op 29 maart 1928.
Johannes Wilhelmus Bouwmeester Geboren te Dalen op 7 oktober 1870, directeur postkantoor laatstelijk te Alkmaar, gestorven te Emmen op 20 april 1948.	**X** 's-Gravenhage 15 april 1931	**Anna Margaretha Louisa Muntinghe Cleveringa** Geboren te Assen op 24 maart 1884, gestorven te 's-Gravenhage op 13 november 1978.

Genealogie II (Rudolph/Muntinghe)

Ds. Rudolph	**X**	**Cornelia Muntinghe**
Bronno (Fredericus) Cleveringa Broer Mr. Rudolph Pabus Cleveringa. Gedoopt te Leens op 17 januari 1734, burgemeester van Appingedam, gestorven aldaar op 22 januari 1810.	**X** Farmsum 12 mei 1761	**Johanna (Quintina) Pabus** Geboren te Farmsum op 16 juli 1742, gestorven te Appingedam op 30 oktober 1812.

De Numismaat en zijn boeken II

door W. K. de Bruijn

Het artikeltje over het boekmerk van Joh. W. Stephanik heeft verschillende aardige reacties opgeleverd, maar het is toch onwaarschijnlijk, dat niet meer munt- en/of penningliefhebbers er een eigen Ex Libris op na houden. Het zou daarom op prijs worden gesteld als ook degenen die nog niet reageerden, dit alsnog willen doen. Als er lezers zijn die naast munten en penningen ook Ex Libris verzamelen, kunnen deze indien gewenst ook andere in ruil krijgen.

Ditmaal komt een boekmerk aan de orde van een verzamelaar, waarvan alleen aan dat boekmerk te zien is dat hij zich voor penningen interesseerde en dan wel in het bijzonder gildepenningen. Van deze verzamelaar 'J.J.M.E. Muyser', waren geen andere gegevens te achterhalen dan dat hij vermoedelijk kantonrechter te Tiel is geweest en nu niet meer in leven is. Wie meer van hem weet, wordt verzocht dit te berichten. Naast penningen verzamelde hij ook boekmerken. In de kleine collectie van numismaten ex libris van het Koninklijk Penning Kabinet bevinden zich maar liefst 5 verschillende boekmerken op Muysers naam, gemaakt door bekende ontwerpers uit de eerste helft van deze eeuw zoals Andre Vlaanderen, Anton Pieck en Johan Briedé. Van de laatstgenoemde zelfs twee verschillende waarvan één het hierbij afgebeelde numismatische blad is.

Johan Briedé, geboren 1885, was een bekend Ex Libris ontwerper, waarvan vele bladen bekend zijn; veelal zijn de afbeeldingen geïnspireerd door de natuur. Hij was een leerling van o.m. G. A. Brender à Brandis, J. J. C. Lebeau, W. A. van Konijnenburg en L. W. R. Wenckebach. Hij schilderde, tekende en lithografeerde veel landschappen, schepen, dieren en bloemen. De trant van zijn werk was impressionistisch. Zijn boekmerken zijn getekend in een zeer verfijnde stijl.

Het hier besproken blad toont een vijftal (gilde)penningen, hetgeen wijst op Muysers belangstelling voor deze groep penningen. Het is dan ook bekend dat hij daarvan een verzameling bezat. Dr. D. A. Wittop Koning was zo vriendelijk op te geven welke penningen hier zijn afgebeeld. Een deel daarvan komt niet voor in zijn boek, aangezien het hier in hoofdzaak gaat om penningen die door Zwierzina, in diens artikel over Leidse penningen vóór 1813 aan die stad zijn toegeschreven (Leids Jaarboekje 1912 p. 102/4). Volgens Wittop Koning kunnen echter geen gildepenningen aan Leiden worden toegeschreven. De op het boekmerk afgebeelde penningen zijn:

1. Links boven	Een brandspuitpenning van Leiden
2. Rechts boven	Een draagteken van een visverkoper van Leiden
3. Midden	Een vrije weergave van de St. Lucas gildepenning (schilders) van Middelburg (W.K. I 1.4)
4. Links onder	Een schippersgildepenning, die t.z.t. in het supplement van Wittop Konings boek behandeld zal worden (vermoedelijk van Leeuwarden).
5. Rechts onder	Een weverspenning van Kampen (W.K. 65 2.2).

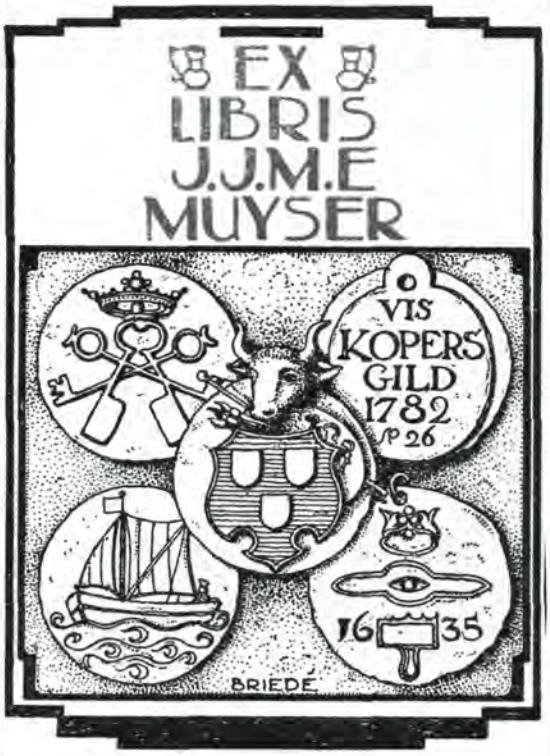

In de tijd dat dit boekmerk werd gemaakt werd het begrip gildepenning wat ruimer gehanteerd dan nu het geval is, zodat gesteld kan worden dat dit boekmerk de belangstelling van de eigenaar over dat ruimere gebied weerspiegelt. Het blad is niet gedateerd, maar zal waarschijnlijk in de periode tussen 1920 en 1940 tot stand zijn gekomen. Het is een tekening waarvan een cliché is gemaakt. De afmetingen zijn 113 × 80 mm.

Een muntvondst in Ravenstein

H. W. Jacobi

Op 16 januari 1981 werd bij graafwerkzaamheden in de tuin achter het postkantoor aan de Landpoortstraat te Ravenstein een aantal munten gevonden. De schatvondst bleek te bestaan uit 21 stuks: 5 gouden en 16 zilveren. De munten waren sterk gecorrodeerd en werden naar het Koninklijk Penningkabinet overgebracht voor reiniging en determinatie. Na schoonmaken bleek de vondst uit de volgende munten te bestaan:

halve gouden rijder, Utrecht, 1761
halve gouden rijder, Overijssel, 1761
gouden dukaat, Holland, 1762, 1767
gouden dukaat, Utrecht, 1759
zilveren rijder, Westfriesland, 1668
daalder, Westfriesland, 1685
daalder, Zeeland, 1685
daalder, Utrecht, 1686, 169. (vals)
daalder, Deventer, 1686
3-gulden, Holland, 1764
3-gulden, Westfriesland, 1714
3-gulden, Utrecht, 1714
3-gulden, Kampen, 1682
gulden, Holland 1748
gulden, Utrecht, 1737
gulden, Overijssel, 1719, 1724
ducaton, Brabant (Br.) 1640
patagon, Brabant (Br.) 1631

halve gouden rijder Utrecht 1761

Buiten de twee Zuid-Nederlandse stukken (ducaton en patagon) zijn alle munten geslagen binnen het gebied van de Republiek. Het jongste exemplaar is een 3-gulden van Holland uit 1764. De munten zijn meest in goede staat, alleen de duca-

gouden dukaat Holland 1762

daalder Zeeland 1685

ton is enigzins aangetast door het verblijf in de grond.
De waarde indertijd bedroeg ongeveer *f* 62,—, een bedrag dat ongeveer overeen kwam met het inkomen van een arbeider voor 5 maanden werk.

valse daalder Utrecht 169.

Opmerkelijk is dat de oorspronkelijke eigenaar zich bij het samenbrengen van zijn schat éénmaal vergist heeft: de Utrechtse daalder van 169. is een vervalsing. Deze munt zal oorspronkelijk verzil-

verd geweest zijn, maar heeft in de grond z'n glans verloren, waardoor hij nu duidelijk als vervalsing herkenbaar is. Ook het gewicht van 8,29 gram (tegenover 15,5 gram voor de echte stukken) kenmerkt het stuk als vals.

3-gulden Kampen 1682

De muntvondst Ravenstein past goed in het beeld dat we uit andere muntvondsten kennen. Terwijl gedurende de 18e eeuw voornamelijk schatten van zilveren munten verborgen zijn, kennen we uit de jaren 1750-1760 verschillende vondsten met gouden én zilveren munten, zoals Schijndel (1752: 29

gulden Overijssel 1724

goud en 121 zilver), Simpelveld (1761: 11 goud en 50 zilver) en Made en Drimmelen (1764: goud en zilver, aantallen onbekend).
De opleving van het gebruik van goud in het midden van de 18e eeuw wordt dus niet alleen door de aanmuntingen van de gouden rijders getoond, maar ook door de samenstelling van de muntvondsten.

KUNSTBEURS
UTRECHT '81

Moderne kunst
Oude kunst en antiek
Munten en penningen
Etnografica
Kunst uit de oudheid

2 t.m. 6 april

do 2/4 + vr 3/4 van 14.00-21.00 uur
za 4/4 + zo 5/4 + ma 6/4 van 11.00-18.00 uur

jaarbeurs utrecht

Catalogus van de stedelijke Deventer muntslag na 1575

samengesteld door J. Fortuyn Droogleever

Deze catalogus sluit aan bij de catalogus van de Deventer muntslag vóór 1575, die gepubliceerd is in de Beeldenaar, 2de jaargang 1978, nrs. 5 en 6, en 3de jaargang 1979 blz. 227 (aanvulling).
In die catalogus zijn de nummers 1 t/m 66 beschreven.
In deze catalogus is in principe als voorzijde van de munten beschreven de zijde waarop in het omschrift de eigenaar van het muntrecht, i.c. de stad Deventer, vermeld staat, meestal voorafgegaan door het woord MONETA. Omdat door andere auteurs een dergelijk principieel standpunt niet is aangehouden, zijn in deze catalogus voor- en keerzijden in enkele gevallen omgewisseld t.o.v. de muntbeschrijving bij anderen.
Om technische redenen zijn soms foto's van munten van het beschreven type met een later jaartal afgebeeld.

Afkortingen

Bergh.	=	H. K. Berghuijs, De noodmunten van de stad Deventer, Versl. Ver. t.b.v. Overijsselsch Regt 1954
Besier	=	L. W. A. Besier, De Muntmeesters en hun Muntslag, 1574-1813, Utrecht, 1890
vdCh	=	P. O. v. d. Chijs, De munten ... van Overijssel, Haarlem 1854
D.	=	A. Delmonte, Le Bénélux d'or en Le Bénélux d'argent, Amsterdam 1964 resp. 1967
vG.	=	H. Enno van Gelder, Munthervorming tijdens de Republiek 1659-1694, diss. Utrecht 1949
vG-N.	=	Prof. Dr. H. Enno van Gelder, De Nederlandse noodmunten van de Tachtigjarige oorlog, 's-Gravenhage 1955
V	=	P. Verkade, Muntboek, Schiedam 1848
V/W	=	P. Ch. de Vries en H. J. v. d. Wiel, Muntboek van de Steden 1576-1795, 1965
opl.	=	Oplage volgens muntregister
P.	=	Inventarisnr. Kon. Penningkabinet, 's-Gravenhage
W	=	Inventarisnr. muntenverzameling museum De Waag te Deventer
pc...	=	Bevindt zich in een particuliere verzameling te ...
NA	=	In geen enkele verzameling aangetroffen.

1578 De nummers 67 t/m 77 zijn noodmunten, geslagen gedurende enkele maanden voor en tijdens het beleg van Deventer door Rennenberg, dat van 3 augustus tot 19 november 1578 duurde.

1578 9 juni. Vierkante zilveren plaat of klippenpenning, eenzijdig gestempeld met het stadswapen, een adelaar, binnen een parelrand.
Omschr.: VRGEN•NECESS – wapen Oversticht – DAVEN•9•IVN•78.

67 44 stuiver, afmetingen 36 × 36 mm;
vG-N. 140, Bergh. I-1, D. 213, P. 231, W. 525.

68 22 stuiver, afmetingen 33 × 33 mm;
vG-N. 141, Bergh. I-2, D. 214, P. 232, W. 526.

69 11 stuiver, afmetingen 26 × 26 mm;
vG-N. 142, Bergh. I-3, D. 215, P.—, W. 527.

1578, na 17 juli
vierkante zilveren plaat, aan beide zijden gestempeld met de stempels van de driestedenmunten nrs. 65, 66 en 67a (Beeldenaar 1979 blz. 118). In de hoeken zijn op de Vz. soms de letters V S L K en op de Kz. de cijfers 1 5 7 8 ingestempeld.
Het staat niet vast dat de hieronder beschreven nrs. 70 t/m 73 als noodmunten zijn uitgegeven (zie Bergh. blz. 127 en vG-N. blz. 42). Het is mogelijk dat de letters en cijfers later als artefact zijn aan-

gebracht. Ook bestaat de mogelijkheid dat deze stukken later als vierkante afslagen van gewone munten gangbaar zijn geweest. Ze zijn daarom opgenomen in de catalogus van de Driestedenslag (Beeldenaar 1979 blz. 118/9 onder de nrs. 66bis, 67abis en 68).
Vz. naast elkaar de wapenschilden van de steden Deventer, Kampen en Zwolle, met linten verbonden aan de erboven geplaatste helmen, waarvan de middelste een pluim en de andere een vaantje dragen. Onder de wapenschilden het jaartal, het geheel binnen een doorbroken parelrand. Omschr. TRIVM•CIVI•IMPE•DAVEN•CAMPEN•3WOL.
Kz. rijksappel op een dubbele adelaar binnen een parelrand, hierboven een keizerskroon. Omschr. MAXIMI•II•IMPE•AVGVS•P•F•DECRETO.

70 RIJKSDAALDER (Z) Vz. jaartal 1575, afm. 44 × 44 mm; vdCh. VII-41, Bergh. —, D 678, P. noodm. 230.

71 RIJKSDAALDER (Z) Vz. omschr. ...3WO, overigens als nr. 70; vdCh. VII-41, Bergh. I-4, NA.

72 HALVE RIJKSDAALDER (Z) Vz. jaartal 1570, afm. 35 × 35 mm. Omschr. ...CAMPE... vdCh.—, D. 677a, P. 7377.

73 HALVE RIJKSDAALDER (Z) Vz. jaartal 1575, afm. 38 × 38 mm; vdCh. VII-44, D. 679, Bergh. I-5, W. 528.

1578, 29 october en 12 november
ronde koperen munten. Vz. adelaar binnen parelrand, omschr.: VRGEN•NECESSE – wapenschild Oversticht – DAVEN•30:OC•78. Kz. waardeaanduiding binnen drievoudige rand.

74 4 stuiver (K) Kz. •IIII•S•; vG-N. 143, Bergh. II-1, P. 233/5, W. 530.

75 2 stuiver (K) Kz. •II•S; vG-N. 144, Bergh. II-2, P. 237/8, W. 531.

75 bis idem, doch vierkante piedfort afslag; op de hoeken zijn de cijfers 1578 ingestempeld; vG-N. 144b, P. 236.

76 1 stuiver (K) Kz. •I•S•; vG-N. 145, Bergh. II-3, P. 239/41, W. 533.

77 Halve stuiver (K) Kz. j•S; vG-N. 146, Bergh. II-4, P. 242, W. 534.

Opmerking: de nrs. 74 t/m 77 zijn vrijwel altijd voorzien van een klop met het stadswapen (adelaar). Zonder klop werden aangetroffen:
4 stuivers: vG-N. 143c, P. 233, W. 529;
2 stuivers: W. 532; 1 stuiver: vG-N. 145c, P. 239.

78 1588 STUIVER (Z) Vz. wapentje van Deventer in gebloemd kruis. Kz. gekroond wapenschild van Deventer, links hiervan I, rechts S. Jaartal boven de kroon; omschr.: PACE•ET• BELLO•CONSTANS•; V.—, V/W. 62, NA.

78a Vz. omschr.: MONA•-NOVA-REIP•-DAVE
78b Vz. omschr.: MONE•-NOVA•-REIP-DAVE•;
V.—, V/W.—, coll. 's Rijks Munt.

79 1589 STUIVER (Z) type nr. 78; V/W. 62, V.—, P. 7461, W. 667/8/70.

80 1590 STUIVER (Z) type nr. 78; V.—, V/W. 62, W. 669.

HALVE STUIVERS 1588/90.
De ongedateerde halve stuivers met kruisvormige figuur op de Vz. en het gekroonde wapen van Deventer met het omschrift PACE ET BELLO CON(STANS) op de Kz. werden tot dusverre in de literatuur alle tot eenzelfde emissie gerekend (V. 218.5 en V/W. 65). Er bestaan echter munten met en zonder het muntmeestersteken lelie, van verschillende afmetingen en met verschillende omschriften (CONSTANS en CONS).
In de archiefstukken wordt vermeld, dat in 1598 en in 1629 halve stuivers zijn geslagen. Bij nadere bestudering van de halve stuivers zonder muntmeestersteken, die alle een doorsnede hebben van 20 mm of meer, valt op dat sommige stukken, wat ontwerp betreft, geheel aansluiten op de gedateerde stuivers van 1588/90: de kroon heeft dezelfde vorm, het randschrift op de keerzijde loopt door en de interpunctie bestaat uit kruisjes. Een tweede, frequenter voorkomende, groep heeft een grotere kroon, tot aan de muntrand, waardoor het randschrift op de Kz. niet kan doorlopen en de interpunctie is meestal een punt. Het lijkt daarom verantwoord drie verschillende emissies van deze halve stuivers aan te nemen en wel:
A. 1588/90, interpunctie + +, Kz. kleine kroon, doorlopend omschrift, doorsnede 20 mm of meer;
B. 1599. Kz. kroon tot aan de muntrand, omschrift loopt niet door, interpunctie meestal ... doorsnede 20 mm;
C. 1629. Kz. CON(S) en muntmeestersteken lelie, interpunctie .. doorsnede 18 mm.

P.S. Na afsluiting van deze catalogus kreeg ik van Dr. H. J. v. d. Wiel te Gouda een manuscript van wijlen diens vader, de heer A. v. d. Wiel, ter inzage, waarop deze een overzicht van de Deventer muntslag in de jaren 1587/91 heeft opgesteld. Hieruit blijkt dat de Heer v. d. Wiel Sr. reeds vóór 1955 tot vrijwel dezelfde conclusies betreffende de halve stuivers is gekomen als schrijver dezes, nl. dat er drie soorten halve stuivers bestaan, die in 1588/90, 1598/1600 en 1628/9 zijn geslagen.

81 z.j. (1588/90) HALVE STUIVER (Z) type A.
Vz. kruisvormige figuur met lelieachtige uiteinden. In de velden de letters D.E.H.S., het geheel gedeeltelijk binnen een parelrand. Kz. gekroond wapenschild van Deventer grotendeels binnen parelrand. ½ en S in het veld. Omschr.: •PACE•ET•BELLO• CONSTANS, doorlopend boven de kroon. Doorsnede 20-22 cm.

81a Vz. omschr.: MON•-NOV•-REIP•-DAV•. V.—, V/W.—, P. 7542, W. 675.
81b Vz. omschr.: •MO•-.... V.—, V/W.—, pc. Gouda.

82 1594 DUIT (K) (resol.mag. 28-2-1592, waarbij het slaan van 72.000 stuks werd gelast).

Vz. DA-VEN-TRIA, hieronder 9-wapenschildje-4, het geheel binnen een parelrand. Kz. wapenschild van Deventer binnen parelrand. Omschr. roosje: NON.VIDI.IVSTVM.DERELICTV. V. 159.2, V/W. 67, P. 7476, W. 682/3.

65 z.j. (1594) HALVE DUIT (K) (resol.mag. d.d. 28-2-1594).
Vz. P binnen parelrand, omschr.: + MONETA NOVA. Kz. Deventer wapenschild gedeeltelijk binnen parelrand, omschr.: DAVENTRIE. vdCh. XIII-6, P. 7460, W. 632.

Opmerking: deze munt werd ook reeds beschreven in de catalogus van de munten vóór 1575, onder nr. 65, omdat hij (ten onrechte) in het werk van vdChijs en niet in dat van Verkade is opgenomen.

xx 1597 Een DUIT met dit jaartal wordt vermeld door Besier, is overigens nergens beschreven of aangetroffen.

83 z.j. (1598) ZESSTUIVER, SCHELLING of SNAPHAAN (Z) (resol.mag. d.d. 13-5-1598).
Vz. halve gehelmde ridder met vaan, hieronder wapenschild van Deventer, gedeeltelijk binnen parelrand, omschr.: MONETA.NOVA.REIPVB.DAVEN. Kz. gekroond wapenschild met dubbele adelaar en rijksappel op gebloemd kruis, gedeeltelijk binnen parelrand. Op de rijksappel het cijfer 6.

83a Kz. omschr.: RVD.II.D.-G.EL.RO.-IM.SEM-AVGVS. V.—, V/W.57, D. 693, P. 7467/8, W. 768.
83b Kz. omschr.: ...AV. V.—, V/W.57, NA.
83c Kz. omschr.: ...AVGV. V.—, V/W.—, pc. Deventer.
83d Kz. op rijksappel geen 6; omschr. als 83a. V. 155.1, V/W.—, W. 769.
83e Vz. kleiner wapenschild, overigens als 83d. V. 155.2, V/W.—, NA.

84 z.j. (1598) DRIESTUIVER of HALVE GEHELMDE SCHELLING (Z) (resol.mag. 13-5-1598).

Vz. wapenschild van Deventer onder helmteken met pluimen en lambrekijns binnen parelrand. Kz. wapenschild met dubbele adelaar op gebloemd kruis, omschr.: RVD•II•-D•G•ELE.-RO•IM•-SE•AVG.
84a Vz. omschr.: MONETA.NOVA.REIPVBLICAE. DAVENTRIAE. V. 155.3, V/W. 58A, NA.
84b Vz. omschr.: MONE•NOVA•REIPVBLICA• DAVENTRI. V.—, V/W.—, P. 7469, W. 770/1.

xx STUIVER (Z) (resol.mag. 13-5-1598: 124 in 't Mark, 3 penn. fijn). Indien deze munt al geslagen is, dan is hij, voorzover mij bekend, nergens beschreven of aangetroffen.

85 z.j. (1598) HALVE STUIVER (Z) (resol.mag. 13-5-1598) type B. (Zie tekst tussen de nrs. 80 en 81).

Vz. kruisvormige figuur met lelieachtige uiteinden. Omschr.: MON-NOV-REIP-DAV, in de velden de letters DEHS. Kz. bekroond wapenschild van Deventer, in het veld ½ en S, het geheel binnen een parelrand. Omschr.: PACE.ET.BELLO.CONSTAN(S). Doorsnede 20 mm.

85a V.—, V/W.—, P.7535, 7540/3, W.678.

85b Vz. omschr.: ...REI.-DAVE.V.—, V/W.—, P.7541.

85c Kz. omschr.: ..CONS . V.218.5, V/W.65, NA. (Mogelijk heeft Verkade het muntmeestersteken lelie voor een S aangezien, zodat het hier om nr. 136 zou gaan.)

85d Vz. in velden EDHS. W.676, P.7538.

86 1600 GOUDGULDEN (G) (resol.mag. d.d. 14-3-1600)

Vz. wapen van Deventer met helm en pluimen, gedeeltelijk binnen parelrand, pluimen en wapen reiken tot aan de muntrand.
Kz. dubbele adelaar binnen parelrand.

86a Vz. omschr.: MO.NO.AVR.LIB.-CIVI. DAVONTVR. Kz. omschr.: RVDOL II ROM IM - SEM AVG 1600 XX. V.—, V/W.2, D.1082 (foto), NA.

86b Vz. omschr.: MO NOV-CIV.DAVEN. Kz. omschr.: RVDOL.II.ELEC.RO.IM.SEM.AVG.1600. V.—, V/W.—, D.1082 (tekst), NA.

86c Kz. omschr.: RVDLOP... overigens als nr. 86a. V/W.2, P.7462/3.

87 1600 RIJKSDAALDER (Z) (resol.mag. 11, 14-3-1600).
Deze munt wordt vermeld door Besier, maar is overigens, voorzover mij bekend, nergens beschreven of aanwezig.

88 1601 DUKAAT (G) (resol.mag. 20-8-1601).
Ook van deze munt, die door Besier wordt vermeld, is beschrijving en aanwezigheid in enige collectie mij niet bekend.

HOLLEMAN-MUNTEN
postbus 32 7586ZG Overdinkel tel. 05423-1221
Op aanvraag wordt onze lijst U gratis toegezonden.

Onze specialiteiten: Griekse-, Romeinse-, Byzantijnse-, Middeleeuwse-, Provinciale- en Koninkrijksmunten.

nieuwe uitgaven

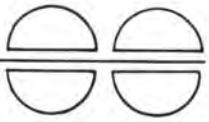

Muntennieuws

door J. C. van der Wis

COSTA RICA:
5 Centimos 1979; aluminium-brons; ⌀ 15 mm; 1 gram.
Dit reeds bestaande munttype werd voorheen van koper-nikkel vervaardigd. (Afb. 1).

Afb. 1

HONDURAS:
50 Centavos 1978; koper-nikkel; ⌀ 24 mm; 5,7 gram.
20 Centavos 1978; koper-nikkel; ⌀ 18 mm; 2,25 gram.
Het betreft hier in het muntcirculatiesysteem bestaande waarden met gewijzigde beeldenaars. (Afb. 2).

Afb.

LUXEMBURG:
20 Francs 1980; koper-nikkel-aluminium; ⌀ 25,7 mm; 8,5 gram.
Aanvulling op de bestaande muntenreeks. (Afb. 3).

Afb. 3

MOZAMBIQUE:
20 Metical 1980; koper-nikkel; ⌀ 30,0 mm; 11,9 gram.
10 Metical 1980; koper-nikkel; ⌀ 28,0 mm; 9,2 gram.
5 Metical 1980; koper-nikkel; ⌀ 24,5 mm; 2,5 gram.
2½ Metical 1980; koper-nikkel; ⌀ 22,5 mm; 1,9 gram.
Nieuwe circulatiemunten in de gewijzigde munteenheid, die in 1980 werd ingevoerd (1 Metical = 100 Centavos; was 1 Escudo = 100 Centavos). Afgebeeld is het 20 Meticalstuk. Afb. 4).

Afb. 4

OOSTENRIJK:
500 Schilling 1980; zilver 640/1000; ⌀ 38 mm; 24 gram.
Herdenkingsmunt met de beeltenis van Henri Dunant, geslagen in een oplage van 1.115.000 exemplaren ter gelegenheid van het 100-jarige bestaan van het Oostenrijkse Rode Kruis. (Afb. 5).

Afb. 5

ZWITSERLAND:
5 Francs 1980; koper-nikkel; ⌀ 31 mm; 13,2 gram; oplage 1 miljoen stuks.
Herdenkingsmunt op Ferdinand Hodler (1853-1918), de schilder die tot de grote vernieuwers van de Zwitserse Kunst gerekend wordt. Afb. 33.

verenigings nieuws

Vereniging voor Penningkunst

De penningen 1980-I van Lysbeth Teding van Berkhout en 1980-II van Theo van den Vathorst zijn vermoedelijk eind maart voor verzending gereed.
In verband met de hoge verzendkosten heeft het bestuur gemeend er goed aan te doen beide penningen samen te verzenden. Namens de penningmeester worden de leden die hun contributie voor 1980 nog niet overgemaakt hebben verzocht dit ten spoedigste te willen doen.

Penning 1981
Voor deze penning werd een 'vrije' opdracht gegeven aan de kunstenares Jet Schepp.

Algemene ledenvergadering 1981
Deze zal op nader bekend te maken plaats en tijdstip plaatsvinden op 9 mei 1981.

Aanvulling prijslijst (gepubliceerd in de 'Beeldenaar' febr. 1978)
1978-1, Linnaeus, Chr. Nijland, 65 mm M.G., *f* 45,00
1978-2, Brecht, Geer Steyn, 60 mm G. *f* 57,50
1979-1, 200 j. Teyler's Stichting, Fr. Weinberg, 58 mm, G., *f* 57,50
1979-EX, Vredespenning, Niel Steenbergen, 95 mm, G., *f* 125,00

Adreswijzigingen uitsluitend sturen aan het secretariaat van de Vereniging voor Penningkunst: v.d. Meystraat 1, 1815 GP Alkmaar.

M. Kemper-Koel

Verenigingsnieuws Genootschap

De voorjaarsvergadering van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde zal plaatsvinden op 9 mei 1981.
De najaarsvergadering zal zijn op 26 sept. 1981.

De besturen van de Vereniging voor Penningkunst en het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde hebben besloten de voorjaarsvergadering op 9 mei a.s. gezamenlijk te beleggen. Deze bijeenkomst zal plaats vinden op het landgoed Beeckestein te Velsen. Ter gelegenheid hiervan een kort overzicht van de plaats waar wij elkaar zullen ontmoeten.
Het landgoed Beeckestein te Velsen, is waarschijnlijk in het begin van de 14e eeuw in het bezit gekomen van de familie Van Beeckestein, die er haar naam aan ontleende en die in de 15e en 16e eeuw een voorname plaats innam onder de adelijke families van de stad Haarlem. Het landgoed moet in die tijd reeds een buitenplaats van betekenis zijn geweest. De behuizing zelf was, zoals een onderzoek tijdens de restauratie heeft aangetoond, in die tijd echter niet veel meer dan een weinig omvangrijke, wellicht versterkte hofstede.
In 1648 is Beeckestein overgegaan in handen van Nicolaas Corver, koopman en later nog burgemeester (zoon van burgemeester Joan Corver). In het midden van de 17e eeuw beginnen welgestelde Amsterdammers op verschillende mooie plaatsen in Nederland een 'tweede huis' aan te schaffen resp. te bouwen, zo ook aan de duinrand.

De smalle strook land tussen Noordzee en het in de vorige eeuw ingepolderde Wijckermeer, waarop Beeckestijn ligt en die bekend was als 'Holland op z'n smalst' bood voor het vestigen van een buitenplaats grote voordelen. Het Wijkermeer – eigenlijk het meest westelijke deel van het IJ – bood de bewoners een prachtig ruim uitzicht en was een geschikte vaarweg, waarover Amsterdam in enkele uren kon worden bereikt. Dit verklaart, naast de waarschijnlijk niet te hoge grondprijzen, de tientallen buitenplaatsen in deze streek, die – mede door de fraaie omringende parken en tuinen – daaraan zijn landschappelijke aantrekkelijkheid dankt. (Aangrenzend het landgoed Beeckestein treffen we nu nog aan het landgoed Waterland.)
Corver begint met het landgoed te verbouwen tot een echte buitenplaats, waarmede de volgende eigenaren voortgaan. Eerst de familie Elbertsz, daarna de familie Trip en vervolgens als laatste de familie Boreel. Van deze familie is bijzonder bekend: Willem François Boreel, destijds woonachtig op Beeckestein, die op 25 november 1813 de stoot gaf tot de oprichting van het Regiment Huzaren van Boreel.
Het buiten Beeckestein is ruim twee eeuwen in bezit geweest van de familie Boreel, totdat het in 1953 werd aangekocht door de gemeente Velsen.

De opstallen verkeerden, mede ten gevolge van de oorlogsomstandigheden, toen reeds in een zodanige slechte conditie, dat restauratie nauwelijks of niet meer voor mogelijk werd gehouden. Door het toenmalige ministerie van onderwijs, kunsten en wetenschappen was dan ook inmiddels een sloopvergunning afgegeven.
Gelukkig is de sloop niet doorgegaan, maar nog gelukkiger is het, dat de gemeente Velsen, die thans eigenaar is, het tot een prachtige restauratie wist te brengen.
Momenteel is het zo, dat in het hoofdgebouw een aantal vertrekken op de parterre door het Rijksmuseum te Amsterdam ingericht zijn als stijlkamers. Het zuider (links) koetshuis is ingericht als restaurant, terwijl het noordelijk (rechter) koetshuis ingericht is voor vergaderingen, recepties enz. Op de eerste etage van het noordelijk koetshuis worden door de Stichting Felison wisselende tentoonstellingen van eigentijds beeldende kunst georganiseerd.
Hopenlijk is het op 9 mei a.s. mooi weer, zodat we ook nog kunnen genieten van de prachtige Baroken kruidentuin en verder het aansluitende park.
(Aanbevolen deel XXIV uit de serie Nederlandse Kastelen van de Nederlandse Kastelenstichting/ A.N.W.B.)

aktualiteiten

Prijsvraagprogramma 1981 Teylers Tweede Genootschap te Haarlem

Directeuren van Teylers Stichting en de Leden van Teylers Tweede Genootschap hebben besloten voor het jaar 1981 de volgende prijsvraag uit te schrijven:
Gevraagd wordt: een verhandeling over het werk of over een afgerond deel van het werk van één van de Nederlandse achttiende-eeuwse ateliers voor penningvervaardiging.

Toelichting
De omvangrijke Nederlandse penningproductie in de 18de eeuw is grotendeels voortgekomen uit enkele, voornamelijk Amsterdamse ateliers, waarvan het atelier van Martinus en Johan George Holtzhey en dat van Johannes Michiel en Hendrik Lageman de belangrijkste zijn. Aan onderdelen van dit gebied zijn in de laatste jaren een aantal richtinggevende studies gewijd (*Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 1971/1972 t.e.m. 1978/1979). Voortzetting en aanvulling van deze onderzoekingen, waarbij de oeuvre-catalogus, de symboliek en de relatie tussen kunstenaars en afnemers de aandacht verdienen, is bijzonder gewenst om tot een afgerond beeld te komen.

Beantwoordingsvorm
Het antwoord moet bestaan uit een langere studie in de vorm van een voor publikatie gereed artikel, of uit een korte, al of niet publiceerbare, inleiding van bijvoorbeeld 5 pagina's, verzegeld van publikaties, merendeels verschenen gedurende de laatste drie jaar vóór 1 januari 1984 en waarvan de indiener de auteur of één der hoofdauteurs is.

Procedure
Om voor beoordeling in aanmerking te komen moeten de antwoorden worden ingezonden vóór 1 januari 1984, en wel aan: Directeuren van Teylers Stichting, Damstraat 21, 2011 HA Haarlem. Antwoorden na die datum binnengekomen zullen niet in behandeling worden genomen. Nog niet gepubliceerde teksten moeten getypt zijn en in het Nederlands, Frans, Duits of Engels zijn gesteld. Ingevolge de bepalingen van Teylers testament mogen de in de vorige alinea bedoelde teksten **niet** de naam van de auteur vermelden. Zij moeten slechts met een spreuk zijn ondertekend. Dit geldt uiteraard **niet** voor bijgevoegde en reeds verschenen publikaties, die **wel** op naam staan. Bij de inzending dient een verzegeld couvert te zijn ingesloten, met dezelfde spreuk als opschrift en bevattend naam en adres van de schrijver.

Beoordeling
De beoordeling vindt plaats door de leden van het Tweede Genootschap en zal binnen vier maanden na de uiterste datum van indiening in de vorm van een voorstel aan de Directeuren van Teylers Stichting worden medegedeeld. Dezen beslissen daarna binnen een maand over al of niet bekroning. Deze beslissing is onherroepelijk.
Alle deelnemers aan de prijsvraag zullen direct daarna van de positieve of negatieve uitslag op de hoogte worden gebracht.

De prijs
De prijs bestaat – indien naar het oordeel van de Directeuren de omstandigheden dat gedogen – uit een gouden erepenning op de stempel des Genootschaps geslagen. Verder zullen vakbladen en pers van de bekroning worden verwittigd.

F.I.D.E.M.

Om de twee jaar organiseert de FIDEM een internationaal congres met tentoonstelling van moderne penningen. Het laatste vond plaats in Lissabon

in 1979, zodat verwacht kon worden dat er in 1981 weer een zou komen in een ander land. De secretaris-generaal van de FIDEM, de Heer C. Arthus-Bertrand te Parijs, berichtte ons echter dat het helaas niet mogelijk is dit jaar een congres te houden. Geen enkel land heeft zich deze keer bereid verklaard de organisatie op zich te nemen, in tegenstelling tot andere jaren, waarin meestal gekozen kon worden uit verschillende aanbiedingen. Of het volgende congres nu in 1982 gehouden wordt, of pas in 1983, is nog niet bekend.

Tentoonstelling Munt in Limburg

Tijdens de maanden maart-april 1981 organiseert de Provinciale Dienst voor het Kunstpatrimonium Limburg (België) te Tongeren in het Provinciaal Gallo-Romeins Museum de tentoonstelling 'Munt in Limburg'.
Er wordt aandacht besteed aan drie themata.
Het luik Munttechniek illustreert aan de hand van de gereedschap zoals munttang, schroefpers, muntstempels, etc... hoe in de loop der eeuwen munt vervaardigd werd. Aan de bezoeker wordt gelegenheid geboden zelf zijn herinneringspenning te slaan.
Vervolgens biedt de tentoonstelling een overzicht over een dertigtal muntateliers die vroeger werkzaam waren op het grondgebied van de huidige provincie Limburg vanaf de Oudheid tot het einde van het Ancien Regime. Tenslotte worden enkele aspekten van het muntgebruik aanschouwelijk voorgesteld door teltafels, rekenboeken, plakkaten, betaaldoeken, etc... De tentoonstelling zal muzikaal omlijst worden door achtergrond muziek rond het thema geld.
Adres: Provinciaal Gallo-Romeins Museum, Kielenstraat 15, 3700 Tongeren.
Openingstijden: 10 u-12 u; 14 u-17 u; gesloten op maandag. Groepen liefst op afspraak.
Inlichtingen: Provinciale Dienst voor het Kunstpatrimonium, tel. 011/67.65.79.

mededelingen

Muntregistratie
De redactie is van plan in een artikel aandacht te besteden aan verschillende manieren, waarop een collectie munten geregistreerd kan worden. Het is de bedoeling enkele kaarten of andere registratiemethoden te laten zien. Veel verzamelaars hebben voor hun eigen collectie een systeemkaart of andere registratie-methode ontworpen. De redactie zou hen allen willen verzoeken een ingevuld en een oningevuld exemplaar hiervan met gebruiksaanwijzing op te sturen aan postbus 420 te Zeist.
We zullen dan proberen dat materiaal samengevat in een van de komende nummers te presenteren.

Kunstbeurs Utrecht '81 2 t/m 6 april 1981
Voor de Kunstbeurs Utrecht '81 blijkt landelijk grote belangstelling te bestaan.
Al meer dan 30 galeriehouders uit de wereld van hedendaagse kunst en handelaren in munten en penningen, oude kunst en antiek hebben zich bij de Jaarbeurs gemeld voor deelneming aan de beurs.
Van eenzelfde aantal staat nu al vrijwel vast dat zij tevens zullen deelnemen.
Als de schijn niet bedriegt zal van *2 tot en met 6 april 1981* een breed aanbod van moderne schilder- en beeldhouwwerk, oude kunst en antiek, munten en penningen, antiquarische werken, etnografie en oude Egyptische en Romeinse kunst op de Kunstbeurs Utrecht worden geëxposeerd. Een aanbod dat zich kan meten met dat van de grote beurzen in het buitenland.

agenda

28 maart, St. Numismatica Beurs, te Hoofddorp, Hotel 'De Beurs', Kruisweg 1007, 10-17 uur.
7-8 april, Veiling Kölner Münzkabinet, Keulen.
11-12 april, St. Numismatica Beurs, te Thorn, Café Stienen van Dooren, Steegpuntstr. 2 resp. 11-17 en 10-17 uur.
18-19 april, St. Numismatica Beurs, te Rotterdam, Groothandelsgebouw, Stationsplein, 10-17 uur.
28-30 april, Veiling Münzzentrum Keulen.
1 mei, Int. Muntenruilbeurs, te Leuven, Tuinbouwschool, Mechelse vest, 9-17 uur.
9-10 mei, Vijfjaarlijkse dag der numismatiek te Brussel in het World Trade Center, 10-17 uur. (Inl. tel. 02/4260423.
17 mei, Muntenbeurs te Essen, Saalbau, 9-17 uur.
28 mei, 4e int. numismatische dag te Dendermonde, Het Vrij Technische Instituut, E. van Winckellaan 6, 9-18 uur. Inl. tel. 091/469374.

Diefstal
Tijdens de muntenbeurs te Hilversum werd een Zwolse Gehelmde- of Arendsrijksdaalder van 1613 op titel van Rudolph II gestolen (Delmonte 714) echter op de voorzijde als overslag de naam van Rudolph II over de aanduiding CIVITATA ZWOLL en op de keerzijde de naam van Matthias I, kwaliteit zeer fraai, zware slag. Inlichtingen te geven aan de politie van uw woonplaats dan wel St. Numismatica tel. 010/655244.

Als je historische munten wilt verzamelen, heb je een deskundig bankpartner nodig.

Willem 1 - hierboven afgebeeld - was een vermaard Oranjevorst in de jaren 1813-1840. Gedurende zijn regering werden o.a. gouden tientjes geslagen. Zeldzame, maar ook minder kostbare. Van Lanschot heeft dit historisch geld in huis. Uit genoemde periode. Maar ook gouden en zilveren munten uit de middeleeuwen en zelfs uit het jaar 800.

Historisch geld verzamelen is een kwestie van vertrouwen. En de mensen van de Goud- en Muntenafdeling bij Van Lanschot weten er het fijne van. Zij zijn deskundig, adviseren u ter zake, en houden u graag op de hoogte van nieuwe ontwikkelingen. Als u even belt of schrijft, sturen ze u gratis de nieuwste prijslijst toe.

F. van Lanschot Bankiers.
Sinds 1737. Hoge Steenweg 29,
5211 JN 's-Hertogenbosch.
Tel.: 073-15 32 45/15 33 59/15 34 60.
Viditel: 711.

F van Lanschot
Bankiers

Een goede vriend met geld.

PENNINGEN VAN DE KONINKLIJKE BEGEER

nr 657 VISSEN
Modelleur H. van Bommel
afmeting 90 mm
licht gepolijst, donkerbruin/geel
gepatineerd brons, prijs *f* 209,– per stuk

nr 656 MANNEKE
Modelleur H. van Bommel
afmeting 75 mm
donkerbruin/groen gepatineerd brons,
prijs *f* 155,– per stuk

nr 655 Voor de 50-jarige: SARA
Modelleur E. van den Boom
afmeting 48 mm
lichtbruin gepatineerd brons,
prijs *f* 99,– per stuk

nr 644 Voor de 50-jarige Abram
Modelleur N. Steenbergen
afmeting 48 mm
lichtbruin gepatineerd brons,
prijs *f* 99,– per stuk

Bovengenoemde prijzen zijn inclusief 18% BTW en handelingskosten.

PRIJSWIJZIGINGEN VOORBEHOUDEN

Wijze van bestellen:
Door overschrijving of storting op **AMROBANK nr. 41 40 04 582**, of op **POSTGIRO nr. 15 40 783**, t.n.v. Koninklijke Begeer B.V., postbus 5 Voorschoten, onder vermelding van de **bestelnummers**, het gewenste **aantal** en het **afleveradres**

Koninklijke Begeer B.V.
Postbus 5, 2250 AA Voorschoten
Tel. 01717-4500, tst. 30
Telex nr. 34184 DCWKB

munt- en penningkundig nieuws

mei/juni 1981
5e jaargang no. 3

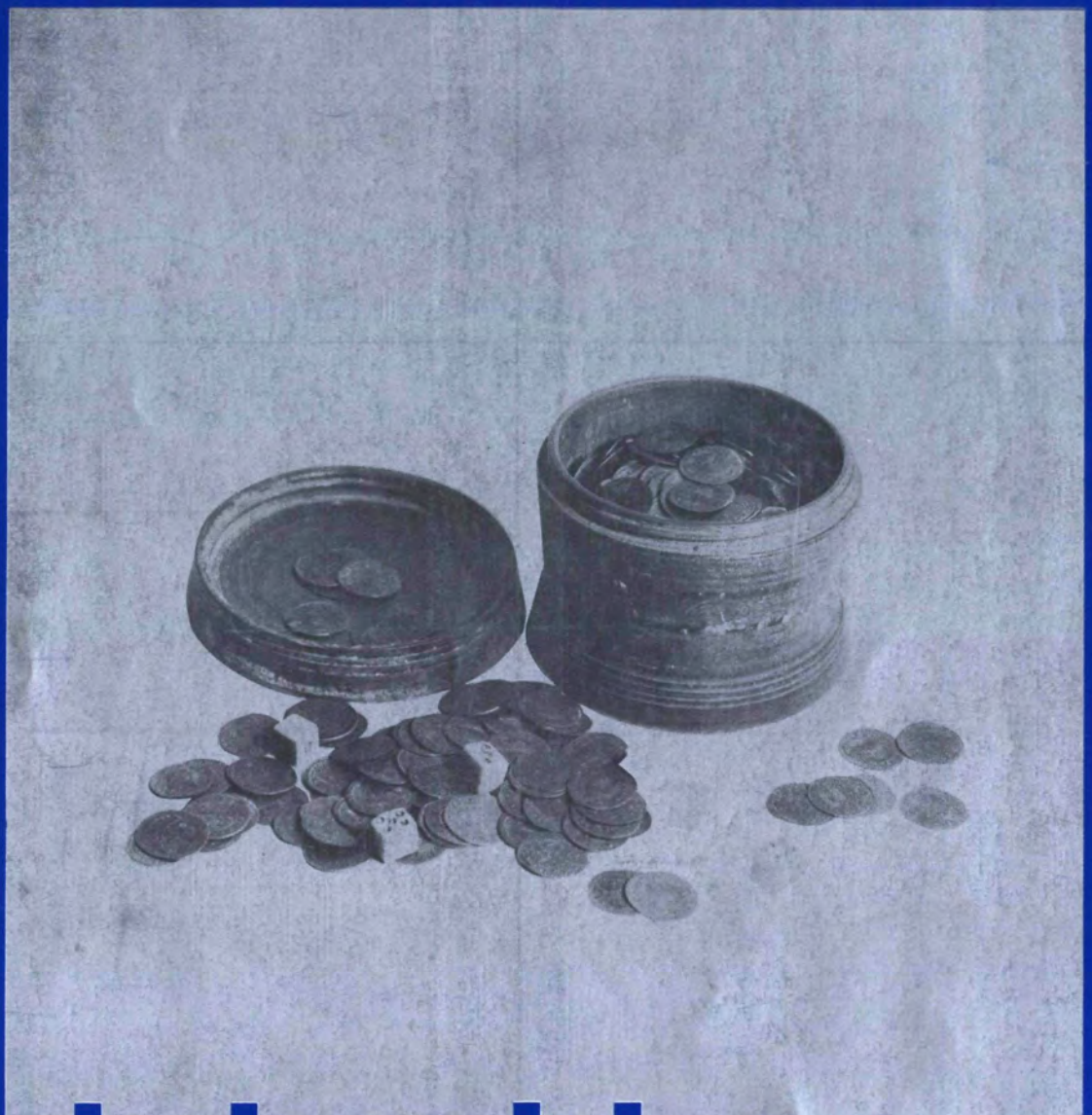

de beeldenaar

NUMISMAAT

SEDERT 1880

MONNAIES - MEDAILLES - LIVRES NUMISMATIQUES - VENTES PUBLIQUES - ARCHEOLOGIE

✽

✽

MUNTEN - PENNINGEN - NUMISMATISCHE BOEKEN - VEILINGEN - OUDHEDEN

Jacques Schulman B.V.

Keizersgracht 448 — 1016 GD Amsterdam
Telefoon (020) 23 33 80 - 24 77 21 — Postgiro 9922

de beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift
Verschijning: de 4e week van de oneven maanden

Munt- en penningkundig nieuws, Numismatisch maandblad voor Nederland en België.
Publikatie van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Eindredactie
W. K. de Bruijn
J. P. A. van der Vin

Redactieraad
J. Fortuyn Droogleever
A. Hettema
J. C. van der Wis

Uitgever
Vonk/Uitgevers b.v.
Postbus 420, 3700 AK Zeist
Telefoon 030-791496 (b.g.g. 03404-52292).
Postgiro 3808080, t.n.v. 'De Beeldenaar' te Zeist.
Voor België:
Slavenburg's Bank, Antwerpen 2000
Rek.no. 655-8097099-43
t.n.v. Vonk/Uitgevers b.v.

Abonnementsprijzen
Inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar:
Nederland, België, Suriname en Ned. Antillen: *f* 26,50.
Overige landen: *f* 51,50.
Losse nummers: *f* 5,— (inclusief portokosten).

Voor leden van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen.

Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar, omvatten alle in de desbetreffende jaargang te verschijnen nummers.
Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, indien niet vóór 1 december een opzegging is ontvangen.

Advertenties
Inzenden aan:
Adv. afd. 'De Beeldenaar', Postbus 420, 3700 AK Zeist, uiterlijk de 1e van de maand voor verschijning.
Tarieven op aanvraag verkrijgbaar.

De uitgever behoudt zich het recht voor zonder opgave van redenen advertenties niet te plaatsen.

Gehele- of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de uitgever.

© Copyright
Vonk/Uitgevers b.v.

ISSN 0165-8654

inhoud

Rekenpenningen III 83
Archaïsch-Grieks Zilver 90
De Numismaat en zijn boeken III 96
Nederlandse makers van penningen 15 Frans van der Burgt 101
Theo van de Vathorst 105
Catalogus van de stedelijke Deventer muntslag na 1575 (II) 109
Boekbespreking 111
Verenigingsnieuws 112
Aktualiteiten 113

Rekenpenningen III

door Bert van Beek

Neurenbergse Imitaties

1
rekenpenning van Chilian of Kiliaan Koch, Jak. 39

De titel van dit hoofdstuk suggereert dat er in Neurenberg alleen maar nabootsingen van bekende en veel gevraagde jetons vervaardigd werden, maar dat is overdreven. Soms had een 'Rechenpfennigschlager' een goede stempelsnijder in dienst en ontstonden er prachtige penningen, vaak met mythologische of zinnebeeldige voorstellingen. Een goed voorbeeld hiervan was Chilian Koch (zijn gesigneerde en gedateerde penningen lopen van 1587 tot 1594), die zijn stempels door de bekende medailleur Valentin Maler liet snijden.[1] We laten de titel toch maar staan, omdat goedkope Neurenbergse imitaties van Franse en Nederlandse voorbeelden de kern van dit hoofdstuk vormen.

Rekenpenningen zijn in het Duitse taalgebied veel later ingeburgerd dan in Frankrijk of de Nederlanden. De eerste vermelding van het gebruik vinden we in de stadsrekeningen van Frankfurt, waar voor de boekjaren 1399/1400, 1431/1432 en 1435/1436 elke keer de aankoop van honderd rekenpenningen wordt verantwoord, en in de rekening van de stad Marburg van 1459/1460 lezen we ook hoe ze er aan komen: gekocht op de Frankfurter Messe.[2] Het is zelfs mogelijk dat er op die Messe al Neurenbergse rekenpenningen te koop aangeboden werden. Zowel Hess als Gebert wijzen er op dat 'Dantes' of 'Tantes' de naam voor een rekenpenning was in Zuid-Duitsland. Dit woord werd ook gebruikt in de beschrijving van het rekenen op het kleed uit München (zie hoofdstuk I) en is mogelijk hetzelfde als het woord 'tand' uit de Magdeburger Schöppenchroniek van 1412: '.... tand van Nurenberch'. We vinden ditzelfde woord ook terug in het gezegde 'Nurnberger Tand geht in alle Land'. Een variant hiervan is weer te herkennen als randschrift op een rekenpenning van Hans Krauwinckel: 'HANS KRAVWINCKEL BIN ICH BEKONT IN FRANCKREICH VND AVCH IN NIDERLONT'. Op deze manier is het inderdaad aannemelijk te maken dat er al vanaf het begin van de vijftiende eeuw in Neurenberg rekenpenningen gemaakt werden.[3]

We krijgen pas vaste grond onder de voeten met een brief van de Raad van Neurenberg uit 1445 waarin ze de stad Lübeck beloven geen imitaties meer te maken van de Lübeckse rekenpenningen, de zg. 'weiszen Rechenpfennige'.[4] Het nabootsen zat er dus al vroeg in. Mogelijk hebben de Neurenbergers toen ook al Nederlandse jetons nagemaakt. Zeker is in ieder geval dat ze al in 1361 in Vlaanderen een handelsprivilege kregen met instemming van de steden en dat dit privilege later door Philips de Goede nog aanzienlijk werd uitgebreid. Het blijft natuurlijk merkwaardig dat men zich op imitaties toelegde. Blijkbaar was er niet alleen een markt voor goedkope rekenpenningen, maar ze moesten ook nog op de jetons lijken die de hoge ambtenaren cadeau kregen. Het stadsbestuur van Neurenberg helpt aan alle kanten mee, want als de handel in rekenpenningen zich aan het einde van de zestiende eeuw meer op Frankrijk gaat richten komt de Raad weliswaar in 1583 met een verbod om de beeltenis van de vorsten op rekenpenningen te plaatsen, maar deze zelfde Raad wil omwille van de bloei van de handel niet ingrijpen als er in het begin van de zeventiende eeuw een stroom van rekenpenningen met de portretten van de Franse koningen op de markt verschijnt.[5] In Frankrijk worden ze natuurlijk verboden om het staatmonopolie te beschermen, maar dat heeft weinig effect gehad en nu vinden we de orginele jetons samen met de Neurenbergse copiën in de grote verzameling van de Bibliothèque Nationale te Parijs.[6]

2
nabootsing van een Franse jeton van Hendrik IV, ter gelegenheid van de hernieuwing van zijn bondgenootschap met de zwitserse kantons. Rekenpenning van Hans Krauwinckel, Jak. 141. La Tour 648.

De Neurenbergse Stadsraad grijpt wel in als de belangen van de eigen burgers geschaad kunnen worden. Zowel in 1610 als in 1616 moeten alle stempels die men voor het slaan van rekenpenningen wil gaan gebruiken aan de Waardijn of aan de gedeputeerden van de munt getoond worden om te voorkomen dat de rekenpenningen te veel op munten gaan lijken zodat ze na vergulden of verzilveren voor munten kunnen doorgaan. Ook moet op elke jeton, of het nu een zogenaamde Franse of een andere is, op straffe van een boete van tien gulden voluit het woord 'Rechenpfennig' staan.

Waarom waren de Neurenbergse penningen goedkoper dan hun voorbeelden? Hiervoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Allereerst de techniek van het vervaardigen. Oorspronkelijk was het vervaardigen van rekenpenningen een vrij beroep in Neurenberg, maar na 1535 moest men lid zijn van het koperslagersgilde, omdat de manier van werken meer met dit beroep te maken had dan met dat van de munters. De goedkoopste penningen werden met een wals geperst en dan uitgestanst. Hierbij werd een dunne plaat koper of messing tussen twee rollen gewalst. De voorzijdestempels zitten op de ene rol en de keerzijdestempels op de andere. Bij deze techniek is de druk veel kleiner dan bij het stuk voor stuk met een hamer slaan, zodat het reliëf vlakker is. Bovendien kunnen de platen krom trekken als de druk niet gelijkmatig verdeeld is (dit is ook aan sommige rekenpenningen te merken). Andere problemen ontstaan weer als de rollen iets ten opzichte van elkaar verdraaid staan, zodat de voorzijde en de keerzijde niet meer op één plaatje samenvallen. Op deze ruwe manier kon men twintig tot dertig penningen uit een reep koper tegelijk 'slaan', zodat de kosten van de productie behoorlijk gedrukt konden worden, ondanks het feit dat

het uitschot iets groter zal zijn geweest. Een andere kostenbesparende factor was het veelzijdige gebruik van de wals en misschien ook wel van de stempels. Men maakte ook 'Flinderln', kleine metalen versierseltjes, die als amulet deel uitmaakten van de hoofdtooi van de bruid. Meestal gebruikte men vormen gebaseerd op planten en dieren, maar soms ook op menselijke gestalten. Hofmeier heeft aangetoond dat sommige Flinderlein sprekend lijken op de kop van de heilige Apollonia op een rekenpenning van Hans Krauwinckel, zelfs de afmetingen komen overheen. Hij vermoedt dan ook dat de stempels voor twee verschillende doeleinden gebruikt zijn.[7] Tenslotte moeten we bedenken dat de oplage in Neurenberg meestal hoger was dan die van een munthuis en dat een Rechenpfennigschlager zijn koper waarschijnlijk veel goedkoper inkocht dan de muntmeester, voor wie de jetons altijd een minder belangrijk bijproduct waren.

De meeste fabrikanten van rekenpenningen waren familie van elkaar. Zoals in veel gilden gebruikelijk, ging het beroep vaak over van vader op zoon of trouwde de leerling met de dochter van zijn meester. We komen daardoor regelmatig dezelfde namen tegen. In het overzicht hieronder enige gegevens over de belangrijkste families.

Krauwinckel

Egidius — meester vóór 1570, overleden in 1613. Onder andere bekend als maker van zg. 'Venuspenningen'.

Hans II — (Van zijn oom Hans I weten we niet of hij ook rekenpenningen maakte). Hans II werkte eerst samen met zijn broer Egidius, maar werkte vanaf ongeveer 1586 zelfstandig. Van alle Neurenbergse rekenpenningmakers is hij zonder twijfel de belangrijkste. Hij had vertegenwoordigers in diverse landen, o.a. in Frankrijk en Nederland. Hij overleed in 1635.

Lauffer

Wolf I — Meester in 1554, overleden in 1601. Van hem zijn o.a. verschillende 'schoolpenningen' bekend, imitaties van Nederlandse jetons, waarop een man op een tafel met penningen aan het rekenen is.[8] Op de keerzijde komt vaak het alfabet voor.

3
Wolf Lauffer, Jak. 51

4
Hans Krauwinckel: Jak. 114

5
anoniem

6
Het Nederlandse voorbeeld, bijna een eeuw ouder dan de hier afgebeelde Duitse penningen, Vlaams, eind vijftiende eeuw. De spreuk luidt: Qui bien iettra, le conte trouvera. wie goed rekent krijgt de uitkomst D. 544

Georg I — Werkzaam vóór 1583, overleden in 1646. Hij was de zwager van Hans II Krauwinckel en de zoon van Wolf I

Hans I — Zoon van Wolf I, geboren in 1584 en overleden in 1632. Hij werd meester rond 1610. In 1626 krijgt hij toestemming om een complete installatie voor een muntbedrijf aan Markgraaf Christiaan van Brandenburg-Bayreuth te verkopen. Eerder is een zelfde verzoek, om aan de muntmeester van de koning van Bohemen te mogen leveren, door de Neurenbergse Raad afgewezen, want men is veel te bang dat er grote hoeveelheden minderwaardig

geld in omloop zullen komen. We zitten nu midden in de 'Kipperzeit', de enorme muntverslechtering aan het begin van de Dertigjarige Oorlog.
Voor de Neurenbergse rekenpenningmakers is dit een gouden tijd, want ze schakelen over op het vervaardigen van inflatiemunten, of ze verkopen de benodigde apparatuur daarvoor. Ook Hans Krauwinckel was op dit gebied actief. In het begin van de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) probeert de Neurenbergse Raad de productie van minderwaardige munten af te remmen, maar in 1622 gaat de Raad overstag en mag Hans Lauffer samen met enkele collega's voor de stad kopergeld gaan slaan. Hij is de enige rekenpenningmaker waarvan een goed portret bekend is in olieverf.

Mathäus — Broer van Hans I. Meester in 1612, overleden in 1634. Hij was samen met zijn broer in 1622 muntmeester voor de koperen munten en handelde ook in muntapparatuur.

Schultes

Georg — Meester in 1515, overleden in 1559. Hij is de eerste die zijn naam, beroep en woonplaats op zijn rekenpenningen plaatst. Hij heeft twee portretpenningen laten maken van zichzelf, en van zijn vrouw.

Hans I — Meester in 1553, overleden in 1584. Zoon van Georg. Zijn zoon (meester 1586, overl. 1603) en zijn kleinzoon (geb. vóór 1590, werkzaam tot na 1612) heten ook Hans, zodat het moeilijk uit te maken valt wie een ongedateerde penning met de naam Hans Schultes gemaakt heeft. Van Hans I is in ieder geval een Venuspenning gedateerd 1553.

We sluiten de rij met de onbekende Konrad Höger. Als Neurenbergs meester is hij voor ons alleen van belang omdat de Raad van Neurenberg hem in 1717 toestemming verleent om proeven van koperen munten te slaan voor de Rotterdamse koopman Jobst Dietrich Kielman, maar hij mag ze niet aan de Rotterdammer laten zien.[9] Deze geheimzinnigheid is misschien te verklaren door aan te nemen dat het hier om valse munten gaat. Rekenpenningmakers zijn wel meer betrapt op valsemunterij, maar het omgekeerde kwam ook voor, zoals de geschiedenis van de Nederlander Zacharias Jansz. ons leert. We krijgen met dit verhaal ook een beter inzicht in het gebruik van Neurenbergse rekenpenningen in de Nederlanden. Zacharias heeft in 1613 in Middelburg en later in 1619 in Arnemuiden valse koperen Spaanse munten vervaardigd. Een ooggetuige verklaarde hoe hij te werk ging: 'datter vyff-, ses-, off seventwintigh ofte meer seffens uytte scrouve ofte perse quam, ende datter het cooper lanckwerp ende by reepen daerinne gesteken werde, ende dan omgedrayt werdende, quamen de quaerten (de Spaanse quartilles) daeruyt'.[10] Dat is dus dezelfde methode die men ook in Neurenberg voor de rekenpenningen toepaste. In 1628 doet Zacharias het verzoek om koperen rekenpenningen te mogen maken. In de toelichting op zijn verzoek schrijft hij dat de Amsterdamse kooplieden die 'Neurenburgerye' verkopen, waaronder ook rekenpenningen, door de oorlog in Duitsland te weinig aangevoerd krijgen, waardoor niet alleen hun handel geschaad wordt, maar ook dat de rekenpenningen hard nodig zijn voor de Nederlandse handel en nijverheid. Als Zacharias het monopolie voor de Verenigde Provincies krijgt, kan hij zijn penningen net zo goed en goedkoop als de Neurenbergse penningen leveren. Bij het verzoek heeft hij enkele 'Neurenborgse copere legpenningen' ingesloten. Een aantal kooplieden steunt zijn verzoek. Ze worden omschreven als: 'cooplieden, mailleniers ofte handelende in Norenburger-waren tot Amsterdam'. De Generaalmeesters van de munt worden om advies gevraagd en deze verklaren dat ze geen bezwaar hebben als alles volgens de heersende plakkaten gaat en Zacharias zweert dat hij zijn apparatuur alleen voor de vervaardiging van 'Neurenbergse' rekenpenningen zal gebruiken. In hun advies staat bovendien nog nadrukkelijk dat hij niet Nederlandse penningen mag namaken.

7
'Neurenbergse penning van Zacharias Jansz., een getrouwe copie van een serie penningen van Hans Krauwinckel, Barnards exemplaar, casting-counter 222, nrs. 82-88

Dit verhaal leert ons twee dingen. Ten eerste dat er in deze tijd nog volop rekenpenningen bij het rekenen gebruikt werden en ten tweede dat er twee verschillende afzetgebieden voor de Nederlandse en voor de Neurenbergse rekenpenningen bestaan. Het is bekend dat sommige Nederlandse muntmeesters voor eigen rekening populaire jetons nasloegen.[11] Mogelijk werden deze hoofd-

zakelijk als historiepenningen gevraagd en werden de goedkopere Neurenbergse penningen voor het dagelijks rekenwerk gebruikt. Vermoedelijk zal Zacharias Jansz. niet veel penningen gemaakt hebben, want er zijn er maar een paar van bewaard gebleven.

De Venuspenningen

Als voorbeeld van een veel geïmiteerde penning zullen we wat nader op de Venuspenningen ingaan. Niet alle imitaties komen uit Neurenberg, men maakte ze ook in de Nederlanden na en dit wijst er op dat een penning met een naakte vrouw, om welke reden dan ook, bijzonder populair is geweest. We zullen eerst zoeken naar het voorbeeld. Dugniolle noemt als eerste zijn nr 333 en als variant nr 334. Hij plaatst ze rond het jaar 1488 en ziet ze als een klacht tegen het slechte bewind van Maximiliaan van Oostenrijk, vader en voogd van aartshertog Philips de Schone. De tekst op nr 333 luidt: IVSTICIA IS GESLAG(en) DO(od) VERIT(as) L(eit) I(n) G(rooten) N(ood), dus: de Gerechtigheid is doodgeslagen en de Waarheid is in grote nood. Deze penning is ongedateerd, zodat deze toeschrijving niet waterdicht is. Via een andere methode kunnen we wel aantonen dat dit een Nederlandse jeton moet zijn: er zijn zo goed als geen zilveren Neurenbergse jetons bekend en daarom kunnen we er wel zeker van zijn dat de voorstelling op D. 333/334 van Nederlandse herkomst is, omdat er een zilveren exemplaar van D. 334 in de catalogus van de verzameling De Coster voorkomt.[12] Aan de hand van de op de penningen voorkomende symbolen klinkt het verder niet onlogisch deze penningen aan het begin van de Nederlandse serie Venuspenningen te plaatsen, waarvan de gedateerde lopen van 1488 tot 1508. Over de beschrijving en de betekenis van de voorstelling is nogal verschil van mening geweest. We zullen hier de commentaren van verschillende numismaten met elkaar vergelijken.

8
D. 333

Dugniolle zelf beschrijft zijn nr. 333 vz als: Pandora naast een fontein, met een vogel in de rechterhand en in de linker een vuurijzer, waaruit vonken schieten. Verder verwijst hij naar van Mieris, die deze penning ook beschrijft. [13] Nr.334 wordt kortweg als een naakte vrouw bij een fontein beschreven. In zijn werk over de Neurenbergse rekenpenningmakers stelt Gebert dat van Mieris het omschrijft niet nauwkeurig gelezen heeft en dat geldt ook voor Neumann en Dugniolle, omdat die het beiden over Pandora hebben. Geberts ergernis is begrijpelijk, maar hij doet Neumann tekort, want deze laatse beschrijft de bewuste penning onder nr. 33851 als: een vrouw met alleen maar een schaamdoek aan, in de linkerhand houdt ze de tuit van een gieter en in de rechterhand een vogel (gans),[14] zodat het verwijt alleen Dugniolle kan gelden. Als je goed leest, zegt Gebert, dan zie je meteen dat het hier om de naakte waarheid gaat met de stralende spiegel, de spiegel die nooit liegt. Gebert heeft er wel begrip voor dat deze vergissingen gemaakt worden, want hij erkent dat door het vele imiteren de symbolen kunnen veranderen.

Zo ziet hij zelf zijn spiegel in een beker veranderen en rond 1560 blijft er alleen nog maar een naakte vrouw over die dan verder als Venus door het leven gaat. De laatste Venuspenning met een jaartal is in 1585 door Egidius Krauwinckel geslagen. Barnard beschrijft D. 333 als: een bijna naakte vrouw, met op haar rechterhand een gans, de bederver van het land, en in haar linkerhand een wijntrechter (steekhevel, in het frans chantepleure), het embleem van de smart, waar water uitvalt. Naast haar een fontein, de fontein van de gerechtigheid. Deze voorstelling wordt ook gecombineerd met margrieten, het symbool van de zuiverheid. Barnard verwijt op zijn beurt Gebert dat hij het te mooi wil maken, want de naakte waarheid heeft geen spiegel nodig[15].

Een jaar of tien geleden heeft Mevrouw de Haan de discussie weer opgevat. Zij beschrijft alle penningen in het KPK met een naakte vrouwenfiguur, in totaal tien exemplaren, en doet verslag van een uitgebreid iconografisch onderzoek, waarin ze verband legt met gelijktijdige Duitse Vanitasvoorstellingen[16]. Haar conclusies zijn als volgt samen te vatten: we mogen veronderstellen dat de stempels van deze rekenpenningen alle door één kunstenaar gemaakt zijn, waarschijnlijk de Brabantse stempelsnijder Jan van Nijmegen in de periode tussen 1488 en 1520. De naakte vrouw moet niet zo zeer als Veritas, de Waarheid, beschouwd worden, maar meer als Vanitas, de IJdelheid. De argumenten hiervoor zijn de overeenkomst met de Duitse Vanitasvoorstellingen, alle jetons zijn in de Brabantse munt te Antwerpen geslagen, de vogel is niet als een gans te herkennen, er is geen verband tussen de voorzijde en de keerzijde van een jeton, en er is geen verband tussen legende en beeld. In omgekeerde volgorde zullen we deze argumenten nader beschouwen. Ik zie niet in, waarom er geen verband behoeft te

bestaan tussen de tekst en de voorstelling. Het lijkt mij veel logischer dat deze twee elkaar juist ondersteunen. Dat een voorzijdestempel met verschillende keerzijdestempels gecombineerd wordt, of omgekeerd, komt meer voor, daar mag men inderdaad geen conclusies aan verbinden. Vervolgens dat alle penningen uit Antwerpen komen. Op twee exemplaren zien we inderdaad het bekende handje van Antwerpen, ook gecombineerd met een herkruist kruis aan het begin van de tekst. Dit dubbele kruis komt ook op een paar andere penningen voor, maar dat mogen we niet als een min of meer officiëel muntteken beschouwen. Als we naar de interpunctie kijken komen we wel iets verder: dit zijn enkele en dubbele kruisjes, enkele en dubbele sterretjes, en lelietjes. In dezelfde tijd zien we op de munten in Vlaanderen klaverblaadjes en soms schuine kruisjes. Deze vinden we niet op de jetons terug, zodat ze naar alle waarschijnlijkheid niet in Vlaanderen geslagen zijn. Moeilijker is het met de lelietjes. Deze komen vanaf 1495 tot na 1520 regelmatig op Hollandse munten voor, maar nooit op Brabantse[17]. Het exemplaar met de lelietjes is gedateerd 1497 en deze zou dus heel goed in de Hollandse munt in Dordrecht geslagen kunnen zijn. Stempelvergelijking heeft nog niet veel opgeleverd, mogelijk kan nauwkeurige vergelijking meer opleveren. Zeker is dat de jeton met de margrieten en de honden, D. 476, in Antwerpen geslagen is, omdat de kroon boven het wapen met dezelfde ponsoenen vervaardigd is als een vierstuiverstuk van Brabant van 1489[18].

9
D. 476, ter gelegenheid van de vrede van Presburg november 1491, waarbij Wladislaw II van Bohemen en Hongarije de erfopvolging aan het Habsburgse huis afstaat. Zilver.

Het Vanitassymbool komt vaak samen met de dood voor. Dit zien we ook op de rekenpenning D. 333. Hierin kan Mevrouw de Haan dus heel goed gelijk hebben. Het is alleen jammer dat ze het artikel van Barnard over de Neurenbergse rekenpenningen niet heeft geraadpleegd, waardoor ze zijn mening uit 1916 niet heeft kunnen vergelijken met zijn nieuwe ideeën uit 1924.
Samenvattend kunnen we zeggen dat er tientallen rekenpenningen bestaan waar een naakte vrouw op voorkomt, vergezeld van de meest uiteenlopende attributen. Ze zijn in verschillende munthuizen in de Nederlanden en ook daarbuiten geslagen, in ieder geval in Neurenberg. De manier waarop de vrouw 'aangekleed' is, bepaalt de betekenis, en het is heel goed mogelijk dat sommige jetons een totaal verschillende boodschap moesten uitdragen, D. 333 bijvoorbeeld tegen Maximiliaan, D. 476 juist om zijn succes op de koning van Bohemen te verheerlijken. Zo lang de tekst op een jeton betekenis heeft, neem ik aan dat hij de voorstelling eerder ondersteunt dan dat hij een tegengestelde betekenis zou hebben. Tenslotte kunnen we alleen bij penningen met een compleet fictieve tekst aannemen dat die zeker uit Neurenberg komen, van andere exemplaren is het minder waarschijnlijk, maar niet onmogelijk.

10
D. 595, jaartal 1496

11
D. 506

12
vgl. Barn. 23-7. De tekst is volkomen fictief.

Vanaf het midden van de zeventiende eeuw worden de Neurenbergse rekenpenningen steeds kleiner en dunner. Vroeger was het materiaal vaak rood koper, maar de kleinere exemplaren zijn bijna zonder uitzondering van messing. Tegelijkertijd

met het kleiner worden valt de rekenfunctie meer en meer weg, we mogen wel aannemen dat dit met elkaar te maken heeft gehad. In de achtiende eeuw zien we alleen nog maar zeer kleine messing penninkjes die als speelpenninkje, bijvoorbeeld bij het kaarten, gebruikt werden.

Grotere rekenpenningen hebben vermoedelijk enige tijd in Engeland samen met de tokens meegedraaid in het kleingeldcircuit, maar daarmee zijn we geheel buiten het bestek van dit verhaal gekomen.

13
houten doosje met zes dobbelstenen (er staat maar op één zijde een getal, één nummer 1 enz, tot 6. Het doosje bevatte honderden achttiende eeuwse speelpenninkjes.
Recente aanwinst van het KPK, inv. nr. 1981-48

Noten

1. Ulrich Jakubzik, Chilianvs Coqvvs Noribergensis. Die Rechenpfennige des Kilian Koch aus Nürnberg, Münzen-Revue (1976) nrs. 1-3, 75 e.v.
2. W. Hess, Rechnung legen auf Linien, Stadt in der Geschichte, Band 2 (Sigmaringen 1977) 79.
3. idem, 80 en C.F. Gebert, Geschichte der Nürnberger Rechenpfennigschlager, Mitt. Bayer. Num. Gesellschaft, Heft XXXV (1918) 5.
4. Gebert, 7.
5. deze en volgende gegevens komen alle uit Gebert.
6. Henri de la Tour, Catalogue des Jetons de la Bibliothèque Nationale, Rois et Reines de France (Parijs 1879). Zie voor Duitse catalogi: U. Jakubzik, Krauwinckel, Münzen-Revue (1974) Die Wolf Laufer, Münzen-Revue (1977) en Kilian Koch, Münzen-Revue (1976).
7. H. Hofmeier, Die Hl. Apollonia auf einem Nürnberger Rechenpfennig und als 'Flinderl', 'Zahnärtzliche Mitt., Heft 19 (1972).
8. F.P. Barnard, The types of certain early Nuremberg reckoningpennies used in England, Num. Chron. (1924) 261-309.
9. Gebert, 57.
10. A.O. van Kerkwijk, Neurenberger Rekenpenning in 1628 te Amsterdam door Zacharias Jansz. vervaardigd, JMP (1926) 101-107.
11. A.O. van Kerkwijk, De stempelsnijders, werkzaam aan de Munt te Dordrecht van 1576-1806, JMP (1920) 35 e.a..
12. Catalogue de Jetons d' Or et d'Argent de M.L. De Coster (Brussel 1885) 2 nr. 6.
13. F. van Mieris, Histori der Nederlandsche Vorsten, dl. I (Den Haag 1732) 208.
14. J. Neumann, Beschreibung der bekanntesten Kupfer-Münzen, 6er Band (Praag 1872) 47.
15. Barnard, early Nuremberg reckoning-pennies, 261-275.
16. W.H. de Haan- van de Wiel, Een groep laat 15de – vroeg 16de eeuwse rekenpenningen uit de kollektie van het Koninklijk Penningkabinet te Den Haag (scriptie 1969).
17. Van Gelder en Hoc (GH) nr. 169-9 Van der Chijs geeft veel meer lelietjes, o.a. 22-26, 23-30, 31, 40 en 41 en 38-37 en de Witte dl. 2,65-134 voor de Brabantse munttekens.
18. G.H. 82-1. Vergeleken zijn de exemplaren van het KPK.

Archaïsch-Grieks Zilver

door H. J. L. van der Valk

Griekenland en de Egeïsche Zee.

1 Pangaion gebergte	*7 Laurion (mijnen)*
2 Thasos	*8 Aegina*
3 Akanthos	*9 Korinthe*
4 Chalkidike	*10 Siphnos*
5 Euboea	*11 Sardis*
6 Athene	*12 Samos*

In het voorjaar of de zomer van 1969 werd in Egypte een zilverschat met ongeveer 900 Archaïsch-Griekse munten gevonden. De munten bereikten Beirut langs verschillende wegen en trokken daar onmiddelijk de belangstelling van Engelse en Amerikaanse numismatische instellingen. Een gedeelte van deze vondst is in het bezit van het British Museum gekomen, de overige munten zijn verdeeld over meer dan honderd verzamelingen. Hoewel de juiste vindplaats en de vondstomstandigheden niet bekend zijn, neemt men aan, dat de munten in de buurt van Asyut opgegraven zijn. Men spreekt daarom over de zilvervondst van Asyut. Deze plaats heette in de oudheid Lykopolis en ligt 300 à 400 km ten zuiden van Kairo.

Een aantal munten uit Asyut worden door de werkgroep Archeometrie aan het Max-Planck-Institut für Kernphysik te Heidelberg in samen-

werking met het Department of Geology van de University of Oxford onderzocht met het doel de herkomst van het muntzilver te achterhalen. Archeometrie probeert de ouderdom, de productiewijze en de herkomst van voorwerpen met archeologische waarde te bepalen met natuurwetenschappelijke methoden voor materiaalonderzoek. Een belangrijk deel van deze onderzoeksmethoden is gebaseerd op radio-activiteit en dit is de reden, dat de werkgroep op een kernfysisch instituut gevestigd is. De werkgroep in Heidelberg besteedt aandacht aan de herkomst van archaisch Grieks muntzilver en mijnbouwactiviteiten rond de Egeïsche Zee. Dit onderzoek heeft tot een aantal resultaten geleid, die gepubliceerd zijn.

1. Stater van Korinthe (ong. 8,5 gr.), oudste type: Pegasus/ingestempeld hakenkruis 6 ex. in de vondst van Asyut. (De munten, die hier afgebeeld worden, zijn in het bezit van het Koninklijk Penningkabinet en zijn niet uit Asyut afkomstig).

Er zijn in Egypte meer vondsten van Archaïsch-Griekse munten gedaan bij Mit Rahineh (23 munten), Demanhur (165 munten), Sakha (67 munten), Benha-el-Asl (61 munten) en Zagazig (87 munten). Deze plaatsen liggen in de Nijldelta en het is bekend, dat zich in dit gebied rond 500 v. Chr. Grieken gevestigd hadden. De zilvervondst van Asyut valt op door het grote aantal munten en door het feit, dat Asyut ver buiten de Nijldelta ligt. Egypte kende rond 500 v. chr. nog geen monetair betalingsverkeer. De munten zijn bij Asyut gepot als een vorm van baar zilver. Een groot aantal exemplaren zijn van diepe kloven voorzien of gebroken om te controleren of zij geen koperen kern bevatten. In de schatvondst komen ook enkele stukken gestolten zilver voor.

Dankzij de samenwerking tussen het Britisch Museum en de American Numismatic Society hebben Price en Waggoner ongeveer 870 munten uit Asyut kunnen catalogiseren. Deze munten zijn geslagen door ongeveer 75 verschillende plaatsen, stammen en lokale heersers verspreid over de gehele toenmalige Griekse wereld. Het oostelijk deel van Midden-Griekenland met de nabij gelegen Cycladeneilanden in de Egeïsche Zee leverden samen 43% van deze munten. In deze groep zijn Athene, Aegina en Korinthe met respectievelijk 165, 133 en 39 exemplaren vertegenwoordigd; ze vormen hiermee de belangrijkste muntleveranciers voor de zilvervondst. Macedonië, Thracië en eilanden in de noordelijke Egeïsche Zee zijn verantwoordelijk voor 24% van de munten uit Asyut. Deze stukken zijn geslagen door inheemse stammen en kustplaatsen, die onder sterke Griekse invloed stonden. Hieronder zijn enkele zware exemplaren van 40 à 30 gr.. Landstreken in westelijk Klein-Azië, eilanden voor de kust van Klein-Azië, en Cyprus leverden samen ook ongeveer 24% van de munten uit Asyut. De overige munten zijn afkomstig van eilanden voor de Griekse westkust (5 munten), Griekse koloniën in Noord-Afrika (42 munten) en Griekse koloniën op Sicilië en in Zuid-Italië (25 munten). Hiernaast konden 18 munten niet gedetermineerd of toegekend worden.
Volgens Price en Waggoner is de vondst van Asyut omstreeks 475 v. Chr. gesloten en zijn de meeste munten geslagen in het eerste kwart van de vijfde eeuw v. Chr.. Slechts een klein gedeelte stamt uit de tweede helft van de zesde eeuw v. Chr.. Er bestaat tegenwoordig een tendens het begin van de muntslag in de belangrijkste Griekse plaatsen, Korinthe, Aegina en Athene, naar een latere datum te verschuiven. Price en Waggoner stellen deze datum op ongeveer 550 v. Chr., terwijl men er een jaar of dertig geleden vanuit ging, dat er in deze plaatsen al aan het einde van de zevende eeuw munten geslagen werden. Door deze nieuwe inzichten ontstaan verschuivingen in de datering van Archaïsch-Griekse munten, die samengevat worden met de naam downdating. De conclusies van Price en Waggoner worden aangevochten door Cahn, die een aantal principes van downdating in twijfel trekt.

Verreweg het grootste deel van de munten, die in Asyut gevonden zijn, is afkomstig uit een aantal landstreken rond en van eilanden in de Egeïsche Zee. In de meeste van deze gebieden komt looderts voor, dat geringe hoeveelheden zilver en goud bevat. Op een aantal plaatsen is in de oudheid dit looderts ontgonnen voor de winning van edelmetaal. Dankzij Herodotos weten wij, dat in de zesde en vijfde eeuw v. Chr. in Macedonië en Thracië en op het eiland Thasos voor de kust van Thracië grote hoeveelheden zilver gewonnen werden. Vele Griekse kolonisten vestigden zich vanwege deze rijkdom in dit gebied. De omvangrijke emissies van Atheense munten na 500 v. Chr. hangen samen met zilverwinning in het Lauriongebied op Attica, waar in de tweede helft van de zesde eeuw v. Chr. mijnen in productie zijn genomen. De Atheense schepen, die een belangrijk aandeel geleverd hebben aan de Griekse overwinning op de Perzische vloot in de zeeslag bij Salamis (480 v. Chr.), zijn gebouwd van de opbrengst van de

Laurionmijnen. Op het Cycladeneiland Siphos bereikte volgens Herodotos de winning van goud en zilver zijn hoogtepunt rond 525 v. Chr.. De bewoners van Siphos besteedden een tiende van de mijnbouwopbrengst aan een schathuis in Delphi, dat met de allerrijkste kon wedijveren. De mijnbouwactiviteiten op Siphos werden in de loop van de vijfde of vierde eeuw v. Chr. gestaakt.
Door opgravingen in het Lauriongebied is bekend, hoe in de oudheid zilver uit looderts gewonnen werd. Het is een langdurig en moeizaam proces. Het erts, dat uit mijnen opgedolven was, wordt vermalen tot een fijn poeder, dat vervolgens gewassen wordt in stromend water. Hierbij worden de zwaardere korrels, die lood en andere metalen bevatten, gescheiden van de lichtere korrels. Door het erts, dat op deze manier verrijkt is, in ovens te verhitten ontstaat een smelt van lood en een aantal metalen waaronder zilver en goud. Verontreinigingen zoals ijzer, zink en aluminium blijven hierbij voor het grootste deel achter in de vorm van slakken. De smelt wordt in een smeltkroes, die bekleed is met een poreus hitte-bestendig materiaal, langdurig verwarmd en vloeibaar gehouden onder een luchtstroom, opgewekt met blaasbalgen. Het lood en verontreinigingen zoals koper en tin oxideren en verdwijnen vervolgens ten dele in de luchtstroom of in de poreuze bekleding. Een ander deel wordt afgestreken. Het resterend loodoxide gaat over in vast loodgrit en uiteindelijk blijven alleen zilver en goud in de smelt achter. Men noemt deze zuiveringsmethode capellation. Bij dit proces worden zilver en goud niet van elkaar gescheiden en het eindproduct zal altijd geringe hoeveelheden verontreinigingen bevatten, die ook uit het erts afkomstig zijn.

2. Stater van Aegina (ong. 12,5 gr.): zeeschildpad/ingestempeld lijnenpatroon, 132 ex. in de vondst van Asyut.

Gesmolten zuiver zilver kan zuurstof uit de lucht absorberen, die het metaal moet verlaten als het zilver gaat stollen. De zuurstof vormt dan gasbelletjes, die duidelijk te zien zijn. Gesmolten zilver verliest het vermogen zuurstof te absorberen, als het bepaalde verontreinigingen bevat. Er zullen zich in dat geval geen gasbelletjes vormen bij het stollen. Het is zeer waarschijnlijk, dat men in de oudheid aan de hand van deze eigenschap zilver op zuiverheid controleerde. Metingen van zilver-, en lood- en koperconcentraties in Atheense munten uit de vijfde tot de tweede eeuw v. Chr. met röntgen-fluorescentie bevestigen het vermoeden, dat het capellation proces zo lang werd voortgezet, totdat zich bij het stollen van het residu gasbelletjes gingen vormen.

De landstreek Lydië in westelijk Klein-Azië was in de eerste helft van de zesde eeuw v. Chr. een rijk en machtig koninkrijk dankzij electrum, dat bij de hoofdstad Sardis uit het slib van de rivier Pactolos gewonnen werd. Electrum is een legering van goud met 25 à 45% zilver en werd aanvankelijk ook als muntmetaal gebruikt. Lydië is waarschijnlijk tijdens de regering van koning Kroisos (560-546 v. Chr.) afzonderlijke zilveren en gouden munten gaan slaan. Deze emissies zijn in Sardis voortgezet, nadat Perzië in 546 v. Chr. Lydië had veroverd. Vanwege de uitgave van deze munten wordt aangenomen, dat men in Lydië electrum in goud en zilver kon scheiden. Het is niet bekend, op welke manier dit gebeurde, maar als meest voor de hand liggende methode wordt het cementation proces genoemd, dat in de tweede eeuw v.Chr. ook door Macedonië voor dit doel toegepast werd. Bij cementation wordt een goud-zilver legering met keukenzout en scherven aardewerk in een afgesloten ruimte langdurig verhit. Onder deze omstandigheden reageert het zilver met chloor uit het keukenzout tot zilverchloride. Het goud blijft in metaalvorm achter en het zilver kan teruggewonnen worden door het zilverchloride te ontleden.

3. Tetradrachme van Athene (ong. 17,2 gr.), archaïsch type: Athene/uil met olijftak, 160 ex. in de vondst van Asyut.

Men mag aannemen, dat plaatsen, die zelf over zilvermijnen beschikten hun munten in het algemeen uit eigen zilver geslagen zullen hebben. Een aantal plaatsen waaronder Aegina en Korinthe, die in de zilvervondst van Asyut vertegenwoordigd zijn, hadden geen zilvermijnen en moesten dit metaal van elders invoeren. De positie van Aegina is in dit verband interessant. Dit kleine eiland was rond 500 v. Chr. een geduchte handelsconcurrent van Athene, hetgeen ondermeer blijkt uit het gro-

te aantal munten van Aegina in de vondst van Asyut. Het is onwaarschijnlijk, dat Aegina vrij kon beschikken over zilver uit de nabij gelegen Laurionmijnen vanwege zijn vijandige verhouding met Athene. Waar vandaan Aegina zijn zilver wel betrok, is niet bekend. Als een mogelijke zilverleverancier voor Aegina wordt het Cycladeneiland Siphnos genoemd, waarvan de rijkdom aan goud en zilver bekend is.

Muntzilver zal altijd enigzins verontreinigd zijn door chemische elementen, waar het mee gewonnen is. Zilver uit looderts, dat met het capellation proces gezuiverd is, zal altijd wat lood bevatten en heeft een verhouding tussen zilver- en goudconcentratie, die vrijwel gelijk is aan die in het erts. Zilver uit electrum zal in het algemeen vrij veel goud bevatten. Hiernaast bestaat lood uit atomen, die niet dezelfde massa of gewicht hebben. Men noemt atomen met verschillende massa's en hetzelfde chemische gedrag isothopen. De gewichtsverhouding tussen loodisothopen is sterk afhankelijk van de vindplaats van looderts en verandert niet bij een zuiveringsproces. De spiegel van chemische onzuiverheden en de loodisothopenverhouding in zilver zijn feitelijk vingerafdrukken van het gebied, waar het zilver gewonnen is. Het is in principe mogelijk door een vergelijkend onderzoek naar de chemische samenstelling en de loodisothopen een verband te leggen tussen muntzilver en de plaats, waar dit zilver gewonnen is.

De werkgroep Archeometrie in Heidelberg heeft met een subsidie van de Stichting Volkswagenwerk ongeveer 120 munten uit de vondst van Asyut gekocht, die over het algemeen zwaar beschadigd zijn en een relatief lage verzamelaarswaarde hebben. Mevrouw L. Beer van het Ashmolean Museum te Oxford stelde uit haar collectie ruim 40 munten van Aegina beschikbaar, die op enkele exemplaren na ook uit Asyut afkomstig zijn. De chemische samenstelling van monsters uit ongeveer 100 munten is geanalyseerd met radiochemische neutronen-activering en atoomabsorptiespectrometrie. Professor N.H. Gale van het Department of Geology van de University of Oxford heeft een groot aantal van deze monsters onderzocht naar loodisothopenverhouding met massaspectrometrie. Hiernaast heeft de werkgroep in Heidelberg op ongeveer 70 vindplaatsen van looderts in het Egeïsche gebied naar restanten van vroegere mijnbouwactiviteiten gezocht. Er werden ertsen en zo mogelijk slakken verzameld, die op dezelfde manier naar de chemische samenstelling en loodisothopenverhouding onderzocht zijn als de monsters uit de munten.

Het is moeilijk vast te stellen, waar men rond 500 v. Chr. precies looderts opgedolven heeft. De mijnbouwtechniek is gedurende de oudheid niet veel veranderd en sporen van vroegere activiteiten kunnen door latere ontginningen uitgewist zijn. Uit het onderzoek aan de ertsen bleek, dat er per vindplaats een spreiding in loodisothopenverhouding over verschillende ertslagen optreedt. Hierdoor ontstaat een onzekerheidsmarge bij het toekennen van het muntzilver aan de hand van de loodisothopenverhouding. Gelukkig overlappen de spreidingsgebieden van de loodisothopenverhouding voor verschillende landstreken in het Egeïsche gebied elkaar niet al te veel. Bovendien kan men bij het toekennen van het muntzilver ook gebruik maken van de resultaten uit het vergelijkend onderzoek naar chemische samenstelling van de munten en de ertsen.

4. Tetradrachme van Akanthos (ong. 17,5 gr.): leeuw valt een stier aan/gevierendeeld vierkant, 19 of 20 ex. in de vondst van Asyut.

Wat betreft midden-Griekenland zijn er momenteel in Heidelberg en Oxford ruim 40 munten van Aegina, 11 van Athene en 7 van Korinthe onderzocht. Met betrekking tot Macedonië zijn er 6 munten toegeschreven aan de Orescii, 4 toegeschreven aan Thasos en 3 van Akanthos onderzocht. Met de naam Orescii worden bewoners van het Pangaion gebergte aangeduid. De plaats Akanthos ligt op het schiereiland Chalkidike. Hiernaast zijn 3 munten onderzocht, die op naam van de Perzische koning in Sardis geslagen zijn. De spreiding in chemische samenstelling is gering binnen de afzonderlijke groepen munten van Athene, de Orescii, Akanthos en Sardis. Dit wijst erop, dat het zilver voor elk van deze groepen uit een bepaald mijnbouwgebied afkomstig is en op een gestandaardiseerde manier gezuiverd is. De munten van Aegina, Korinthe en Thasos tonen juist een grote spreiding in chemische samenstelling. Het muntzilver van deze plaatsen is afkomstig van een aantal verschillende mijnbouwgebieden.

Het zilver van de Atheense munten kan aan de hand van de loodisothopenverhouding en de lage goudconcentratie toegekend worden aan de Lauri-

onmijnen. De loodisothopenverhoudingen in de munten van Akanthos en de Orescii liggen binnen het spreidingsgebied van de ertsen uit Macedonië en Thracië. De vindplaatsen van het zilver voor deze munten zijn nog niet achterhaald. De munten van Sardis bevatten vrij veel goud en tin. Omdat tinoxide voorkomt in het slip van de rivier Pactolos, wijst dit er op, dat het zilver van deze munten afkomstig is van electrum. De loodconcentraties in deze munten zijn ook hoog en dit feit kan niet in verband gebracht worden met electrum en een goud-zilver scheiding met het cementation proces. Hierdoor is de herkomst van dit muntzilver nog onzeker.

De munten van Aegina kunnen aan de hand van de chemische samenstelling en de loodisothopenverhouding in een aantal verschillende groepen verdeeld worden. Een groep van acht munten is uit Laurionzilver geslagen. Een groep van dertien munten heeft een chemische samenstelling en een loodisothopenverhouding die vrijwel gelijk zijn aan die van de munten van Sardis, en moeten daarom uit hetzelfde soort zilver geslagen zijn.

5. Drachme van Zankle, het huidige Messina op Sicilië, (ong. 6 gr.): dolfijn in sikkelvormige haven/schelp in lijnenpatroon, 2 ex. in de vondst van Asyut. Bij Asyut werden eveneens 13 of 14 tetradrachma's gevonden, die door de vluchtelingen uit Samos tussen 494 en 489 v. Chr. in Zankle geslagen zijn. Deze groep valt op, omdat deze munten vrij zeldzaam zijn en omdat Archaïsch-Griekse munten uit Sicilië haast niet voorkomen in Egyptische vondsten.

Een derde groep van elf munten heeft een loodisothopenverhouding, die gelijk is aan die in ertsen van het eiland Siphnos. De goudconcentratie van deze munten is hoog, terwijl het looderts van dit eiland slechts weinig goud bevat. Hoewel volgens Herodotos Siphnos rijk aan zilver en goud was, is er door de werkgroep in Heidelberg geen goud op dit eiland gevonden. Hieruit moet de conclusie getrokken worden, dat het zilver niet van Siphnos afkomstig is. Er zijn momenteel aanwijzingen, dat het muntzilver van deze groep gewonnen is in het Kallianougebied op het eiland Euboea ten noordoosten van Attika. Deze mogelijkheid wordt op het ogenblik nader onderzocht. Drie van de zeven munten van Korinthe zijn uit Laurionzilver geslagen. De herkomst van het zilver van de overige munten is niet bekend. De loodisothopenverhoudingen in de vier munten, die aan Thasos toegeschreven kunnen worden, komen niet overeen met ertsen, die op dit eiland gevonden zijn, en sluiten ook niet aan bij andere vindplaatsen in Macedonië en Thracië.

Het aantal onderzochte munten is te klein om uit deze resultaten verstrekkende conclusies te trekken. In elk geval is gebleken, dat plaatsen met zilvermijnen hun munten over het algemeen uit eigen zilver geslagen hebben. Het eiland Thasos is hierop een schijnbare uitzondering. Het is natuurlijk niet uitgesloten, dat de vier onderzochte munten toevallig uit partijen zilver afkomstig zijn, die Thasos van elders heeft ingevoerd. Aan de andere kant is de toeschrijving van deze munten aan Thasos onzeker en kan dit resultaat er op wijzen, dat deze munten op een andere plaats geslagen zijn.

Een redelijk aantal munten van Aegina blijkt ondanks de vijandige verhouding met Athene toch uit Laurionzilver geslagen te zijn. Dit zilver kan via een omweg op Aegina terecht gekomen zijn. De werkgroep in Heidelberg stelt, dat hun onderzoek enkel resultaten kan opleveren, als de munten uit nieuw gewonnen zilver geslagen zijn, dat niet vermengd is met zilver van oudere emissies. Archaïsch-Griekse munten zouden een geschikt onderwerp voor zo'n onderzoek zijn, omdat zij betrekkelijk kort na het begin van de aanmunting geslagen zijn en er nauwelijks oudere emissies waren. Ik heb de indruk, dat deze voorwaarde enkel opgaat voor plaatsen, die over zilvermijnen beschikten. Drie of vier munten van Samos, een eiland voor de kust van Klein-Azië, uit de zilvervondst van Asyut zijn over munten van Aegina geslagen en het is denkbaar, dat het Laurionzilver van de acht munten van Aegina en de drie munten van Korinthe afkomstig is van omgesmolten munten van Athene.

Zilverwinning uit looderts was in de oudheid een arbeids- en kapitaalintensief proces. Uit de reconstructie van een aantal schakels uit dit proces naar aanleiding van recente opgravingen bij Thorikos in het Lauriongebied bleek, dat men uit 100 kg. opgedolven looderts slechts 13 à 14 gr. zilver won. Dit is nog niet genoeg voor een tetradrachme van ongeveer 17 gram. De arbeidskosten van de muntslag zijn te verwaarlozen ten opzichte van die van de zilverwinning. Zilverproducenten konden hun product waarschijnlijk gemakkelijker en tegen een hogere ruilvoet slijten door er munten van te laten slaan. De stempels dienen in dat geval als waarborgtekens voor de kwaliteit van het materiaal. Aan de andere kant zijn er verschillende motieven aan te voeren, waarom belangrijke han-

delsplaatsen ingevoerd specie omsmolten voor eigen muntslag. De gewichtseenheden waren van plaats tot plaats verschillend. Men vertrouwde geïmporteerde munten minder dan het eigen geld en het bezit van bepaalde munten kon verdacht zijn vanwege politieke naijver tussen de plaatsen.

Bovendien zal een buitenlandse handelsrelatie gemakkelijker een goed bekende eigen munt accepteren dan een mengel van allerlei ingevoerde specie.

Ondanks de mogelijkheid dat plaatsen als Aegina en Korinthe hun muntzilver betrokken door andere munten om te smelten, blijkt uit het onderzoek in Heidelberg en Oxford, dat de herkomst van een gedeelte van het zilver voor de muntslag van Aegina en Korinthe achterhaald kan worden, indien het nodige over de vindplaats bekend is. Bovendien konden uit de munten van Aegina een paar groepen samengesteld worden, waarvan het zilver uit een bepaald mijnbouwgebied afkomstig is. Wij mogen er op vertrouwen, dat na intensief speurwerk deze mijnbouwgebieden ook opgespoord zullen worden, waardoor wij een beter inzicht in de handelsbetrekkingen van Aegina kunnen krijgen.

Ik wil dit artikel niet afsluiten zonder de heer dr. J.P.A. van der Vin te bedanken voor zijn stimulerende discussies en voor de afbeeldingen van munten uit het bezit van het Koninklijk Penningkabinet, die als illustraties bij dit artikel geplaatst zijn.

Geraadpleegde literatuur

G.K. Jenkins: Ancient Greek Coins, Barrie & Jenkins Ltd, London (1972).
M.J. Price and N.M. Waggoner: Archaic Greek Silver Coinage, The 'Asyut' Hoard, V.C. Vecchi and Sons, London (1975).
H.A. Cahn: Asiut, Schweiz. Numism. Rundschau *56*, 279 (1977).
W. Gentner, O. Müller, G.A. Wagner, and N.H. Gale: Silver Sources of Archaic Greek Coinage, Naturwissenschaften, *65*, 273 (1978).
W. Gentner, H. Gropengiesser, and G.A. Wagner: Blei und Silver in Agaischen Raum, Mannheimer Forum 79/80, 144 (1979/1980).
H.F. Mussche: Thorikos, A Guide to the Excavations, Comité voor Belgische Opgravingen in Griekenland, Brussel (1974).
C. Conophagos, E. Badecca, and C. Tsaimou: La Techique Athénienne de la Frappe des Monnaies à l'Epoque Classique, Numismatic Annuals (Athens) 1976, 4 (1976).
C. Damsté: Herodotos Historiën, Fibula-Van Dishoek, Bussum (1969).

MUNTWISSELBANK
inkoop·verkoop·taxatie
munten
penningen
goud
zilver
platina
vraag
prijslijst
Kerklaan 22
7311 AE Apeldoorn
Tel. 055-217913

BEELDENAAR 1 1980
WEER VOORRADIG
Beeldenaar januar/februari 1980, 4e jaargang no. 1, is herdrukt.
Nabestellen kunt u door middel van een briefkaart; te richten aan:
Administratie de Beeldenaar,
t.a.v. Mevr. J. A. G. Mündt
Postbus 420
3700 AK Zeist
Vonk/Uitgevers B.V.
Joh. Postlaan 4, Zeist,
tel. 03404-52292 ts. 37

DE BEELDENAAR - munt- en penningkundig nieuws
Voor alle abonnees voor wie De Beeldenaar een blijvende waarde vertegenwoordigt, verkrijgbaar:
VERZAMELBANDEN voor DE BEELDENAAR
In de kunststof pennenband die is uitgevoerd in 'Beeldenaar'-blauw met zilver opdruk, kunt u de nummers van één jaargang veilig en overzichtelijk bijeenhouden.
Te bestellen door overmaking van f 17,50 op gironummer 3808080 t.n.v. De Beeldenaar, Postbus 420, Zeist, onder vermelding van 'Verzamelband Beeldenaar'.

De Numismaat en zijn boeken III

door W. K. de Bruijn

Als derde in de reeks van oudere Nederlandse boekmerken ditmaal het door W. C. Brouwer in 1898 gemaakte exlibris voor de Helmondse notaris August Sassen. Dit relatief grote boekmerk, dat 140×94 mm meet, is evenals het eerder behandelde blad van Stephanik een goed voorbeeld van de Jugendstil. Het toont geen specifiek numismatische elementen, zodat de reden om het hier op te nemen gelegen is in het feit dat de eigenaar een vooraanstaand numismaat was.
August Hendrik Sassen (6 maart 1853-22 juni 1913) werd te Helmond geboren en werkte als candidaat notaris op het kantoor van zijn vader aldaar, die hij in 1894 opvolgde. Zijn grote belangstelling betrof echter de geschiedenis en wel in het bijzonder die van zijn geboortegebied Brabant. Toen hij dan ook in een situatie kwam dat hij financieel onafhankelijk was trok hij zich in 1907 terug om zich aan deze liefhebberij te kunnen wijden. Het feit dat hij vanaf 1880 archivaris van Helmond was bood hem daarbij uiteraard zeer veel steun. Van geschiedenis naar munten is geen moeilijke stap. Hij was lid en bestuurslid van het Kon. Ned. Genootschap voor munt- en penningkunde. Als numismaat is hij o.a. bekend geworden door tal van artikelen in het Jaarboek voor Munt- en penningkunde, waaruit zeker zijn archiefervaring duidelijk blijkt. Herhaaldelijk verschenen artikelen over de waarde van munten op bepaalde tijdstippen in een reeks van plaatsen, zo ook over die van edele metalen, over muntmeesters en hun personeel, de lonen van muntgezellen, over munttarieven en evaluaties, over de cameraarsrekeningen van Deventer alsmede over allerlei munten (ook valse) en hun waarde en gehaltes. Op deze wijze leverde hij waardevolle bijdragen aan de kennis van de numismatiek en wel op een wijze die nog steeds navolging verdient.
Door zijn vroegtijdige dood werd deze reeks van publicaties onverwacht gestopt. Verschillende werden in 1913 gepubliceerd.
Van Sassen zijn enkele boekmerken bekend, waarvan er hier een is afgebeeld. Het werd gemaakt door Willem Coenraad Brouwer (1877-1933) een kunstenaar die zowel als schilder, tekenaar, houtsnijder, beeldhouwer en kunstnijveraar bekend geworden is. Zo ontwierp hij meerdere exlibris, maar ook bouwkeramische faiences. Prenten van hem zijn o.m. te vinden in het Haagse gemeentemuseum.
Dat August Sassen zelf ook exlibris heeft gemaakt zal blijken uit een volgende bijdrage in deze serie.

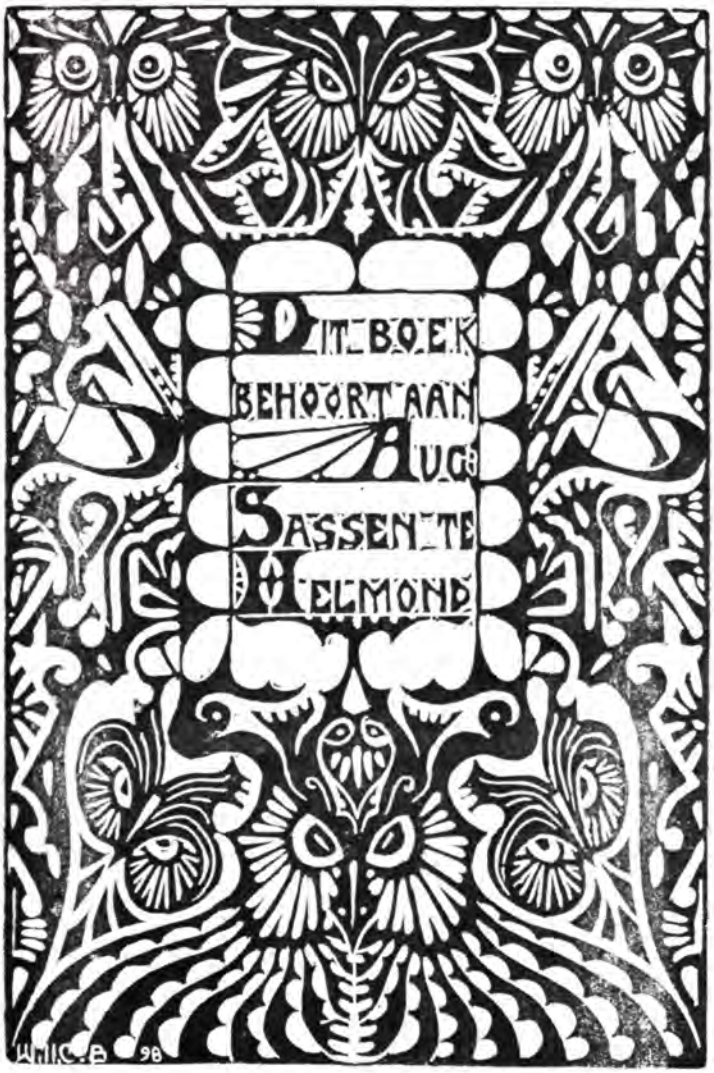

„DE SNEEKER VLIEGER"

JILLE B. WESTERHOF
NUMISMAAT

gespecialiseerd in
provinciale munten,
historie- en moderne penningen
van alle landen

Nauwe Noorderhorne 18, 8601 CZ Sneek - Telefoon 05150-17198, b.g.g. 16866
Maandags gesloten

BATAVIA

Classical Coins & Antiquities

Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
Tel.: 070-451772

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmunten
papiergeld

prijslijst op aanvraag gratis

muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur.

Coinselling

MUNTEN - POSTZEGELS - SCHILDERIJEN
Van Echtenstraat 21A – Hoogeveen – Tel. 05280-73634
Een bezoek aan onze winkel is zeer de moeite waard.
's Maandags gesloten.

Zoekt u Romeinse munten?

Buitenlandse munten?

Nieuwtjes?

Nederlandse en buitenlandse penningen?

Nederlandse en buitenlandse eretekenen?

Gildepenningen?

Literatuur over bovenvermelde verzamelgebieden?

Dan heeft het zeker zin om contact op te nemen met:

A. G. van der Dussen b.v.

Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
Telefoon 043-15119

Heeft U een manco-lijst?
Zend hem aan ons en wij blijven vrijblijvend attent voor U!

Ons adres: Postbus 554
1000 AN Amsterdam (C)

HBU
HOLLANDSCHE BANK-UNIE

De 'Royal Canadian Mint' slaat voor 't eerst in haar geschiedenis 'proof silver dollars'.

De Canadese regering heeft, voor 't eerst in de Canadese munt- en penninggeschiedenis, toestemming gegeven voor de aanmunting van zilveren dollars in 'proof' kwaliteit.

Met dit numismatische hoogtepunt wordt een historische gebeurtenis van een eeuw geleden herdacht: in 1881 namelijk, gaf het toenmalige Engelse Dominion Canada het groene licht voor de aanleg van een transatlantische spoorweg, die de Atlantische Oceaan met de Stille Oceaan moest gaan verbinden.

Christopher Gorey, de beroemde artiest uit Nova Scotia, ontwierp de achterkant van de dollar met de originele lokomotief uit 1881 en op de achtergrond de kaart uit Canada.

De zilveren herdenkingsdollar wordt uitgebracht in twee uitvoeringen:
– de 'proof' dollar met glanzende achtergrond en mat reliëf apart in een luxe doosje verpakt.
– de 'brilliant uncirculated' dollar, met glanzende achtergrond en glanzend reliëf die in een doorzichtig vierkant doosje wordt geleverd.
Beide uitvoeringen wegen 23,33 gram, hebben een doorsnede van 36 mm en zijn gemaakt van 500/1000 zilver.

Er wordt ook een 'proof' serie aangeboden van 7 stuks waarvan de zilveren herdenkingsdollar, de nikkelen dollar en de kleine munten van 1 tot 50 cent.
De serie zit in een luxueus zwart lederen etui.

De 'uncirculated' serie omvat zes munten: van de cent tot en met de nikkelen dollar, en is in doorzichtig polyester verpakt.

De aanmunting van de zilveren dollar zal strikt beperkt blijven tot de orders die de Royal Canadian Mint vóór 31 oktober 1981 ontvangt.

Verdelers:

Nederland:
Amsterdam-Rotterdam Bank n.v.
r.b.s. particulieren,
Staalmeesterlaan 410 (13e etage),
1000 EA Amsterdam

Voor levering aan bank en munthandel:
E. D. J. van Roekel b.v.
POB 27, 1200 AA Hilversum,
telex 43660 coins nl.

België:
Bank Brussel Lambert n.v.,
Regentschapstraat 2
1000 Brussel

Kredietbank n.v.
Arendbergstraat 7
1000 Brussel

Canada

Royal Canadian Mint

Monnaie royale canadienne

Nederlandse makers van penningen 15

FRANS VAN DER BURGT

door W. F. van Eekelen

Inleiding
Natuurlijk worden er niet alleen ten noorden van de grote rivieren goede penningen gemaakt. Het zou vreemd wezen als dat zo zou zijn. Daarvoor heeft het zuiden een te roemruchte traditie. In de middeleeuwen zijn in het Brabantse de prachtigste skulpturen gehakt en ook na de beeldenstorm heeft het rijke roomse leven er voor gezorgd dat er steeds een overvloed van werk is geweest voor beeldsnijders en beitelaars.
In de vorige eeuw waren de afgeleverde produkten artistiek vaak niet van de eerste rang. Momenteel echter is er in het zuiden duidelijk van een opleving sprake. Zowel in Noord Brabant als in Limburg probeert een aantal kunstenaars, van wie er ook penningen hebben ontworpen, de beeldhouwkunst nieuwe impulsen te geven. Tot hen behoort FRANS VAN DER BURGT.

Frans van der Burgt

De vocalistenconcourspenningen
Van der Burgt heeft tot dusver acht penningen gemaakt, waarvan zes in opdracht.
Zijn eerste maakte hij in 1953 voor het internationaal vocalistenconcours, dat in dat jaar voor het eerst in de Brabantse hoofdstad werd gehouden. De penning was (en is) bedoeld jaarlijks vier maal te worden uitgereikt en wel telkens aan een sopraan, een alt, een tenor en een bas. Op de voorkant plaatste Van der Burgt drie gestalten, die resp. vokaal, instrumentaal en dirigerend bezig zijn. Op de achterkant sneed hij een rand van vier engelenfiguren die een blaas-, een strijk-, een slag- en een tokkelinstrument bespelen.
De penning was meteen een sukses. Twee jaar later zag Van der Burgt hem tenminste tot zijn verrassing uitgestald liggen in het Hôtel de la Monnaie in Parijs. Tezelfdertijd werd de penning tentoongesteld in Siena en beeldde HAMMACHER hem af in diens boek over de beeldhouwkunst van deze eeuw.

In 1978, bij het 25e concours, ontwierp Van der Burgt een tweede penning, nu niet bedoeld voor de prijswinnaars, maar voor de mensen die behulpzaam waren geweest bij de organisatie. De drie muzikanten van de voorzijde van de eerste penning beeldde Van der Burgt in kleiner formaat op de achterzijde van de tweede uit. Hij had liever een nieuwe voorstelling ontworpen, maar in de verstreken 25 jaar was het drietal muzikanten in Den Bosch helemaal ingeburgerd. Het was het 'handelsmerk' van het concours gaan vormen en werd o.a. gebruikt op affiches, spandoeken en briefhoofden. Derhalve moest het ook nu weer dienst doen.

Andere opdrachtpenningen
In opdracht van de gemeente 's Hertogenbosch maakte Van der Burgt nog drie ander penningen. Ter gelegenheid van de JEROEN-BOSCH-tentoonstelling van 1967 ontwierp hij een penning onder het motto 'weerzien na 450 jaar'. Degenen die elkaar weerzien, zijn de Sint-Janskerk en Jeroen Bosch. Daartoe zijn op de voorzijde twee dieren afgebeeld; de één is een spuwer van de Sint Jan, de ander een fabeldier uit Bosch' tuin der lusten.

Jeroen-Boschpenning. Kat. 6

Maatschappelijk werk Den Bosch. Kat. 5

Voordien had Van der Burgt een huldepenning ontworpen, bestemd voor personen die zich in Den Bosch verdienstelijk hadden gemaakt op sociaal gebied. Hierop plaatste hij de barmhartige Samaritaan die een zieke op zijn paard helpt. Om de eenheid van voor- en achterzijde goed te laten uitkomen, liet Van der Burgt de tekst aan de achterkant ('de stad 's Hertogenbosch aan...') doorlopen in die aan de voorkant ('wiens hart en hand goed deden').

Sportpenning Den Bosch. Kat. 7

Tenslotte maakte Van der Burgt voor Den Bosch nog een sportpenning. De voorkant hiervan beeldt de atletiek (de basis van alle sporten) uit, en wel

in de vorm van drie gedaanten: als loper, als werper en als springer. Het randschrift is een omdraaiing van een tekst uit 1.Kor.9. In plaats van 'allen lopen, doch één wint', stelt Van der Burgt in de geest van DE COUBERTIN: 'Eén wint, doch allen lopen.' De achterkant toont twee goede zaken die nauw verbonden zijn met de sport: de gezondheid en de vriendschap. De gezondheid is symbolisch weergegeven door de vis, de vriendschap door de duif, die wegvliegt en steeds weer terugkomt.

In een veel beperktere oplaag maakte Van der Burgt een eenzijdige jubileumpenning voor een kunstzinnige dorpspastoor. De beginletters van het omschrift (gloria mea in cruce) vormen tevens de beginletters van de naam van de betrokkene (G.M.J. COX). Van der Burgt dankt overigens aan deze priester niet zozeer een verdieping van zijn geloof alswel een vergroting van zijn kennis van aardse spiritualiën. Zijn honorarium kreeg hij dan ook uitbetaald in de vorm van een aantal flessen kostelijke Bordeaux-wijn.

Zijn werkwijze

Hoewel hij weinig penningen heeft gemaakt, vindt FRANS VAN DER BURGT de penningkunst enorm boeiend. Het veel moeten zeggen in een kleine wereld beschouwt hij als een grote uitdaging, terwijl het aspekt van de tweezijdigheid voor hem een speciale bekoring heeft.

Hij heeft een uitgesproken voorkeur voor gietpenningen, die hij 'menselijker' en minder mechanisch van karakter vindt dan slagpenningen. Alleen zijn eerste penning was een slagpenning. Hij modelleerde zijn ontwerp op ware grootte, waarna de Koninklijke BEGEER het vergrootte, vervolgens weer verkleinde en hijzelf de retouches aanbracht. Het resultaat bevredigde hem niet geheel, zodat hij later de penning overmaakte, maar nu als gietpenning. Deze gang van zaken had tot konsekwentie dat de prijswinnaars van de latere concoursen een mooier exemplaar hebben ontvangen dan die van de eerdere.

Modelleren doet Van der Burgt op ware grootte in plasticine. Het gieten van de penningen die in grotere oplagen moeten worden geleverd, besteedt hij doorgaans uit, maar de penningen die in kleine hoeveelheden moeten worden gemaakt, giet hij vaak zelf al in zijn eigen oven. Ook het patineren doet hij dikwijls eigenhandig. Daarbij experimenteert hij graag. Goede effekten heeft hij o.a. verkregen met zilvernitraat.

Enige biografische gegevens

FRANS VAN DER BURGT – niet te verwarren met de in 1977 overleden Amsterdamse grafikus FLIP VAN DER BURGT – is geboren en getogen Bossenaar.

Jubileumpenning pastoor Cox. Kat. 4

Hij werd op 20 december 1915 als zoon van een timmerman in de Brabantse hoofdstad geboren en verliet er de school in 1931, 'midden in de ellende van de krisistijd'. Aan een kunstenaarsloopbaan dacht hij toen nog in de verste verte niet. Betrekkelijk toevallig schreef hij op een advertentie waarin op een beeldhouwersatelier een leerling werd gevraagd. Het betreffende atelier bleek 'een middeleeuws restant', waarin op een slappe wijze oude kerkbeelden werden nagebootst. Het werk dat hij moest verrichten, had met kunst en schoonheid niets van doen en werkte alleen negatief op zijn kunstzinnige ontwikkeling. Daar stond dan tegenover dat hij er leerde zijn handen te gebruiken.
Pas na er elf jaar gewerkt te hebben, ging hij zich bezinnen op waar hij eigenlijk mee bezig was. In 1942, na een persoonlijke krisis, begon hij bewust te beeldhouwen. Door kontakten met kunstenaars als PETER ROOVERS en NIEL STEENBERGEN kreeg hij inzicht in de mogelijkheden van de beeldhouwkunst. En ook in de moeilijkheden daarvan. In 1944/5 bezocht hij de leergangen te Tilburg, in 1946/7 de Vrije Academie te Breda.
Daarna, op 31-jarige leeftijd dus, besloot hij naar de rijksakademie in Amsterdam te gaan. Hij werd er aangenomen door BRONNER, maar deze legendarische professor ging net met pensioen, zodat diens opvolger ESSER Van der Burgt's leermeester werd.
Jammer vindt Van der Burgt dat niet. Voor Esser kreeg hij een grote bewondering, niet het minst als penningkunstenaar.

Het leven in Amsterdam werd voor hem een openbaring. Vijf jaar had hij er een moeilijke, doch heerlijke tijd. De mogelijkheden van de stad stimuleerden hem enorm. Hij werkte vaak van 's ochtends negen tot 's avonds negen op de akademie, misschien uit een onbewuste neiging de verloren tijd in te halen.
In Amsterdam had hij ook na zijn studie wel willen blijven, maar, mede op grond van de overweging dat hij in zijn vaderstad meer kans op opdrachten zou hebben, ging hij in 1952 toch naar Den Bosch terug. Daar ging het zoals het moest gaan. Hij heeft nooit meer anders dan als vrij kunstenaar gewerkt. De opdrachten waarop hij hoopte, zijn gekomen, al heeft hij ook het mindere werk niet geschuwd. Zo zag hij er niet tegenop eens 300 grote letters te hakken in een oorlogsmonument in Vught.
In 1959 verhuisde hij naar Rosmalen, het Wassenaar van Den Bosch. Het gelukte hem daar goedkoop een lap grond van 1600 m² te bemachtigen, waarop hij een woning met een ruim, hoog en licht atelier liet bouwen. Om de bouwkosten te drukken verrichtte hij het overgrote deel van het handwerk zelf. Mede daardoor bezit hij thans een villa waarop menig notabele jaloers zou kunnen zijn.
Lesgeven heeft hij nooit gedaan. Toen hij dacht het te kunnen, kreeg hij geen kans. Momenteel krijgt hij wel aanbiedingen om te doceren, maar nu is zijn zelfkritiek zo groot geworden dat hij het idee heeft dat hij het niet kan.

Een grote liefhebberij van hem is de muziek. Hij speelt klarinet en is een groot bewonderaar van o.a. MOZART. Bijzonder kontent was hij dan ook toen MARI ANDRIESSEN hem één van diens gevoelige Mozart-plaquettes cadeau deed.

De kunstenaar en zijn vrouw. Kat. 2

Beredeneerde katalogus van zijn penningen

1. Prijspenning internationaal vokalistenconcours Den Bosch. Brons. 1953. Ø 74. Vz. 3 figuren (fluitspeler, zanger en dirigent) en randschrift ('s-Hertogenbosch 1953 muziekstad). Kz. rand van 4 musicerende engelfiguren (met resp. klaroen, viool, cimbaal en harp) en in het midden plaats voor een tekst (Aaltje-Noordewierprijs, Kathleen-Ferrierprijs, Max-Orelioprijs, Jacques Urlusprijs of tweede prijs). Sinds 1953 jaarlijks uitgereikt in enkele exemplaren. Eerste serie geslagen door Begeer, Voorschoten (vW 2081, met afb.), latere door de kunstenaar gegoten van een ander modelé. Afb. in Hammacher, Beeldhouwkunst van deze eeuw, afb. in De Beeldenaar januari 1979, afb. op grammofoonplatenhoes 25 jaar vocalistenconcours.
2. Gedenkpenning 10-jarig huwelijksfeest van de kunstenaar. Brons. 1954. Ø 77. Vz dubbelportret

naar links en randschrift (Rick en Frans 1944 13 mei 1954). Kz. glad. Door de kunstenaar gegoten.

3. Gedenkpenning kerstdiner Geurtsen (direkteur gemeentewerken Den Bosch). Gebakken klei. 1956. ø 71. Vz. kalkoen naar rechts en randschrift (kalkoenfestijn bij Zus en Hans kerstmis 1956). Kz. glad.
4. Jubileumpenning G.M.J. Cox, pastoor te Maren en Kessel. Brons. 1957. ø 77. Vz. portret naar rechts en randschrift (gloria mea in cruce 1917 2 juni 1957). Kz. glad. Door de kunstenaar in 5 exemplaren gegoten en aan de achterzijde voluit gesigneerd.
5. Huldepenning maatschappelijk werk Den Bosch. Goud (1 ex., uitgereikt aan een ziekenhuis in Den Bosch), zilver (weinig ex.) en brons (tot dusver ±40 ex.). 1962. ø 68. Vz. barmhartige Samaritaan en randschrift (wiens hart en hand goed deden). Kz. 2 bosjesmannen met schild, waarop ruimte voor een naam, en tekst (de stad 's Hertogenbosch aan). Door de kunstenaar gegoten.
6. Jeroen-Boschpenning. Brons. 1967. ø 55. Vz. 2 dieren en randschrift (weerzien na 450 jaar). Kz. tekst (Jeroen Bosch tentoonstelling 's Hertogenbosch 1967). Gegoten door Stijlaert in Rumpt in 300 exemplaren en uitgereikt aan personen die zich verdienstelijk hadden gemaakt voor de tentoonstelling.
7. Sportpenning Den Bosch. Brons. 1969. ø 71. Vz. 3 athletische figuren en randschrift (een wint doch allen lopen). Vz. duif en vis, gescheiden door plaatsnaam ('s Hertogenbosch) en randschrift (sport gezondheid vriendschap). Gegoten door Kemner in Cuyk in ±40 exemplaren (tot dusver) en uitgereikt aan personen die zich verdienstelijk hebben gemaakt voor de sport in Den Bosch.
8. Tweede vokalistenconcourspenning. Brons. 1978. ø 58. Vz. Kalliope met harp en randschrift (felix qui cantat). Kz. 3 figuren (embleem van de stichting 's Hertogenbosch Muziekstad) en randschrift (1953 1978 internationaal vokalistenconcours 's Hertogenbosch). In ±100 exemplaren door de kunstenaar gegoten. Uitgereikt aan personen die zich in de afgelopen 25 jaar verdienstelijk hadden gemaakt voor genoemd concours. Afbn met toelichting in De Beeldenaar 3 (1979), 1, 19.

Signatuur
Zijn meeste penningen zijn gesigneerd $^{V}_{D}$B.

Opmerking
Dit artikel werd geschreven in december 1978. Omdat tezelfdertijd mejuffrouw G. VAN DER MEER een artikel had geschreven over Van der Burgt's muziekpenningen (De Beeldenaar, januari 1979), is het ruim twee jaar in portefeuille gehouden.

Theo van de Vathorst

door Piet Moerenhout

ik tracht op poëtische wijze
dat wil zeggen
eenvouds verlichte waters
de ruimte van het volledig leven
tot uitdrukking te brengen

'Zie je, Lucebert zegt in een paar woorden wat ik in een hele avond niet voor mekaar krijg. En hij drukt precies uit wat ik ook wil met mijn werk: de ruimte van het volledig leven uitdrukken. Dat is niet alleen bloed-serieus, dat is ook Bruegel. Dat speelse mis ik in veel penningen; ze zijn me te droog.'
Aan het woord is de Utrechtse beeldhouwer Theo v.d. Vathorst. Ik zit tegenover hem; tussen ons in een tafel vol penningen. Overal om ons heen plastieken: een paard, Andersens Chinese keizer met zijn nachtegaal, een mollige duidelijk van de warmte genietende zonaanbidster, een juist van de gieter gekomen portretkop, een dansende clown. Zowel hun sfeer als hun vormen vragen om een vergelijking met zijn penningen, vertonen er al op het eerste gezicht een sterke overeenkomst mee.
'Ja, allicht, je hebt in de loop der jaren je vorminstinct ontwikkeld tot een eigen stijl en die uit zich in alles wat je maakt. Op de academie ben ik met het maken van penningen begonnen, vooral omdat Esser zijn leerlingen daartoe aanmoedigde. Gek genoeg sloeg dat toen bij mij minder sterk aan. Ik ben me hier in Utrecht pas goed met penningen gaan bezighouden, vooral de laatste jaren. Nou, en hier liggen er wat'.
Stilte.
'Tja, wat moet je daar nou van zeggen? Een plastiek – en een penning is net zo goed een ruimtelijk ding als een beeld – dat moet je bekijken, voelen, voor mijn part lik je eraan. Al je zintuigen spelen een rol. Maar erover praten?'

Ik pak de verenigingspenning op. Dat geeft een lekker gevoel: aan vier vingertoppen tintelt het, m'n duim streelt een vrouw. De enigszins bolle achterkant past plezierig in mijn hand en draagt de voorkant met z'n rondingen die in evenwicht zijn met de holle grondvorm. Ik moet aan een platte fruitschaal denken, aan Pomona. Omdat kijken en tasten geen interview opleveren probeer ik toch maar hem aan het praten te krijgen. Eerst over deze 'bird'. Een hommage aan 'de penning', een ding om in de hand te houden. Maar waarom die Engelse tekst, terwijl we het spreekwoord ook in het Nederlands kennen?
'Het idee is ontstaan tijdens een boswandeling met Marja in Australië. We zijn nogal op het Engels georiënteerd. De Engelse tekst is compacter, beter hanteerbaar, en bovendien: het woord 'bird' heeft nòg een betekenis waarvan ik dankbaar gebruik gemaakt heb.'

'A bird in the hand is worth two in the bush.'

Mijn duim speelt over de voorkant. Theo ziet het en zegt: 'Piet Esser vond modelleren een sensuele bezigheid. Een vrouw streel je; een vrouw modelleren is gewoon lekker werk.' Omschakelend naar mijn vier vingertoppen veronderstel ik dat hij de achterkant toch niet gemodelleerd heeft, maar gesneden. 'Ook gemodelleerd, gewoon met m'n duim, soms met behulp van een houtje. Zelfs de letters zijn geboetseerd uit kleine rolletjes was. Daar ben ik mee begonnen. Daaromheen kwam de "bush".'
Op de vraag hoe hij na dat boetseren verder werkt: 'Ik modelleer de twee zijden in was en daarvan maak ik via een negatief een positief in harde gips. Dat model gaat dan naar de bronsgieter. Het afwerken van de gietsels en het patineren heb ik dit keer zelf gedaan. Ik houd overigens niet zo van die termen voor- en achterkant. Ze zijn toch gelijkwaardig? Dat woord achterkant klinkt zo ongunstig, zoiets als de keerzijde van de medaille'.

Jaap en Marth

Die twee zijden blijken nog iets meer te zijn dan een eenheid; zoals vaak is ook hier het geheel meer dan de som der delen. Op deze idee berust het dubbelportret van Marth en Jaap: ook een huwelijk gaat ver uit boven de optelsom van twee persoonlijkheden. Op de penning wordt dit nog versterkt doordat de beeldenaars zó geplaatst zijn dat ze elkaar aankijken wanneer je twee exemplaren van de penning naast elkaar legt.

Een ander aspect van de penningen van Theo van de Vathorst is het geestige, speelse, dat kan ontstaan door de wisselwerking van de beide zijden. In de 'bird' natuurlijk, maar ik kijk nu ook naar ander werk. Een krachtig gemodelleerde portretkop draagt aan de andere zijde, op een vlak dat aan een oorkonde doet denken, een opschrift dat serieus begint: 'Gemeente archivaris J.E.A.L.

Struick ...', maar dan laconiek meedeelt: 'is afgebeeld a/d andere kant'. Wat een droog randschrift had kunnen zijn, wordt in vorm en idee een spelletje.

Dr. Struick

Iets dergelijks op de penning die hij maakte voor het befaamde Italiaanse duo I Colombaioni: de twee meesterclowns in een karakteristieke pose en aan de andere kant hetzelfde groepje, heel klein, met eromheen een tekst van maar liefst 80 letters die met elkaar het publiek vormen en zo de situatie in de Blauwe Zaal van de Utrechtse Stadsschouwburg oproepen.

I Columbaioni

'Society Symbol' (European Society for Pediatric Nephrology)

Een gepolijste nier, een succes als geschenk aan gastsprekers op internationale congressen van nierspecialisten, ligt niet alleen heel fijn in de

hand maar biedt ook het tafereel van de spreker met om hem heen de congressisten die zich op kennelijk zeer verschillende wijzen amuseren.

Lions

Een penning voor de Lions, die zich immers ten doel stellen in bepaalde concrete moeilijkheden de helpende hand te bieden, is gebaseerd op de herinnering aan de manier waarop we dat als jongens deden: mekaar een kontje geven.

150-jaar begraafplaats Utrecht

De penning voor het 150-jarig bestaan van de Algemene begraafplaatsen te Utrecht herinnert in zijn vorm aan de Chinese pi-schijf, symbool van de eeuwigheid. Aan de ene kant klimop, eveneens een symbool van de eeuwigheid, aan de andere kant het dagelijks werk van het personeel: een paar ambachtelijke stempels en twee mannetjes, bezig bij een grafkuil, zo onweerstaanbaar van ex-

Rolzegel Carpe Diem

pressie dat een spontane glimlach de tragiek in evenwicht houdt.

Met de rolzegels in terra cotta – brons zou te zwaar zijn voor een halssieraad – maak je zelf je afdrukken: de penning als speelgoed.

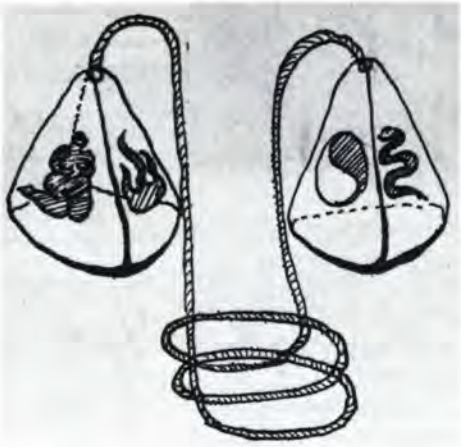

Orakelkoord

Het orakelkoord is een wel een heel bijzondere samenspel van vorm en idee: naar aanleiding van de tentoonstelling 'Van medicijnman tot medicus' en gemaakt in opdracht van een grote farmaceutische industrie, verpakt in een ouderwets pillendoosje met een eigen etiketje en een serieus ogende tweetalige bijsluiter in een stijl, die de officiële medische orakeltaal geleidelijk transformeert in een cabaretnummer!
Hoe opvallend de speelse benadering van zijn onderwerpen ook is, het werk van Theo van de Vathorst vertoont ook andere stemmingen, bijvoorbeeld in de langzamerhand respectabele reeks zeer knappe portretten. En dat brengt ons op de verhouding van vorm en idee. Wat is bij hem primair?
'Moeilijk te zeggen. Ze zijn gelijkwaardig. De idee is vaak de basis van waaruit je werkt, maar je vormtaal ligt al klaar. Ik zoek naar een universeel geldige vorm, die zich onttrekt aan mode-verschijnselen. Gedateerde vormen zijn niet interessant. Oervormen boeien me meer. Zo'n oervorm moet abstract zijn, los van het toevallige. Kijk maar naar die "bird"; die is duidelijk gedeformeerd maar daardoor als vrouw algemener menselijk dan een momentopname zou kunnen zijn. Bij portretten is dat moeilijker en nog interessanter: dat gestoei tussen een heel concreet gegeven – je model – en je eigen vormtaal. Het moet lijken, maar het moet ook een beeld zijn of een penning, een heel eigen werkelijkheid die karakteristiek is voor het model èn voor mij. Ook in die spanning zit natuurlijk een spelelement. Maar hoe dan ook, een idee zonder vorm functioneert niet, en een vorm die niks uitdrukt is voor mij niet voldoende interessant. Die kan je ook aan het strand vinden.'
En alsof het gesprek nu serieus genoeg geweest is, staan er tussen de penningen ineens wijnglazen. Eén penning knipoogt.

Nieuwjaarspenning 1980

Catalogus van de stedelijke Deventer muntslag na 1575 (II)

samengesteld door J. Fortuyn Droogleever

89 1601 ZESSTUIVER of ROOSSCHELLING (Z) (resol.mag. 20-8-1601).

89c Vz.

89c Kz.

Vz. roosvormige, versierde figuur met pluimvormige uiteinden. Omschr.: MONE – NOVA – REIP – DAVE. Kz. gekroond wapenschild met dubbele

adelaar in een lauwerkrans, daaronder wapentje van Deventer, het geheel gedeeltelijk binnen parelrand. Omschr.: RVD.II.D.G.ELE.RO.IM.SE.AVG. 1601.
89a V. 155.4, V/W. 58, NA.
89b x als interpunctie in omschr. op Vz. en Kz. V.—, V/W.—, P. 7466.
89c Vz. omschr.: ...REID.. en interpunctie van kruisjes. V.—, V/W.—, P. 7464/5.
89d Vz. omschr.: MONE * NOVA - REIP * DAVE. Kz. omschr.: RVD.II.D.G.ELE- IM.SEM.- AVGVS. V.—, V/W.—, W. 772.

90 1602 GROSSE of 1/24 RIJKSDAALDER (Z) (resol.mag. 14-6-1602).

90b Vz.

90b Kz.

Vz. ingesneden wapenschild van Deventer binnen parelrand. Kz. wereldbol met kruis, in de bol de cijfers 24, ter weerszijden van het kruis het jaartal 16-02, het geheel binnen een parelrand. Omschr.: RVDOLxIIxROMxIMPxSEMxAVx.
90a Vz. omschr.: MONxNOxCIVITxIMPERxDAV. V.—, V/W. 60, pc. Voorst.
90b Vz. omschr.: ...DAVE. V.—, V/W. 60, P. 7470/1/2, W. 659.

91 z.j. (1602) 'ZILVEREN DUIT' (in resol.mag. d.d. 14-6-1602 Silveren Doyten genoemd met een gehalte van 2¾ penn. fijn, gew. 0,26 gr.).
Eenzijdig geslagen munt. Vz. gedeeld wapenschild, rechts boven blank, rechts onder rank, links halve adelaar. Hierboven de letters DAV. V.—, V/W.—, v.Gelder in Geuzenpenning 1976 blz. 29. Slechts 1 ex. bekend uit muntvondst Hemer-Westig, nr. 334. Dit bevindt zich in de verzameling van de Bürger- und Heimatverein te Hemer/Westfalen.

92 1602 DUIT (K)

Vz.

Kz.

Vz. DA-VEN-TRIA, hieronder 16-wapenschildje-02, het geheel binnen een lauwerkrans. Kz. gekroond wapenschild van Deventer, omringd door 3 hoefijzerachtige figuren. Omschr.: NON. VIDI.IVSTM.DEREL. V. 157.3, V/W. 68, P. 7473, W. 684. (W. 1102 met klop adelaar).

93 1603 DUKAAT (G) (resol.mag. 13-1-1603).

Vz.

Kz.

Vz. versierd vierkant waarin: MON.NO - AVREA - DAVENT - CIVITATIS - IMPERI. Kz. keizer met kroon, zwaard en rijksappel, jaartal in het veld, het geheel gedeeltelijk binnen parelrand. Omschr.: RVDOL.II.D.G.R. - I - VNG.RO.REX.
V. 147.3, V/W. 8, D. 1087, coll. Nederl. Bank, Amsterdam en pc. te Dordrecht.

94 1603 RIJKSDAALDER (Z) (resol.mag. 28-4-1603).

Vz.

Kz.

Vz. de wapenschilden van Deventer en van het Oversticht onder een gepluimde helm, binnen een parelrand. Omschr.: MONExNOxCIVITAxIMPx DAVENx1603x. Kz. een gekroonde dubbele adelaar met rijksappel binnen parelrand.
94a Kz. omschr.: RVDOLxIIxDxGxELECxROxIMPx

SEMxAVGVS. V. 218.3, V/W. 11, D. 688, P. 7475, W. 691.
94b Kz. omschr.: ...AVG. D. 688, NA.

95 1604 DUKAAT (G) type nr. 93. Kz. jaartal 1604. V.—, V/W. 8, D. 1087, coll. Ned. Bank, Amsterdam.
xx 1604 'Kleine munt' volgens Cost Jordens, Ov. Alm. 1855 blz. 114. Omdat het muntregister van 1604 ontbreekt, is het mij niet mogelijk na te gaan welke munt(en) dit is geweest. Besier veronderstelt een stuiver (?), Cost Jordens een grosse als nr. 90.

N.B. Het muntregister van 1604 tot 1617 ontbreekt in het Sted. Archief te Deventer. Met uitzondering van de nrs. 95 t/m 98 zijn, voorzover ik kan nagaan, geen Deventer munten uit deze periode beschreven of in enige collectie aanwezig.

96 1605 DUKAAT (G) type nr. 93. Kz. jaartal 1605. V.—, V/W. 8, D. 1087, P. 7474 en 7477.

97 1615 DUKAAT (G) type nr. 93.

Vz.

Kz.

Kz. jaartal 1615. Omschr.: MATTHIAS D.G.R.I.VNG. BOH.R. Verk. nr. 807, V/W.—, P. 1976-109.
97 bis Idem, doch vierkante afslag van verguld zilver; P. 7495.

98 1615 DUIT (K) type nr. 92.
Kz. onderste hoefijzervormige figuur groter, reikt tot aan de muntrand. Omschr.: ...DER. V.—, V/W.—, pc. Noord-Brabant.

99 z.j. (1617) (KEURVORSTER) GOUDGULDEN (G) (resol.mag. 9-4-1617), opl. ruim 100.000 stuks.

99e Vz.

99e Kz.

Vz. wapenschild van Deventer met helm en pluimen, gedeeltelijk binnen parelrand. Omschr.: MO.NO.AVR.-CIV.DAVEN. Kz. gekroonde dubbele adelaar binnen parelrand. Omschr.: MATTH.I.D.G. R.IMP.SEM.A.
99a Vz. omschr.: ...DAVEN. V. 147.1, V/W.—, D. 1083, W. 634/5/8.
99b Vz. omschr.: ...DAVENT. V.—, V/W.—, D. 1083, P. 7488, W. 633.
99c Vz. omschr.: ...DAVON mmt. klaverblad. V.—, V/W.—, D. 1083, P. 7487.
99d Vz. omschr.: ...MO.NO.AV.-CIVI.DAVEN. V.—, V/W.—, P. 7490, 1955-38.
99e Vz. omschr.: ...AV.LI.-CIVI.DAVON. Kz. omschr. ...AV V.—, V/W.—, P. 7485.
99f Vz. omschr.: ...AV.L.-CI.DAVENT. V.—, V/W. 3, NA.
99g Vz. omschr.: ...VA...DAVE. zonder binnenrand. V.—, V/W.—, P. 7489.
99h Vz. omschr.: ...AV.L.-CIV.DAVEN mmt. klaverblad. V.—, V/W.—, pc. Deventer.
99i Vz. omschr.: ...AVR.LI.-CI.DAVONTVR. V.—, V/W.—, pc. Deventer.
99j Vz. omschr.: ...AV.LI.-CIVI.DAVEN mmt. klaverblad. V.—, V/W.—, pc. Deventer.
99k Vz. omschr.: ...AV.F.-CIV.DAVON. Vz. en Kz. zonder binnencirkels V.— V/W.—. Coll. Ned. bank.
99l Vz. omschr.: ...AV-CIV.DAVON. V.—, V/W.—, pc. Deventer.
99m Kz. omschr.: ...AVG. V.—, V/W. 3, P. 1955-37.
99n Vz. omschr.: ...AVR.LIB.-CIVI.DAVONTV. V.—, V/W.—, coll. Ned. Bank.

boekbespreking

Principal Coins of the Romans, III, The Dominate, AD 294-498, door R.A.G. Carson, Londen, 1981. (British Museum Publications).

Met dit derde deel, getiteld The Dominate A.D. 294-498, voltooide Robert Carson onlangs de serie *Principal Coins of the Romans.* Het eerste deel ervan, The Republic, verscheen in 1978 en behandelde de munten van de romeinse republiek, van circa 290-31 v. Chr.; in het in 1980 verschenen tweede deel kwam onder de titel The Principate de periode 31 v. Chr.-294 n. Chr. aan de orde. De bedoeling van de auteur is geweest aan een geïntresseerd publiek een overzicht te bieden van de totale Romeinse muntslag van het begin van de derde eeuw v. Chr. tot het eind in de laatste de-

cennia van de vijfde eeuw A.D. Aan de hand van talrijke, goed gekozen illustraties wordt de lezer en de kijker een beeld gegeven van de ontwikkeling van de Romeinse muntslag, van de veranderingen die in de loop van zovele eeuwen daarin zijn opgetreden, en tevens van omvang en verspreiding. Steeds is ernaar gestreefd een voor een bepaalde periode karakteristieke munt centraal te stellen. Ook het belang van munten als historisch document en als een klein kunstwerkje, komt uitvoerig ter sprake.
De drie delen zijn zeer royaal geïllustreerd met foto's die in het algemeen van zeer goede kwaliteit zijn. Ik kan deze serie dan ook van harte aanbevelen aan iedereen, die in Romeinse munten is geïnteresseerd. Er is echter één groot bezwaar, dat ik helaas moet vermelden: de prijs van de drie delen is toch wel erg hoog: voor deel I £15.—, voor deel II: £25.—, en voor deel III: £20.—. Een prijs van ongeveer een gulden per bladzijde heb ik tot op heden nog nergens betaald voor een nieuw verschenen boek.

v.d.V.

Norddeutsches Jahrbuch für Münzkunde und verwandte Gebiete
Uitg. Tietjen + Co te Hamburg 1979. 341 blz. DM. 120.—. Oplage 400 ex.

Dit jaarboek is het eerste in een nieuwe reeks en werd uitgegeven ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Verein der Münzenfreunde in Hamburg e.V. op 15 november 1979. Het bevat 25 bijdragen, die betrekking hebben op numismatische onderwerpen inzake de stad Hamburg en omgevende gebieden.
Vijf dezer bijdragen zijn herdrukt uit nu niet gemakkelijk toegangbare publicaties zoals Wilhelm Jesse 'Zur ältesten Hamburgischen Münzgeschichte' 1921, Max von Bahrfeldt 'Uber die älteren Hamburger Portugaleser' 1914 en Walter Hävernick 'Hamburgische Goldwaagenmacher des 16. und 17. Jahrhunderts' 1938. De beide andere inzake wegen- en bruggengeld resp. noodgeld van de lokale postdirektie zijn recenter maar komen uit hier niet bekende bladen.
Een volledige opsomming lijkt wat te veel, volstaan wordt met vermelding van enkele onderwerpen nl. 'Duits vlootgeld', De medailleurs Johann Rehte (vader en zoon)', 'kloppen uit de Kippertijd', 'De Hamburger munt vanaf 1874', 'Medailles en eremunten van de Hamburger senaat', Noordduitse loodstekens', 'De muntvondst van Ahrensburg' en 'Papiergeld van de hertogdommen Sleeswijk-Holstein'.
Het geheel wordt voorafgegaan door de geschiedenis der jubilerende vereniging en afgesloten met een uitgebreide literatuurlijst inzake Hamburgse publicaties op numismatisch gebied met 154 monografieën, 11 tijdschriften en 40 veilingcatalogi. Ondanks de hoge prijs een publicatie die ook Nederlandse verzamelaars veel waardevols te bieden heeft.

WKB

Peter Ilisch, Münzfunde + Geldumlauf in Westfalen in Mittelalter und Neuzeit.
Uitg. Aschendorf, Münster 1980, 266 blz. DM. 48.—.

De eerste 75 bladzijden van dit uiterst belangrijke werk hebben in 3 hoofdstukken verdeeld betrekking op:
1. Kritische opmerkingen inzake bronnen van gegevens
2. Onderzoekingen naar de muntslag in Westfalen tijdens de middeleeuwen (relaties tussen vondsten en omvang van de muntslag, stempelanalyse, aantreffen van Pfennige uit Münster, Osnabrück, Dortmund en Soest in de vondsten, verbreidingsfaktoren)
3. Onderzoekingen naar de geldomloop in westelijk Westfalen.

Daarna worden systematisch bijna 400 muntvondsten beschreven, een deel daarvan voor het eerst. Onnodig te zeggen dat hierbij herhaaldelijk gewag gemaakt wordt van Noord- en Zuidnederlandse munten. Het gebied waarover het gaat grenst immers onmiddellijk aan ons land.
Dit soort publikaties over muntvondsten zijn zeer waardevol voor al diegenen die graag muntstudies ter hand nemen en die meer te weten willen komen over hun verzamelgebied. Dit eigenlijk goedkope boek dat voorts nog enkele kaartjes en tabellen omvat wordt dan ook van ganser harte aanbevolen.

WKB

---

verenigings nieuws

Vereniging voor Penningkunst

Penning 1981
Eind van het eerste kwartaal werd een model van de door Jet Schepp ontworpen vrije penning door het Bestuur goedgekeurd voor uitgave.
Het wordt een zgn. geboortepenning.

Penning 1982
Hierover zijn besprekingen gaande met Wien Cobbenhagen.

Algemene Ledenvergadering 1981
Deze vond intussen plaats op 9 mei j.l. op het landgoed 'Beeckestijn'. Een resumé van deze vergadering kan in de volgende Beeldenaar tegemoet gezien worden.

M. Kemper-Koel

aktualiteiten

Munten en landen.
Munten album van de ABN.

Onder de titel Munten en landen heeft de Algemene Bank Nederland een muntenalbum uitgegeven in het kader van een actie om het sparen te stimuleren. Van acht verschillende landen waarmee de ABN zakelijke relaties onderhoudt, is een compleet setje munten opgenomen. De keuze van de landen is gevallen op: Hong Kong, Saoedi-Arabië, Australië, Ecuador, Nederlandse Antillen, Indonesië, Bahrein en India. Voor dit album kunnen in

de komende zes maanden zes sets van elk 8 munten worden gekocht à raison van *f* 2,50 per setje, op voorwaarde dat men steeds weer minimaal *f* 10,— stort op een spaarrekening.
Het aardige van dit album is, dat deze op zichzelf niet kostbare munten – de grote coupures bestaan niet als munt, maar als bankbiljet – in een voortreffelijk geredigeerde context worden gepresenteerd. Van ieder land wordt een korte beschrijving met veel informatie over landschap, ligging, bevolking en economie gegeven, alles royaal met foto's geïllustreerd. Dan volgen de munten in een doorzichtige verpakking; deze munten zijn zodanig daarin geplaatst, dat men door de verpakking heen foto's ziet van die zijde van de munt, die niet direct zichtbaar is. Zo heeft men in een oogopslag de complete munt voor ogen. Tot slot van iedere set wordt een pagina gewijd aan informatie over de munten, muntnamen en het muntstelsel van dat bepaalde land.
Een algemene informatie over numismatische verenigingen, boeken, tijdschriften en musea, waar men een munt- of penningcollectie beheert, besluit dit aantrekkelijke album.
Het initiatief van de ABN verdient alle lof en ik ben er zeker van dat velen, jong en oud, beginnend of gevorderd verzamelaar, aan dit album veel plezier zullen beleven.

v.d.V.

HOLLEMAN – MUNTEN
postbus 32 7586ZG Overdinkel tel. 05423 - 1221
Op aanvraag wordt onze lijst U gratis toegezonden.

Onze specialiteiten: Griekse-, Romeinse-, Byzantijnse-, Middeleeuwse-, Provinciale- en Koninkrijksmunten.

MUNTGALERIE LIMBURG B.V.
(voorheen Munthandel Habets)

Munten
Penningen
Medailles

Mauritslaan 61-63
Postbus 252 - 6160 AG Geleen
Tel. 04494-47810

Boeken
Catalogi
Albums

Aanbiedingslijsten sturen wij op verzoek gratis
Nederlands Leverancier Coinholders en accessoires
Tevens verzorgen wij alle opdrachten voor veilingen binnen Europa

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 7671 AT VRIEZENVEEN TELEFOON 05499-1322

Uw adres voor:

MUNTEN, BANKBILJETTEN, OPBERGSYSTEMEN, NUMISM. LITERATUUR.
DIVERSE PRIJSLIJSTEN OP AANVRAAG
GROOTHANDEL CATALOGUS BOEKEN, ETC. VOOR DE OFF. MUNTHANDEL

GROOTHANDEL – KLEINHANDEL – UITGEVERS

's Zaterdags gesloten.

ANCIENNE MAISON SERRURE FONDEE en 1880

MAISON PLATT s.a.

Michel KAMPMANN
Expert près les Tribunaux
et les Douanes

49 rue de Richelieu
75001 – PARIS
Tél.: 296-50-48
R. C. 70 1341

MONNAIES, MÉDAILLES, JETONS, DÉCORATIONS

ACHAT • VENTE • EXPERTISE • ORGANISATION DE VENTES PUBLIQUES • LISTES A PRIX MARQUES

Catalogues de librairie et de fournitures numismatiques sur demande

B. A. SEABY LTD. • MUNTEN EN PENNINGEN

Audley House, 11 Margaret Street, LONDON W1N 8 AT
Tel. 01-580 3677 - Telex 261068

Uitgevers van:

"SEABY's Coin and Medal Bulletin" – Numismatische artikelen en prijslijsten, £7.00 per jaar.

A list of Seaby's other publication sent on request.

Als je Nederlandse bankbiljetten wilt verzamelen, heb je een deskundig bankpartner nodig.

De herinnering aan Koning Willem 1 is vastgelegd op oude bankbiljetten. U treft een voorbeeld hierboven aan. Van Lanschot heeft dit biljet in huis. Maar ook papiergeld van 1914 tot 1947. In verschillende coupures. Wist u dat er bankbiljetten zijn met een nominale waarde van f 60,-, f 200,-, f 300,- en f 500,-? Van Lanschot heeft ze allemaal. Al voor f 50,- heeft u schitterend papiergeld van zo'n 40 jaar oud. Maar we hebben óók papiergeld van f 4000,-.

Het verzamelen van bankbiljetten is een kwestie van vertrouwen. En de mensen van de afdeling Oude Bankbiljetten van Van Lanschot weten er het fijne van. Zij zijn deskundig, adviseren u ter zake, en houden u graag op de hoogte van nieuwe ontwikkelingen.

Als u even belt of schrijft, sturen ze u gratis de nieuwste prijslijst toe.

F. van Lanschot Bankiers.
Sinds 1737. Hoge Steenweg 29,
5211 JN 's-Hertogenbosch.
Tel.: 073-15 32 45/15 33 59/15 34 60.
Viditel: 711.

Een goede vriend met geld.

NIEUWE GIETPENNINGEN VAN DE KONINKLIJKE BEGEER

nr 657 VISSEN
Modelleur H. van Bommel
afmeting 90 mm
licht gepolijst, donkerbruin/geel
gepatineerd brons, prijs *f* 209,— per stuk

nr 656 MANNEKE
Modelleur H. van Bommel
afmeting 75 mm
donkerbruin/groen gepatineerd brons,
prijs *f* 155,— per stuk

nr 655 Voor de 50-jarige: SARA
Modelleur E. van den Boom
afmeting 48 mm
lichtbruin gepatineerd brons,
prijs *f* 99,— per stuk

nr 644 Voor de 50-jarige: Abram
Modelleur N. Steenbergen
afmeting 48 mm
lichtbruin gepatineerd brons,
prijs *f* 99,— per stuk

Bovengenoemde prijzen zijn inclusief 18% BTW en handelingskosten.

PRIJSWIJZIGINGEN VOORBEHOUDEN

Wijze van bestellen:
Door overschrijving of storting op **AMROBANK nr. 414004582**, of op **POSTGIRO nr. 1540783**, t.n.v. Koninklijke Begeer B.V., postbus 5 Voorschoten, onder vermelding van de **bestelnummers**, het gewenste **aantal** en het **afleveradres**

KONINKLIJKE BEGEER B.V., POSTBUS 5, 2250 AA VOORSCHOTEN
Tel. 01717-4500 tst. 30, Telex nr 39438 DCWKB

munt- en penningkundig nieuws

juli/augustus 1981
5e jaargang no. 4

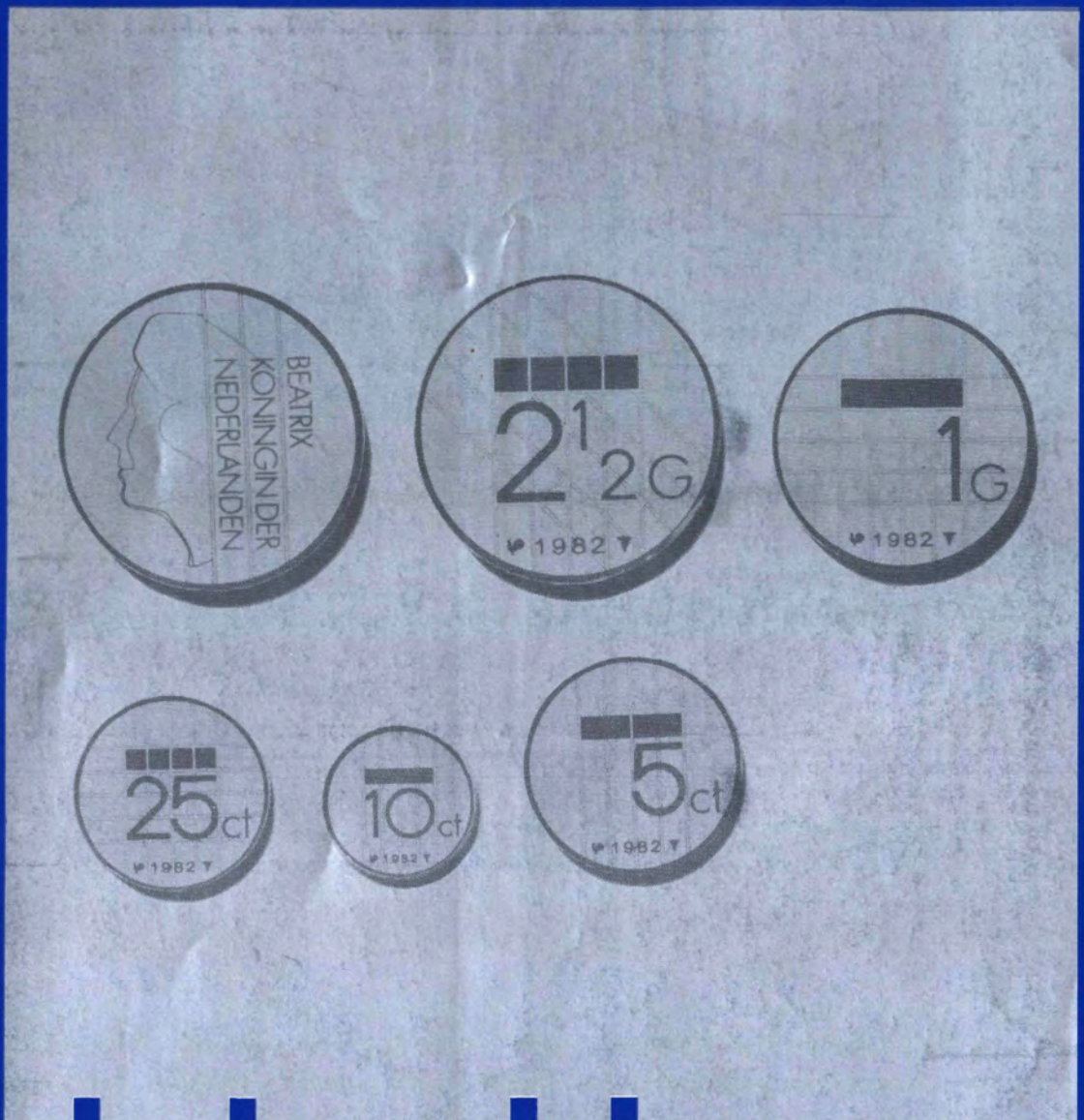

de beeldenaar

NUMISMAAT

SEDERT 1880

MONNAIES - MEDAILLES - LIVRES NUMISMATIQUES - VENTES PUBLIQUES - ARCHEOLOGIE

✽

✽

MUNTEN - PENNINGEN - NUMISMATISCHE BOEKEN - VEILINGEN - OUDHEDEN

Jacques Schulman B.V.

Keizersgracht 448 — 1016 GD Amsterdam
Telefoon (020) 23 33 80 - 24 77 21 — Postgiro 9922

de beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift
Verschijning: de 4e week van de oneven maanden

Munt- en penningkundig nieuws, Numismatisch maandblad voor Nederland en België.
Publikatie van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Eindredactie
W. K. de Bruijn
J. P. A. van der Vin

Redactieraad
J. Fortuyn Droogleever
A. Hettema
J. C. van der Wis

Uitgever
Vonk/Uitgevers b.v.
Postbus 420, 3700 AK Zeist
Telefoon 030-791496 (b.g.g. 03404-52292).
Postgiro 3808080, t.n.v. 'De Beeldenaar' te Zeist.
Voor België:
Slavenburg's Bank, Antwerpen 2000
Rek.no. 655-8097099-43
t.n.v. Vonk/Uitgevers b.v.

Abonnementsprijzen
Inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar:
Nederland, België, Suriname en Ned. Antillen: *f* 26,50.
Overige landen: *f* 51,50.
Losse nummers: *f* 5,— (inclusief portokosten).

Voor leden van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen.

Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar, omvatten alle in de desbetreffende jaargang te verschijnen nummers.
Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, indien niet vóór 1 december een opzegging is ontvangen.

Advertenties
Inzenden aan:
Adv. afd. 'De Beeldenaar', Postbus 420, 3700 AK Zeist, uiterlijk de 1e van de maand voor verschijning.
Tarieven op aanvraag verkrijgbaar.

De uitgever behoudt zich het recht voor zonder opgave van redenen advertenties niet te plaatsen.

Gehele- of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de uitgever.

© Copyright
Vonk/Uitgevers b.v.

ISSN 0165-8654

inhoud

Catalogus van de stedelijke Deventer muntslag na na 1575 (III) 119
Tweedelige vierkante penning van de Amsterdamse edelsmid Lijsbeth Teding van Berkhout 124
De nieuwe beeldenaars voor de Nederlandse muntserie 127
Brielle 650 jaar stad 150
Rekenpenningen IV 132
Nederlandse makers van penningen 16 Ab Diekerhof 141
Rectificatie 145
Muntennieuws 146
De numismaat en zijn boeken 132
Actualiteiten 151
Boekbespreking 151
Verenigingsnieuws 154
Tentoonstellingen 157
Agenda 158

Catalogus van de stedelijke Deventer muntslag na 1575 (III)

100 1617 FLORIJN (Z) (resol.mag. 11-8-1617) oplage niet bekend.

Vz.

Kz.

VZ. gekroond vierveldig wapenschild (veld 1 en 4 Deventer, veld 2 en 3 Oversticht), gedeeltelijk binnen parelrand. Omschr.: jaartal–FLOR + ARG + CIV + 28 + IMP + DAVENT + mmt. klaverblad. Kz. gekroonde enkelkoppige adelaar naar links binnen parelrand. Omschr.: MATTH + I + D + G + ROM + IMP + SEM + AVG + V. 153.1, V/W. 43, D. 1106, P. 7496, W. 752.

100A 1617 FLORIJN (Z) oplage niet bekend. Vz. als nr. 100, Kz. *dubbele* adelaar met rijksappel, waarop de cijfers 28, omschr. als nr. 100. V.—, V/W.—, pc. Deventer.

xx 1617 Een HALVE RIJKSDAALDER met dit jaartal wordt vermeld door Besier. Overigens is deze munt nergens beschreven of aangetroffen. Het bestaan van een dergelijke munt lijkt mij zeer onwaarschijnlijk.

101 1617 TIENSTUIVER of 1/5 RIJKSDAALDER (Z) (resol.mag. d.d. 11-8-1617), oplage niet bekend.

Vz.

Kz.

Vz. wapenschild van Deventer met helm en pluimen tot aan de muntrand, gedeeltelijk binnen gladde rand. Kz. gekroonde dubbele adelaar met rijksappel, waarop de cijfers 10, binnen parelrand. Omschr.: MATTH + I + D + G + RO + IMP + SEM + AVG.
101a Vz. omschr.: + MO + NO + CIVITATIS + DAVEN + jaartal. V. 148.3; V/W. 15, D. 692, P. 7497.
101b (z.j.) Vz. omschr.: MO.NO.CIVITATIS.DAVEN mmt. klaverblad. (geen jaartal). Kz. omschr.: MATTH.I.D.G.ROM.IMP.SEM.A. V.—, V/W.—, W. 696.

102 1617 DUIT (K) (resol.mag. d.d. 11-8-1617) type nr. 92.
Vz. DA–VEN–TRIA hieronder 16–wapenschildje–17, het geheel binnen een lauwerkrans. Kz. gekroond wapenschild van Deventer omringd door 3 hoefijzerachtige figuren. Omschr.: NO.VIDI.IVST.DER. V.—, V/W. 69, P. 7478, 7498, W. 1100/01.

103 z.j. (1618) GOUDGULDEN (G) oplage ruim 200.000 stuks.
Vz. wapenschild van Deventer onder een gepluimde helm, gedeeltelijk binnen gladde rand. Omschr.: MO.NO.AVR.LI.–CI.DAVONTVR. Kz. gekroonde dubbele adelaar, gedeeltelijk binnen gladde rand. Omschr.: MATTHIAS.D.G.VNG.BOH.R. mmt. klaverblad.
103a V. 147.2, V/W. 4, D. 1084, P. 7494 en 7486.
103a bis Idem, doch vierkante afslag, P. 1923-58.
103b Vz. omschr.: ...CIVI. DAVONT. V.—, V/W. 4, D. 1084, P. 7493.
103c Vz. omschr.: ...DAVONTV. V.—, V/W. 4, D. 1084, P. 7492.
Opmerking: Italiaanse imitaties van deze munt zijn beschreven door M. Schulman in JMP. 1937, blz. 55.

104 1618 FLORIJN (Z) type nr. 100; opl. van nrs. 104, 105 en 106 samen ruim 390.000 stuks.
104a Vz. en Kz. als nr. 100. V.—, V/W. 43, P. 7499, 7501. W. 733.
104b Vz. zonder 28. V.—, V/W.—, P. 1976-26.

105 1618 FLORIJN (Z) (resol.mag. d.d. 11-8-1617).

Vz.

Kz.

Vz. jaartal onder de kroon, overigens als nr. 100. Kz. gekroonde tweekoppige adelaar met rijksappel, waarin de cijfers 28. Omschr.: MATTH.I.D.G.ROM.IMP.SEM.AVG.
105a Kz. omschr.: ...AVG. V. 153.2, V/W. 44, D. 1107, P. 7504/5/6/7.
105a bis Idem, doch vierkante afslag, pc. Deventer. V.— V/W.—.
105b Kz. omschr.: ...A. V.—, V/W.—, P. 1957-97.

106 1618 FLORIJN (Z).

Vz.

Kz.

106a Vz. als type nr. 100, maar zonder 28. Kz. als type 105a. V.—, V/W. 45, D. 1108, pc. Voorst.
106b Vz. als nr. 100. Kz. als nr. 105a, doch zonder 28 in de rijksappel. V.—, V/W.—, P. 7500.

Vz. Kz.

107 1618 HALVE FLORIJN (Z) (resol.mag. 11-8-1617) oplage nrs. 107 en 108 tezamen 3700 stuks.

Vz. Kz.

Vz. als type nr. 100, doch jaartal onder de kroon. Kz. als type nr. 105, doch in rijksappel de cijfers 14. V.—, V/W. 47, D. 1109, P. 7508.

108 1618 HALVE FLORIJN (Z) oplage zie nr. 107.

Vz. Kz.

Vz. jaartal onder het wapenschild, overigens als type nr. 107.
Kz. als type nr. 107. V. 153.3, V/W. 49, D. 1109, P. 7512, W. 734/5.

109 1618 TIENSTUIVER (Z) (resol.mag. d.d. 11-8-1617).
Vz. en Kz. als type nr. 101. Volgens het muntregister zijn van deze munt slechts 580 stuks geslagen. NA.

xx 1618 ACHTSTUIVER (Z) beschrijving zie nr. 121. Zie ook opmerking bij nr. 121.

110 1618 DUIT (K) type nr. 102. V.-, V/W.-, P. 7511.
Vz. 16-wapenschildje-18, overigens Vz. en Kz. als nr. 102.

xx z.j. (1619) (KEURVORSTER)GOUDGULDEN (G) identiek met nr.103. In 1619 zijn bijna 84.000 van deze goudguldens geslagen.

111 z.j. (1619) (KEURVORSTER)GOUDGULDEN (G) opl. in 1619 ruim 19.000 stuks;
Vz. wapenschild van Deventer onder een gepluimde helm, gedeeltelijk binnen parelrand. omschr. MON.AV.LI. - CI.DAVENT mmt. klaverblad. Kz. gekroonde dubbele adelaar met rijksappel, gedeeltelijk binnen parelrand.

111a Kz. Omschr. FERDINAND.I.I.ROM.SE.A. V.218.l, V/W-, NA.
111b Kz. Omschr. .....ROM.IMP.SEM.A. V-, V/W-, pc. Deventer.

112 1619 FLORIJN (Z) type nr.100. opl. van nrs. 112 + 113 tezamen ruim 440.000 stuks. Vz. en Kz. als nr. 100. V.-, V/W. 43, D. 1106, NA.

113 1619 FLORIJN (Z) type nr. 105. opl. zie nr. 112. Vz. en Kz. als nr. 105. V.-, V/W. 44, D. 1107, P. 1977-517.

114 1619 TIENSTUIVER (Z) waarschijnlijk type nr. 101. Opl. 3000 stuks V.-, V/W.-, NA.

115 z.j. (1619) ACHTSTUIVER (Z) (resol. mag. october 1619)

Vz. Kz.

Nabootsing van een z.g. 'Dicken' van Luzern. opl. van de nrs. 115 a + b + c + d tezamen volgens het muntregister slechts ± 1500 stuks! (29 Mark).

Vz. borstbeeld bisschop met mijter, waarsch. St Lebuinus, links hiervan een S, rechts een L, het geheel gedeeltelijk binnen een gladde rand. omschr. MO.NO.C - I.IM.DAV.S.L. Kz. gekroonde dubbele adelaar met rijksappel en wapenschildje, gedeeltelijk binnen een gladde rand.omschr. MATTH.I.D.G.R.-IM.SE.AV.VIII.S.

115a V.-, V/W.-, D. 694.
115b Kz. omschr. ...RO...ST V.-, V/W.-, W. 765.
115c Kz. omschr. ....AVG... V.-, V/W.-, P. 1912-117.
115d Vz. omschr. ...CI - IM...V.-, V/W.-, pc. Deventer.
115e Vz. omschr. ....C-IM.DAVEN.V.-, V/W.-, Rev. Belge Num. 1873 pl. IX., P. 7514.
115f Vz.omschr. ....L. mmt. klaverblad. V.-, V/W. 54, NA.
opm. gezien de vele variaties van deze munt kan worden aangenomen, dat meer munten geslagen zijn dan in het muntregister verantwoord is.

116a z.j. (1619) VIJFSTUIVER OF 1/10de RIJKSDAALDER (Z) (resol. mag. d.d. 11-8-1617) opl. ± 99.000 stuks.

Vz.

Kz.

Vz. wapenschild van Deventer onder helm en pluimen, die tot de muntrand reiken, gedeeltelijk binnen gladde rand. omschr. MO.NO.CIV.-IMP.DAVEN, mmt. klaverblad. Kz. gekroonde dubbele adelaar met rijksappel, waarop zich binnen een gladde rand het cijfer 5 bevindt, omschr. MATTH.I.D.G.IMP.SEM.AVG. V. 148.4, V/W. 16, P. 7515/6/7, 1916-54, W. 698/9.
116b Vz. omschr. .... CIVI ...., overigens als nr. 116a. V.-, V/W.-, W. 697.

xx z.j. (1620) GOUDGULDEN (G) identiek met nr. 111. opl. in 1620: 9200 stuks.

117 z.j. (1620) RIJKSDAALDER (Z) opl. ruim 56.000 stuks.

Vz.

Kz.

Vz. de wapens van Deventer en het Oversticht in één schild, hierboven een helm met pluimen en lambrekijns, het geheel gedeeltelijk binnen een gladde rand. omsch. MONE.NO.CIVI.IMPE.DAVEN. mmt. klaverblad. Kz. gekroonde dubbele adelaar met rijksappel gedeeltelijk binnen gladde rand. omsch. FERDINAND.I.I.ROM.IMP.SEM.AV.
117a V.227.l, V/W.12, D.689, P. 7525, W.692.
117b Vz. omschr. Vz. .....DAVENT. Kz. omschr. ....AVG.V.-, V/W.-, P. 7527.
117c Kz. omschr. ....A, overigens als 117a V.-., V/W.-, P. 7526.
117d Kz. omschr. ....AVG, overigens als 117a V.-, V/W.12, P. 7520.
117e Vz. omschr. ...CI... overigens als 117a. V.-, V/W.-, P. 7519 en 7521.

xx z.j. (1620?) vierkante afslag van een HALVE RIJKSDAALDER (Z)

Vz.

Kz.

Vz. omschr. MO.NO.CIVITA. - IMP.DAVENT. overigens als nr. 117. Kz. als nr. 117c. V.-, V/W.-, P. 1916-55. Van deze stempel is alleen een vierkante afslag bekend. In het muntregister wordt deze munt niet vermeld; hij wordt dan ook slechts volledigheidshalve hier vermeld.

118 1620 FLORIJN (Z) waarschijnlijk type nr. 100. opl. ruim 31.000 stuks. V.-, V/W.-, NA. Mogelijk dragen deze munten het jaartal 1619.

119 1620 TIENSTUIVER (Z) type nr. 101. opl. ruim 2300 stuks. V.-, V/W.-, NA.

120 z.j. (1620) ACHTSTUIVER (Z)

Vz. Kz.

Vz. gekroond vierdelig wapenschild; in de velden 1 en 4 het wapen van Deventer, in de velden 2 en 3 dat van het Oversticht, gedeeltelijk binnen een gladde rand. omschr. MO.NO.CIVITA.DAVEN.VIII S. Kz. gekroonde dubbele adelaar, gedeeltelijk binnen een gladde rand. omschr. MATTH.I.D.G.ROM.IMP.AVG.

120a V. 227.2, V/W. 56, NA.

120b Vz. omschr. ....CIVIT.DAVENT.VIII.ST. V.-, V/W.-, P. 7509. opm. Van deze munt zijn volgens het muntregister op 5 en 11 februari 1620 25.000 stuks geslagen. Matthias was evenwel reeds in 1619 overleden!

121 (1620) ACHTSTUIVER (Z)(resol. mag. october 1619?) opl. 105.000 stuks. Vz. enkelkoppige gekroonde adelaar, gedeeltelijk binnen parelrand. omschr. MO.NO.CIVITATIS.DAVENT. + Kz. staande bisschop met kromstaf, gedeeltelijk binnen parelrand; links van de bisschop een 8, rechts een S. omschr. + SANCTVS LEBUINVS 1618.

Vz. Kz.

121a. Kz. zonder wapenschildje onder de bisschop. V. 154.4, V/W.55, NA.

121b. Kz. met wapenschildje V.-, V/W.55 var., D.695. P. 7510, W. 766/7. opm. Van dit achtstuiverstuk, dat het meest voorkomt, is tussen 24 febr. en 23 juni 1620 voor 2097.6 Mark geslagen (= 105.000 stuks). In 1618, het jaar dat op de munt vermeld staat, is volgens het muntregister geen enkel achtstuiverstuk geslagen!

122 z.j. (1620) VIJFSTUIVER of 1/10de RIJKSDAALDER (Z) (resol. mag. 11-8-17), opl. ruim 10.000 stuks.
Vz. als nr. 116 Kz. gekroonde dubbele adelaar, zonder cijfer in de rijksappel. omschr. MATTH. I.D.G. IMP. SEM. AVGVST. V. 149.1, V/W. 17, W. 697 (?). opm. Matthias was reeds in maart 1619 overleden!

XX z.j. (1621) (KEURVORSTER) GOUDGULDEN (G), *identiek met nr. 111 opl. 8900 st.*

123 1621 DUKAAT (G) waarschijnlijk als type nr. 97. Volgens het muntregister is in 1621 een 'Ungerse Dukaat' in een zeer kleine oplage geslagen, n.l. voor 7 Mark = 500 stuks. Ik vond deze munt nergens beschreven. NA.
xx z.j. (1621) RIJKSDAALDER (Z) identiek met nr. 117. opl. ruim 24.000 stuks.

124 1621 FLORIJN (Z) (resol. mag. 11-8-1617, die echter in 1620 verviel!) Vz. gekroond vierveldig wapenschild, in veld 1 en 4 een adelaar, in veld 2 en 3 wapen Oversticht, gedeeltelijk binnen gladde rand. Omschr. FLOR. ARG. CI-28-IMP. DAVEN mmt. klaverblad.
Kz. gekroonde dubbele adelaar met rijksappel, waarop de cijfers 28, gedeeltelijk binnen gladde rand. Omschr. FERDINAND I.I. ROM. IMP. SEM. AV.

124 a Vz. jaartal boven de kroon. V. 153.4, V/W. 46, D. 1110, W. 750.

124 b Vz. jaartal boven de kroon. Kz. omschr... AVG V.-, V/W. 46, P. 7529.

124 c Vz. jaartal tussen kroon en schild. Omschr... IMP. DAVENT. V.-, V/W.-, P. 1948-90.

124 d Vz. jaartal tussen kroon en schild. Omschr. IM. DAVENT. Kz. omschr. ... A. V.-, V/W-, P. 7528, W. 738.

1. penning Vierkant met cirkel in hoek, beiden penningdelen los

Tweedelige vierkante penning van de Amsterdamse edelsmid Lijsbeth Teding van Berkhout

door A. J. de Koning

Traditie en nieuwe vormgeving

De penning is, voor wat haar vorm betreft, een sterk aan traditie gebonden voorwerp. Penningen vertonen al jarenlang, zelfs eeuwenlang, een enkele uitzondering daargelaten, een onveranderd beeld: de ronde vorm in een gemakkelijk te hanteren formaat. Ook van het gebruikte materiaal werd in de loop der tijden weinig afgeweken, meestal brons of zilver en soms goud.

Bleef de vorm onaangetast, de vormgeving – voor wat betreft de voorstelling op het penningvlak – gaf wel stijlveranderingen te zien. Van een duidelijke stijl is thans, zoals voorheen bijvoorbeeld een Jugendstil vertegenwoordigd is, geen sprake. Allerhande stijlen worden aangetroffen van puur figuratief (akademisch) tot puur abstrakt. De kunstenaars ontwerpen, experimenteren, zoeken naar een eigen (nieuwe) vormgeving, veelal met behoud van de traditionele aspekten van de penning.

Als men de fabrieksmedailleurs buiten beschouwing laat – het fabrieksmatige procédé deed en doet de penning en de penningkunst geen goed – zijn het de beeldhouwers die hun stempel op de hedendaagse penningkunst drukken; met als gevolg dat de penning vaak een kleinplastiekje is. Naast beeldhouwers/medailleurs zijn er ook andere penningontwerpers en het is geen nieuw verschijnsel dat edelsmeden zich met de penning bezighouden.

Uit de zeventiende eeuw zijn o.a. Lutma en van Abeele zeer bekend met name door hun sier- of pronkpenningen. In onze tijd zijn het o.a. Bemelmans, Rolf, Noyons en van Vlijmen en eerder Pauw, die als (oorspronkelijk) edelsmid zich wat penningen betreft voornamelijk aan de traditionele vorm en vormgeving houden.

De laatste jaren worden echter ook nieuwe technieken, afkomstig uit de edelsmeedkunst toegepast. Zo is de P.T.T.-penning van Françoise van den Bosch een voorbeeld van nieuwe vormgeving van de penning en vervaardigden Irene Bakker, Suzanne Esser, Lijsbeth Teding van Berkhout, Charlotte van der Waals en Bruno Ninaber van Eyben opvallende, van de traditionele vorm afwijkende, penningen of penning-objekten. (Laatstgenoemde is een van de degenen die een opdracht ontving voor het ontwerpen van de nieuwe Beatrix-munt (zie deze Beeldenaar, blz. 127 e.v.). Uiteraard signaleert ook de Vereniging voor Penningkunst dit facet (nieuwe vormgeving) van de hedendaagse penningkunst en een van haar jongste uitgaven, de penning 'Vierkant met cirkel in hoek' ontworpen door Lijsbeth Teding van Berkhout, is daar een exponent van.

Lijsbeth Teding van Berkhout en haar werk(wijze)

Lijsbeth (haar voornaam wordt precies zo uitgesproken als hij geschreven wordt), is reeds een tiental jaren werkzaam als zelfstandig edelsmid. Zij werd geboren te Amsterdam in 1946 en kreeg haar opleiding aan de Gerrit Rietveldakademie, afdeling Edelsmeden, van 1966 tot 1970. Zij heeft een imposante lijst van exposities op haar naam, zoals Galerie Sieraad te Amsterdam, Galerie Nouvelles Images te Den Haag, Galerie Flora te Eindhoven en sinds de oprichting van de Vereniging

2. penning gedeeltelijk ineen geschoven (open)

3. penning geheel ineen geschoven (gesloten)

van Edelsmeden en Sieraadontwerpers (V.E.S.) heeft zij verscheidene malen deelgenomen aan de V.E.S.-exposities.
Nog steeds ontwerpt Lijsbeth sieraden, maar het grootste deel van haar huidige werk bestaat uit het maken van kleinplastiek.
Aanvankelijk vormden het ontwerpen en smeden van zilveren sieraden haar meest geliefde bezigheid. In de periode van 1970 tot ongeveer 1974 werden deels in opdracht, deels voor exposities sieraden ontworpen en uitgevoerd. Het materiaal waarmee toen gewerkt werd, was voornamelijk zilver. De techniek bestond uit het smeden van zeven millimeter dik zilverdraad. Door het uitslaan in lengte en breedte wordt de draad dik-dun, hoog-laag.
Aan de hoeveelheid beginmateriaal waarmee gewerkt wordt, wordt niets toegevoegd en er wordt niets van afgenomen. Het materiaal wordt verplaatst ofwel anders verdeeld.
Vanaf 1974 worden de vormen van haar creaties groter en ontstaan er zelfstandige objekten. Inplaats van zilver wordt gebruik gemaakt van aluminium, materiaal dat zich prettig laat vervormen en zeer licht is. Het smeden wordt wel toegepast, maar in combinatie met zogenaamde verspannende technieken (boren, zagen, vijlen). Zowel de vorm als de materiaaldikte zijn grillig. Losse schetsen zijn het gegeven van waaruit wordt gewerkt.
Sinds 1975 volgen verschillende opdrachten voor het Restauratieatelier Uilenburg en voor de firma Julius Baller. Via de voorgenoemde ontwikkeling ontstaat op den duur een sterke behoefte aan een koncept wat op verschillende manieren uitgewerkt zou kunnen worden en zo richtte zij zich op de plastieken zoals zij die thans ook nog ontwerpt. Penningen en objekten staan hierbij centraal. Verschillende kleine objekten ontstonden, waar weer de techniek van het dik naar dun smeden van plaat een belangrijk onderdeel vormde.
Het uitganspunt voor de penning-ontwerpen van Lijsbeth Teding van Berkhout zijn steeds twee identieke vormen: hetzij rond, vierkant of anderszins, die voor inzagen en verbuigen in elkaar geschoven kunnen worden. De ineengeschoven delen klemmen samen, zodat ze in verschillende standen gefixeerd kunnen worden, waardoor nieuwe lijnen ontstaan. Als ze geheel in elkaar geschoven zijn geven ze weer de oorspronkelijke vorm te zien. De lichtval op de verschillende niveaus verhoogt de plastische werking van deze tamelijk sobere vormen.

De verenigingspenning 1980–1

Voor de penning uitgegeven door de Vereniging voor Penningkunst viel de keuze op het ontwerp: Vierkant met cirkel in hoek. Als te gebruiken materiaal voor deze tweedelige penning werd gekozen roodkoper. Het materiaal wordt, wanneer het niet wordt gepoetst, van helrood tot donkerbruin. Door het in de hand nemen en spelen worden de plaatsen waar de penning is beetgepakt donkerder. Er ontstaat zo een natuurlijk verkleuringsproces. De dieper gelegen vlakken behouden langer de heldere kleur.
De eventueel op de penningdelen aan te brengen tekst dient in eerste instantie niet zichtbaar te zijn,

pas door het helemaal uit elkaar draaien van de beide delen is de tekst zichtbaar.
In het midden van de cirkel op het ene deel van de penning staat het vignet van de Vereniging voor Penningkunst en het jaartal 1980; op het andere deel, eveneens in het midden van de cirkel is het vignet van de ontwerpster aangebracht.
Van het ontworpen model diende een grote serie exemplaren (voor de leden van de vereniging) uitgevoerd te worden. [De ontwerpster is niet op serie produktie ingericht en voelt daar in principe ook niets voor. Zij wil kreatief bezig zijn en dat kan bij serieproduktie niet.] Voor uitvoering werd contakt opgenomen met enige bedrijven. De kostprijs speelde – als steeds – een belangrijke rol. Het bestuur van de vereniging moest een beslissing nemen ten aanzien van het wel of niet uitvoeren. Er werd een oplossing gevonden binnen de financiële mogelijkheden. Zo'n oplossing is meestal een compromis. Er ontstonden wat problemen ten aanzien van het krasvrij zijn en blijven van de grote, te versnijden, drie millimeter dikke (of beter: dunne) platen van gepolijst roodkoper.
Ook het stansen, slaan of persen van de penningdelen op het formaat 60 × 60 mm., het uitbuigen en passend maken van de cirkeldelen gaf weer alle risico's van beschadiging. Het nazien na de diverse bewerkingen, het goed- of afkeuren vereiste veel tijd. Het technische werk is uitgevoerd door Germefa B.V. Fijnmechanische precisietechniek te Heiloo.

Uiteindelijk is er een acceptabel werkstuk ontstaan, waarbij in beschouwing dient te worden genomen dat de ontwerpster, de vereniging en de uitvoerder naar een 'optimaal produkt' streven, maar dat serie vervaardiging een geheel andere aanpak vereist en een ander resultaat geeft dan met de hand vervaardigd werk. Slechts een zeer kleine oplage maakt handwerk, waarbij bijvoorbeeld gezaagd in plaats van gestanst wordt, mogelijk.

Andere ontwerpen
Naast het door de vereniging gekozen ontwerp – 'vierkant met cirkel in hoek' – zijn er diverse varianten op het thema of uitgangspunt van de twee identieke penningdelen, die in elkaar geschoven een geheel vormen. Als vierkante vorm is er 'vierkant draaiend om cirkel', de cirkel is hier in het midden van het vierkant in plaats van in de hoek. In geheel ronde vormen zijn er eveneens ontwerpen, ook op groter formaat.
De penning 'Lucebert' is een voorbeeld van een ronde uitvoering, hier is de variant 'cirkel draaiend om cirkel'. Deze penning (Kollektie Nico van de Pas) werd ontworpen en uitgevoerd in 1978. De tekst, dichtregels van Lucebert, werd op de

4. Lucebert penning, open (tekst zichtbaar)

5. Lucebert penning, gesloten

penning gegraveerd door Joke Brakman. Het materiaal is roodkoper van 3 mm dikte op formaat van 60 mm Ø.

Het is een verdienste van Lijsbeth Teding van Berkhout dat zij erin is geslaagd een idee uit te werken dat een belangrijke bijdrage levert voor een vernieuwde vormgeving van penningen.

(de foto's bij dit artikel zijn van J. A. Teding van Berkhout te Amsterdam.)

De nieuwe beeldenaars voor de Nederlandse muntserie

door H. W. Jacobi

De reden voor de nieuwe beeldenaars
Op 30 april 1980 volgt Beatrix haar moeder op als Koningin der Nederlanden. Dit betekent dat een borstbeeld van de nieuwe koningin ontworpen moet worden voor onze munten. Omdat het uit artistiek oogpunt niet aantrekkelijk is om alleen een nieuwe voorzijde te laten ontwerpen en de oude (huidige) keerzijde te handhaven, moeten ontwerpen voor beide zijden gemaakt worden. Gelukkig is men op het Ministerie van Financiën ook deze mening toegedaan, een mening die reeds in 1946 door Prof. Wenckebach, de ontwerper van de huidige beeldenaars, is uitgesproken.

De commissie op de beeldenaar
De Staatssecretaris van Financiën, M. J. J. van Amelsvoort, besluit met ingang van 31 oktober 1980 een 'Commissie op de beeldenaar' in te stellen. De opdracht van de commissie luidt: – de Minister van Financiën te adviseren over de keuze van een ontwerp voor het borstbeeld van Koningin Beatrix ten behoeve van de voorzijde van 's rijks munten, alsmede omtrent het ontwerp en uitvoering van de overige elementen van de voorzijde:
– de Minister van Financiën tevens te adviseren over de keuze van een ontwerp voor de afbeelding op de keerzijden van 's rijks munten.
Tot leden van de commissie worden benoemd:
- Drs. P. Stek, Directeur Binnenlands Geldwezen van het Ministerie van Financiën (voorzitter);
- Drs. Th. W. C. M. Karsten, medewerker van de Directie Binnenlands Geldwezen van het Ministerie van Financiën (secretaris);
- Prof. Dr. H. Enno van Gelder, voormalig directeur van het Koninklijk Kabinet van munten, penningen en gesneden stenen;
- Drs. H. van Haaren, Directeur van het Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf;
- Ir. J. de Jong, 's Rijks Muntmeester;
- W. Koonings, Inspecteur der Waarborg;
- G. Noordzij, grafisch kunstenaar;
- Prof. R. D. E. Oxenaar, hoofd van de Dienst voor Esthetische Vormgeving van het Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie;
- N. Steenbergen, beeldhouwer;
- Mevrouw Drs. G. P. Stips-van Weel, hoofd van de Afdeling Beeldende Kunsten en Bouwkunst van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk;
- J. H. Weeda, medewerker van de Centrale Directie Voorlichting van het Ministerie van Financiën.

De commissie dient haar advies met spoed uit te brengen, zo mogelijk niet later dan 13 maart 1981.

De werkwijze van de commissie
De commissie heeft bezwaren tegen een open prijsvraag. Naast gebrek aan tijd voor een dergelijke procedure vreest zij ook dat hierdoor het gewenste niveau niet bereikt zal worden. 'Een ontwerper met vele opdrachten zal zich niet aan een tijdrovend ontwerp wijden, omdat de mogelijkheid om de opdracht te verwerven gering zal worden geacht met het risico van het verrichten van onbeloonde arbeid', zo luidt haar argumentatie.
De commissie besluit tussen de 5 en 10 personen uit te nodigen tot deelneming aan de opdracht. Ze stelt een lijst op van kunstenaars (49), waarvan werk bekeken wordt: penningmakers, muntenontwerpers, grafici, grafisch ontwerpers en industriële vormgevers. Op basis van hun werk worden uit deze groep negen kunstenaars uitgezocht: de dames C. E. Bruijn-van Rood, G. C. Nijland, M. Röling en de heren E. Claus, J. Drupsteen, B. Ninaber van Eyben, J. Snoeck, J. van Toorn en O. Treumann.
Op 18 november 1980 worden deze negen kunstenaars door de staatssecretaris uitgenodigd deel te nemen aan de selectieprocedure voor de keuze van ontwerpen voor de nieuwe beeldenaars van de Nederlandse munten. De kunstenaars krijgen bij hun uitnodiging als bijlagen een lijst met inhoudelijke eisen en een lijst met technische eisen. Deze inhoudelijke eisen zijn zodanig geformuleerd, dat de weg vrij gemaakt wordt voor een ontwerp dat van de traditie afwijkt.

Inhoudelijke eisen.
Samenstelling reeks.
Van de huidige denominaties zullen 2½ en 1 gulden, 25 en 10 en 5 cent op dezelfde wijze (wat betreft metaal, diameter en afwerking van de kant) worden uitgevoerd. Het ziet er naar uit dat de cent niet meer zal worden vervaardigd, al bestaat hieromtrent nog geen volstrekte zekerheid. In een wat later stadium zal wellicht een 5 gulden worden toegevoegd.

De ontwerper kan een ontwerp voor 1 cent achterwege laten en moet het ontwerp voor een 5 cent zo maken dat een eventuele maximale verkleining tot Ø 14 mm mogelijk is. Ontwerpen voor een 5 gulden en 1 cent worden thans niet gevraagd; de ontwerper zal echter wel in de opbouw van de reeks rekening moeten houden met dergelijke

munten. Van de *f* 5 staan vorm, diameter en metaal echter nog niet vast.

Voorzijde.
De muntwet schrijft voor dat de voorzijde de afbeelding van de koningin en de woorden BEATRIX KONINGIN DER NEDERLANDEN vertoont. Dit voorschrift is tot nu toe uitgevoerd door een borstbeeld in profiel op de munten te plaatsen dat op alle denominaties hetzelfde is. Zo'n borstbeeld zal, wegens de traditionele wisseling voor elke nieuwe vorst, ditmaal naar links gericht moeten zijn. De mogelijkheid wordt echter niet uitgesloten een andere wijze van afbeelding dan in profiel voor te stellen of een variatie van de afbeelding op verschillende denominaties. De commissie staat hier niet bij voorbaat afwijzend tegenover.

Keerzijde.
De Muntwet schrijft voor dat op de keerzijde de waarde-aanduiding voorkomt. Verder wordt met het oog op de continuïteit verlangd dat het jaartal van vervaardiging benevens muntteken en muntmeesterteken een plaats krijgen.

De ontwerper is in beginsel vrij aan deze vaste bestanddelen andere elementen toe te voegen. Hij is niet gebonden aan de thans bestaande indeling van de keerzijden in drie groepen van telkens twee gelijke ontwerpen.

Algemeen.
Verwacht wordt dat de gehele reeks van ontwerpen een zekere structurele samenhang vertoont, terwijl anderzijds de verschillende denominaties duidelijk van elkaar onderscheiden dienen te zijn.

Het advies van de commissie
Op de inleverdatum, 27 februari 1981, hebben 8 kunstenaars hun ontwerpen ingediend. Alleen de heer Treumann heeft geen tijd gevonden om een ontwerp te maken, zoals hij bij het uitreiken van de opdracht reeds vreesde.
Alle ingediende ontwerpen voldoen volgens de commissie aan de gestelde eisen van uitvoerbaarheid in technische en esthetische zin. Aan iedere kunstenaar wordt voor zijn of haar ingeleverde ontwerp *f* 15.000,— uitgekeerd.
Na uitvoerige beraadslagingen komt de commissie tot het besluit om de staatssecretaris te adviseren het ontwerp van de heer B. Ninaber van Eyben te kiezen. Als tweede keuze adviseert de commissie een ontwerp van de heer J. Drupsteen, voor het geval het ontwerp van B. Ninaber van Eyben door onvoorziene omstandigheden niet kan worden uitgevoerd.
Staatssecretaris Van Amelsvoort kan zich verenigen met het advies van de commissie en het ontwerp wordt voorgelegd aan koningin Beatrix. Nadat zij haar goedkeuring gegeven heeft, besluit de staatssecretaris dat de nieuwe munten met de beeltenis van koningin Beatrix volgens het ontwerp van B. Ninaber van Eyben vervaardigd zullen worden. Van het ontwerp zullen in nauw overleg met de kunstenaar muntstempels worden gemaakt, zodat in het najaar van 1981 met het slaan van de nieuwe munten begonnen zal kunnen worden. De munten, die het jaartal 1982 zullen dra-

1. De serie munten volgens ontwerp van B. Ninaber van Eyben: de nieuwe ontwerpen geplakt op de huidige munten (foto: Centrale Directie Voorlichting van het Ministerie van Financiën)

gen, zullen in januari 1982 in zeer grote aantallen in omloop gebracht worden. Tevens zullen zij het muntmeesterteken van de per 1 oktober 1980 benoemde muntmeester, Ir. J. de Jong, dragen: een hamer en aambeeld.
De commissie zal haar adviserende taak blijven vervullen bij het vervaardigen van stempelmateriaal volgens het nieuwe ontwerp.
Op 1 juni brengt het Ministerie van Financiën het nieuwe ontwerp in de publiciteit. Op 2 juni verschijnen de eerste (helaas niet zeer geslaagde) afbeeldingen in de dagbladen.

Het gekozen ontwerp
Het ontwerp van de heer Ninaber van Eyben is naar de opvatting van de Commissie van hoog gehalte. Het ontwerp is oorspronkelijk, vernieuwend, duidelijk, doordacht en functioneel. De beeltenis van Hare Majesteit de Koningin is sober, goed gelijkend en doet recht aan haar positie. Voor- en keerzijde vertonen een goede onderlinge samenhang. De onderscheidbaarheid van de denominaties op de keerzijde is goed, terwijl ook hier de onderlinge samenhang groot is. Het ontwerp voorziet in een faciliteit voor slechtzienden, t.w. een strook boven het cijfer van de waardeaanduiding die al dan niet door een of meer gleufjes is onderbroken. De grootte van het muntstuk in combinatie met deze strip levert een voelbare onderscheiding naar denominatie op. De Commissie waardeert dit positief. De Commissie meent dat een voor massavervaardiging geschikt produkt is ontworpen dat alle elementen van een betaalmiddel in zich heeft, aldus de commissie in haar advies.

Voor een goede waardering van de ontwerpen lijkt het mij nuttig de systematische aanpak van Ninaber van Eyben nader te bekijken.

De keerzijde
Naast de door de Commissie verlangde elementen zoals: waarde, jaartal, munt- en muntmeesterteken, staan op de keerzijden de twee elementen waarmee Ninaber van Eyben het indelingssysteem heeft opgebouwd: de rechthoeken (zwart op de foto), die hoger zijn dan het muntvlak en de groeflijnen die in het muntvlak zijn verdiept.
De rechthoeken zijn voor de waarden met een factor 1, 10 of 100 in één stuk uitgevoerd: bij de waarden 5, 50 of 500 (dat is de helft van 10, 100 of 1000) is de rechthoek in tweeën gedeeld en bij de waarden 2,5, 25 of 250 (dat is een kwart van 10, 100 of 1000) in vieren. Met deze verdeling in vieren wordt het aantal groeflijnen bepaald: voor vier delen zijn immers vijf lijnen nodig.
Het systeem van groeflijnen berust op een streng decimale indeling: de waarden van 1 cent en lager (niet aanwezig bij de nieuwe serie) hebben géén groeflijnen: de waarden 10 cent en lager hebben de vijf groeflijnen in één richting (vertikaal); de waarden 1 gulden en lager hebben de vijf groeflijnen in twee richtingen: vertikaal en horizontaal;

2. Indelingsschema van B. Ninaber van Eyben voor de keerzijden van de Nederlandse munten (schema geconstrueerd door E. J. A. van Beek en H. W. Jacobi op basis van de ontworpen muntserie)

			1 1 - 10.000	$\frac{1}{2}$ 0,5 - 5000	$\frac{1}{4}$ 0,25 - 2500
$10^0 = 1$	geen lijnen		1 cent	0,5 cent	0,25 cent
$10^1 = 10$	lijnen in één richting		10 cent	5 cent	2,5 cent
$10^2 = 100$	lijnen in twee richtingen		1 gulden	50 cent	25 cent
$10^3 = 1000$	lijnen in drie richtingen		10 gulden	5 gulden	2,5 gulden
$10^4 = 10.000$	lijnen in vier richtingen		100 gulden	50 gulden	25 gulden

de waarden 10 gulden en lager hebben de vijf groeflijnen in drie richtingen: vertikaal, horizontaal en één diagonaal. Het systeem is uit te breiden tot de waarde van 100 gulden: de vijf groeflijnen in vier richtingen: vertikaal, horizontaal en beide diagonalen..
Dit consequent doorgevoerde systeem kan het best begrepen worden aan de hand van het schema in afb. no 2. Hierin blijkt dat van alle waarden tussen ¼ cent en 100 gulden het ontwerp logisch vastligt.
Het systeem is gebaseerd op het typisch Nederlandse muntsysteem: 0,5 – 1 – 2,5 – 5 – 10 – 25 – 50 – 100 – 250 – 500 – 1000 cent van voor de oorlog. Hiervan zijn in de muntwet van 1948 slechts 6 waarden overgebleven: 1 – 5 – 10 – 25 – 100 – 250 cent. In 1982 zal de cent verdwijnen, terwijl waarschijnlijk een vijfguldenstuk aan de serie zal worden toegevoegd.

De voorzijde
Het voorzijde-ontwerp vertoont een sterke samenhang met de keerzijde, doordat ook hier de beeldenaar opgebouwd is uit vlakken en groeflijnen. De beeltenis van Koningin Beatrix is opgebouwd uit drie vlakken en vult de linkerhelft van het beeld; het opschrift BEATRIX KONINGIN DER NEDERLANDEN is verdeeld in drie regels, gescheiden door groeflijnen. Door de plaatsing van de beeltenis wordt, terwijl slechts het voorste gedeelte van het borstbeeld afgebeeld wordt, het gehele borstbeeld gesuggereerd. Deze briljante oplossing geeft de ontwerper de mogelijkheid af te wijken van het twee millennia oude ontwerp van het borstbeeld met de naam en titels er omheen.
De zeer eenvoudige, moderne en heldere letters en cijfers vervolmaken deze imponerende ontwerpen. Het weglaten van overvloedige (en meestal) overbodige symbolen geeft deze serie zijn krachtige, kenmerkende beeldenaar. Die onderdelen, die voor een muntontwerp van belang zijn, staan er duidelijk op: op de voorzijde het land van herkomst, gesymboliseerd door de beeltenis van de koningin met haar naam BEATRIX KONINGIN DER NEDERLANDEN en op de keerzijde de waarde. Meer symbolen zijn overbodig.

Buitenland
Een met dit ontwerp vergelijkbare serie munten is in het buitenland niet te vinden.

3. Zweden, 1 Krone 1976 en Brazilië, 1 cruzeiro 1962

De opbouw van de beeltenis van de koningin heeft wel enige voorlopers: de Zweedse 1 Krone vanaf 1976 met het portret van Koning Karel XVI Gustav toont een opbouw in twee vlakken. De Braziliaanse 1 cruzeiro van 1962 toont twee koppen en profil, waarvan alleen het voorste gedeelte van het hoofd op een vergelijkbare vlakke manier is uitgevoerd.

5. Brazilië, 1, 5 en 10 cruzeiros 1979 – 1980

Voor de systematische opbouw van de keerzijden zijn geen vergelijkbare stukken voorhanden. Alleen de serie Braziliaanse munten van 1, 5 en 10 cruzeiros uit 1979-1980 draagt afbeeldingen die iets van een opbouwend lijnenspel tonen, zonder de strenge indeling van Ninaber van Eyben ook maar te benaderen. Op de 1 cruzeiro staan diagonale lijnen, op de 5 cruzeiros golflijnen en op de 10 cruzeiros een combinatie van diagonale en golflijnen.
Vergelijking met moderne munten uit het buitenland toont ons zeer duidelijk het unieke karakter van deze nieuwe ontwerpen voor de Nederlandse munten.

Gaarne wil ik hierbij mijn waardering uitspreken voor deze consequent opgebouwde en vooruitstrevende muntontwerpen zoals ze door B. Ninaber van Eyben ontworpen zijn. Ook geldt de waardering de commissie die de visie heeft getoond dit gedurfde ontwerp zonder compromissen te steunen. Naar mijn mening zal ons land door dit ontwerp in 1982 een muntserie bezitten die qua beeldenaar de meest moderne en bij de eigentijdse kunst passende ter wereld is. We mogen trots zijn.

Het ligt in de bedoeling dat door de Nederlandse Kunst Stichting te Amsterdam een expositie ingericht zal worden over de nieuwe Nederlandse munten. In deze tentoonstelling zullen de inzendingen van alle acht kunstenaars getoond worden, evenals de voorbereidende werkzaamheden voor de muntslag. De tentoonstelling zal in januari 1982 in het Ministerie van Financiën te zien zijn en vervolgens in verschillende andere plaatsen in het land.

Ninaber van Eyben
Bruno Ninaber van Eyben is geboren op 3 november 1950 in Boxtel. Hij ontving zijn opleiding aan de Stadsacademie voor toegepaste kunsten in Maastricht. Voor zijn in 1971 afgelegd eindexamen in vormgeving, metaal en kunststoffen ontving hij de Henriëtte Hustinxprijs. Nog in datzelfde jaar opende hij zijn eigen designstudio.
Ninaber Van Eyben ontwikkelt op eigen initiatief gebruiksvoorwerpen die hij gedeeltelijk ook produceert. Bekend van hem zijn armbanden, horloges, lampen en meubels.
In 1976 ontwierp hij het halshorloge dat werd opgenomen in de design-collectie van het Museum for Modern Art in New York en dat tevens in vele andere collecties vertegenwoordigd is. In 1979 werd hem door de Stichting Amsterdams Fonds voor de Kunst de Kho Liang I prijs voor industriële vormgeving toegekend wegens zijn innoverende kwaliteiten en hoog esthetisch gevoel, samen met zijn technisch kunnen.

Op basis van het goedgekeurde ontwerp is Bruno Ninaber in samenwerking met de typograaf Gerard Unger technische tekeningen gaan maken. De afbeelding toont het uiteindelijk ontwerp voor de gulden, waarnaar op de Rijksmunt het stempelmateriaal vervaardigd kan worden. De verschillen met het vroegere ontwerp liggen op het typografische vlak: de letters en cijfers hebben een andere vorm gekregen, terwijl ook de spatiëring ruimer is opgezet. Deze veranderingen zullen de leesbaarheid vergroten, vooral op de kleine munten. Ook is het oude muntmeesterteken vervangen door dat van Ir. J. de Jong.

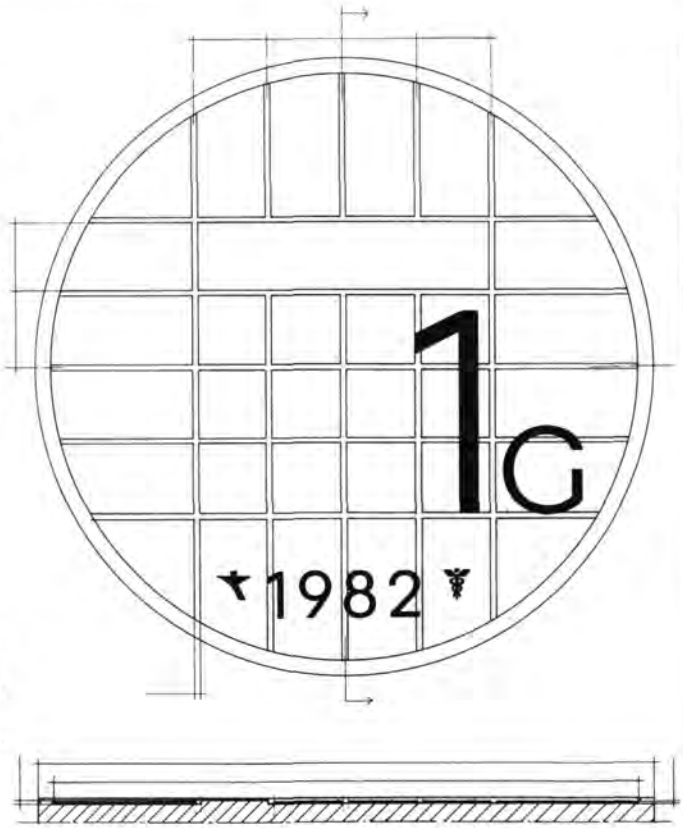

5. Het uitgewerkte ontwerp van de gulden. Door het verschil in weergave is op de voorzijde niet zichtbaar dat de tekst evenals de groeflijnen in het vlak verzonden zijn. Op de keerzijde is het verhoogde blokje boven de waarde niet meer in zwart aangegeven, zoals op de oorspronkelijke ontwerptekening.

De numismaat en zijn boeken (4)

door W. K. de Bruijn

Het boekmerk dat we in dit nummer bespreken behoorde aan een voormalig directeur van het Koninklijk Kabinet van munten, penningen en gesneden stenen te 's-Gravenhage, om ons K.P.K. maar eens bij de volle naam te noemen.
Adolf Octave van Kerkwijk (1873-1957) was vanaf 1892 tot 1 januari 1935 verbonden aan dat Kabinet, aanvankelijk als volontair, dan (1895) als assistent, als onderdirecteur (1906) en tenslotte vanaf 1 april 1911 als directeur.
Daarnaast was hij van 1911-1941 secretaris van het Genootschap en redacteur van het Tijdschrift later Jaarboek voor Munt- en Penningkunde. In deze uitgaven heeft hij herhaaldelijk gepubliceerd o.m. over de munten van Lodewijk Napoleon, de penningen van J. G. Holtzhey, de stempelsnijders van de Dortse munt, de munt te Zwolle en de Vereringspenningen door de Staten Generaal sedert 1628 toegekend. Zelf bezat hij een collectie Familiepenningen.

Zijn Ex Libris toont een openstaande kast voor het opbergen van munten of penningen, zoals die indertijd vaak door verzamelaars gebruikt werden. Bovenop de kast staat een weegschaal. Onder in de binnencirkel staat de letter V. Dit is de signatuur van de ontwerper Elias Voet Jr. (1868-1940). Voet, opgeleid aan de kunstnijverheidschool te Haarlem, was goud- en zilversmid maar tevens tekenaar, hout- en plaatsnijder en graveur van penningen.
De ontwerpdatum is jammer genoeg niet bekend. Het boekmerk is een cliché naar tekening.

Rekenpenningen IV

door Bert van Beek

De eerste jetons in de Noordelijke Nederlanden

1. Jeton voor de Generaal Meesters van de munt. Op de voorzijde het portret van Philips de Schone, op de keerzijde bovenaan in het omschrift het vuurijzer dat het hele veld met vlammen bezaait. Verder het Sint Andrieskruis met daarop de kroon. We vinden op de rekenpenningen veel meer portretten dan op de munten uit die tijd. verg. D. 412/468

We hebben in een vorig hoofdstuk al gezien dat er vanaf het einde van de dertiende eeuw in de Zuidelijke Nederlanden met penningen is gerekend en dat we voor onze gewesten de oorsprong van deze gewoonte in Frankrijk moeten zoeken. In 1303 heeft men in Brugge al een Nederlandse naam voor de jetons: worpghelt of werpgeld[1], en in 1337 beschikte de ontvanger van de graaf van Vlaanderen reeds over zilveren jetons[2]. In de loop van de veertiende eeuw verspreidt het gebruik van rekenpenningen zich over de gehele samenleving in het zuiden en aan het einde van die eeuw laat zelfs een particuliere instelling, de sociëteit 'De Witte Beer'' uit Brugge, eigen rekenpenningen slaan.[3]
In het noorden is de situatie duidelijk anders. Natuurlijk wist men hier van het bestaan van rekenpenningen af. Graaf Jan II had tenslotte al rond 1300 in Henegouwen jetons laten slaan (afgebeeld in hoofdstuk II), maar toch moeten we tot 1434 wachten om een eerste bewijs van het slaan van rekenpenningen in Dordrecht aan te treffen. In dat jaar lezen we in de muntmeestersrekening: 'Den voirs. (voornoemde) muntmeester voir 5 marc (1 marc = 246 gram) silvers dair sy leghgelt af gemaict hebben om de gecommitteerden te hoeren de rekeningen van den officieren van hollant, ten prijse van XXII s. IX den. gr. (273 groten) elc marc silvers fac. (maakt) V lb XIII s IX den. gr. (1365 groten)'. Daarna vervolgt de rekening met een post voor twee ons goud, waarvan een ons voor een penning voor 'meester Berthelemeus a la truye, Rait mijns gen. hrn en gecommitteert te horen de Rekeningen van den voirs. officieren' (een ons is hier ongeveer 30 gram), en een ons voor 'peter van den tanerien, clerc van den cameren

van der rekeningen te bruessel' [4]. Deze geschenken waren gebruikelijk bij het afhoren van een rekening van een nieuwe munt.
Met deze citaten zitten we meteen midden in ons verhaal. Toen hertog Philips de Goede, hier aangeduid met 'mijns gen. hrn', in 1428 de macht in Holland overgenomen had van Jacoba van Beieren, liet hij de grafelijke rekeningen van 1425-1428 controleren door twee leden van de Vlaamse rekenkamer te Rijssel en deze administratieve deskundigen vonden de Hollandse manier van boekhouden maar erg primitief. Er was veel te veel corruptie mogelijk en modernisering was dus dringend gewenst.[5]
Toen de Bourgondische hertog Philips de Stoute nog maar net graaf van Vlaanderen was geworden, moderniseerde hij in 1386 de controle op de financiële administratie naar Frans voorbeeld. De bestaande rekenkamer voor Vlaanderen werd opgeheven en er kwam een nieuwe voor in de plaats, die ook in Rijssel gevestigd werd. Zijn zoon Anton stichtte in 1404 een rekenkamer in Brussel zo gauw hij daar de macht in handen kreeg, maar zo ver ging Philips de Goede in Holland niet toen dit gebied onder Bourgondisch bestuur kwam. De financiële controle werd toevertrouwd aan de al eerder genoemde Barthélémi à la Truye, meester van de rekenkamer te Brussel en later eerste meester van beide kamers van Rijssel en Brussel. Pas na zijn dood in 1446 stichtte Philips een rekenkamer voor Holland in den Haag.

2. Portret van Margaretha van Oostenrijk, tante van Karel V en voor hem landvoogdes van de Nederlanden, jeton uit 1530. D. 1256

Omdat de eerste vermelding van rekenpenningen in de muntmeestersrekeningen van Dordrecht samenvalt met de bestuurlijke verandering in Holland heeft men wel gedacht dat het Bourgondische ambtenarenapparaat het penningrekenen hier geïntroduceerd heeft. Dat is toch wel merkwaardig want De Voogt heeft er in de vorige eeuw al op gewezen dat de rentmeester van hertog Willem I van Gelderland al in 1388 de aankoop van 90 rekenpenningen verantwoordde en in 1392 nog eens de aankoop van 100 stuks [6]. In de stadsrekeningen van Arnhem lezen we dat ze daar in het begin van de vijftiende eeuw op een laken rekenden: 'Om eyn trysoerlaken opter cameren 3 lb. 2 s.8d.'[7].
Door de publicatie van een aantal rekeningen beschikken we nu ook over meer recente gegevens betreffende Holland. De rekening van een kleine administratie als die van de Domeinen van Putten vermeldt in 1388 een bedrag van 8 groten voor de aanschaf van 50 'legghepenninge'[8] ende tresoriersrekeningen van Holland geven nog meer informatie.
Dr. D. E. H. de Boer van de Rijksuniversiteit Leiden was zo vriendelijk mij gebruik te laten maken van zijn gedeeltelijk nog niet gepubliceerde onderzoek naar de rekening en verantwoording van de Grafelijkheidsrekeningen van Holland[9]. De volgende posten zijn van belang: boekjaar 1394/95 'bij Robbertgen messagier tot Parijs om lecgelt gegeven een gulden', boekjaar 1398/99 'allerzielen Willem van Parijs betailt van een deel legpenninge die hij ter cameren behoef geleverd 3 s. gr'. Naar alle waarschijnlijkheid gaat het hier om de aanschaf van jetons die in Parijs geslagen zijn. Op zich zou dit heel goed kunnen omdat de munt in het Louvre ook speciaal rekenpenningen voor de handel sloeg.
Mogelijk kan een uitgebreid onderzoek van de tresoriersrekeningen nog meer voorbeelden opleveren, maar er is ook nu al een conclusie te trekken: er is in de Noordelijke Nederlanden in de tweede helft van de veertiende eeuw op verschillende plaatsen met penningen gerekend, maar het is niet waarschijnlijk dat er toen ook al rekenpenningen in Dordrecht of andere muntplaatsen geslagen zijn.

De rekenkamers.
De rekenkamer te den Haag begint zijn werkzaamheden in 1447. Tot 1463 is de situatie dan a volgt: in Rijssel controleert men de rekeningen van Vlaanderen, Artois, Namen en Henegouwen in Brussel die van Brabant, Limburg en Luxemburg, en in den Haag die van Holland, Zeeland en Friesland. In 1463 heft Philips de Goede de k mer van den Haag weer op en worden de werkzaamheden door Brussel overgenomen. In een poging het Bourgondische staatsbestel te centraliseren heft Karel de Stoute in 1473 alle afzonderlijke rekenkamers op en sticht hij een nieuwe te Mechelen voor alle Nederlandse gewesten. Zijn dood in 1477 maakt echter een einde aan het streven naar eenheid en zijn dochter Maria moet weer toegeven aan het gewestelijke particularisme. De rekenkamer van Holland komt weer in den Haag en blijft daar tot aan het begin van de tachtigjarige oorlog. In 1572 wordt de koninklijke rekenkamer van Holland naar Utrecht gebracht en in 1585 opgeheven. Utrecht had in de landsheerlijke periode geen eigen rekenkamer. De controle geschiedde vanuit den Haag. Er zijn wel jetons van de Utrechtse bisschoppen bekend. Deze zullen in het volgende

hoofdstuk besproken worden. Alle jetons van de Nederlandse rekenkamers uit het bezit van het KPK zijn gepubliceerd door van Kuyk en van Gelder.[10]

3. Leggelt voer sco(nings) rekenkamer in Gel(derland) 1561 D. 2302, De Voogt 2, zilver, portret van Philips II

Vlak voor de tachtigjarige oorlog wordt er in 1559 in Arnhem nog een rekenkamer voor Gelderland opgericht. Dankzij de onderzoekingen van De Voogt is er veel over de inrichting en de werkzaamheden van deze kamer bekend[11]. De eerste meesters van de rekenkamer van Gelderland werden op dezelfde voorwaarden en emolumenten aangesteld die gebruikelijk waren in de kamers te Rijssel, Brussel en den Haag. Dit betekende dat ze dezelfde rechten en plichten kregen en dus ook dezelfde betalingen in natura zoals de rekenpenningen. In 1559 ontvingen de twee meesters elk voor anderhalve mark aan zilveren leggeld, de auditeur en de klerk ieder voor een mark (een mark is ongeveer 246 gram) en het overige personeel gezamenlijk 2500 koperen legpenningen. Aan zilver werd er per functionaris inderdaad evenveel uitgegeven als Holland gebruikelijk was, alleen met de koperen jetons was men zuiniger, in dezelfde periode waren in Holland aantallen van zes-tot achtduizend heel gebruikelijk. Toch maakt men vanuit Brussel bezwaar en juist vooral tegen het slaan van de koperen jetons. Het argument dat men vanuit Brussel hanteert, slaat op de geringe behoefte aan koperen jetons in de rekenkamer aldaar. Men heeft er de laatste zestien jaar slechts twee maal koperen leggeld laten slaan. Misschien begeven we ons nu op glad ijs, maar mogelijk beschouwde de Brusselse rekenkamer de zilveren rekenpenningen als een emolument in natura, dus als een vast bestanddeel van het salaris waaraan niet te tornen valt en vielen de koperen jetons onder de gewone bedrijfskosten net als inkt en papier, dus die schaf je alleen maar aan als je ze nodig hebt. In Brussel had men geen behoefte meer aan koperen jetons, dus waarom in Arnhem wel? Het geheel is nogal verwarrend. Een van de mogelijkheden is dat men in Brussel in het midden van de zestiende eeuw al enige tijd met pen en papier rekent met behulp van arabische cijfers, net zoals de grote Antwerpse kooplieden uit die tijd, en dat men verwacht dat er ook in Arnhem op die manier gerekend wordt. Als deze veronderstelling juist is, dan kunnen de koperen jetons (volgens Brussel) alleen maar bedoeld zijn geweest als een extraatje voor de lagere ambtenaren, net zoals de zilveren penningen dat waren voor de hogere functionarissen[12]. Maar wat deden de ambtenaren met die 2500 legpenningen? Werden ze aan verzamelaars verkocht of werd er toch mee gerekend?

4. Philips en Isabella. Zo kan de jeton uit Overijssel voor de Hollandse rekenkamer er uit hebben gezien D. 2202

Een ander probleem is hoe de jetons van de rekenkamers te herkennen zijn. Zekerheid hebben we met exemplaren waar de bestemming duidelijk op staat, zoals: 'IECTOIRS DES GENS DES COMPTES EN BRABA' of 'IETT POVR LA CAMBE DES COMPTE DE HOLLA', de een voor de rekenkamer in Brabant en de ander voor de kamer in den Haag. Een aparte groep wordt gevormd door de Hollandse jetons met initialen. Ze dateren alle uit de eerste helft van de zestiende eeuw en de teksten bieden geen aanknopingspunten. Van Gelder heeft aangetoond dat dit de initialen van de meesters en de auditeurs van de rekenkamer van Holland uit die periode zijn[13].

5. Jeton voor de Hollandse rekenkamer met de initialen van Meester Jacob de Jonge, M I D I, 1532. Op de vz een ruiterportret van Karel V D. 1278, v Gelder IV. zilver

Toch is de zaak nog ingewikkelder. De rekenkamer te den Haag heeft blijkens de muntmeestersrekening van Overijssel van 1561-1565 daar 900 koperen rekenpenningen laten slaan[14]: 'Die voorn. muntmeester heeft bij bevele ende ordonnancie van mijnen heeren van de rekeningen in den Hage doen maicken negen honderdt coperen penninghen, daerop gefigureert staet deffigies van den Coninck onsen alderghenedichsten heere, ende de Coninghinne van Spaengnien'. Dit zijn dus jetons

met de beeltenissen van Phillips II en zijn echtgenote. In de rekening staat ook voor wie ze bedoeld zijn: 'die ghedeelt ende gedistribueert zullen werden de voornoemde meesters, auditeurs ende Commissarys van der voors. camere'. De prijs bedroeg 20 stuivers per 100 stuks. Het is merkwaardig dat de hogere ambtenaren van de Hollandse rekenkamer blijkbaar ook koperen jetons krijgen op een moment dat de Raad van Financiën in Brussel bezwaar maakt tegen de eerste bestellingen van koperen penningen door de nieuwe rekenkamer van Gelderland.
We weten met deze tekst nog niet om welke jetons het nu gaat. Dugniolle noemt enkele tientallen penningen met de portretten van Philips II en Isabella, maar geen van deze jetons verwijst naar de rekenkamer in den Haag. In principe is het natuurlijk mogelijk dat er geen één exemplaar van die 900 stuks bewaard is gebleven, maar het is ook niet denkbeeldig dat ze geen bijzonder kenmerk hadden. Al met al komt hiermee de omschrijving van Van Kuyk van de officiële jeton [15]: 'Besteld door de Kamer', gemaakt "ter ordinantie" van de Kamer', een beetje in de lucht te hangen.
Er zijn diverse andere overheidsinstellingen en overheidspersonen die op rekenpenningen worden genoemd, zoals:
De Raad van Financiën. Deze ontwikkelt zich als het toezichthoudend lichaam over de diverse rekenkamers[16]. De teksten zijn meestal iets als: CEVLX DES FINANCES of MESSIEVRS DES FINANCES DE L'EMPEREVR (Karel V).

6. Jeton voor de Raad van Financiën, 1512. Het vuurijzer is hier als wapenschild gebruikt. Op de vz Karel de Grote, de beroemde naamgenoot van de twaalfjarige Karel V D. 976

7. Rekenpenning voor de financiën van de aartshertog. Vermoedelijk gaat het hier om Philips de Schone, maar zijn zoon Karel V heeft dit wapen in 1517 ook gebruikt op een zilveren reaal die zeer veel op dit stuk lijkt D. 823

De kanselier van Bourgondië, de bureaux van de verschillende vorstelijke personen en muntmeesters en munters van de verschillende munthuizen

8. Jeton voor de meesters van de munt van Vlaanderen, met een jeugdportret van Karel V, D. 749

9. Jeton van de munters van Antwerpen met een schitterend portret van Karel V, D. 1433

J. Schulman beschrijft ook een jeton van Jan van Overstege, waardijn van de munt van Dordrecht van 1485 tot na 1488. Dit is de enige rekenpenning die wij van een functionaris van de munt in Dordrecht kennen[17].

De Bourgondische symbolen

De eerste Bourgondische rekenpenningen in de Nederlanden, die van Philips de Stoute (1384-1404) en Jan zonder Vrees (1404-1419) als graven van Vlaanderen, hebben behalve het nieuwe wapen geen bijzondere kenmerken. Dit geldt ook voor de eerste jetons van Philips de Goede. Dit verandert snel na de instelling van de orde van het Gulden Vlies in 1430. Als tijdstip van het stichten van de nieuwe orde koos Philips zijn huwelijk met Isabella van Portugal. Vanaf die datum zien we steeds meer de nieuwe symbolen verschijnen: het vlies zelf, dat altijd als een complete ram wordt afgebeeld en vooral de vuurijzers. Het bijzondere is, dat deze symbolen ook meteen op de jetons verschijnen.
Het kiezen van het vuurijzer als symbool maakt ons duidelijk hoeveel belang de late middeleeuwer hechtte aan de emblemen waaraan hij te herkennen was. Huizinga citeert de Bourgondische hofkroniekschrijver Chastellain die uitlegt waarom Philips de Goede het vuurijzer kiest[18]: zijn vader Jan zonder Vrees had zelf in de strijd om de Franse troon tegen Lodewijk van Orleans zijn devies en embleem gevonden. Lodewijk had als embleem een knoestige stok en als devies 'Je l'envie', een speelterm, die zoveel als 'Ik daag uit' bete-

kent. Zijn neef en rivaal Jan gaf gewoon het antwoord 'Ic houd', ik houd U eraan, of: uitdaging aangenomen en als symbool nam hij een schaaf. Dat de tijdgenoten het begrepen blijkt wel uit de opmerkingen na de moord op Lodewijk: de knoestig stok is platgeschaafd. Uit wraak werd Jan zonder Vrees op zijn beurt in 1419 vermoord en was het de beurt aan zijn zoon Philips om deze dood weer te wreken. Daarom moesten de bedoeling en het embleem van zijn vader gehandhaafd blijven, maar dan wel iets krachtiger en meer aangepast aan de eisen van de tijd en zo werd de schaaf vervangen door het vuurijzer dat langs de vuursteen geslagen wordt totdat de vonken eraf springen. De tijdgenoten waren er enthousiast over, het vuurijzer op zich was toen nog een vrij nieuw gebruiksvoorwerp en het bood vele mogelijkheden: gekanteld was het de B van Bourgondië en tussen de krullen van het handvat paste het Andrieskruis, symbool van Bourgondië, ook heel goed.

Noten

1. A. de Schodt, mededelingen van RNB, 5e serie tome V (1873) 525
2. J. Rouyer et E. Hucher, Histoire de jeton au Moyen Age (Parijs 1858) 17
3. Dugniolle nrs. 27 t/m 33 en noot op p. 9
4. v.d. Chijs, Holland, 400. Vermeldingen van latere jaren op p. 434, 463, 476-7, 487, 493
5. H. P. H. Jansen, Modernization of the Government: the Advent of Philip the Good in Holland, Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden 95-2 (1980) 262
6. W. J. de Voogt, Aanteekeningen betrekkelijk de leg- of rekenpenningen van de Gelderse rekenkamer (Amsterdam 1869) 9-10
7. Stadsrekeningen van Arnhem, uitgegeven door W. Jappe Alberts (Groningen 1971) dl. III, 146
8. Rekeningen van de Domeinen van Putten 1379-1429, uitgegeven door Dr. J. L. van der Gouw (den Haag 1980) dl. I, 215
9. Dr. D. E. H. de Boer, Rekening en verantwoording, lezing gehouden op een symposium van de Werkgroep Holland 1300-1500, 28 januari 1981
10. J. van Kuyk, Jetons van de Nederlandse Rekenkamers in het Koninklijk Penningkabinet, JMP (1949) 1-34 en 111-147 H. Enno van Gelder, Jetons van de Hollandsche Rekenkamer met initialen, JMP (1949) 148-160
11. De Voogt, Gelderse Rekenkamer, 6-8
12. Het beste bewijs van het geschenkkarakter van zilveren jetons vormen de bestellingen van de Polder Walcheren: steeds ongeveer tien stuks per jaar, M. G. A. de Man, Over eenige Zeeuwsche legpenningen, JMP (1925) 60
13. H. Enno van Gelder, Jetons met initialen, 148-160
14. v.d. Chijs, Overijssel, 391.
15. Van Kuyk, Jetons van de Nederlandse Rekenkamers, 9
16. idem, 37
17. J. Schulman, Een legpenning van Jan van Overstege Vz., TMP (1912) 231-233
18. J. Huizinga, Uit de Voorgeschiedenis van ons Nationaal besef, Verzamelde Werken dl. II (1948-1953) 131-134

DE BEELDENAAR - munt- en penningkundig nieuws

Voor alle abonnees voor wie De Beeldenaar een blijvende waarde vertegenwoordigt, verkrijgbaar:

VERZAMELBANDEN voor DE BEELDENAAR

In de kunststof pennenband die is uitgevoerd in 'Beeldenaar'-blauw met zilver opdruk, kunt u de nummers van één jaargang veilig en overzichtelijk bijeenhouden.

Te bestellen door overmaking van f 17,50 op gironummer 3808080 t.n.v. De Beeldenaar, Postbus 420, Zeist, onder vermelding van 'Verzamelband Beeldenaar'.

muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur.

Zoekt u Romeinse munten?

Buitenlandse munten?

Nieuwtjes?

Nederlandse en buitenlandse penningen?

Nederlandse en buitenlandse eretekenen?

Gildepenningen?

Literatuur over bovenvermelde verzamelgebieden?

Dan heeft het zeker zin om contact op te nemen met:

A. G. van der Dussen b.v.

Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
Telefoon 043-15119

HBU
HOLLANDSCHE BANK-UNIE

Heeft U een manco-lijst?
Zend hem aan ons en wij
blijven vrijblijvend at-
tent voor U!

Ons adres: Postbus 554
1000 AN Amsterdam (C)

MUNTGALERIE LIMBURG B.V.
(voorheen Munthandel Habets)

Munten
Penningen
Medailles

Mauritslaan 61-63
Postbus 252 - 6160 AG Geleen
Tel. 04494-47810

Boeken
Catalogi
Albums

Aanbiedingslijsten sturen wij op verzoek gratis
Nederlands Leverancier Coinholders en accessoires
Tevens verzorgen wij alle opdrachten voor veilingen binnen Europa

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 7671 AT VRIEZENVEEN TELEFOON 05499-1322

Uw adres voor:

MUNTEN, BANKBILJETTEN, OPBERGSYSTEMEN, NUMISM. LITERATUUR.
DIVERSE PRIJSLIJSTEN OP AANVRAAG
GROOTHANDEL CATALOGUS BOEKEN, ETC. VOOR DE OFF. MUNTHANDEL

GROOTHANDEL – KLEINHANDEL – UITGEVERS

's Zaterdags gesloten.

ANCIENNE MAISON SERRURE FONDEE en 1880

MAISON PLATT s.a.

Michel KAMPMANN
Expert près les Tribunaux
et les Douanes

49 rue de Richelieu
75001 – PARIS
Tél.: 296-50-48
R. C. 70 1341

MONNAIES, MÉDAILLES, JETONS, DÉCORATIONS

ACHAT • VENTE • EXPERTISE • ORGANISATION DE VENTES PUBLIQUES • LISTES A PRIX MARQUES

Catalogues de librairie et de fournitures numismatiques sur demande

B. A. SEABY LTD. • MUNTEN EN PENNINGEN

Audley House, 11 Margaret Street, LONDON W1N 8 AT
Tel. 01-580 3677 - Telex 261068

Uitgevers van:

"SEABY's Coin and Medal Bulletin" – Numismatische artikelen en prijslijsten, £7.00 per jaar.

A list of Seaby's other publication sent on request.

Agenda munten- en penningenbeurzen

Stichting Numismatica 1977

Zaterdag 26 september 1981
Zondag 27 september 1981
te Den Haag
in de Variantzalen van het Nederlands Congresgebouw, Churchillplein 10
van 10.00 - 17.00 uur

Zaterdag 3 oktober 1981
te Hengelo (O.)
in ontmoetingscentrum "Circel"
Pastoriestraat 33
van 11.00 - 17.00 uur

Zondag 4 oktober 1981
te Heerenveen
in het Postiljon Motel,
Schans 65 (aan de Rotonde)
van 10.00 - 17.00 uur

Zondag 11 oktober 1981
te Arnhem
in het Motel Arnhem, Europaweg
van 10.00 - 17.00 uur

Zondag 18 oktober 1981
te Leiden
in het Motel Holiday Inn
Haagsche Schouwweg 10
van 10.00 - 17.00 uur

Zondag 25 oktober 1981
te Den Bosch
in de Bruggezaal (zaal één) van het Café-Restaurant van de Brabanthallen
(vlak bij de ingang)
van 10.00 - 17.00 uur

Zaterdag 31 oktober 1981
Zondag 1 november 1981
te Rotterdam
in de Beatrixzaal van het Café-Rest. Engels
in het Groothandelsgebouw, Stationsplein
van 10.00 - 17.00 uur

Zaterdag 7 november 1981
te Kampen
in de Stadsgehoorzaal, Burgwal 84
van 11.00 - 17.00 uur

Zondag 15 november 1981
te Weert
in het Cultureel Centrum "De Munt"
Muntpassage 9
van 10.00 - 17.00 uur

Zaterdag 21 november 1981
te Gouda
Zalencentrum "Kunstmin"
Boekkade 67
van 10.00 - 17.00 uur

Zaterdag 28 november 1981
Zondag 29 november 1981
te Den Haag
in de grote zaal van de Stationsrestauratie van het Centraal Station (vanuit de stationshal met de roltrap naar boven)
van 10.00 - 17.00 uur

de 100ste beurs

Inlichtingen:
Secr. Accountantskantoor Teders
Noordsingel 112, 3032 BH Rotterdam
Tel. 010 - 65 52 44

Nederlandse makers van penningen 16

AB DIEKERHOF

door W. F. van Eekelen

Inleiding
De Arnhemse beeldhouwer AB DIEKERHOF heeft een groot aantal penningen gemaakt. Het aantal waar hij thans nog achter staat, is echter gering. Zelfs zijn er bij de penningen die hij heeft ontworpen, verscheidene die hij ook vroeger al moeilijk als scheppingen van zijn geest, hart en hand heeft willen beschouwen. Zijn meeste penningen zijn namelijk fabrieksprodukten waarvan volgens hem de artistieke waarde twijfelachtig is.

Deze penningen zijn ontstaan vlak na de oorlog, toen hij ontwerper was bij de firma GERRITSEN & VAN KEMPEN in Zeist. In die tijd maakte deze medaillefabriek veel insignes in maple-leafvorm voor Canadese militairen, die daarvoor geelkoperen hulzen van projectielen inleverden. Wat van het materiaal overschoot, gebruikte het bedrijf voor Nederlandse opdrachten. Diekerhof kreeg als taak allerhande plaquettes en penningen te ontwerpen, o.a. voor zang-, fok-, klaverjas-, fiets-, boks- en andere wedstrijden. Erg gelukkig was hij daarmee niet. Vaak was hij genoodzaakt de ideeën van anderen te volgen en herkende hij zichzelf in het resultaat nauwelijks terug. Soms moest hij afbeeldingen die op oude penningen waren aangebracht, kopiëren; soms gaf de heer VAN KEMPEN door middel van een krabbeltje aan hoe hij het hebben wilde; soms ook hadden de opdrachtgevers een idee in hun hoofd waarvan niet mocht worden afgeweken.

Eigenlijk heeft Diekerhof in deze periode slechts twee penningen ontworpen waaraan hij waarde toekent. Dit zijn ook bijna de enige medailles uit zijn Zeister tijd die hij heeft gesigneerd.

Het einde van de oorlog
Beide penningen hebben betrekking op het einde van de oorlog. De eerste is een herdenkingspenning van de overstroming van Walcheren in 1944. Om de sfeer goed aan te kunnen voelen, bracht Diekerhof een week op het eiland door. Daar ontmoette hij de schrijver DEN DOOLAARD, die er bezig was met een reportage voor de rijksvoorlichtingsdienst. Diekerhof verzocht hem om een tekst voor de penning. Den Doolaard voldeed belangeloos aan het verzoek, doch had er meer moeite mee dan hij aanvankelijk dacht. Hij meende namelijk eerst dat hij in tien minuten wel een paar versregels zou kunnen leveren, maar hij had er toch een dag voor nodig. Diekerhof bracht het gedicht van Den Doolaard aan op de keerzijde van de penning en plaatste op de voorkant het geteisterde eiland met de dolfijn uit het Walcherense wapen.
De firma Gerritsen & Van Kempen liet vier speciale exemplaren op een groter formaat dan normaal slaan in zilver en gaf deze ten geschenke aan CHURCHILL, TRUMAN, Koning GEORGE VI van Engeland en Koningin WILHELMINA.

Walcheren verdronk voor Europa's bevrijding. Kat. 11a.

De tweede penning heeft de slag om Arnhem als onderwerp. Deze is in meer dan één opzicht het werk van Diekerhof. Want niet alleen maakte Diekerhof hiervoor het modelé, maar ook was hij degene die de firma het idee aan de hand had gedaan deze herdenkingspenning te vervaardigen en die aangaf op welke wijze deze het best aan de man zou kunnen worden gebracht. Op de voor-

kant plaatste hij een ruiter op een gevleugeld paard (het embleem van de Engelse paratroepen), op de achterkant vier regels uit een gedicht waarin TENNYSON een charge van de Engelse lichte brigade in de Krimoorlog verheerlijkt. Van deze penning werden duizenden exemplaren verkocht. Diekerhof wist namelijk te bereiken dat Gerritsen & Van Kempen een deel van de opbrengst afstond aan de stichting herstellingsoorden voor illegale werkers en dat de penning met dit doel voor het begin van de voorstellingen van de film Theirs is the glory in de bioskopen te koop werd aangeboden.

Slag bij Arnhem. Kat. 12.

Minder kontent was hij toen hij enige jaren later merkte dat Gerritsen & Van Kempen zijn ontwerp nog op een andere wijze in groten getale was gaan verkopen. De firma had namelijk van het verkleinde middendeel met een ander omschrift, een draaginsigne gemaakt voor de jaarlijkse airbornewandeltochten in Oosterbeek.

Buiten de kunstenaar om gemaakt draaginsigne. Kat add. A. (foto van de patrijs)

Het sukses van deze beide ontwerpen leverde Diekerhof een nieuwe opdracht op, die hem niet via Gerritsen & Van Kempen, maar rechtstreeks bereikte. Prins BERNHARD was er bij geweest toen generaal FOULKES op 5 mei 1945 in Hotel de Wereld in Wageningen de kapitulatie van de Duitse troepen in Nederland in ontvangst nam en wilde de Canadese bevelhebber als herinnering hieraan een klein cadeau geven. Hij verzocht Diekerhof enkele ontwerpen te maken. Diekerhof maakte er twee, waaruit de prins helaas niet het beste koos. Niettemin was het een aardig aandenken, ook al omdat de penning op een blokje van koromandelhout werd geplaatst en in een met satijn gevoerd leren etui met gouden kroontje werd afgeleverd.

Andere opdrachtpenningen

Deze oorlogspenningen zijn niet Diekerhof's eerstelingen. Reeds eerder had hij een penning ontworpen. Tijdens de oorlog had hij, ook al weer via de heer VAN KEMPEN, het verzoek gekregen een erepenning te maken voor de golfclub De Pan in Huis ter Heide. Diekerhof vond het een moeilijke opdracht. Hij had zich op dat ogenblik nog nooit op enigerlei wijze met penningen bezig-gehouden. Op de akademie had hij er geen les in gehad. Zijn leermeester JACOBS VAN DEN HOF had er zelf wel enkele gemaakt, maar hij had zijn leerlingen nooit de geheimen van het vak bijgebracht. Niettemin produceerde Diekerhof een penning die hij nog altijd de beste acht van al degene die hij heeft gemaakt. Hij liet zich leiden door de naam van de club, maar beeldde niet de duinpan waaraan de vereniging zijn naam de danken had, uit, doch de bosgod Pan. Deze plaatste hij met fluit en bokkepoten bij een boompje.

Een boom beeldde hij ook af op een erepenning die hij in 1955 ontwierp voor de stichting Het Gelders Landschap. Deze boom, die volumineuzer was dan de Pan-boom, behing hij met een groot aantal Gelderse rozen. De Gelderse roos was het symbool van de stichting en het aantal rozen in de boom kwam overeen met het aantal landgoederen dat de stichting bezat.

Golfclub De Pan. Kat. 1.

Gouden huwelijksfeest Waller – Dyckmeester. Kat. 16.

Het Gelders Landschap. Kat. 15

Nadien heeft Ab Diekerhof niet veel opdrachten voor penningen meer gekregen. Hij is nog bezig geweest met erepenningen voor de gemeente Arnhem en de Gelderse kamer van koophandel, maar deze opdrachten gingen niet door. Wel uitgevoerd werd een penning ter gelegenheid van een 50-jarig huwelijksfeest met, in hoog relief, een bootje op de golven.

Debussy
Diekerhof heeft zijn penningen bijna uitsluitend op bestelling gemaakt. Het vervaardigen van penningen uit eigen beweging 'zag hij niet zo zitten'. Hij zou soms wel eens een ontwerp willen maken van iets dat hem bekoort, maar hij zou niet weten wat hij er dan verder mee zou moeten doen. Het gieten is een kostbare zaak en het levert weinig op.

Toch heeft hij eenmaal "zomaar" een penning ontworpen. In het boek XYZ der Muziek zag hij een foto van CLAUDE DEBUSSY. Hij vond de kop mooi, zoals hij ook Debussy's muziek mooi vond. Van de kop maakte hij een gipsmodel, waarvan hij voor zichzelf één exemplaar in zilver liet gieten.

Werkwijze
Diekerhof gaat steeds zonder studies vooraf aan de gang. Hij begint meteen positief te werken in plasticine en snijdt de letters negatief in het gips. Het liefst boetseert hij op ware grootte en laat hij zijn gipsmodellen à cire perdu gieten. Indertijd riep hij hiervoor meestal de hulp in van de Velpse gieter DICK GROSMAN, een broer van zijn oudere kollega JOHN GROSMAN.

Bij GERRITSEN & VAN KEMPEN moest hij echter meestal ontwerpen voor slagpenningen op een groot fond maken. Deze werden dan op een reduceerbank verkleind. Soms maakte hij deze ontwerpen dikker dan bij slagpenningen gebruikelijk is.

Claude Debussy. Kat. 14.

Zo had hij het dolfijntje op de Walcherenpenning zo'n hoog relief gegeven dat alle exemplaren drie maal achter elkaar geslagen moesten worden.

Enkele biografische bizonderheden

Aanvankelijk wilde AB (ALBERT) DIEKERHOF, die op 31 augustus 1917 in Arnhem werd geboren, reklametekenaar worden. Hiervoor ging hij, eveneens in Arnhem, naar de akademie. Daar bleek, dat het boetseren hem meer voldoening verschafte dan het tekenen. Hij veranderde van richting en studeerde in 1941 af als beeldhouwer. Om niet naar Duitsland te worden gezonden, bleef hij daarna nog enige tijd aan de akademie hangen. Ook werkte hij in die jaren nu en dan als assistent bij GIJS JACOBS VAN DEN HOF en JOHN GROSMAN. Na de bevrijding trad hij, als gezegd, in dienst van GERRITSEN & VAN KEMPEN in Zeist.

Omstreeks 1947 keerde hij terug naar Arnhem, waar hij sinds 1961 een vlak bij de bossen gelegen huis bewoont aan de noordrand van de stad. In zijn tuin heeft hij een atelier laten bouwen. Om zich van een geregeld inkomen te voorzien is hij in 1958 les gaan geven in tekenen en handvaardigheid aan middelbare scholen. Thans is hij nog voor enkele uren per week verbonden aan de Arnhemse Akademie van Bouwkunst. Het lesgeven heeft zijn kreativiteit niet in de weg gestaan. Juist doordat de tijd die hem restte voor scheppend werk beperkt was, was hij er op uit deze goed te benutten.

Penningen heeft hij in de laatste 23 jaar niet meer ontworpen. Hij zou het wel leuk vinden het nog eens te doen, maar dan zou hij het op een andere, meer eigentijdse wijze aanpakken dan hij vroeger deed. Of het echter zo ver zal komen, betwijfelt hij.

Prijspenning voor kulturele prestaties. Kat. add. A . 2. (foto van de patrijs)

Beredeneerde katalogus van zijn penningen

1. Golfclub De Pan 1943. Brons. ⌀ 78. Vz. bosgod met pansfluit en bokkepoten voor een boompje en randschrift (= titel); Kz. glad. Gegoten bij Stöxen in Leiden.

2-10. 9 penningen naar Canadees ontwerp, gemaakt voor de Canadese troepen in Nederland. 1945. Brons. Geslagen bij Gerritsen & Van Kempen in Zeist en uitvoerig beschreven bij Bax (1950). T. a.v. de nrs 8, 9, en 10 bestaat onzekerheid of en in hoeverre Diekerhof er de hand in heeft gehad.

2. 18 Canadian Field Comp. Royal Engineers. ⌀ 124. Bax 75.

3. 16 Canadian Field Comp. Royal Engineers. 90 × 75. Bax 76.

4. 6 Canadian Field Comp. Royal Engineers. 70 × 50. Bax 77.

5. Headquarters Royal Canadian Engineers. 70 × 55. Bax 78.

6. 3 Canadian Fieldpark Company Royal Canadian Eng. 81 × 65. Bax 79.

7. Royal Canadian Armoured Corps. 65 × 45. Bax 80.

8. Entertainment Committee of the Netherlands. 90 × 64. Bax 82.

9. Entertainment Committee of the Netherlands. 58 × 44. Bax 83.

9a. Idem, maar 46 × 33.

10. Canadian Forces Sports committee. ⌀ 50. Bax 84.

11 Herdenking overstroming Walcheren. 1946. Zilver (enkele ex.) en brons. ⌀ 80. Vz. dolfijn boven eiland en randschrift (Walcheren verdronk voor Europa's bevrijding october 1944). Kz. lange tekst. Geslagen bij Gerritsen en Van Kempen. Bax (1950 en 1952) 70, met uitv. beschr.

11a. Idem, maar ⌀ 60. Zilver (100 ex.) en brons.

12. Herdenking slag bij Arnhem. 1946. Brons. ⌀ 60. Vz. ruiter op gevleugeld paard, wapens van Arnhem en Oosterbeek, en randschrift (battle of Arnhem september 1944). Kz. 4-regelig Engels

gedicht met parachutisten, wapens van de Airborn divisie en Arnhem, brandende stad en 2 linten met tekst. Geslagen bij Gerritsen en Van Kempen. Bax (1950) 69, met uitv. beschr., maar zonder vermelding van de ontwerper.

13 Herdenking kapitulatie. 1947. Brons. ⌀ 111. Vz. maple leaf, Nederland, vredesduif, zwaard, kapot hakenkruis en randschrift (may 5th 1945 Wageningen). Kz. glad. Gegoten door D. Grosman in Velp. Niet bij Bax.

14. Claude Achille Debussy. 1948. Zilver. ⌀ 85. Vz. portret naar rechts en randschrift (= titel). Kz. glad. Gegoten bij D. Grosman. Unikum.

15. Het Geldersch Landschap. 1955. Brons. ⌀ 80. Vz. boom met Gelderse rozen, 2 vignetten (Gelderse roos en windroos) en randschrift (= titel). Kz. glad. Geslagen bij C.J. Begeer in Utrecht.

16 Vijftigjarig huwelijk Waller–Dyckmeester. 1956. Brons. ⌀ 85. Vz. bootje op de golven, waarachter schijnende zon en randschrift (W Waller C J Dyckmeester 1906 3 mei 1956). Kz. glad. Gegoten door D. Grosman.

add A Groot aantal sport- en andere fabriekspenningen van Gerritsen en Van Kempen.

add B Onuitgevoerde ontwerpen, zoals een tweede kapitulatiepenning en erepenningen van de gemeente Arnhem en de Gelderse kamer van koophandel (gips vernietigd en niet afgegoten).

Signatuur

Diekerhof heeft enkele van zijn penningen gesigneerd: AD

Rectificatie

Helaas is in het artikel over het werk van Theo van de Vathorst in het mei-juni nummer van De Beeldenaar de penning 'Bird' niet in de juiste stand geplaatst. Om het werk van deze kunstenaar ten volle tot zijn recht te laten komen plaatsen we hierbij deze penning nog eens.

Red.

BATAVIA

Classical Coins & Antiquities

Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
Tel.: 070-451772

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmunten
papiergeld

prijslijst op aanvraag gratis

nieuwe uitgaven

MUNTENNIEUWS

door J. C. van der Wis

CYPRUS:
500 Mills 1980; koper-nikkel; ⌀ 32,2 mm; 13,97 gram
idem; zilver 925/1000; ⌀ 32,2 mm; 14,14 gram.
Herdenkingsmunt op de Olympische Spelen 1980, die in een oplage van 50.000 exemplaren is geslagen. De uitvoering in zilver is speciaal voor verzamelaars. (afb. 1.)

afb. 1

DUITSLAND – BONDSREPUBLIEK:
5 Mark 1981; magnimat; ⌀ 29 mm; 10 gram.
Herdenkingsmunt op de 200-jarige sterfdag van Gotthold Ephraim Lessing naar een ontwerp van Thomas Zipperle. (Afb. 2)

afb. 2

GRIEKENLAND:
50 Drachmai 1980; koper-nikkel; ⌀ 31 mm; 12 gram. Oplage 20 miljoen stuks.
Nieuwe circulatiemunt ter aanvulling van de bestaande reeks. (Afb. 3).

afb. 3

HONGARIJE:
100 Forint 1980; nikkel; ⌀32 mm; 12 gram. Oplage 20.000.
Herdenkingsmunt ter herinnering aan de eerste gemeenschappelijke ruimtevlucht van een Rus en een Hongaar naar ontwerp van Viktoria Csúcs. (Afb. 4)

afb. 4

IRAN:
10 Rials 1979; nikkel; ⌀ 28,1 mm; 7 gram.
20 Rials 1979; nikkel; ⌀ 31 mm; 9 gram.
Herdenkingsmunten op resp. de eerste verjaardag van de Iraanse revolutie en 1400 jaar Islam. (Afb. 5 en 6)

afb. 5

afb. 6

JERSEY:
1 Pond 1981; koper-nikkel; ⌀ 25,4 mm; 7 gram. Oplage 200.000.
Herdenkingsmunt op de 200-ste verjaardag van de slag bij Jersey. Speciaal voor verzamelaars zijn er ook zilveren en gouden afslagen. (Afb. 7)

afb. 7

JORDANIE:
½ Dinar 1980; koper-nikkel; ⌀ 34 mm.
Nieuwe circulatiemunt met gezicht op het oude stadsdeel van Jeruzalem, waarmee Jordanie haar aanspraken op deze stad nog eens accentueert. De munt zou zich ook in circulatie in de door Israel bezette gebieden bevinden. (Afb. 8)

afb. 8

KENIA:
5 Cents 1981; nikkel-messing; ⌀ 25,5 mm; 5,67 gram.
1 Shilling 1980; koper-nikkel; ⌀ 27,7 mm; 7,96 gram.
Nieuwe circulatiemunten met de afbeelding van de opvolger van de vroegere president Kenyatta, Daniel Toroitich Arap Moi. (Afb. 9 en 10).

afb. 9

afb. 10

LAOS:
10 Att 1980; aluminium; ⌀ 20,9 mm; 1,24 gram.
20 Att 1980; aluminium; ⌀ 22,9 mm; 1,59 gram.
50 Att 1980; aluminium; ⌀ 26 mm; 2,24 gram.
Het betreft hier nieuwe circulatiemunten. (Afb. 11, 12, 13.)

afb. 11

afb. 12

afb. 13

LIBIE:
1 Dinar 1979; met koper geplateerd ijzer; ⌀ 16 mm; 1,75 gram.
5 Dinar 1979; koper-nikkel; ⌀ 18,5 mm; 2,50 gram.
10 Dinar 1979; koper-nikkel; ⌀ 20 mm; 3 gram.
20 Dinar 1979; koper-nikkel; ⌀ 24 mm; 5,50 gram.
50 Dinar 1979; koper-nikkel; ⌀ 25 mm; 6,30 gram.
100 Dinar 1979; koper-nikkel; ⌀ 27 mm; 8 gram.
Nieuwe circulatiemunten, die sinds 1-12-1980 in omloop zijn. (Afb. 14 t/m 19)

afb. 14

afb. 15

afb. 16

afb. 17

afb. 18

afb. 19

MAROKKO:
5 Dirham 1980; koper-nikkel; ⌀ 29 mm; 11,73 gram.
Nieuwe circulatiemunt, die sinds januari van dit jaar in omloop is. (Afb. 20)

afb. 20

MALEDIVEN:
10 Rupees 1980; koper-nikkel; ⌀ 35,6 mm; 19 gram.
100 Rupees 1980; zilver 800/1000; ⌀ 40 mm; 28,3 gram.
Het betreft hier nieuwe FAO-munten, waarvan de zilveren speciaal voor verzamelaars is geslagen. (Afb. 21, 22)

afb. 21

afb. 22

MEXICO:
20 Pesos 1980; koper-nikkel; ⌀ 32 mm; 15,1 gram.
Nieuwe circulatiemunt met op de keerzijde een Maya-krijger. (Adb. 23)

afb. 23

NICARAGUAY:
5 Cordobas 1980; nikkel; ⌀ 27 mm; zevenhoekig.
Nieuwe circulatiemunt met op de voorzijde de volksheld Sandinus, een herder, die meestreed voor de onafhankelijkheid van het land.

OOSTENRIJK:
20 Schilling 1980; koper-nikkel-aluminium; ⌀ 27,7 mm; 8 gram.
Nieuwe circulatiemunt, die sinds december 1980 in omloop is. Op de voorzijde staan 9 figuren, die de 9 landstreken, waaruit Oostenrijk bestaat, symboliseren. (Afb. 24)
500 Schilling 1981; zilver 640/1000; ⌀ 38 mm; 24 gram.
Oplage 1.150.000 stuks.
Herdenkingsmunt op 600 jaar Verduner altaar in de kerk te Klosterneburg. (Afb. 25)

afb. 24

afb. 25

PORTUGAL:
1 Escudo 1981; nikkel-brons; ⌀ 18 mm; 3 gram.
Nieuwe circulatiemunt ter vervanging van de huidige munt van 1 Escudo, waarvan de productiekosten te hoog zijn. De intrinsieke waarde aan

metaal van de nieuwe munt is minder dan 30% van de tekenwaarde. (Afb. 26)

afb. 26

SINT HELENA:
25 Pence 1980; koper-nikkel; ⌀ 38,6 mm; 28,28 gram.
Het betreft hier een nieuwe circulatiemunt, die speciaal voor verzamelaars ook in een oplage van 25.000 stuks in zilver is geslagen. (Afb. 27)

afb. 27

SPANJE:
50 Centimos 1982; aluminium; ⌀ 20 mm; 1 gram; oplage 5 miljoen
1 Peseta 1982; aluminium-koper-tin; ⌀ 21 mm; 3,55 gram; oplage 200 miljoen.
5 Pesetas 1982; koper-nikkel; ⌀ 23 mm; 5,84 gram; oplage 75 miljoen.
25 Pesetas 1982; koper-nikkel; ⌀ 26,7 mm; 8,47 gram; oplage 35 miljoen.
50 Pesetas 1982; koper-nikkel; ⌀ 30,4 mm; 12,3 gram; oplage 50 miljoen.
Serie herdenkingsmunten op de in 1982 in Spanje te houden wereldkampioenschappen voetbal.
(Afb. 28 t/m 32)

afb. 28

afb. 29

afb. 30

afb. 31

afb. 32

TOKELAU-EILANDEN:
1 Dollar 1980; koper-nikkel; ⌀ 38 mm; oplage 10.000 stuks.
Nieuwe circulatiemunt. (Afb. 33)

afb. 33

Brielle 650 jaar stad

Albert A. J. Scheffers.

Ter gelegenheid van het feit dat aan Brielle 650 jaar geleden door Gerard, heer van Voorne, stadsrechten verleend werden, is een penning vervaardigd. De opdrachtgever, het gemeentebestuur van Brielle, heeft gekozen voor een ontwerp van de Brabantse beeldhouwer en medailleur Niel Steenbergen. Steenbergen heeft ook bij deze penning zijn zo karakteristieke vlakverdeling doorgevoerd, nl. de horizontale voorstelling in het midden met hieromheen een serie van kleinere afbeeldingen die tezamen een verhaal vertellen. In dit geval is dat natuurlijk een deel van de geschiedenis van de stad Brielle.

De in brons bij de Koninklijke Begeer in Voorschoten geslagen penning vertoont op de voorzijde in het centrum de Grote- of St. Catharinakerk in zeer hoog relief. In het werkelijke stadsbeeld domineert deze nooit voltooide gotische kerk ook sterk de omgeving. Op de kerk heeft Steenbergen in een vrij groot lettertype zijn initialen gezet. Om de kerk is de met water omringde vestingmuur afgebeeld, met de negen bastions en de vier poorten. Op de bastions staan een negental in de geschiedenis van de stad Brielle voorkomende personen afgebeeld. Hun namen staan geschreven op de vier poorten. Deze zijn:

1. Prins Willem I van Oranje, de leider van het verzet tegen Spanje.
2. Willem graaf van der Mark, heer van Lumey, leider van de Watergeuzen die op 1 april 1572 de vesting Den Briel innamen. De Watergeuzen, aanhangers van Willem van Oranje, deden al vanaf 1568 vanuit havens buiten de Nederlanden invallen op de Nederlandse kust. Deze aanvallen hadden tot doel het gezag van de hertog van Alva, landvoogd voor de Spaanse koning in de Nederlanden, aan te tasten.
3. Jan Pieterszn. Coppelstock, veerman van de stad. Deze gaf aan de Watergeuzen het bericht door dat er in de stad geen Spaanse troepen waren. Hij bracht ook de eisen van Lumey, dat de poorten van de stad moesten worden geopend, over aan het stadsbestuur.
4. Angelus Merula, geboren in Den Briel. Werd in 1511 aangesteld als pastoor van Heenvliet op Voorne. Hij is de stichter van een weeshuis in Brielle.
5. Maarten Harpertszn. Tromp, de beroemde zeeheld, is geboren in Den Briel.
6. Witte de With, net als Tromp beroemd zeeheld en geboren in Den Briel.
7. Jan Mattijszn., 'den steden clerc'. Is de samensteller van het zgn. Rechtsboek van Den Briel, waarin de rechterlijke- en bestuurlijke organisatie van de stad wordt beschreven.
8. Anthonie Hendrik van Kruijne, hoofd van de schutterij. Hij heeft met zijn manschappen op 1 december 1813 geholpen bij het verdrijven van de Fransen uit de stad.
9. Rochus Meerszn., stadstimmerman. Deze hakte in 1572, toen de stad al veroverd was door de Watergeuzen, onder vijandelijk vuur de Nieuwlandse sluis open. Hierdoor liep het land rondom de vesting onder water en werd Bossu, Alva's stadhouder voor Holland, Zeeland en Utrecht, verhinderd de stad te hernemen.

Op de penning zijn buiten de veste een aantal belangrijke Brielse gebouwen weergegeven.

De keerzijde vertoont in het centrum het stadswapen met de Cerberus en de Griffioen van de Heerlijkheid Voorne als schildhouders. Hieronder staat de wapenspreuk: Libertatis Primitiae (eerstelingen der vrijheid). Hieromheen zijn een aantal schepen op de rede van Brielle afgebeeld met de spreuk: IN RECTO DEUS (vrij vertaald: recht door zee). Dit geheel wordt nog omringd door de tekst: BRIELLE 650 JAAR STAD.

aktualiteiten

De Galleria Domus Barbara in Locarno (Zwitserland) heeft een internationaal concours voor artistieke penningen uitgeschreven. Iedere kunstenaar kan twee penningen inzenden, zowel eenzijdige als tweezijdige. In het laatste geval moet duidelijk aangegeven worden welke kant als inzending geldt. Wil men beide kanten laten meedingen, dan moet men twee exemplaren insturen. De penningen mogen niet eerder uitgegeven zijn. Thema en metaalsoort zijn vrij. De diameter mag niet groter zijn dan 150 mm. De penningen zullen worden tentoongesteld.
Verzendkosten heen en terug zijn voor rekening van de kunstenaar, terwijl het organisatiecomité de kosten van verzekering tijdens de tentoonstelling op zich neemt. Er is maar één prijs, van Zw. Fr. 4000.— De winnende penning wordt eigendom van het organisatiecomité. Na de beslissing van de jury kunnen de kunstenaars de ingezonden penningen verkopen, onder aftrek van 20% van de door hen aangegeven prijs.
De penningen moeten uiterlijk 6 september ingezonden worden, met de volgende gegevens: (in het Duits of Engels) a. persoonlijke biografische bijzonderheden; b. apart velletje voor iedere penning waarop precies aangegeven staat welke kant tentoongesteld moet worden; c. opgave van de verkoopsprijs, aan; Concorso C.I.M.A., Galleria Domus Barbara, Via delle Monache 4, CH-6600 Locarno, Zwitserland, tel. 093 312012.

MUNTWISSELBANK®
inkoop·verkoop·taxatie
munten
penningen
goud
zilver
platina
vraag
prijslijst
Kerklaan 22
7311 AE Apeldoorn
Tel. 055-217913

boekbespreking

Seaby, COINS OF ENGLAND. 18th edition. London, £ 7.50

En nieuwe en bijgewerkte uitgave van het bekende overzicht van alle in Engeland geslagen munten van 100 v. Chr. tot 1980, met prijsindicaties, die sinds 1975 met 25–50% zijn gestegen.
J.F.D.

Mr. N.F. Hofstee, Academia Lugduno Batava in Nummis. Uitg. (en te koop bij het) Akademisch Historisch Museum, Leiden, 1980, 95 blz., 41 pl.

Zoals de ondertitel van dit boek vermeldt, bevat het een catalogus van penningen en plaquettes die betrekking hebben op de Leidse Rijksuniversiteit, uit de periode 1575 (datum van de stichting van deze instelling) tot 1980. Door grondig speurwerk heeft de auteur 156 nummers bij elkaar kunnen brengen. In zijn inleiding wijst hij er op dat dit weliswaar te weinig is om een volledige geschiedenis van de Leidse universiteit hiermee te illustreren, maar toch voldoende om de uitgave van een catalogus te rechtvaardigen. Het kriterium voor opname van de penningen was, dat zij een relatie met de universiteit moesten hebben. Dit betekent dat zij betrekking hebben op de instelling zelf, op docenten en op studenten. Alle penningen zijn uitvoerig beschreven, met vertaling van de veelal Latijnse opschriften. De auteur heeft ze bijna alle in natura kunnen bestuderen: bij slechts enkele waren alleen geschreven bronnen beschikbaar. De eerste 2 nummers behandelen de stichter en de eerste curator van de universiteit, de volgende 82, in alfabetische volgorde, hoogleraren en lectoren. Hieronder bevinden zich tamelijk veel penningen die in latere tijden zijn gemaakt als herinnering

aan de personen in kwestie, vaak ook als onderdeel van penningseries van beroemde mannen. Vooral in de 18e en de 19e eeuw waren dergelijke series geliefd bij verzamelaars. Van iedere docent wordt een korte levensbeschrijving gegeven. Daarna volgen penningen van personen die in een ander soort van betrekking stonden tot de universiteit, zoals de academiedrukker en de auteur zelf, die bij zijn afscheid als secretaris van de universiteit een penning door het College van Bestuur kreeg aangeboden. De instelling als zodanig is het onderwerp van 40 penningen, meest erepenningen, herinneringen aan eeuwfeesten en lustra en beloningen van academische prijsvragen. Wat de studenten betreft zijn er enkele overlijdenspenningen en verder meest penningen van studentenverenigingen en herinneringen aan door studenten gehouden maskerades. Bestuurs- en sportpenningen zijn, op enkele uitzonderingen na, niet opgenomen. Het opzoeken wordt vergemakkelijkt door een personenregister en een lijst van medailleurs.

Voor buitenlanders is er een Engelse samenvatting van de inleiding en een summiere aanduiding in het Engels van het onderwerp van ieder nummer. Vrijwel alle penningen zijn afgebeeld, d.w.z. in ieder geval de voorzijde. Keerzijden met alleen tekst, waarvoor de beschrijving voldoende is, zijn niet geïllustreerd.

De auteur opent en besluit zijn boek zeer toepasselijk met citaten uit het 18e eeuwse standaardwerk van Gerard van Loon, waaruit blijkt hoe belangrijk penningen zijn als bouwstoffen voor de geschiedenis en hoeveel plezier men kan beleven aan de bestudering ervan. Dit boek is een prettig en nuttig hulpmiddel daarbij.

Naar aanleiding van het verschijnen ervan heeft het Academisch Historisch Museum in het Academiegebouw te Leiden een tentoonstelling ingericht van Leidse universiteitspenningen. Deze is geopend van half juni tot half augustus 1981.

G. van der Meer.

The International Association of Professional Numismatics (I.A.P.N.)

opgericht in Genève in 1951, zijnde een groep van over de honderd meest vooraanstaande handelaren ter wereld, woonachtig in zo'n twintig verschillende landen. De I.A.P.N. heeft als doel de inspanningen en ideeën voor het ontwikkelen van de handel in numismatica te coördineren, het aanmoedigen van wetenschappelijk onderzoek en het propageren van de penningkunde. Leden waarborgen de echtheid van alles dat zij verkopen. De I.A.P.N. is de oprichter en sponsor van het 'International Bureau for the Suppression of Counterfeit Coins (I.B.S.C.C.)', met hoofdkantoor in Londen.

Informatie betreffende de doelstellingen, aktiviteiten en huidig lidmaatschap van de 'Association' wordt samengevat in een gratis brochure die op aanvraag verkregen kan worden bij

SECRETARIAAT • I.A.P.N.
11 ADELPHIA TERRACE • LONDEN WC2N 6BJ, ENGELAND

THE SUMMA GALLERIES INC.

AUCTION

Greek and Roman Antiquities
featuring
The Edward Gans Collection of Ancient Jewelry

BEVERLY WILSHIRE HOTEL
Grand Trianon Room

FRIDAY, SEPTEMBER 18th, 1981

catalogue $15.00
P.O. Box 6428, Beverly Hills, California 90212

Numismatic Fine Arts, Inc.

AUCTION X

Greek, Roman and Byzantine Coins

BEVERLY WILSHIRE HOTEL
Grand Trianon Room

THURSDAY and FRIDAY, SEPTEMBER 17th and 18th, 1981

catalogue $15.00

P.O. Box 3788, Beverly Hills, California 90212

verenigings nieuws

Voorjaarsvergadering
Op 9 mei jl. werd op Landgoed Beeckestijn in Velsen een gezamenlijke voorjaarsbijeenkomst gehouden van het Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst. De plaats van vergadering werd, mede door het goede weer, als zeer gunstig ervaren. De dag begon met een lezing van drs. G. van der Meer over Spotpenningen. Een resumé ervan vindt men hieronder afgedrukt. Vervolgens werd een inleiding over de gemeente Velsen verzorgd door de afdeling Voorlichting. Het gesproken woord werd aangevuld met een diapresentatie. Hierna werd de expositie over moderne Nederlandse Penningen geopend door de heer H. J. Scheeper, wethouder van Onderwijs en Welzijnszaken te Velsen. Na de gezamenlijke lunch hielden de twee verenigingen afzonderlijk hun voorjaarsvergadering. Een verslag van de vergadering van de Vereniging voor Penningkunst treft u hieronder aan. De vergadering van het Koninklijk Nederlands Genootschap verliep vlot in een prettige, rustige sfeer; controversiële punten stonden niet op de agenda. Na de vergaderingen kwamen de verenigingen samen voor de bijzonder interessante lezing van de heer Frank Letterie over het ontwerpen van penningen en van de heer A. M. van Remundt over de fabricage van penningen.

Vereniging voor Penningkunst

Resumé van de 56ste Algemene Ledenvergadering van de Vereniging voor Penningkunst, gehouden op het landgoed Beeckestijn te Velsen op zaterdag 9 mei 1981.

Aanwezig: 33 leden, waarvan 5 bestuursleden en 3 introducées. Bericht van verhindering werd ontvangen van 13 leden.

De heer Hofstee opent als voorzitter de vergadering met een woord van welkom. Hij spreekt zijn verheugenis uit over de getoonde belangstelling voor de gemeenschappelijke bijeenkomst met het Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde, die geheel in de sfeer van de penning wordt gehouden en waaraan de tentoonstelling 'Penningfestijn op Beeckestijn' is verbonden.
De kascommissie, bestaande uit de heren Traanberg en Nelemans heeft blijkens haar verslag de rekening van baten en lasten, alsmede de balans per 31-12-1980 in orde bevonden. Zij stelt voor de jaarstukken goed te keuren onder gelijktijdige verlening van decharge aan de penningmeester. Volgens goed gebruik kan de heer Nelemans voor het tweede jaar lid van de commissie blijven. Uit de leden wordt vervolgens de heer B. H. Vroom tot lid der commissie verkozen, die zich hiervoor gaarne beschikbaar stelt.
Van het Bestuur treden periodiek af de heren A. Hettema en N. F. Hofstee, die beiden herkozen worden. Voorgedragen zijn verder door het bestuur de heren J. Sadilek (in plaats van A. J. de Koning) en Th. A. M. van de Vathorst (in plaats van F. Letterie). Aangezien geen tegenkandidaten zijn voorgesteld worden zij bij acclamatie verkozen verklaard. Van de heer de Koning is reeds het vorig jaar in de jaarvergadering afscheid genomen. Thans vertrekt de heer Letterie, die sinds 1972 deel heeft uitgemaakt van het bestuur. Hij heeft met grote inzet de belangen van de vereniging gediend en zeer veel werk verricht in een steeds goede sfeer. Letterie is een geëmotioneerd kunstenaar die de dank der vereniging ten volle verdient. De vergadering geeft door luid applaus te kennen hiermede geheel in te stemmen.
Hierna sluit de voorzitter de vergadering onder dankzegging voor de belangstelling.

Namens het Bestuur mw. M. Kemper-Koel.
(secretaresse).

Resumé van de voordracht van drs. G. van der Meer over Spotpenningen
Spotpenningen worden ook vaak 'satirieke penningen' genoemd. Het literaire genre van de satire heeft hiermee verschillende kenmerken gemeen. Bij beide genres wordt gespot met b.v. politieke toestanden, sociale misstanden, slechtheid of dwaasheid in het algemeen, bepaalde personen of groepen van de bevolking. Ook de motivatie is dezelfde, nl. verontwaardiging over misstanden en het streven om de boosdoeners te straffen door ridiculisering, of om hervormingen teweeg te brengen. De toon waarop dit gebeurt varieert bij beide genres van verfijnd en geestig tot grof scheldend, terwijl ook de mikpunten van de spot vaak dezelfde zijn. De literaire satirist heeft echter veel meer middelen tot zijn beschikking om zijn bedoelingen uit te drukken, en veel meer mogelijkheden tot variatie. Niet alleen dwaasheid of slechtheid wordt belicht, maar ook de ideale toestand, zoals die zou moeten zijn. Bij penningen moet op een beperkte oppervlakte in één beeld, in combinatie met een tekst, een situatie duidelijk worden gemaakt, met de kritiek daarop. Wel kunnen voor- en keerzijde met elkaar contrasteren of elkaar aanvullen. Door deze beperking komt de medailleur niet verder dan het uitbeelden van spot, haat of leedvermaak. De naam 'spotpenning' is dan ook een betere benaming dan 'satirieke penning'. Vervolgens toonde de spreekster een aantal dia's met voorbeelden van spotpenningen uit de 16e eeuw, de tijd van de godsdienstoorlogen, uit de 17e eeuw, de tijd van de oorlogen met Lodewijk XIV en uit de 18e, 19e en 20e eeuw, toen nog maar incidenteel spotpenningen gemaakt werden, op enkele uitschieters na.
Moderne medailleurs beoefenen dit genre alleen, als zij om persoonlijke redenen uitdrukking aan hun verontwaardiging willen geven.

De Muntplaats Harderwijk

Het mag als algemeen bekend verondersteld worden, dat te Harderwijk eens een munthuis heeft gestaan. De naam Muntsteeg, een zijstraat van de Smeepoortstraat, vormt, samen met een collectie te Harderwijk geslagen munten in het Veluws Museum, de laatste herinnering aan de vooraanstaande positie, welke de oude

Hanzestad eens in het provinciale muntwezen heeft ingenomen.
De provinciale munt, welke in Gelderland, na de Pacificatie van Gent, te Nijmegen werd gesticht, werd in 1584 uit veiligheidsoverwegingen naar Harderwijk verplaatst. Harderwijk had al vanouds muntrecht, zij het dat er onopvallend gebruik van werd gemaakt. Reeds in 1282 geeft Keizer Rudolf het recht aan Graaf Reinald van Gelre om munten te slaan in Arnhem. Door Rudolfs opvolger, Adolf van Nassau, werd dit recht bevestigd onder bijvoeging van de mededeling, dat hij de 'munt-winckel' van Arnhem naar Roermond of Harderwijk mocht verplaatsen. De mogelijkheid was dus aanwezig te Harderwijk munten te slaan; eerst onder Reinald II (1339-1343) en Reinald III (1343-1361) gebeurt dit ook inderdaad. Het zijn hele, halve en kwart groten en penningen (1/8 groten), met als opschrift: MONETA HERDERWICH. Alionora, de weduwe van Reinald II, bezat als weduwgoed de Veluwe (1343-1355) en ook uit deze periode zijn te Harderwijk geslagen penningen bekend. Gelderse munten werden echter tussen 1339 en 1361 niet alleen te Harderwijk geslagen; ook te Elburg, Roermond, Arnhem, Nijmegen en Vollenhove werd gemunt.
In de periode, dat Arnold van Hoorne, Bisschop van Utrecht (1373-1378), door verpanding heerste over de Veluwe en de steden Elburg, Harderwijk en Hattem, werd een drietal muntjes te Harderwijk geslagen met de beeldenaar van de bisschop.
Na deze verpanding stichtte hertog Willem I (1371-1402) in 1379 een munthuis te Harderwijk als beloning voor gebleken trouw tijdens de opvolgingsstrijd. Van de muntslag is alleen de groot bekend, met als opschrift: MONETA DE OPPIDO HERDERWICENS.
Dan is er een tijd, dat van muntslag te Harderwijk niets meer vernomen wordt. Totdat in 1503 hertog Karel van Egmond de stad vergunt stuivers te slaan als tegemoetkoming in de schade, geleden door de grote brand in dat jaar.
Hier zijn evenwel geen exemplaren van bekend.
Het duurt tot 1582, dat er weer muntslag wordt gepleegd in Harderwijk, ditmaal onder Willem IV, graaf van den Berg, die toen stadhouder van Gelderland was. Muntmeester van Willem IV was Jan van Schevichaven; de munt werd gevestigd in het klooster van de Grauwe Susteren aan de Smeepoortstraat, dat in 1580, na de Hervorming, aan de stad gekomen was.
In 1584 verplaatsten de Staten van Gelderland de provinciale munt uit Nijmegen, dat door Spaanse troepen werd bedreigd, naar Harderwijk, gunstig gelegen als het was aan de Zuiderzee, zodat in geval van nood de kostbare inventaris over het water naar de veilige Hollandse gewesten kon worden gebracht. Om praktische redenen werd het bedrijf gevestigd in het reeds als munthuis gebruikte klooster.
De munt bleef in Harderwijk tot 1806, in welk jaar bij Koninklijk Besluit de provinciale munthuizen werden opgeheven wegens instelling van de Rijksmunt.
In de periode 1584-1806 zijn 13 muntmeesters in functie geweest en 21 stempelsnijders. Er werden, behalve speciale penningen waarover later, 27 muntsoorten geslagen, o.a. voor de V.O.C.
Bij de opheffing van de munt verviel de inventaris aan het Rijk, dat alles met grote doeltreffendheid liet verdwijnen. Er rest slechts één ijzeren slagstempel (met contra-stempel) met het wapen van Harderwijk, welke in het Veluws Museum wordt bewaard.
In 1814 verkocht het Rijk de gebouwen aan de stad, onder voorwaarde dat het complex verbouwd zou worden tot depot voor koloniale troepen. Het gebouw is inmiddels sterk gewijzigd, maar heeft nog steeds een militaire functie: in de zogeheten Oranje-Nassau kazerne is een opleidingsschool gevestigd.
Evenals de Gelderse Academie te Harderwijk, was de provinciale munt een manifestatie van de souvereiniteit, welke Gelderland, evenals de andere gewesten, zich meende te mogen permitteren, ondanks de afspraken gemaakt bij de Pacificatie van Gent.
De stichting van de provinciale munt werd door de Staten zodanig gestimuleerd, dat zij niet alleen zorgden voor huisvesting, doch ook behulpzaam waren bij het verschaffen van duurzame bedrijfsmiddelen. De muntmeester werd aangesteld door de Staten en aan hem werd de feitelijke bedrijfsvoering overgelaten. Toch moet hij niet beschouwd worden als een ambtenaar in dienst van de overheid, integendeel, hij was een kapitaalkrachtige ondernemer, die zijn inkomen haalde uit de marge tussen inkoopprijs van edele metalen en de nominale waarde van de daaruit vervaardigde munten, natuurlijk na aftrek van de bedrijfskosten. Deze laatste omvatten de lonen van het personeel en de huur van de gebouwen, en de vaste afdracht per afgeleverde munt aan de overheid, sleischat genaamd.
Om misbruiken tegen te gaan bestond er controle op het doen en laten van de muntmeester. Zijn naaste medewerkers, een stempelsnijder en een essayeur, – dat is degene die belast is met vaststellen van het juiste gehalte van aangeboden metaal en van geleverde munten –, werden door de muntmeester betaald, maar steeds door de overheid benoemd en beëdigd. Naast deze medewerkers werd door de overheid een van de muntmeester geheel onafhankelijke waardijn aangesteld, die erop toe moest zien dat de voorschriften werden nageleefd en dat de verschuldigde sleischat volledig werd afgedragen. Zo was het regel dat geen munten aan het publiek werden geleverd dan nadat de waardijn de partijen had nagewogen en geregistreerd. Er werden door hem ook enkele proefstukken uit zo'n partij genomen voor een latere controle op het gehalte. Deze proefstukken deponeerde hij in een speciale verzegelde kist, de muntbus. De inhoud daarvan werd op gezette tijden, in aanwezigheid van de muntmeester, door vertegenwoordigers van de overheid nagezien.
Nu komen we aan iets dat zeer kenmerkend was voor de Gelderse munt te Harderwijk. Tussen 1721 en 1796 werden door de muntmeesters ter gelegenheid van de muntbusopening zeventien maal speciale penningen in zilver vervaardigd, die zij uitreikten aan de controleurs, de naaste medewerkers van de muntmeester en de stadhouder van Gelderland; deze laatste ontving een afslag in goud. Dit is, behoudens aan de Westfriese munt in 1746, nergens elders gebeurd.
Voor verzamelaars zijn de penningen moeilijk te verwerven; de oplage was altijd zeer beperkt en kan op hoogstens vijftien exemplaren per keer gesteld worden. Het gaat te ver hier te spreken van een "steekpenning", doch men kan niet aan de indruk ontkomen, dat deze penning de sfeer, waarin gecontroleerd werd, moest

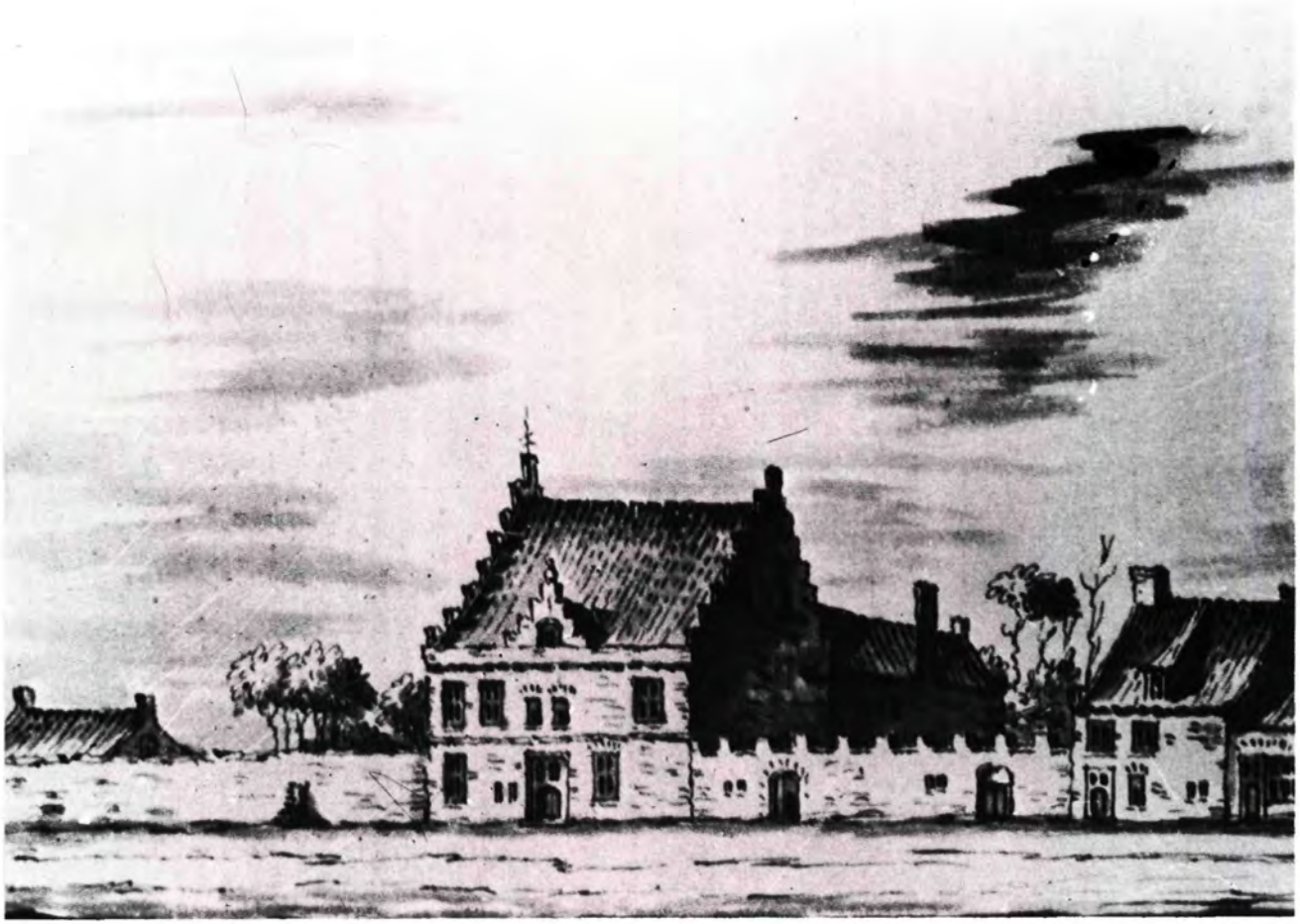

Afbeelding van de vroegere munt te Harderwijk (foto Rijksbureau voor kunsthistorische documentatie).

vergemakkelijken. Vooral als men bedenkt dat de schenking omlijst werd met een copieuze maaltijd.
In 1739 richtte muntmeester Hensbergen een etentje aan dat hem op *f*. 498-4 kwam te staan. Maar toen kwamen dan ook op tafel twee gekookte tongen, twee kalkoenen, acht hoenders, een speenvarken, zes kapoenen, twee ganzen, zeshonderd oesters, een snoek, vier brasems en zes schelvissen; dit gelardeerd met zwezerikken, truffels, morrilles, asperges en bloemkool. Voor het lessen van de dorst stelde hij ter beschikking een half aam Bergerac, een anker Margaud wijn, achttien flessen Bourgogne en een half aam Moesel uit 1727.
De muntmeesters te Harderwijk hebben een grote produktie op hun naam staan; het zou te ver voeren in dit bestek hun ganse oeuvre te behandelen. Voor belangstellenden is er het Veluws Museum om zich daarvan op de hoogte te stellen. Toch kunnen van een paar muntmeesters wel enkele bijzonderheden genoemd worden.
De eerste muntmeesters, Jacob Dirk Alewijn (1576–1606), opgevolgd door zijn zoon Johan Alewijn (1606–1635), voorzagen hun munten nog niet van een muntmeestersteken, maar van het Gelderse kruis. Het was Johan Wijntgens (1635–1653) die ermee begon zijn identiteit aan te geven met een lelie uit zijn familiewapen.
Johan van Brienen (1690–1695) met muntteken eenhoorn, is de eerste die een penning slaat op de aanvaarding van zijn muntmeesterschap. Ook is hij de eerste die in Gelderland een z.g. nieuwjaarspenning slaat. Dit was geen wettig betaalmiddel, het was een bijverdienste van de muntmeester om afslagen van schellingen of stuivers in goud of zilver te verkopen aan welgestelde lieden, die een aardig cadeautje wilden geven aan familie of relaties.
Coenraad Hendrik Cramer (1714–1724) met muntteken kraanvogel, is degene, die de penning op de muntbusopening introduceert. Jacobus Vos (1729–1732) met muntteken vosje, slaat als eerste munten voor de V.O.C. Carel Christiaan Novisadi (1757–1776), met muntteken boompje, slaat ook munten voor Overijssel en Groningen.
Tot slot een opsomming van muntsoorten, die aan de Gelderse munt te Harderwijk werden geslagen: dubbele dukaat, gouden rijder, halve gouden rijder, Ned. rijksdaalder, halve Ned. rijksdaalder, leeuwendaalder, halve leeuwendaalder, tien stuivers, zilveren rijder, halve zilveren rijder, zilveren dukaat, halve zilveren dukaat, drie gulden, twee gulden, gulden, halve gulden, schelling, dubbele stuiver, stuiver, duit, VOC zilveren rijder, VOC driegulden, VOC gulden, VOC halve gulden, VOC duit, VOC halve duit.

Veluws Museum
naar gegevens van Dr. D. A. Wittop Koning

Tentoonstellingen

Goed geld, geld van alle tijden

In het museum van het onderwijs te Den Haag wordt tot 13 september een tentoonstelling gehouden onder de titel: Goed geld, geld van alle tijden. De nadruk valt bij deze tentoonstelling op primitief geld en bankpapier.
Openingstijden: dagelijks 10-17 uur, zaterdag en zondag 13-17 uur.

Een museum is meer...

Het Centraal Museum Utrecht organiseert onder de titel 'Een museum is meer...' een tentoonstelling over wat er in een museum achter de schermen gebeurt. In de sectie 'munten' valt het accent op de munttechniek, het onderscheid vals-echt wordt uitgewerkt en een aantal muntstempels van Utrechtse munten wordt geëxposeerd.
De tentoonstelling is opgesteld in de dependance van het Centraal Museum, Maliebaan 42 (bereikbaar met buslijn 3). Openingstijden: dinsdag t/m zaterdag 10-17 uur, zon- en feestdagen 14-17 uur.

J. B. Westerhof
NUMISMAAT

gespecialiseerd in provinciale munten, historie- en moderne penningen van alle landen

Nieuw adres per medio juli: Hoogend, 18, 8601 AE Sneek, tel. 05150-17198
's Maandags gesloten.

agenda

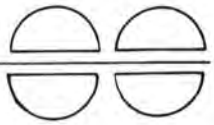

18 september 1981: Veiling Griekse en Romeinse antiquiteiten, tevens de Edward Gans collectie van antieke juwelen te Beverly Hills, California (U.S.A.) in het Beverly Wilshire Hotel (Grand Trianon Room).
18-19 september 1981: Veiling Griekse, Romeinse en Byzantijnse munten te Beverly Hills, California (U.S.A.) in het Beverly Wilshire Hotel (Grand Trianon Room).
26-27 september 1981: St. Numismatica Beurs te Den Haag in de Variantzalen van het Nederlands Congresgebouw, Churchillplein 10 van 10.00-17.00 uur.
3 oktober 1981: St. Numismatica Beurs te Hengelo (O.) in ontmoetingscentrum 'Circel', Pastoriestraat 33 van 11.00-17.00 uur.
4 oktober 1981: St. Numismatica Beurs te Heerenveen in het Postiljon Motel, Schans 65 (aan de Rotonde) van 10.00-17.00 uur.
11 oktober 1981: St. Numismatica Beurs te Arnhem in het Motel Arnhem, Europaweg van 10.00-17.00 uur.
18 oktober 1981: St. Numismatica Beurs te Leiden in het Motel Holiday Inn, Haagsche Schouwweg 10 van 10.00-17.00 uur.
25 oktober 1981: St. Numismatica Beurs te Den Bosch in de Bruggezaal (zaal één) van het Café-Restaurant van de Brabanthallen (vlak bij de ingang) van 10.00-17.00 uur.
31 oktober 1981: Numismatica Beurs te Parijs in La Salle Wagram.
31 oktober-1 november: St. Numismatica Beurs te Rotterdam in de Beatrixzaal van het Café-restaurant Engels in het Groothandelsgebouw, Stationsplein van 10.00-17.00 uur.
7 november: St. Numismatica Beurs te Kampen in de Stadsgehoorzaal, Burgwal 84 van 11.00-17.00 uur.
15 november 1981: St. Numismatica Beurs te Weert in het Cultureel Centrum 'De Munt', Muntpassage 9 van 10.00-17.00 uur.
21 november 1981: St. Numismatica Beurs te Gouda, Zalencentrum 'Kunstmin', Boekkade 67 van 10.00-17.00 uur.
28-29 november 1981: St. Numismatica Beurs te Den Haag in de grote zaal van de Stationsrestauratie van het Centraal Station (vanuit de stationshal met de roltrap naar boven) van 10.00-17.00 uur.
9 december 1981: Veiling internationaal papiergeld te New York, in het Sheraton Centre Hotel, 7th AVE. (Regency Ballroom).
10 december 1981: Veiling antieke en middeleeuwse munten, te New York, in het Sheraton Centre Hotel, 7th AVE. (Regency Ballroom).
11-12 december 1981: Veiling buitenlandse munten, te New York, in het Sheraton Centre Hotel, 7th AVE. (Albert Hall).
11-13 december 1981: 10e Internationale numismatische bijeenkomst, te New York, in het Sheraton Centre Hotel, 7th AVE.
13 december 1981: Veiling Herdenkingsmedailles, te New York, in het Sheraton Centre Hotel, 7th AVE. (Regency Ballroom).
13 december 1981: St. Numismatica Beurs te Hilversum in de Weverszaal van het 'Het Hof van Holland', Kerkbrink 1 van 10.00-17.00 uur.

HOLLEMAN – MUNTEN
postbus 32 7586ZG Overdinkel tel. 05423 - 1221
Op aanvraag wordt onze lijst U gratis toegezonden.

Onze specialiteiten: Griekse-, Romeinse-, Byzantijnse-, Middeleeuwse-, Provinciale- en Koninkrijksmunten.

Als je Nederlandse bankbiljetten wilt verzamelen, heb je een deskundig bankpartner nodig.

De herinnering aan Koning Willem 1 is vastgelegd op oude bankbiljetten. U treft een voorbeeld hierboven aan. Van Lanschot heeft dit biljet in huis. Maar ook papiergeld van 1914 tot 1947. In verschillende coupures. Wist u dat er bankbiljetten zijn met een nominale waarde van f 60,-, f 200,-, f 300,- en f 500,-? Van Lanschot heeft ze allemaal. Al voor f 50,- heeft u schitterend papiergeld van zo'n 40 jaar oud. Maar we hebben óók papiergeld van f 4000,-.

Het verzamelen van bankbiljetten is een kwestie van vertrouwen. En de mensen van de afdeling Oude Bankbiljetten van Van Lanschot weten er het fijne van. Zij zijn deskundig, adviseren u ter zake, en houden u graag op de hoogte van nieuwe ontwikkelingen.

Als u even belt of schrijft, sturen ze u gratis de nieuwste prijslijst toe.

F. van Lanschot Bankiers.
Sinds 1737. Hoge Steenweg 29,
5211 JN 's-Hertogenbosch.
Tel.: 073-15 32 45/15 33 59/15 34 60.
Viditel: 711.

F van Lanschot Bankiers

Een goede vriend met geld.

NIEUWE PENNINGEN VAN DE KONINKLIJKE BEGEER

nr. 658
1e Vlucht space shuttle
modelleur: E. v.d. Boom
afmeting: 50 mm, geslagen
prijs: *f* 50,— per stuk

nr. 659
Jaar van de gehandicapten
modelleur: E. v.d. Boom
afmeting: 50 mm, geslagen
prijs: *f* 50,— per stuk

nr. 660
Huwelijkspenning
modelleur: H. van Bommel
2-delig, ca. 60 mm, gegoten
lichtbruin gepatineerd,
tussenzijden en keerzijde gepolijst
prijs *f* 315,— per stuk

Bovengenoemde prijzen zijn inclusief 18% BTW en handelingskosten.

PRIJSWIJZIGINGEN VOORBEHOUDEN

Wijze van bestellen:
Door overschrijving of storting op **AMROBANK nr. 414004582**, of op **POSTGIRO nr. 1540783**, t.n.v. Koninklijke Begeer B.V., postbus 5 Voorschoten, onder vermelding van de **bestelnummers**, het gewenste **aantal** en het **afleveradres**

KONINKLIJKE BEGEER B.V., POSTBUS 5, 2250 AA VOORSCHOTEN
Tel. 01717-4500 tst. 30, Telex nr 39438 DCWKB

munt- en penningkundig nieuws
september/oktober 1981
5e jaargang no. 5

de beeldenaar

NUMISMAAT

SEDERT 1880

MONNAIES - MEDAILLES - LIVRES NUMISMATIQUES - VENTES PUBLIQUES - ARCHEOLOGIE

MUNTEN - PENNINGEN - NUMISMATISCHE BOEKEN - VEILINGEN - OUDHEDEN

Jacques Schulman B.V.

Keizersgracht 448 — 1016 GD Amsterdam
Telefoon (020) 23 33 80 - 24 77 21 — Postgiro 9922

Heeft U een manco-lijst?
Zend hem aan ons en wij blijven vrijblijvend attent voor U!

Ons adres: Postbus 554
1000 AN Amsterdam (C)

HBU
HOLLANDSCHE BANK-UNIE

Canada

Het nieuwste goudstuk van 100 $: een numismatisch hoogtepunt van de Royal Canadian Mint.

Het thema dat voor dit jaar werd gekozen is het volkslied "O Canada".
De keerzijde werd ontworpen door Roger Savage en stelt symbolisch de eerste noten van "O Canada" voor.

Een schitterende graveerprestatie in 3 afwerkingsgraden en op 6 niveaus.

Het pleit voor de faam van de Royal Canadian Mint dat alle details van het ontwerp exact zijn weergegeven op het muntstuk. Voor het eerst in haar geschiedenis, werd een muntstuk in 3 afwerkingsgraden en op 6 niveaus geslagen: het hoge reliëf van de noten komt mooi uit door de schitterende afwerking en kontrasteert met de licht gematteerde notenbalk en de korrelige structuur van de kaart van Canada; de hele afbeelding tekent zich af tegen een spiegelglanzende achtergrond.
De voorzijde toont de beeldenaar van Hare Majesteit Koningin Elisabeth II door Arnold Machin. De munt is met glanzend gepolijste stempels in 2 fases geslagen en is uitgevoerd in "proof" kwaliteit.

De waarde van een zeldzame en een waardevolle munt.

Net als de andere 22 karaat gouden 100 $ munten die de Canadese regering sinds 1977 heeft uitgegeven bevat het muntstuk van dit jaar uitsluitend edel metaal (916.6/1000 of 15,551 g goud en 1,414 g zilver). In vergelijking met andere muntstukken biedt deze munt dus een hoge goudwaarde.

Bij besluit van het Canadees parlement zal de oplage strikt beperkt blijven tot de bestellingen die vóór 30 november 1981 door de Koninklijke Canadese Munt geregistreerd zijn en zal in geen geval meer dan 250.000 exemplaren bedragen.

Een muntstuk van grote numismatische waarde.

Royal Canadian Mint | Monnaie royale canadienne

Verdelers Nederland:

AMSTERDAM-ROTTERDAM BANK n.v.
r.b.s. particulieren
Staalmeesterlaan 410 (13e etage)
100 AE Amsterdam

Groothandel: E.D.J. VAN ROEKEL b.v.
Postbus 27
1200 AA HILVERSUM, Telex 43660 coins nl

Verdelers België

BANK BRUSSEL LAMBERT N.V.
Regentschapstraat 7
1000 BRUSSEL

KREDIETBANK N.V.
Arenbergstraat 7
1000 BRUSSEL

de beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift
Verschijning: de 4e week van de oneven maanden

Munt- en penningkundig nieuws, Numismatisch maandblad voor Nederland en België.
Publikatie van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Eindredactie
W. K. de Bruijn
J. P. A. van der Vin

Redactieraad
J. Fortuyn Droogleever
A. Hettema
J. C. van der Wis

Uitgever
Vonk/Uitgevers b.v.
Postbus 420, 3700 AK Zeist
Telefoon 030-791496 (b.g.g. 03404-52292).
Postgiro 3808080, t.n.v. 'De Beeldenaar' te Zeist.
Voor België:
Slavenburg's Bank, Antwerpen 2000
Rek.no. 655-8097099-43
t.n.v. Vonk/Uitgevers b.v.

Abonnementsprijzen
Inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar:
Nederland, België, Suriname en Ned. Antillen: *f* 26,50.
Overige landen: *f* 51,50.
Losse nummers: *f* 5,— (inclusief portokosten).

Voor leden van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen.

Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar, omvatten *alle in de desbetreffende jaargang te* verschijnen nummers.
Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, indien niet vóór 1 december een opzegging is ontvangen.

Advertenties
Inzenden aan:
Adv. afd. 'De Beeldenaar',
Postbus 420, 3700 AK Zeist,
uiterlijk de 1e van de maand voor verschijning.
Tarieven op aanvraag verkrijgbaar.

De uitgever behoudt zich het recht voor zonder opgave van redenen advertenties niet te plaatsen.

Gehele- of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de uitgever.

© Copyright
Vonk/Uitgevers b.v.

ISSN 0165-8654

inhoud

Nederlandse makers van penningen 17
Paul Grégoire *165*
Een munt uit Bilbilis in Tiel *176*
Het muntbeleid *180*
Rekenpenningen V *187*
Een penning voor Eise Eisinga te Franeker *196*
De numismaat en zijn boeken (5) *197*
Catalogus van de stedelijke Deventer muntslag na 1575 (IV) *198*
Nieuwe uitgaven / Muntennieuws *198*
Boekbespreking *200*

Nederlandse makers van penningen 17

PAUL GRÉGOIRE

door W. F. van Eekelen

Inleiding

GRÉGOIRE onderscheidt grosso modo twee soorten penningen: die welke zich presenteren als zelfstandige kunstwerken en zich voegen naar de hand van de beschouwer, en die welke in relatie staan tot de architektuur van de omgeving. Bij de eerste soort gaat het vooral om het betasten, bij de tweede om het bekijken. Het lijfelijke kontakt met de penningen van de eerste soort brengt een bepaalde sensatie teweeg; zij voelen 'lekker aan'. De tweede soort hoeft niet aangepakt te worden, maar dient van enige afstand te worden beschouwd. Het karakter van deze penningen is meer afgestemd op de plaats waar ze terecht zullen komen: het vlak dat men tegenover zich ziet of waar men zich overheenbuigt.
Veel belangrijke kunstenaars, zoals bijvoorbeeld Grégoire's kollega ESSER, hebben vooral penningen van de eerste soort gemaakt. Grégoire's voorkeur is daarentegen allereerst uitgegaan naar penningen van de tweede kategorie. Zijn penningen moeten niet zozeer met de hand alswel met de geest worden gelezen.

Paul Grégoire.

Een intieme bezigheid

In GRÉGOIRE's oeuvre nemen penningen een belangrijke plaats in. Echter zeker niet de belangrijkste. Een penning, hoe interessant en waardevol ook, is voor hem toch een beperkt gebied, dat niet alle mogelijkheden van de beeldhouwkunst kan bestrijken. De penningkunst is dan ook nooit zijn hoofdaktiviteit geweest. Steeds echter heeft hij zich tussen grotere werken door met penningen beziggehouden. Het zich konsentreren op een klein formaat heeft hij altijd als bijzonder plezierig en nuttig ervaren.

Voor Paul Grégoire is de penningkunst een intieme bezigheid, waarmee je beduidende dingen kunt zeggen. Voor een beeldhouwer, die ex professione gewend is in grote formaten te denken, kan het bezig zijn met penningen een opluchting betekenen. Als hij zich enige tijd wil onttrekken aan het gesloof en gesleur van de beeldhouwerij, kan de okkupatie met een penning, waarin met een minimum aan materiële inspanning een maximum aan spiritualiteit uitgedrukt kan worden, een bevrijdende werking hebben. De penningkunst kenmerkt zich door een veel grotere spontaneïteit dan de beeldhouwkunst. Het kleine formaat en de gegeven omsluiting van de penning maken dat de kunstenaar op een betrekkelijk onbekommerde en vanzelfsprekende wijze te werk kan gaan en hij, al bezig zijnde, vaak verrassende dingen onder zijn handen ziet ontstaan.

Aan de andere kant zijn er ook gevaren aan deze bezigheid verbonden. Als de kunstenaar zich al te zeer wil aanpassen aan het kleine formaat van de penning, loopt hij de kans dat het resultaat van zijn bemoeiingen 'kleinlich' wordt. Een penningkunstenaar moet er voor waken dat zijn scheppingen niet postzegelachtig worden.

Een serieus spel

Het maken van penningen is voor Grégoire een serieus spel. Het spelelement vindt hij namelijk bij een penning groter dan bij de meeste andere vormen van vrije plastiek.

Het is echter geen gewoon spel. Een verschil tussen het gewone spel en het maken van een penning is volgens Grégoire dat je je bij een gezelschapsspel aan bepaalde spelregels hebt te houden, maar dat je deze als kunstenaar zelf mag stellen. Dat brengt het gevaar met zich mee dat je te veel gaat fantaseren, dat het fantasterij wordt, dat het uit de hand loopt. Grégoire is zich van dit gevaar altijd bewust geweest en heeft er naar gestreefd penningen te maken die niet bizar zijn, maar die gekenmerkt worden door een algemene verstaanbaarheid. Niet alleen de kenners en insiders moeten ze kunnen begrijpen, maar ook de gewone man. Het maken van een penning moet geen zelfbevrediging worden, maar een bijdrage leveren tot een kulturele wisselwerking tussen de maker en de bekijker. Grégoire heeft dan ook gezorgd dat de voorstellingen op zijn penningen herkenbaar zijn en dat zijn beweegredenen op de beschouwer overkomen. Zijn penningen hebben dientengevolge, ondanks de soms speelse opzet, meestal een enigszins konventioneel karakter.

Eén van de speelse scheppingen van Grégoire is de kurieuze penning Gokschaak, die hij maakte naar aanleiding van een tentoonstelling bij JAN NOYONS in Utrecht. Eigenlijk is het meer een objekt dan een echte penning. Grégoire konsipieerde een 13-kantige dobbelsteen met op iedere kant in negatief de afbeelding van een schaakstuk. De bedoeling was dat men de dobbelsteen zou werpen en dan een zet zou moeten doen met de schaakfiguur die boven kwam. Voorts kon men door de kanten uit te drukken in bijvoorbeeld plasticine, positieve afdrukken van de schaakfiguren verkrijgen. De aldus ontstane voorstellingen zagen er uit als minuskule penninkjes.

Eigenlijk was de opzet geweest de bezoekers van de tentoonstelling iets goedkoops aan te bieden, maar de vele tijd die Grégoire voor het maken van dit werkje nodig had, was hiermee eigenlijk niet in overeenstemming. Hij moest namelijk voorzichtig te werk gaan, omdat hij bij het snijden geen fouten mocht maken. Als één van de voorstellingen immers niet zou voldoen, zouden ook de andere overgedaan moeten worden.

In een eerder ontstaan werkje behandelde Grégoire het randschrift op een speelse wijze. Op een opdrachtpenning voor het Sint-Jansziekenhuis in

Laren moest hij een lange tekst, bestaande uit een kleine en een grote zin, aanbrengen. Om wat variatie te krijgen spreidde hij de korte zin in grote letters over de hele cirkel en plaatste hij de andere woorden in een kleiner lettertype daartussen.

Sint Jansziekenhuis Laren. Cat. 22. Kz.

Symboliek en pathetiek
Meer dan de meeste hedendaagse penningkunstenaars heeft Grégoire zich beziggehouden met allerlei soorten symboliek. In relatief veel van zijn penningen komt men figuren en voorwerpen tegen die een symbolische betekenis hebben. Een voorbeeld hiervan is de penning Het huis Europa, die hij in 1957 maakte voor de Vereniging voor Penningkunst. Hierin verwerkte hij niet minder dan tien zinnebeeldige voorstellingen.

In zijn latere penningen is hij iets spaarzamer geworden met zijn symboliek. Geheel verdwenen is zijn affiniteit hiertoe echter niet. Zo maakte hij nog omstreeks 1977 een serie van vier penningen, die de jaargetijden verbeeldden en die ieder een staande vrouwenfiguur met draperieën bevatte. Op deze penningen bracht hij bijna geen accessoires aan. Alleen de winter droeg een zeis.

De winter. Cat. 46.

Grégoire is zich er van bewust dat het gebruik van symbolische voorstellingen niet in overeenstemming is met de hedendaagse smaak. Hij heeft echter altijd veel voor symboliek gevoeld en hij meent dat symbolen, mits men ze een nieuwe funktie geeft en niet op een verstofte wijze toepast, een penning veel uitdrukking kunnen verlenen.

Iets soortgelijks geldt voor pathetische voorstellingen. Wanneer er door velen iets wordt beschouwd als uit de tijd, is het wel het op een pathetische manier uiting geven aan zijn emoties. Grégoire gaat echter ook in dit opzicht bewust niet eigentijds te werk. De Sint-Jansfiguur die hij op de genoemde penning voor het Sint-Jansziekenhuis plaatste, heeft bijvoorbeeld een expressie die als pathetisch zou kunnen worden aangeduid.

Sint Jansziekenhuis Laren. Cat. 22. Vz.

Geboorte en huwelijk
Enkele malen ontwierp hij geboortepenningen. Toen zijn kollega en buurman ESSER in 1949 zijn eerste kind kreeg, maakte Grégoire in een spontane opwelling een penninkje, dat hij à la minute de gelukkige vader wilde aanbieden. Binnen een kwartier had hij de penning gesneden.
De band met de pasgeborene bleef bestaan, hetgeen o.a. tot gevolg had dat Grégoire twintig jaar later een huwelijkspenning voor hem maakte.

Van zijn tien kinderen[1] heeft Grégoire alleen MARIE-NICOLE en van zijn vele kleinkinderen alleen JISCA en JORIS bij hun geboorte met een penning begroet. De naam Marie-Nicole stond mede in verband met Sint Nicolaas. Zij werd namelijk omstreeks sinterklaastijd verwacht. Grégoire plaatste daarom Sinterklaas op de penning, samen met drie kinderen. Marie-Nicole

kwam echter pas op 27 december, zodat de voorstelling en de datum, tegen de oorspronkelijke bedoeling in, geen verband hielden.
Eigenaardig was dat ook deze geboortepenning veel later door een huwelijkspenning werd gevolgd. Toen Marie-Nicole trouwde, gaf Grégoire haar namelijk een penning met een vrijend paar mee. Zij was de enige van zijn kinderen die hij met een huwelijkspenning vereerde. Wel ontwierp hij enkele huwelijkspenningen voor anderen. Zo maakte hij in opdracht van een aangetrouwd familielid in Australië een soortgelijk penninkje als voor Marie-Nicole en herdacht hij op verzoek van de toenmalige direkteur van de rijksakademie, het vijftigjarig huwelijksfeest van diens ouders met een penning, die een dubbelportret als beeldenaar droeg.

Kerstmis en nieuwjaar
Ter gelegenheid van kerst en nieuwjaar stuurde Grégoire zijn familie en vrienden vaak een klein kunstwerkje. Soms was dat een litho of een houtsnede. Tweemaal zocht hij het in de plastiek. Tegen kerstmis 1966 verzond hij een penning in kunststof met aan de ene kant een heilige familie en aan de andere het rijm. 'Voor de kerst en nieuwjaar hiermee onze wensen en groeten Grégoire'.

Nieuwjaarswens voor 1967. Cat. 33.

Eind 1977 was de dreigende sluiting van de rijksakademie onderwerp van een satirisch nieuwjaarspenninkje. Op de ene zijde plaatste Grégoire een zelfportretje, op de andere drie haaien die de letters R en a belagen.

Nieuwjaarswens voor 1978. Cat. 52.

Portretten
In tegenstelling tot ESSER heeft GRÉGOIRE weinig portretpenningen gemaakt. Afgezien van de genoemde gouden-huwelijkspenning ontwierp hij in opdracht nimmer een erepenning met de beeltenis van een persoon en uit eigen beweging heeft hij zich er slechts zeer sporadisch toe gezet.

Eén van de uitzonderingen betrof CARLO GESUALDO DI VENOSA, een komponist van adel, die leefde omstreeks 1600. Grégoire vond zijn madrigalen buitengewoon mooi en eerde hem door een penning te snijden met zijn portret aan de ene en zijn wapen aan de andere zijde. Van deze penning heeft Grégoire alleen voor zichzelf enkele exemplaren laten gieten.

Carlo Gesualdo di Venosa. Cat. 48.

Een andere uitzondering betrof de jeugdige Prinses BEATRIX. Bij de opening van een tentoonstelling van de Nederlandse kring van beeldhouwers in het museum BOYMANS zat hij schuin achter de Prinses, die de opening verrichtte. Een paar maanden later gaf hij haar kopje, zoals zich dat in zijn hoofd had vastgezet, op een penning weer.

Beatrix. Cat. 15.

Opdrachten

Het aantal penningen dat Grégoire in opdracht heeft gemaakt, is minder groot dan het aantal dat hij voor zijn plezier ontwierp. Bij deze opdrachten waren echter enkele zeer eervolle, zoals die voor de Prix de Rome, het kongres van de FIDEM in 1963 en de stichting kunstenaarsverzet 1942-'45.

Kunstenaarsverzet. Cat. 9.

Eén van de eerste opdrachtpenningen die hij maakte, was een erepenning voor de in de Peel gelegen gemeente Oploo, Sint Anthonis en Ledeacker. Op de voorzijde parafraseerde Grégoire het gemeentewapen. Dit wapen, waarop een springende bok stond, liet hij vasthouden door Sint Antonius, die aan zijn andere zijde vergezeld werd door een varken. Op de keerzijde verbeeldde Grégoire het landelijke karakter van de gemeente door een koe, een paard, een haan en een boompje.

Oploo, Sint Anthonis en Ledeacker. Cat. 13.

Stadser moest een penning er uitzien die Grégoire in opdracht van de gemeente Amsterdam moest maken. Twee jaar nadat hij uit eigen beweging Prinses BEATRIX had uitgebeeld, werd hem gevraagd een penning te maken voor de plechtige intrede van de prinses in de grote wereld. Grégoire liet haar op een zegekar met vier paarden plaatsnemen. Op de penning kwamen ook Koningin JULIANA en Prins BERNHARD voor, terwijl aan de linkerkant een kleine figuur stond met een sierdegen en zijn hoed in de hand. Hoe klein ook, duidelijk was in deze figuur de Amsterdamse burgemeester D'AILLY met zijn karakteristieke kuif te herkennen.

Voor de universiteit van Utrecht ontwierp Grégoire een erepenning, waarbij hij uitging van de wapenspreuk van de universiteit: sol justitiae illustra nos. Op de voorkant plaatste hij de gerechtigheid gezeten op een leeuw, met in haar hand een zon en een weegschaal. Op de achterzijde herhaalde hij de stralende zon en de leeuw. Voor deze pen-

Universiteit van Utrecht. Cat. 28.

ning maakte Grégoire verschillende ontwerpen. Van zes van de achtereenvolgens door hem gemaakte staten vervaardigde hij afdrukken in terracotta, zodat de genese van deze penning goed te volgen is.

Veel moeite heeft Grégoire gehad met een penninkje dat hij in 1975 ontwierp ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de Vereniging voor Penningkunst. Omdat dit in zilver moest worden gegoten, mocht het niet te duur, dus niet te dik worden. Het polyester waarover Grégoire de beschikking had, was echter niet goed genoeg voor de dunne penning. De juiste verhouding tussen polyester en verharder, die Grégoire nodig had om een goed moedermodel te verkrijgen, was moeilijk te bepalen. Het ontwerp bevatte òf te veel òf te weinig verharder. In het eerste geval ontstonden er ribbels en konden er geen scherpe afdrukken worden verkregen, in het tweede geval bleef het zacht en kleverig. Na veel tobben gelukte het toch redelijk scherpe afdrukken te krijgen, al was Grégoire's ontwerp naar zijn gevoel toch iets te veel 'afgekalfd'.

Pas toen hij in 1977 een ontwerp voor een tandartsenpenning moest maken, kreeg hij de beschikking over het materiaal dat hij altijd had willen hebben. Als hij eerder geweten had dat er zulk goed rubber en zulk goed polyester bestond, had hij 'misschien nog wel tweehonderd penningen meer gemaakt'.
Op deze 100-jaar-tandheelkundig-onderwijspenning had hij eerst 'de kroon op het werk' willen afbeelden. Dit idee werd echter niet geaksepteerd. De opdrachtgevers vonden het niet serieus genoeg en motiveerden hun afwijzing door te stellen dat de ontwikkeling van de tandheelkunde steeds doorging, zodat er van een kroon op het werk nog geen sprake kon zijn.

Werkwijze
Voor Grégoire is het negatief snijden erg belangrijk. Dit heeft hij indertijd geleerd bij Bronner, niet van Bronner. BRONNER werkte namelijk zelf niet in negatief, maar hij stimuleerde zijn leerlingen wel erg zich hiermee bezig te houden.
Het negatief snijden dwingt de penningmaker van binnen naar buiten te werken. Door uit te gaan van het vlak en steeds materiaal weg te nemen, ontstaat het beoogde gehalte aan plastische spanning. Voor een beeldhouwer, die als hij in steen hakt, juist van buiten naar binnen werkt, is volgens Grégoire dit 'van binnen naar buiten denken' één van de aantrekkelijkste uitdagingen.

Grégoire heeft een uitgesproken voorkeur voor gietpenningen. Hij meent dat de technische vinding die er toe heeft geleid dat munten en penningen in grote hoeveelheden kunnen worden geslagen en opgestapeld, de penningkunst niet ten goede is gekomen. De steeds platter geperste oppervlakken hebben de penningen hun individuele karakter ontnomen en het werken met de reduceerbank heeft geleid tot onaanvaardbare resultaten. Het artificiëel verkleinen van het ontwerp veroorzaakt onvoorspelbare effekten en maakt dat de penning vaak een volstrekt ander karakter krijgt. Als een kunstenaar een ontwerp met een middellijn van 30 centimeter in moet leveren voor een penning die zes of acht centimeter groot moet worden, bestaat de kans dat het resultaat petieterig wordt, omdat er te veel détails zijn aangebracht. Anticipeert de kunstenaar hierop door allerlei zaken weg te laten, dan loopt hij gevaar, dat de uitkomst te grof wordt. Daarbij komt dat men op een formaat van 30 centimeter moeilijk in gips kan snijden, wat voor slagpenningen eigenlijk de aangewezen weg zou zijn.

In het verleden liet Grégoire veel gieten volgens de natzand-methode die hem meer aansprak dan de cire-perdue-techniek. Tegenwoordig maakt hij ook gebruik van het slingergieten. Hij vindt dat hiermee de scherpste afdrukken kunnen worden verkregen.
Grégoire heeft ook andere technieken toegepast. Een huwelijkspenninkje voor zijn eerste vrouw, dat niet te zwaar mocht worden, maakte hij bijvoorbeeld elektrolitisch.

Zijn meeste penningen heeft hij laten gieten in brons. Slechts van een klein aantal erepenningen, zoals die voor de winnaars van de Prix de Rome, zijn ook (of alleen) eksemplaren in goud en zilver vervaardigd.

Denkwijze
Waarschijnlijk is er geen hedendaags penningkunstenaar die zich zo goed rekenschap geeft van waar hij mee bezig is, als PAUL GRÉGOIRE. Grégoire is een uitermate kritisch ingestelde en op fundamentele grondslagen gerichte persoonlijkheid, die het scheppingsproces en de scheppingen van zichzelf en van anderen op een scherpe en diepgaande wijze pleegt te analyseren. Bij zijn afscheid als hoogleraar aan de rijksakademie vatte hij zijn opvattingen over de beeldhouwkunst in een dun boekje[2] samen. Nooit zijn vermoedelijk de grondprincipes van de beeldhouwerij in kort bestek zo indringend behandeld als hier. Grégoire geeft een soort fenomenologie van het beeldhouwwerk, waarbij hij probeert de betekenis van de essentiële kenmerken van het beeld te benaderen.
Eigenlijk zou iedereen die interesse heeft voor plastische vormgeving, dit gelezen moeten hebben.

Toch is het de vraag of er veel mensen zullen zijn die er mee uit de voeten kunnen. Het boekje is namelijk zo kompakt geschreven dat het moeilijk leesbaar is. Voor niet-ingewijden worden er niet voldoende toelichtingen en voorbeelden in gegeven en voor ingewijden, de beeldhouwers dus, is het waarschijnlijk te beschouwend. De beeldhouwers zullen mogelijk in hun werk geremd worden als ze zich op de grondslagen van wat zij doen, zo moeten bezinnen als hier gebeurt. Zij zullen in plaats van redenaties te volgen liever spontaan en vrijuit willen werken.
Daarmee komen we aan één van de meest typische kenmerken van Grégoire. Grégoire is een gekompliceerde persoonlijkheid, bij wie vooral twee krachten om de hegemonie strijden: enerzijds de drang te kreëren in de zin van nieuwe dingen te maken, anderzijds de behoefte reflekterend bezig te zijn, na te denken, zich te bezinnen op uitgangspunten en principes, getuigenis af te leggen en zich af te zetten tegen hetgeen hij als minder geslaagd ziet. De strijd tussen deze beide krachten dreigt zijn innerlijke harmonie te verstoren en zal ook zijn scheppende aktiviteiten niet altijd ten goede zijn gekomen. Het is niet uitgesloten dat Paul Grégoire nog meer en beter werk zou hebben gemaakt als er minder interferentie zou hebben plaatsgevonden tussen de beide genoemde neigingen en hij zich onbekommerder aan het scheppen van kunst had overgegeven.
Maar dat is niet meer dan een veronderstelling, een mening van een schrijver in De Beeldenaar. Belangrijker is het omgekeerde. Hoe denkt een oordelend man als Grégoire over De Beeldenaar en de serie Nederlandse makers van penningen? Niet zo best. Ook De Beeldenaar ontkomt niet aan zijn kritische benadering. Hij vindt het een smerig blaadje, te vergelijken met het advertentieblad dat wekelijks in de buurt waar hij woont, gratis huis aan huis wordt bezorgd. De reeks Nederlandse makers van penningen is volgens hem eigenlijk goed waardeloos. De aan de artikelen toegevoegde oeuvre-catalogi acht hij geheel overbodig. De ontstaansdata van de penningen doen in het minst niet ter zake en het is ook niet interessant te weten wie wat gemaakt heeft. Na verloop van tijd raakt dat toch vergeten. Wat overblijft is het kunstwerk. Een penning is mooi of niet, ongeacht wie de maker is. Wij weten ook niet wie de oude Griekse beelden hebben gemaakt en toch raken wij er van onder de indruk. De artikelen zijn verder volgens Grégoire te anekdotisch van opzet en te houterig geschreven. Er staan veel feiten in, maar het gaat in de kunst helemaal niet om feiten. Daardoor wordt de plastische inhoud niet duidelijker. De auteur van de serie wil te veel mededelen in plaats van, wat nu juist de kunst is van het schrijven, de lezers tussen de regels door te laten lezen. Er staat ook weinig nieuws in. De bedoeling is wel goed, maar voor het schrijven over penningen zijn goede bedoelingen alleen niet goed genoeg. Aan de andere kant is Grégoire voldoende realistisch om te beseffen dat, zolang de mensen die beter over penningen zouden kunnen schrijven, dat niet doen, de lezers zich met deze artikelen zullen moeten behelpen. Daarom wil hij er ook wel aan meewerken.

Paul Grégoire aan de penningarbeid, naar een foto uit 1956 van Louise van der Veen.

Leven

In zijn jeugd heeft PAUL GRÉGOIRE, die op 21 februari 1915 in Amsterdam werd geboren, sterk onder de invloed gestaan van zijn vader. Zelfs lijkt het of hij nog steeds tegen de schaduw van deze vader aan het vechten is. Misschien is het niet te gewaagd te stellen dat de sterke neiging van Grégoire eigen standpunten te bepalen en in te zetten, gezien kan worden als een sublimatie van zijn behoefte een dialoog aan te gaan met zijn vader. Deze vader, JAN GRÉGOIRE, was een dominerende persoonlijkheid, een self-made man, oorspronkelijk afkomstig uit Maastricht en later vertrokken naar Amsterdam, waar hij zich ontwikkelde tot semi-professioneel kunstschilder. Zijn liefde voor de kunst was onmetelijk. Eigenzinnig was hij, gepassioneerd en fanatiek. Met de druk die hij op de familie uitoefende, hangt vermoedelijk ook samen dat Paul al op 15-jarige leeftijd de gewone school verliet en besloot meubelmaker te worden. Later ging hij naar de rijksakademie, waar hij in de schilderklas kwam bij J.H. JURRES. Met Jurres, een knap tekenaar, kloek schilder en

uitermate beminnelijk mens, kon Paul Grégoire het goed vinden. Veel meer kwam hij echter onder de indruk van JAN BRONNER, de hoogleraar in de beeldhouwkunst. In 1941 kwam er plotseling een einde aan Grégoire's akademietijd. De Duitsers wilden de joodse leerlingen van de school verwijderen en Grégoire besloot uit protest ook weg te gaan. Aanvankelijk had hij onder de studenten een aantal medestanders, maar toen puntje bij paaltje kwam, was hij de enige die doorzette. Zijn houding werd wel gewaardeerd, maar niet realistisch gevonden, ook niet door Bronner en joodse medestudenten. Toch gelukte het Grégoire zich tijdens de oorlog verder te ontwikkelen. Hij werd uitvoerder bij MARI ANDRIESSEN, een uitstekend beeldhouwer, die op dat ogenblik veel opdrachten had. Later ging hij zelfstandig werken en kreeg hij de beschikking over het atelier van de gefusilleerde beeldhouwer GERRIT VAN DER VEEN. Na de bevrijding werd zijn principiële houding beloond. Dankzij de voorspraak van Bronner werd hij in de gelegenheid gesteld een oorlogsmonument te maken voor Loosdrecht. Het was vermoedelijk het eerste bevrijdingsmonument van betekenis dat in Nederland tot stand kwam.
Hierna volgde een aantal andere monumenten. In 1950 vertrok Grégoire naar Noord Brabant, waar hij het oude atelier van NIEL STEENBERGEN in Teteringen betrok. In 1956 bleek dat men hem aan de Rijksakademie in Amsterdam nog niet vergeten was. De toenmalige direkteur, prof N.R.A. VROOM, wilde de akademie uitbreiden, o.a. door een propaedeutische opleiding in te stellen. Hiervoor had hij twee kunstenaars nodig. Voor het tekenen had hij CHARLES ROELOFSZ op het oog en voor het beeldhouwen viel, na ruggespraak met professor ESSER, zijn keus op PAUL GRÉGOIRE. Grégoire keerde terug naar het westen en ging wonen in Laren. Al spoedig raakte hij echter op non aktief. Hij kreeg tbc, waarna de ene komplikatie op de andere volgde. Van één van zijn longen moest driekwart worden verwijderd. Mede door zijn geestkracht kwam hij er boven op en kon hij tot zijn pensionering in 1980 zijn werk aan de akademie voortzetten. De kombinatie hoogleraarschap – kunstenaarschap lag hem zeer. Voor zijn professoraat en voor de akademie heeft hij zich volledig ingezet. Lesgeven deed hij graag.
Zijn op konfrontatie ingestelde persoonlijkheid werd gestimuleerd door de reeds eerder gesignaleerde spanning tussen het spontaan-kreatieve van het kunstenaarschap en het kritisch-reflekterende van het doceren. Een gemakkelijk mens is hij nooit geweest, noch voor anderen noch voor zichzelf. Ook nu is hij dat nog niet, al is na zijn pensionering zijn leven in rustiger banen gekomen. Hij heeft een levenspartner gevonden in de veel jongere, zeer begaafde beeldhouwster en penningkunstenares JET SCHEPP en woont thans in één van de kunstenaarsflats aan de Zomerdijkstraat in Amsterdam, vrijwel op dezelfde plaats als waar hij in de oorlog startte. Verwacht mag worden dat hij, als zijn gezondheid het toelaat, hier nog interessant nieuw werk zal gaan maken. Want ten slotte is hij, zoals hij zelf zegt, er steeds op uit geweest om 'binnen de begrenzing van zijn mogelijkheden, het onderste uit de kan te halen'.

Vrouw met kam. Cat. 50.

Beredeneerde katalogus van zijn penningen
In onderstaand overzicht is getracht de penningen die Grégoire heeft gemaakt, chronologisch te ordenen. Omdat de maker van de meeste penningen het jaar van ontstaan niet meer wist, was het niet mogelijk de volgorde precies aan te geven. Tenzij anders vermeld zijn de penningen gegoten in brons.

1 *Anneke, de eerste vrouw van de kunstenaar.* ± 1938. Ovaal. 23 × 20. Vz. portret naar rechts. Kz. glad.
2 Adam en Eva. Ontwerp, positief gesneden in gips. ± 1940. Ø 34.
3 De 3 gratiën. Lood ± 1940/1. Ø 38. Vz. 3 gratiën. Kz. glad.
4 Maria ten Hemelopneming. Medaljon. Lood. ± 1942. Ovaal. 107 × 85. Eenzijdig.
5 Ontwerp voor een knoop in de vorm van een penning. Terracotta ± 1943. Ø 39. Vz. 4 vogeltjes. Kz. glad.
6 Staande vrouw. Terracotta. ± 1944. Ø 50. Vz. vrouw met draperie, op de rug gezien. Kz. glad.

7 Mars en Hermes. Terracotta. ± 1944, Ø 32. Vz. 2 Griekse goden en randschrift (Mars Hermes). Kz. glad.

8 Erepenning rijksinspectie kunstbescherming. Geslagen. 1947. Ø 60. Vz. zittende man met beeld van een vrouwelijk naakt, met randschrift ('s lands kunst geborgen door veler zorgen). Kz. engel, draak en slang, met randschrift (rijksinspectie kunstbescherming MCMXL MCMXLV). Bax 73, Afb. Hammacher, Beeldhouwkunst van deze eeuw, 1955, nr. 135.

9 Erepenning kunstenaarsverzet 1942 – '45. ± 1947. Ø 77. Vz. Jacob met de engel, slang en kasteeltoren, met randschrift (stichting kunstenaarsverzet 1942 – 1945). Kz. leeuwtje in holte.

10 Geboorte Marie-Nicole, dochter van de kunstenaar. Terracotta. 1947, Ø 42. Vz. St. Nicolaas met 3 kinderen, met randschrift (Marie Nicole Grégoire) en breedschrift (geboren 27 dec. 1947). Kz. glad.

11 Geboorte Daniel Esser. Terracotta en lood. 1949. Ø 40. Vz. ouders en kind, met letters (Esser). Kz. glad. Afb. in Hammacher op. cit.

12 Paar. Terracotta. ± 1950. Ø 89. Vz. de kunstenaar met zijn echtgenote in elkaars armen. Kz. glad.

13 Erepenning gemeente Oploo, St. Anthonis en Ledeacker. ± 1950. Ø 67. Vz. St. Antonius met varken en gemeentewapen, en randschrift (3 plaatsnamen). Kz. landelijke attributen (haan, koe, paard, boompje) en randschrift (trouw eensgezind waakzaam).

14 Geboorte Louise Dijker. Terracotta, 1951. Ø 56. Vz. ouders en kindje, met randschrift (Louise Dijker ao 1951). Kz. glad.

15 Beatrix 16 jaar. 1954. Ø 42. Vz. kop naar links. Kz. glad.

16 Ontwerp erepenning van Amsterdam. Terracotta. 1956. Ø 75. Vz. 3 figuren en randschrift (barmhartig standvastig heldhaftig). Kz. glad.

17 Eerste officiële bezoek van prinses Beatrix aan Amsterdam. Goud, zilver en brons. 1956. Ø 65. Vz. prinses op zegekar met 4 paarden, koningin Juliana, prins Bernhard, burgemeester d'Ailly en randschrift (haar plechtige intrede in de grote wereld). Kz. wapen en tekst (het eerste officiële bezoek 30 juni MCMLVI van HKH prinses Beatrix aan de hoofdstad heldhaftig vastberaden barmhartig). vW 2341 (met afbn en toelichting). BLS (1969/70) 28.

18 Het huis Europa. Zilver en brons. 1957. Ø 75. Vz. Vogel, omgeven door diersymbolen en bedreigd door draken. Kz. vrouw met kind, uil, lier, draak, vogel, zon en letters (lux). Uitg. Ver. v. Penningkunst. vW 2340 (met toelichting). Afb. met toelichting in De Geuzenpenning 7 (1957), 33.

19 Erepenning IFF. ± 1957. Ø 72. Vz. jager met eenhoorn en reageerbuis met fonteintje, met randschrift (pursuit of excellence). Kz. reageerbuis met vlammetje en vogel, ruimte voor inskriptie en randschrift (international flavors & fragrances).

20 Pursuit. Later tot een zelfstandige penning omgewerkt ontwerp voor de IFF-penning. ± 1957. Ø 66. Vz. jager met eenhoorn, met randschrift (=titel). Kz. glad.

21 Ontwerp erepenning IFF. Polyester. ± 1957 Ø 72. Vz. fontein met eenhoorn, vogeltje en druiventros, met randschrift (pursuit of excellence). Kz. glad.

22 Erepenning St. Jansziekenhuis Laren. ± 1958. Ø 70. Vz. Johanneskop naar rechts en randschrift (Sint Jans Ziekenhuis Laren). Kz. ziekenhuisbed, Ureus-staf, kruis, duif, schelp, ruimte voor inskriptie en randschrift in grote en kleine letters (ik doop met water hij die na mij komt zal dopen met heilige geest).

23 Ontwerp voor een zilveren broche voor verpleegsters van het St. Elizabeth's gast- of ziekenhuis Amersfoort. Terracotta. ± 1959. Ø 36. Vz. Madonna met kind achter het stadswapen. Kz. glad.

24 Erepenning PTT. Zilver, brons en moedermodel in lood. ± 1962. Ø 76. Vz. besteller met postduif, zon en maan, met randschrift (bevleugelde gedachten voorbij de horizon). Kz. gevleugelde posthoorn en randschrift (PTT ochtend en avond langs). Gegoten bij 's Rijks Munt.

25 Ontwerp Prix de Rome-penning. Terracotta 1962/3. Ø 69. Vz. Pallas Athene met Pegasus en palmtak, met randschrift (koningin Juliana der Nederlanden).

26 Prix de Rome. Goud en zilver. 1962/3. Ø 67. Vz. Athene met Pegasus en randschrift (Juliana Koningin der Nederlanden). Kz. Geabstraheerde tempel der kunst met spreidschrift (=titel) en randschrift (rijksakademie van beeldende kunsten). Afb. Muntkoerier 9 (1980), 5, 10.

27a-f Zes staten van een ontwerp voor een penning voor de Rijksuniversiteit van Utrecht. Terracotta. ± 1963. Ø 36. Vz. figuur (de gerechtigheid) met speer, schild en weegschaal, met randschrift (sol justitiae). Kz. glad.

28 Erepenning Rijksuniversiteit van Utrecht. Zilver en brons. ± 1963. Ø 73. Vz. figuur (gerechtigheid) op leeuw met zon en weegschaal, met randschrift (sol justitiae). Kz. stralende zon boven leeuw, met ruimte voor inskriptie, en randschrift (Rijksuniversiteit Utrecht).

29 FIDEM-kongres, 1963. Ø 55. Vz. zittende vrouw met zon en maan, koe, eend, eikeblad en druiventros. Kz. tekst in sierschrift (fidem 10e congres 1963 's Gravenhage). vW 2831. Bekroond met de 3e prijs van een door de Vereniging voor Penningkunst uitgeschreven prijsvraag i.v.m. genoemd kongres. Afb. kat. FIDEM 1963, afb. kat. tent. beeldhouwkunst 1813-1963 in Nederland, Gem. Mus. Arnhem, 1963, afb. Le club français de la Médaille 17 (1967), 10.

30 Het gouden huwelijk van Jan Vroom en Annie Smals. 1963. Ø 73. Vz. dubbelportret naar links en randschrift (=titel). Kz. 3 elkaar de hand gevende figuren en randschrift (18 juni MCMXIII 18 juni MCMXLIII).

31 Sylvie d'Hont – Kögl. Lood. ± 1966. Ø 52. Vz. portretje naar rechts en randschrift (=titel). Kz. glad.

32 Sylvie. Terracotta. ± 1966. Ø 55. Vz. portret 3/4 naar links. Kz. glad.

33 Nieuwjaarswens. 1966. Ø 79. Vz. H. Familie en randschrift in grotere en kleinere letters (kerstmis 1967/1966). Kz. breedschrift (voor de kerst en nieuwjaar onze wensen en groeten Grégoire).

34 Huwelijk Marie-Nicole, dochter van de kunstenaar. ± 1968. Ø 25. Vz. vrijend paar met wederzijdse ouders en wapenschild met boogschutter. Kz. glad.

35 Gokschaak. 13-kantige dobbelsteen met aan iedere kant een afbeelding van een schaakstuk. ± 1970.

35a-m Klei-afdrukjes van de 13 kanten van deze dobbelsteen. Ø 18.

36a-d Vier bronsnegatieven waarvan afdrukken in klei te maken zijn. ± 1970. ± 60×40. Vz. bouwsels met figuren. Kz. glad.

37 Badend vrouwtje. Terracotta. ± 1970. Achtkantig. 45×34. Vz. vrouw met geheven been. Kz. glad.

38 Vrouw met vogel. Lood. ± 1971. Ø 59. Vz. zittende naakte vrouw met vogel. Kz. glad.

39 Huwelijkspenning. Terracotta. ± 1972. Ø 54. Vz. een man draagt een vrouw over de drempel, met randschrift (Daniel & Margherita Semeyn Esser Geraci). Kz. glad.

40 Geboorte Jisca Sterk, kleindochter van de kunstenaar. 1972. Ø 62. Vz. man en vrouw met kind, met randschrift (Jisca Sterk Breukelen 22 aug. 1972). Kz. glad.

41 Geboorte Jan Willem Korver. Terracotta. 1972 Ø 34. Vz. staande man en vrouw met kind tussen zich in en randschrift (Jan Willem Korver 25-11-1972). Kz. glad.

42 Geboorte Joris Houben, kleinzoon van de kunstenaar. Lood. 1973. Ø 75. Vz. Joris en de draak, met randschrift (Joris Houben geboren te Maastricht MCMLXXIII). Kz. glad.

43/6 De 4 jaargetijden. Serie van 4 penningen. Lood. ± 1973. Ø 45.

43 Lente. Vz. gedrapeerde vrouwenfiguur met opgeheven arm. Kz. glad.

44 Zomer. Vz. gedrapeerde vrouwenfiguur. Kz. glad.

45 Herfst. Vz. vrouwenfiguur met opwaaiende draperie. Kz. glad.

46 Winter. Vz. staande dood met zeis over de schouder. Kz. glad.

47 Huwelijk Joost en Bronte Sterk. ± 1973. Ø 40. Vz. paar en randschrift (Joost & Bronte Sterk). Kz. glad met ingestempelde paraaf.

48 De komponist Gesualdo di Venosa. ± 1974. Ø 53. Vz. portret naar links en randschrift (Carlo Gesualdo di Venosa). Kz. familiewapen.

49 Vijftig jaar Vereniging voor Penningkunst. Zilver. 1975/6. Ø 29. Vz. koets met penning, getrokken door 4 paarden met Eros als voerman. Kz. letter L en embleem Pk in lauwerkrans en randschrift (MCMXXV LXXV Ver v. Penningk) Afbn. met toelichting in De Geuzenpenning 26 (1976), 71.

50 Vrouw en kam. Gebakken klei (al of niet geglazuurd). ± 1975. Ø 40. Vz. vrouwenkop met links een arm. Kz. arm met kam.

51 100 jaar tandheelkundig onderwijs in Nederland. 1977. Ø 65. Vz. tandarts met patient in een stoel en 3 studenten, met randschrift (titel en MCMLXXVII). Kz. wapens van 5 universiteiten om een zon, met randschrift (nihil necesse omnia possibilia sunt). Gegoten in 350 ex., waarvan 250 met kantschrift. Afbn. en toelichting in De Beeldenaar 2 (1978), 4, 10.

52 Nieuwjaarswens. Lood en gebakken klei. 1977. Ø 21. Vz. zelfportret. Kz. 3 haaien, letters en cijfers (Ra GN 1978).

53 Promotiepenning. 1978. Ø 60. Vz. hoogleraar met aesculaap overhandigt een bul aan een eed afleggende promovendus, met randschrift (non ignara mali miseris securere disco) en ruimten voor inskriptie. K. glad.

Add: Enkele terracotta ontwerpen voor hangertjes.

N.B. De katalogus van de tentoonstelling Medailles in de oranjerie Middelheim te Antwerpen (september/oktober 1968) vermeldt van P. Grégoire een penning genaamd Jubileum Minerva-Sociëteit. Grégoire meent zeker te weten een dergelijke penning niet te hebben gemaakt.

Signatuur

Grégoire heeft slechts een deel van zijn penningen gesigneerd. Hij vindt de signatuur niet zo belangrijk. Een aantal penningen heeft hij voorzien van de initialen P.G. of van een monogram, een enkele keer door gebruikmaking van een stempeltje:

Literatuur

K.H. Heins. Professor Paul Grégoire. De Geuzenpenning 26 (1976), 68.

Voetnoten

1 Uit zijn eerste huwelijk kreeg hij negen kinderen, uit zijn tweede één.

2 P. Grégoire. Armatuur. Amsterdam (Rijksakademie), 1980.

MUNTWISSELBANK
inkoop·verkoop·taxatie
munten
penningen
goud
zilver
platina
vraag
prijslijst
Kerklaan 22
7311 AE Apeldoorn
Tel. 055-217913

Een munt uit Bilbilis in Tiel

door J. P. A. van der Vin.

In het najaar van 1980 werd in de omgeving van Tiel een kleine koperen munt gevonden, die via de conservator van het Streekmuseum al snel op het Koninklijk Penningkabinet belandde. Een begeleidende brief meldde dat de munt 'waarschijnlijk romeins' was. Het stuk was nogal afgesleten, vooral aan de voorzijde. Het opschrift rond de kop was nauwelijks meer te lezen en ook de tekst op de keerzijde was nog maar voor de helft te ontcijferen.
De toevoeging 'waarschijnlijk romeins' door de conservator was volkomen begrijpelijk, aangezien zowel de kop op de voorzijde als de gehele keerzijde duidelijk romeinse trekken vertoonden. Wellicht zag hij een sterke overeenkomst met een aantal koperen romeinse munten, die de laatste decennia in de omgeving van Tiel zijn gevonden en waarvan een gedeelte in het museum aldaar wordt bewaard en geëxposeerd. Toch was deze munt anders; vooral voor de keerzijde was onder die romeinse munten in Tiel geen parallel te vinden. Waarom?

1. as Augustus Bilbilis, gevonden in Tiel

De munt is inderdaad romeins, maar dit stuk is niet afkomstig uit een officiële rijksmunt, zoals die in Rome of in Lugdunum (Lyon) gevestigd waren. Het is een product van een lokale muntplaats, Bilbilis in de provincia Hispania Tarraconensis (het noorden en oosten van het huidige Spanje).
De voorzijde toont de kop van keizer Augustus (27 v. Chr. – 14 na Chr.); het nauwelijks leesbare opschrift moet luiden: AUGUSTUS DIVI F(ilius) PATER PATRIAE (= Augustus, zoon van de vergoddelijkte Julius Caesar, vader des vaderlands). De keerzijde heeft als volledig randschrift gehad: MUN AUGUSTA BILBILIS L COR CALDO L SEMP RUTILO, binnen een krans van eikeloof staat II VIR. Voluit luidt deze tekst: Municipium Augusta Bilbilis, Lucius Cornelis Caldus, Lucius Sempronius Rutilus, duoviri.
De plaats Bilbilis, officieel geheten municipium Augusta Italica Bilbilis, ligt in het binnenland van Spanje. Het is tegenwoordig een ruïnestad, circa 60 km ten zuidwesten van Zaragozza. De plek heet momenteel Corro de Bambola, en dat is een naam waarin de oude naam Bilbilis nog enigszins is terug te vinden. In de nabijheid ligt de plaats Calatayud.
Bilbilis zou, zoals zovele ruïnesteden, volledig in vergetelheid zijn geraakt, als het niet de geboorteplaats was geweest van de beroemde romeinse dichter Martialis. Marcus Valerius Martialis werd er omstreeks 44 na Chr. geboren. Vanaf 64 woonde hij in Rome, waar hij met zijn gedichten veel succes had.
Tegen het einde van zijn leven, omstreeks 100 na Chr., keerde hij naar zijn geboortestreek terug. Het werk van Martialis kan men wellicht het beste vergelijken met dat van een moderne columnist. In korte, kernachtige gedichten, epigrammen genaamd, behandelt hij actuele gebeurtenissen, stelt misstanden aan de kaak en geeft zijn oordeel over bepaalde situaties. Ondanks zijn successen in Rome bleef bij hem steeds het verlangen naar zijn geboortestreek levend. Regelmatig spreekt hij over Spanje en in verschillende gedichten noemt hij Bilbilis. Hij vertelt ons daarin over de geografische ligging van de plaats en over de middelen van bestaan voor de bewoners. Bilbilis was een kleine bergnederzetting (I, 49, 3: videbis altam Bilbilim; X, 103, 1: Augusta Bilbilis acri monte). De 4e-5e eeuwse auteur Paulinus van Nola, die eveneens een aantal jaren in Spanje woonde, formuleert het nog scherper: 'Bilbilis, hangend aan scherpe, puntige rotsen' (Paulinus Nolensis, X, 223-224: Bilbilis acutis pendentem scopulis). Een grote omvang zal de stad zeker niet gehad hebben en ook het aantal inwoners moet bescheiden zijn geweest. De beperkte omvang van de bewoningsresten mag daarvoor als bewijs gelden.
De stad was gelegen aan een rivier, de Salo, die tegenwoordig Jalón heet. Nabij Zaragozza mondt deze bergstroom uit in de Ebro. Voor Bilbilis was de Salo van groot belang, want een belangrijk middel van bestaan voor de bevolking was het smeden van ijzer. Hoewel er geen ijzermijnen in de directe omgeving lagen, was de plaats in de oudheid beroemd om zijn (wapen-)smederijen. Daarom zegt Martialis: 'Bilbilis, een plaats van aanzien door zijn paarden en wapens' (I, 49, 4) en enkele regels verder noemt hij de Salo-rivier 'die het ijzer afkoelt'. Het ijskoude water van de Salo schijnt bijzonder geschikt te zijn geweest voor het harden van ijzer. Door sterke verhitting en plotselinge afkoeling kon een hoge graad van hardheid worden bereikt, zoals Plinius in zijn Naturalis Historia vertelt (Nat. Hist., 34, 144). Daarin zegt hij immers: 'Uitermate verschillend is het water waarin het ijzer gloeiend heet wordt ingedompeld.

Dit water is op de ene plaats wel, op een andere plaats niet zo geschikt; bepaalde plaatsen heeft het beroemd gemaakt om hun ijzer, zoals Bilbilis in Spanje, Turiasso eveneens in Spanje en Como in Italië, ook al zijn er in die plaatsen geen ijzermijnen'. Het materiaal voor de smederijen van Bilbilis moet zijn aangevoerd uit de mijnen in noord en centraal Spanje, die in de romeinse tijd al intensief geëxploiteerd werden.
Behalve ijzer moet er in Bilbilis ook goud zijn verwerkt; daarop wijst een andere passage bij Martialis, waarin hij spreekt over 'Bilbilis, trots op zijn goudwerk en ijzerproductie' (XII, 18, 9: auro Bilbilis et superba ferro). De metaalbewerking was niet het enige middel van bestaan. Ook het fokken van paarden bood velen werk en inkomsten. Paardenfokkerij werd al op grote schaal toegepast in Spanje vóór de romeinse periode, die pas in de tweede helft van de eerste eeuw v. Chr. in geheel Spanje begon. In de loop van de tweede en eerste eeuw v. Chr. was het romeinse gebied voortdurend in omvang toegenomen, totdat omstreeks 50 v. Chr. geheel Spanje in romeinse handen was gekomen. Voor de romeinse tijd werd het gebied bewoond door Celtiberische stammen, Spaanse Kelten, die min of meer onafhankelijk van elkaar leefden. Deze Celtiberiers waren geduchte soldaten; ze golden voor de Romeinen als oorlogszuchtig en ze ontleenden hun grote kracht vooral aan de ruiterij. In de strijd tegen deze ruiters hadden de romeinse legioenen te voet het soms zwaar te verduren.

2. Celtiberische denarius

Vaak wordt op de keerzijde van munten van Celtiberische nederzettingen een ruiter in galop afgebeeld. Ook Celtiberische munten van Bilbilis dragen een dergelijke voorstelling.

3. Celtiberische koperen munt uit Bilbilis

Naast de metaalindustrie en de paarden-fokkerij heeft er mogelijk nog een derde bron van inkomsten voor de bewoners van Bilbilis bestaan: het transport en toerisme. De plaats lag immers in een tamelijk verlaten streek aan een grote doorgaande verbindingsweg tussen Emerita (Mérida) en Caesaraugusta (Zaragozza). Hoewel de oudste bewaarde mijlstenen van deze weg pas uit de tijd van Domitianus (81-96 na Chr.) dateren, acht ik het vrijwel zeker dat deze twee belangrijke romeinse bestuurscentra al veel eerder door een weg met elkaar zijn verbonden. Het valt zelf niet uit te sluiten dat daartoe een al oudere Celtiberische verbindingsweg over de Spaanse hoogvlakte door de Romeinen is verbeterd, zoals wel vaker gebeurde. Langs diezelfde grote weg lag op circa 24 mijl (40 km) ten westen van Bilbilis een complex met geneeskrachtige bronnen, de Aquae Bilbitanorum. Deze bronnen zijn nog tot in onze eeuw in gebruik geweest (nabij Alhama); in de oudheid genoten ze een grote faam, want ze worden meerdere malen genoemd in reisbeschrijvingen en itineraria (beschrijvingen van belangrijke routes). Men mag aannemen dat zieken en recreanten van heinde en verre zich via Bilbilis naar dit antieke kuuroord hebben begeven.
De volledige naam, municipium Augusta Italica Bilbilis geeft ons heel wat informatie over de positie van de plaats binnen de provincia Tarraconensis. Bilbilis was een municipium, dat wil zeggen, dat de plaats geen militaire betekenis had, maar een burgerlijke nederzetting vormde. Plaatsen met een militair karakter worden steeds met de naam colonia aangeduid. Na de Celtiberisch periode zal de bevolking uit twee groepen hebben bestaan: de oude Celtiberische groep en de nieuw-gekomen romeinse immigranten. Tot die laatste groep behoorden ongetwijfeld de ouders van Martialis. Hun familie-naam, Valerius, kwam in het Spanje van de eerste eeuw A.D. veelvuldig voor.
Deze Valerii voerden veelal hun naam en daarmee ook hun burgerrecht terug op de romeinse praetor van Hispania Citerior (Oost Spanje, later een onderdeel van de provincia Tarraconensis), Gaius Valerius Flaccus, die ten tijde van Sulla omstreeks 80 v. Chr. in die streek actief was geweest. Een deel van zijn troepen vestigde zich na afloop van hun diensttijd met hun families in de recent veroverde gebieden.
De titel Augusta wijst erop dat eerst onder Augustus aan Bilbilis de status van municipium is verleend. Meestal gebeurde dit nadat het romaniseringsproces al een eind gevorderd was.
Met het verlenen van deze status kregen de burgers een aantal voorrechten toegekend, waaronder het recht op lokaal zelfbestuur. De titel Italica schijnt als een tweede bijnaam te zijn gegeven; mogelijk verwijst deze naam naar de Italische herkomst van een deel van de bevolking.
Het lokale bestuur werd in een municipium geregeld naar het voorbeeld van Rome, maar dan aan-

gepast aan de veel kleinere schaal. De uitvoering van allerlei besluiten werd in handen gelegd van een college van vier mannen (quattuorviri) of van twee mannen (duoviri of duumviri). Ze werden telkens voor één jaar gekozen in hun functie en verdwenen na hun ambtsperiode in een lokale raad, die veelal uit circa 100 personen bestond en waarin alle oud-magistraten zitting kregen. Deze raad nam – naar het voorbeeld van de Senaat in Rome – de besluiten; de uitvoering daarvan werd overgelaten aan de quattuorviri of duoviri, maar de raad hield steeds het toezicht op de wijze waarop haar besluiten werden uitgevoerd.
De coloniae en municipia genoten een vergaande autonomie op het gebied van rechtspraak, handhaving van de openbare orde, regeling van lokale aangelegenheden, de uitvoering van openbare werken, de aanleg en het onderhoud van wegen en bruggen, en het heffen van belastingen. Ook op het gebied van de godsdienstuitoefening bestond een grote mate van vrijheid. De productie van kopergeld was in Spanje in de vroege keizertijd eveneens lokaal geregeld. Een groot aantal Celtiberische plaatsen, waaronder Bilbilis, had voordat ze door de Romeinen onderworpen werden, een eigen muntslag in zilver en koper gekend. Deze traditie van munten slaan werd, waarschijnlijk om redenen van praktische aard, door de Romeinen niet direct volledig afgebroken. Het slaan van gouden en zilveren munten, die bestemd waren voor de circulatie binnen het gehele rijk, werd onder de directe controle van de keizer gebracht en voortaan uitgevoerd in Rome, in Lyon of bij het leger te velde.
De productie van het kopergeld, dat in eerste instantie bedoeld was voor de de lokale circulatie , werd wat minder streng aan regels gebonden. Een dertigtal coloniae en municipia, waaronder Bilbilis, behield onder Augustus het recht om voor de eigen circulatie koperen munten te slaan. Dit waren veelal munten die in gewicht en afmetingen overeenkwamen met romeinse assen of semissen (= halve assen). De controle over deze muntslag was in handen gelegd van de lokale magistraten; daarom staan vaak de namen van de duoviri erop vermeld. Een opmerkelijk verschijnsel is, dat in de vroege keizertijd in verschillende Spaanse plaatsen de keizer zelf of zijn familieleden, en soms ook hoge Romeinse magistraten het ambt van duovir hebben bekleed. Vanzelfsprekend waren ze daarvoor niet persoonlijk aanwezig, maar lieten ze zich door een plaatsvervanger vertegenwoordigen. Wel kan men uit deze praktijk concluderen dat het wel en wee van deze Spaanse coloniae en municipia de keizer zeer ter harte moet zijn gegaan. In Bilbilis heeft keizer Tiberius een of misschien zelfs meerdere malen het ambt van duovir bekleed.
Vooral in Spanje was het aantal plaatsen met een eigen, lokale romeinse muntslag relatief groot, ook al was het aantal Celtiberische muntplaatsen nog veel groter geweest. In de regeringsperiode van Augustus (27 v. Chr.– 14 na Chr.) was het aantal plaatsen nog ongeveer dertig. De situatie in Spanje staat scherp in tegenstelling tot wat in Italië en Gallië normaal was: daar kwam in die tijd nauwelijks of geen lokale muntslag voor. In Klein-Azie was daarentegen de situatie enigszins vergelijkbaar met Spanje; ook daar had een groot aantal steden het muntrecht voor kopergeld behouden.
Na de tijd van Augustus nam het aantal plaatsen in Spanje met een eigen munslag sterk af; onder Tiberius, maar vooral onder Caligula (37-41 na Chr.) werd nog slechts in enkele Spaanse plaatsen eigen kopergeld in omloop gebracht. In het jaar 40 houdt de muntslag ook in de weinige, nog resterende plaatsen tamelijk abrupt en zonder dat daar een duidelijke reden voor valt aan te geven op. Deze ontwikkeling past geheel in het streven tot centralisatie, zoals dat door de overheid in Rome werd uitgevoerd. Aangenomen mag daarom worden, dat door de keizer de productie van kopergeld te Rome en te Lyon toereikend werd geacht voor de behoefte van het westelijke deel van het romeinse rijk. Dat dit feitelijk niet geheel juist was, bewijzen de grote aantallen lokale imitaties van het officiële kopergeld, die vooral onder Claudius (41-54 na Chr.) in Gallië werden vervaardigd en in geheel west-Europa circuleerden.
Wie de twee magistraten waren, die met hun naam op de in Tiel gevonden munt staan vermeld, is niet te zeggen. Lucius Cornelius Caldus en Lucius Sempronius Rutilus hebben blijkbaar geen carrière gemaakt buiten de lokale politiek, want hun namen zijn niet verder bekend uit inscripties of lijsten van magistraten. Daarom is het ook niet mogelijk de uitgifte van hun muntserie binnen de regering van Augustus nader te bepalen.
Volstaan moeten worden met een globale datering: 27 v. Chr.– 14 na Chr.; het is dezelfde datering als voor een vrijwel identieke serie koperstukken van twee andere magistraten van Bilbilis, Marcus Sempronius Tiberius en Lucius Licinius Varo.
Ook zij zijn onder Augustus als duoviri in functie geweest. De grootte van deze twee emissies van Bilbilis moet redelijk omvangrijk zijn geweest; echt zeldzaam zijn deze stukken immers niet. Buiten Spanje zijn er heel wat exemplaren van bekend; in Spanje moet dit aantal ongetwijfeld nog veel groter zijn, maar bij gebrek aan publicaties van collecties, valt daar weinig met zekerheid over te zeggen. Het is waarschijnlijk dat met deze twee aanmuntingen voor vele jaren in de lokale behoefte aan kopergeld is voorzien. Twee volgende emis-

sies werden in Bilbilis pas onder Tiberius tussen 14 en 37 A.D. geslagen.
De koperen munten van Spanje werden uitsluitend gemaakt voor de circulatie binnen dat gebied. We mogen ze daarom in ons land eigenlijk niet vinden. In onze streken circuleerde in de Augusteïsche periode, maar ook nog lang daarna ander kopergeld. De lange circulatieduur van soms meer dan honderd jaar wordt begrijpelijk, wanneer men bedenkt dat deze munten nooit werden ingetrokken. Langzamerhand verdwenen ze uit de circulatie als gevolg van oppotten, verlies of slijtage.

4. as Augustus, Rome, muntmeester P. Lurius Agrippa

5. as Augustus, Lyon, met altaar

In ons land circuleerden in de eerste helft van de 1e eeuw vooral de muntmeesterassen, die in Rome waren geslagen, en de koperen munten uit Lyon met op de keerzijde een afbeelding van het altaar van de twee Galliae, een beroemd monument, dat door Augustus in 12 v. Chr. in die plaats was in-

6. as Nemausus, Augustus en Agrippa/krokodil

gewijd. Bovendien waren in onze streken exemplaren in omloop die in Nemausus (Nimes) waren geslagen, maar die wel bedoeld waren voor de circulatie in geheel Gallië; deze laatste groep is goed herkenbaar aan de twee koppen, van Augustus en Agrippa, op de voorzijde, en aan de keerzijde, waarop een aan een palmboom geketende krokodil is afgebeeld. Deze soorten koperen munten komen in tamelijk grote hoeveelheden regelmatig bij opgravingen of toevallige vondsten tevoorschijn. Lokaal kopergeld uit Spanje behoorde duidelijk niet tot de circulatie hier te lande.
Daarom rest nog de vraag hoe deze augusteïsche as uit Bilbilis in de omgeving van Tiel kan zijn beland? Het valt niet geheel uit te sluiten, dat een dergelijk stuk in de loop van de eerste eeuw in Gallië is beland en tenslotte nabij Tiel is verloren. Op grond van een vage overeenkomst met de muntmeesterassen of, voor wat het portret aangaat, liever met assen van het type 'altaar van Lyon', is het denkbaar dat een dergelijk stuk niet direct is opgevallen en aan de circulatie onttrokken. Incidenteel zijn koperen munten wel eens 'verdwaald', soms tot ver van de plaats van uitgifte. Er is echter een andere oplossing, die mij veel waarschijnlijker lijkt. Ik heb mij afgevraagd of in de loop van de 1e eeuw *directe* contacten tussen Spanje en onze streken aanwijsbaar zijn. Het ligt voor de hand daarbij te denken aan verplaatsingen van legioenen uit Spanje naar de castella langs de benedenloop van de Rijn. Hoewel de gegevens over de verschillende romeinse legioenen in de eerste eeuw A.D. verre van volledig zijn, blijkt er een bekend legioen inderdaad rechtstreeks uit Spanje naar ons land te zijn overgeplaatst. Het is Legio X (decima) Gemina, dat omstreeks 45 v. Chr. in Spanje door Julius Caesar was opgericht. Het had vanaf Augustus zijn hoofdkwartier in de provincia Tarraconensis, de regio waarin ook Bilbilis lag. Gedurende een groot deel van de eerste eeuw verbleef het steeds in Spanje; onder Nero werd het voor korte tijd ingezet bij de bewaking van de Donaugrens in Oostenrijk nabij Carnuntum, maar in 68 was het legioen al weer op de basis in Spanje terug. In 70 werd het volgens Tacitus (Historiae, V, 19) door Cerialis opgeroepen om de troepen in de regio rond Nijmegen te versterken. Na een korte periode van legering bij Rindern (nabij Xanthen) in het castellum Arenacum, betrok het in 71 het romeinse kampement nabij Nijmegen. Het werd daar ingezet bij de bestrijding van de opstandige Bataven, maar ook na het beeindigen van de opstand van Julius Civilis bleef het nog enkele tientallen jaren in het kamp bij Nijmegen gelegerd.
Het is verleidelijk deze troepenverplaatsing in relatie te brengen met de te Tiel gevonden munt uit Bilbilis. De periode tussen Augustus en het jaar 70 is gemakkeljk te overbruggen, wanneer we rekening houden met de lange periode van circulatie van romeinse koperen munten. Het stuk uit Tiel is nogal sterk gesleten en dat zou bij een circulatie van enkele tientallen jaren heel goed kunnen passen.

Eén aspect van de munt uit Bilbilis is tot nu toe nog niet aan de orde gekomen: het stuk is doorboord en dat wijst erop, dat het in de oudheid als sieraad in gebruik is geweest. Heeft iemand het hier tot een sieraad gemaakt, omdat het een vreemde munt was? Of moeten we veeleer aannemen dat het stuk elders, en dan bij voorkeur in Spanje, al tot sieraad was gemaakt, en daarna door een romeinse legioensoldaat of zijn familie naar ons land is meegebracht? Beide oplossingen zijn denkbaar.
Het zijn de vragen waarmee dit kleine en onaanzienlijke koperen muntje ons na 19 eeuwen toch nog laat zitten.

Het muntbeleid

door H. W. Jacobi

Op 26 maart 1981 is door de Staatssecretaris van Financiën M.J.J. van Amelsvoort aan de Tweede Kamer de 'Nota inzake het Muntbeleid' aangeboden. Naast de reorganisatieplannen voor 's Rijks Munt houdt de nota zich bezig met het muntwezen, waarbij de volgende zaken aan de orde komen: 1. de positie van de cent; 2. de gouden dukaat; 3. de invoering van een vijfguldenstuk; 4. de invoering van numismatische uitgiften. Na een inleiding en samenvatting geeft de muntnota eerst een uiteenzetting over de huidige muntreeks en haar ontwikkeling vanaf 1948. De gang van zaken bij de munten van 2,5 gulden tot en met 5 cent geeft geen aanleiding tot veranderingen. Wel vermeldt de staatssecretaris dat een onderzoek naar de behoefte aan een munt van 50 cent wordt uitgevoerd.
Naar mijn mening is er aan deze munt geen behoefte. Een groter betalingsgemak met een halve gulden is nauwelijks aanwezig en valt geheel weg tegen het ongemak van een extra denominatie. Ook is een 50-centstuk moeilijk in te passen binnen de bestaande muntreeks. Indien een 50-centstuk het kwartje zou vervangen, gaat het betalingsgemak van de muntreeks alleen maar achteruit!
Ik zal de bovengenoemde vier onderwerpen uit de muntnota stuk voor stuk doornemen:
1. De positie van de cent.
Door de daling van de koopkracht is het belang van de cent als munt sterk verminderd. De prijsindex van de gezinsconsumptie, zoals deze vermeld staat in de muntnota, toont dat de koopkracht van het geld nu ongeveer 1/5 is van de koopkracht van 1948. Met andere woorden: wat in 1948, het jaar van introductie van onze huidige muntreeks, met 1 cent gekocht kon worden, moet nu met 5 cent betaald worden.
Het vrijwel geheel uit de omloop verdwijnen van de cent in 1980 en de problemen bij betaling die daarvan het gevolg zijn, hebben het de regering onmogelijk gemaakt de zaak verder op z'n beloop te laten (noot 1). De staatssecretaris noemt drie serieuze alternatieven om het probleem op te lossen: a. het fabriceren van voldoende centen; b. het afschaffen van de cent als wettig betaalmiddel en het invoeren van een 2- of 3-centstuk; c. de afschaffing van de cent als wettig betaalmiddel, begeleid door een afrondingsregeling in het betalingsverkeer.
Het eerste en tweede alternatief worden door de staatssecretaris als onaantrekkelijk ervaren en hij kiest voor het derde alternatief. Hiermede wordt gekozen voor legalisering van de bestaande situatie.
De cent wordt afgeschaft als wettig betaalmiddel, maar wordt gehandhaafd als rekeneenheid. Prijzen kunnen dus op de cent precies bepaald blijven. Bij het betalen wordt de afrondingsregel toegepast waarbij bedragen eindigend op 1 en 2 of 6 en 7 cent naar beneden worden afgerond en bedragen die eindigen op 3 en 4 of 8 en 9 cent naar boven worden afgerond. Door deze regeling zal de afschaffing van de cent de prijzen nauwelijks beïnvloeden. Naar mijn mening is deze maatregel nu inderdaad de beste oplossing van het probleem met de cent. In landen waar deze oplossing al eerder gekozen is, zoals Zweden, blijkt hij goed te werken. Nu centen blijven maken is het proberen te dempen van een bodemloze put. Een 2- of 3-centstuk biedt een goede theoretische oplossing, maar is voor het rekenen in de dagelijkse praktijk veel te lastig. Tegelijk met de muntnota is bij de Tweede Kamer een wetsvoorstel ingediend waarin het bovengenoemde derde alternatief is neergelegd.
2. De gouden dukaat.
Het wetsvoorstel tot afschaffing van de cent bevat ook artikelen over de gouden dukaat, waarbij de mogelijkheid voor partikulieren om bij 's Rijks Munt gouden dukaten te laten slaan komt te vervallen. Eventuele aanvragen van voor 26 maart 1981 (de datum van indiening van het wetsontwerp) zullen nog uitgevoerd worden. Na deze datum zal de gouden dukaat evenals de overige munten alleen voor rekening van de staat geslagen mogen worden. De bij het wetsvoorstel behorende Memorie van Toelichting geeft de overweging om dit recht af te schaffen: a. het slaan voor partikulieren bemoeilijkt een efficiënte productieplanning van 's Rijks Munt in hoge mate; b. de winst die gemaakt wordt met de uitgifte van gouden dukaten past in het numismatisch beleid dat de minister wil gaan voeren, nl. om op gerede tijden in vol-

Zoekt u Romeinse munten?

Buitenlandse munten?

Nieuwtjes?

Nederlandse en buitenlandse penningen?

Nederlandse en buitenlandse eretekenen?

Gildepenningen?

Literatuur over bovenvermelde verzamelgebieden?

Dan heeft het zeker zin om contact op te nemen met:

A. G. van der Dussen b.v.

Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
Telefoon 043-15119

Helleense Republiek

De geschiedenis van deze 3 zilveren munten reikt terug naar het oude Olympia van 2.757 jaar geleden.

Met deze uitgave herdenkt Griekenland het ontstaan van de atletieksport.

De Helleense Republiek maakt de uitgave bekend van een reeks van 3 zilveren munten, die officieel wettige betaalmiddelen zijn. Deze munten zijn de enige authentieke in hun soort, komend uit het land waar de sportieve geest geboren werd. Ze werden opgedragen aan de waarden van de eerste Olympische Spelen die plaats vonden op de heilige grond van Olympia, in het jaar 776 v.Chr. en herinneren de wereld aldus aan de klassieke Olympische idealen en hun eeuwige waarde.

Daarnaast heeft de Helleense Republiek toestemming gegeven voor de uitgave van 2 gouden munten met een waarde van 2.500 en 5.000 Drachmen.

Het is voor het eerst dat in Griekenland, waar meer dan 2.600 jaar geleden de eerste munten ter wereld werden geslagen, de uitgave in de hele wereld van een beperkte reeks munten voor verzamelaars mogelijk wordt gemaakt.

De kwaliteit van deze 3 zilveren munten is uitzonderlijk hoog, zoals te verwachten is in een land dat een ruime 2.600-jarige numismatische geschiedenis heeft.

De beeldenaars van de 3 zilveren munten „Hardlopers" (500 Drachmen), „Speerwerper" (250 Drachmen) en „Verspringer" (100 Drachmen) vinden hun oorsprong in klassieke meesterwerken uit de Griekse beeldende kunst.

Ze tonen verrassende en nauwelijks bekende aspecten van de verschillende takken van atletiek zoals die in het oude Griekenland werden beoefend. Zoals b.v. het gebruik van gewichten bij het verspringen.

De zilveren munten zijn verkrijgbaar naar keuze in 2 kwaliteiten: „Brilliant uncirculated" (B.U.) en „Proof". De munten worden in een aantrekkelijke luxe cassette geleverd.

Muntspecificaties	*„Hardlopers"*	*„Speerwerper"*	*„Verspringer"*
Nominale waarde (Drachmen)	*500*	*250*	*100*
Gewicht	*28,88 g*	*14,44 g*	*5,78 g*
Fijn zilvergewicht	*26,00 g (900/1000)*	*13,00 g (900/1000)*	*5,20 g (900/1000)*
Diameter	*36 mm*	*32 mm*	*24 mm*
Dikte	*3,20 mm*	*2,12 mm*	*1,60 mm*
Maximumoplage voor de hele wereld:	*300.000 sets („B.U." en „proof" samen).*		

De voorzijde draagt het nationale wapen van Griekenland, de aanduiding van de nominale waarde, het jaar van uitgifte en de inscriptie: „Helleense Demokratie" De achterzijde toont de leuze „Kalos k'agathos" (wat betekent: „mooi en edel") en de gelegenheid van de uitgave.

Officieel Muntprogramma - Uitgegeven ter gelegenheid van de 13de Europese Atletiekkampioenschappen in Athene 1982.

Sommige waarden trotseren alle tijden.

De munten zijn verkrijgbaar bij uw bank of munthandelaar.

Daar ligt tevens een brochure voor u klaar met uitgebreide informatie over de uitgegeven munten.

ERKENDE VERDELER:
E.D.J. Van Roekel
P.O.B. 27 - 1200 AA-Hilversum
tel. 17.059

Helleense Republiek

Griekenland herdenkt de geboorte van de Olympische gedachte met de uitgave van 2 waardevolle gouden munten.

De Helleense Republiek maakt de uitgave bekend van 2 gouden munten, die officieel wettige betaalmiddelen zijn. Deze munten zijn de enige authentieke in hun soort, komend uit het land waar de sportieve geest geboren werd. Ze werden opgedragen aan de waarden van de eerste Olympische Spelen die plaats vonden op de heilige grond van Olympia, in het jaar 776 v.Chr. en herinneren de wereld aldus aan de klassieke Olympische ideaalen en hun eeuwige waarde.

Daarnaast heeft de Helleense Republiek haar toestemming gegeven voor de uitgave van een reeks van 3 zilveren munten ter waarde van resp. 500, 250 en 100 Drachmen, nominaal.

Het is voor het eerst dat in Griekenland, waar meer dan 2.600 jaar geleden de eerste munten ter wereld werden geslagen, de uitgave in de hele wereld van een beperkte reeks munten voor verzamelaars mogelijk wordt gemaakt.

Gouden munt „ZEUS" (5.000 Drachmen)

Zeus was de oppergod onder wiens toezicht de Olympische Spelen werden gehouden. Alle deelnemende atleten moesten de Olympische eed afleggen voor het aangezicht van Zeus. Het ontwerp is geïnspireerd op een van de oudste munten, uitgegeven door de vader van Alexander de Grote in 356 v.Chr. ter gelegenheid van de Olympische Spelen.

Gouden munt „AGÔN" (2.500 Drachmen)

De afbeelding is geïdentificeerd als Agôn, de Griekse god van de wedijver. Agôn is het symbool voor de gezonde rivaliteit, een geesteshouding die bij de Grieken zeer hoog in aanzien stond. Daarbij was het zichzelf overwinnen voor de atleet minstens even belangrijk als de overwinning op zijn tegenstanders.

De kwaliteit van deze 2 gouden munten is zonder meer uitzonderlijk wat te verwachten is van een land dat over meer dan 2.600 jaar numismatisch vakmanschap beschikt.

Deze exclusieve munten zijn alleen verkrijgbaar in de hoogste „proof" standaard. De oplage is over de gehele wereld beperkt tot 75.000 van iedere soort. Elk van die twee munten wordt in een aantrekkelijke luxe cassette geleverd en kan afzonderlijk gekocht worden.

Muntspecificaties	*„ZEUS"*	*„AGON"*
Nominale waarde (Drachmen)	*5.000*	*2.500*
Gewicht	*12,50 g*	*6,45 g*
Fijn goudgewicht	*11,25 g (900/1000)*	*5,80 g (900/1000)*
Diameter	*25 mm*	*21 mm*
Dikte	*1,80 mm*	*1,40 mm*
Maximumoplage voor de hele wereld	*75.000*	*75.000*

De voorzijde draagt het nationale wapen van Griekenland, de aanduiding van de nominale waarde, het jaar van uitgifte alsmede de inscriptie: „Helleense Demokratie". De achterzijde toont de leuze „Kalos k'agathos" (wat betekent: mooi en edel) en de gelegenheid van de uitgave.

ΑΘΗΝΑ '82

Officieel Muntprogramma – Uitgegeven ter gelegenheid van de 13de Europese Atletiekkampioenschappen in Athene 1982.

Sommige waarden trotseren alle tijden.

De munten zijn verkrijgbaar bij uw bank of munthandelaar.

Daar ligt tevens een brochure voor u klaar met uitgebreide informatie over de uitgegeven munten.

ERKENDE VERDELER:
E.D.J. Van Roekel
P.O.B. 27 – 1200 AA-Hilversum
tel. 17.059

MUNTGALERIE LIMBURG B.V.
(voorheen Munthandel Habets)

Munten
Penningen
Medailles

Mauritslaan 61-63
Postbus 252 - 6160 AG Geleen
Tel. 04494-47810

Boeken
Catalogi
Albums

Aanbiedingslijsten sturen wij op verzoek gratis
Nederlands Leverancier Coinholders en accessoires
Tevens verzorgen wij alle opdrachten voor veilingen binnen Europa

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 7671 AT VRIEZENVEEN TELEFOON 05499-1322

Uw adres voor:

MUNTEN, BANKBILJETTEN, OPBERGSYSTEMEN, NUMISM. LITERATUUR.
DIVERSE PRIJSLIJSTEN OP AANVRAAG
GROOTHANDEL CATALOGUS BOEKEN, ETC. VOOR DE OFF. MUNTHANDEL

GROOTHANDEL – KLEINHANDEL – UITGEVERS

's Zaterdags gesloten.

BATAVIA

Classical Coins & Antiquities

Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
Tel.: 070-451772

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmunten
papiergeld

prijslijst op aanvraag gratis

B. A. SEABY LTD. • MUNTEN EN PENNINGEN

Audley House, 11 Margaret Street, LONDON W1N 8 AT
Tel. 01-580 3677 - Telex 261068

Uitgevers van:

"SEABY's Coin and Medal Bulletin" – Numismatische artikelen en prijslijsten, £7.00 per jaar.

A list of Seaby's other publication sent on request.

doende hoeveelheden gouden dukaten op de markt te brengen in overeenstemming met de daaraan bestaande behoeften.
Het eerste argument is naar mijn mening uiterst zwak: bij aanmunting door de staat zal het productieprobleem alleen verbeteren, wanneer slechts aangemunt wordt als de productiecapaciteit van de Munt enige tijd niet ten volle benut wordt. Dit is echter niet erg in overeenstemming met de twee andere overwegingen waar het winstoogmerk voorop staat. Wel wordt in de Memorie van Antwoord volkomen terecht vastgesteld dat de redenen die in 1948 golden om de aanmaak van gouden dukaten op verzoek van partikulieren te handhaven, nu niet meer gelden. De dukaat is toen gehandhaafd wegens zijn gebruik, met name in Nederlands-Indië, als middel tot schatvorming en als grondstof van onbetwist gehalte voor edelsmeden. Deze functie van de dukaat is na de oorlog vervangen door die als speculatie- en verzamelobject. Na het beschamende gehannes van investeerders met gouden dukaten in de afgelopen jaren, zoals het versmelten van 32.000 stuks met het jaartal 1976, is het een goede zaak dat de aanmunting alleen voor de staat zal plaatsvinden. Wel is te hopen dat de staat niet in de fout zal vervallen die door investeerders in de afgelopen jaren is gemaakt en die de markt voor gouden dukaten heeft doen instorten: het kunstmatig zeldzaam maken van de dukaat, om daardoor een hoge verkoopprijs te kunnen bedingen.
3. De invoering van een vijfguldenstuk.
De staatssecretaris meent dat, wegens de waardedaling van het geld, nu het moment aangebroken is om een munt van vijf gulden in te voeren.
Naast de inflatie speelt ook het mogelijke gebruik van een vijfguldenstuk in het automatenverkeer een rol. Wel zal de introductie van een munt van vijf gulden problemen met zich meebrengen. Mogelijk moet het vijfguldenbiljet afgeschaft worden, maar de voorraad die bij de Nederlandse Bank aanwezig is, kan de circulatie nog zeven jaar voorzien! De staatssecretaris wil munt en biljet niet permanent naast elkaar laten bestaan en hij ziet in een geleidelijke introductie van de munt het voordeel dat het publiek aan de munt zal kunnen wennen, terwijl de biljetten nog in omloop zijn. De aanmaak van het vijfguldenstuk zal een plaats moeten vinden in de productie van 's Rijks Munt, 20 à 30 miljoen per jaar, terwijl de produktiecapaciteit nu volledig voor de bestaande denominaties gebruikt wordt. Ook het grotere vervalsingsrisico, vanwege de hogere waarde van deze munt, verdient extra aandacht. Zeer belangrijk is een goede inpassing van het vijfguldenstuk in de huidige muntreeks. Hierbij is vooral een duidelijk onderscheid met de andere munten van groot belang. Tevens wil de staatssecretaris de mogelijkheid openhouden om deze munt van kopernikkel te maken. De invoering van een vijfguldenstuk kan ook lering verschaffen voor de introductie van een tienguldenstuk in de verdere toekomst.
Merkwaardig is dat de staatssecretaris geen andere overwegingen vermeldt voor de invoering van een vijfguldenmunt dan het argument van de inflatie. Er moet ook ernstig getwijfeld worden of een vijfguldenstuk door het publiek aanvaard zal worden. In Zweden, waar de eenheid 5 kronor als munt én als biljet bestaat, worden de biljetten zeer veel gebruikt, terwijl de munten niet in de circulatie worden waargenomen; men moet ze speciaal bij het postkantoor gaan vragen. Ook in ons land zal het publiek de voorkeur geven aan biljetten van 5 gulden wegens het grotere gemak in de portemonnaie. Naar mijn mening kunnen de introductie en werkelijke omloop van het vijfguldenstuk alleen slagen indien de overheid de circulatie bewust beïnvloedt: een ruime beschikbaarstelling van munten met een gelijktijdige beperking van de bankbiljettencirculatie. Alleen op economische gronden mag de Staat hiertoe overgaan: als door de snelle slijtage van vijfguldenbiljetten de drukkosten op de lange duur hoger zijn dan de aanmaakkosten van vijfguldenmunten voor de muntcirculatie. Ik twijfel eraan of dit nu reeds het geval is.
Een mogelijkheid tot uitbreiding van de muntreeks, die in de Muntnota naar de verdere toekomst geschoven wordt, is het uitbrengen van een munt van 10 gulden. Mogelijk kan nu reeds een tienguldenstuk in plaats van een vijfguldenstuk uitgebracht worden. Deze munt zal niet gemakkelijker in circulatie gebracht kunnen worden dan een vijfguldenstuk, maar biedt wel enige voordelen. Het tienguldenstuk past beter bij de huidige muntserie: er ontstaat een reeks: 1 gulden – 2,5 gulden – 10 gulden, die gelijk is aan de reeks: 10 cent – 25 cent – 1 gulden. De hedendaagse muntserie bestaat dan uit zes munten die tot het bedrag van tien in plaats van tot vijf gulden zeer goede betalingsmogelijkheden bieden. Een tweede voordeel heeft betrekking op de diameter. Deze zal groter moeten zijn dan 29 milimeter, de diameter van de huidige rijksdaalder, waarmee de nieuwe munt de algemeen aanvaarde maximummaat van 30 milimeter zal moeten overschrijden. Deze overschrijding zal voor een munt van tien gulden aanvaardbaarder geacht worden dan voor een munt van vijf gulden. Wel zal het tienguldenstuk terwille van het onderscheid met de rijksdaalder van een afwijkende beeldenaar voorzien moeten worden. Aan deze voorwaarde wordt voldaan als deze munt als herdenkingsmunt gebruikt wordt: het derde voordeel. Hiermede zijn we bij het vierde punt van de Muntnota aangeland.
4. De invoering van numismatische uitgaven.

De staatssecretaris wil de gangbare munten slechts sporadisch gebruiken voor het doen van uitgaven met een herdenkingskarakter, zoals reeds gebeurd is met de herdenking van de Unie van Utrecht en de inhuldiging van Koningin Beatrix. Tegen het vervaardigen van fdc- en proofkwaliteit van de gewone circulatiemunt heeft hij geen bezwaar.
Verder wil de staatssecretaris één of meer munten creëren met een zodanig hoge nominale waarde en in een zodanige uitvoering dat deze munten niet als betaalmiddel zullen gaan fungeren. Wel dienen ze wettig betaalmiddel te zijn om hen te onderscheiden van penningen. De uitgifte van deze stukken zal regelmatig, met niet te grote frequentie dienen te geschieden, zodat verzamelaars er rekening mee kunnen houden bij de opbouw van hun collectie; mogelijk een jaarlijkse uitgave van één of meer stukken.
Ik meen dat de staatsecretaris met deze plannen tegemoet komt aan de wensen van vele verzamelaars. Indien Nederland overgaat tot het vervaardigen van deze munten voor verzamelaars moet dit op een goede manier gebeuren:

1. De munten moeten tegen de nominale waarden in omloop gebracht worden.
2. De munten moeten in een ruime oplage vervaardigd worden om wilde speculatie tegen te gaan.
3. De munten moeten niet in zo hoge waarden uitgebracht worden dat zij alleen voor gefortuneerde verzamelaars bereikbaar zijn.

Indien aan deze voorwaarden niet voldaan wordt zullen de Nederlandse munten gaan behoren tot een verwerpelijk soort verzamelaarsmunt, die vanwege economische redenen niet in omloop *kunnen* zijn. Hun karakter als wettig betaalmiddel wordt dan geheel fictief, zodat zij het eigenlijk niet waard zijn om verzameld te worden.

Ik hoop dat Nederland met de komende numismatische uitgiften zich aan bovenstaande voorwaarden zal willen houden, zoals ook met de uitgaven van 1970 en 1973 gebeurd is. Er zijn geen bezwaren om naast de gewone voor de nominale waarde uitgegeven herdenkingsmunten speciale uitvoeringen tegen een hogere prijs op de markt te brengen.

Noot 1. Zie mijn artikel 'Centen en noodcenten' in: De Beeldenaar, 1980, 157-158.

J. B. Westerhof
NUMISMAAT

gespecialiseerd in provinciale munten, historie- en moderne penningen van alle landen

Nieuw adres per medio juli: Hoogend, 18, 8601 AE Sneek, tel. 05150-17198
's Maandags gesloten.

muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur.

Rekenpenningen V

door Bert van Beek

De jetons van de Utrechtse bisschoppen

Foto 1. Eerste rekenpenning van bisschop David van Bourgondië, geslagen tussen 1457 en 1464. D. 192 (foto CM)

De vorige hoofdstukken waren nogal algemeen van aard en er werd weinig in detail naar penningen gekeken. In dit hoofdstuk bespreken we slechts acht rekenpenningen, waarbij de keuze is gevallen op de kleine en overzichtelijke serie jetons die van de Utrechtse bisschoppen bewaard zijn gebleven. Het is de bedoeling deze penningen te vergelijken met de munten die door dezelfde bisschoppen geslagen zijn. Munten en rekenpenningen zijn beide produkten van een munthuis. Als we kunnen aantonen dat er veel overeenkomsten zijn tussen de munten van een bisschop en de rekenpenningen die hij heeft laten slaan, kunnen we er zeker van zijn dat ze in hetzelfde atelier vervaardigd zijn. Nauwkeurige vergelijking van munten en rekenpenningen kan ons dan meer informatie verschaffen over de datering van de jetons en over de namen van de makers van de rekenpenningen.
In de veertiende eeuw kochten de Hollandse graven hun rekenpenningen nog bij een vreemd munthuis, maar Philips de Goede liet de jetons voor de grafelijke administratie in Den Haag in het eigen munthuis in Dordrecht slaan en het ligt voor de hand dat zijn zoon bisschop David van Bourgondië, en later natuurlijk zijn opvolgers, hun rekenpenningen in de bisschoppelijke munt te Rhenen en later te Wijk bij Duurstede hebben laten slaan. Omdat we in de loop van dit verhaal zullen ontdekken dat er inderdaad zeer veel overeenkomsten tussen de munten en de rekenpenningen bestaan, kunnen we gerust vaststellen dat ze beide door dezelfde mensen gemaakt zijn.
Het KPK en het Centraal Museum te Utrecht beschikken samen over nagenoeg alle bekende typenmunten en jetons uit de door ons beschouwde periode en naast de gebruikelijke steun van het Koninklijk Penningkabinet heb ik ook veel medewerking gekregen van het Centraal Museum, met name de heer F. A. M. Pietersen, die mij in de gelegenheid stelde de collectie te bestuderen, voor een aantal foto's zorgde (aangeduid met: 'foto CM') en enkele waardevolle opmerkingen maakte. Tevens gaf hij mij toestemming een nog niet eerder beschreven muntje uit de collectie van het Centraal Museum hier te publiceren. De overige foto's zijn zoals gewoonlijk van het KPK.

Hoe kan men rekenpenningen dateren?
Als er een jaartal op staat zijn we natuurlijk gauw klaar, al moeten we er wel rekening mee houden dat de penning soms later geslagen is dan het jaartal aangeeft. Een tweede methode is het gebruik van archiefstukken waarin de penning genoemd wordt. Dit is voor middeleeuwse jetons helaas zelden mogelijk. Een derde methode is de penning te vergelijken met een overeenkomstig exemplaar waarop wel een jaartal staat. Deze methode wordt het meeste gehanteerd, samen met het dateren van de aard van de voorstelling en van de tekst, of te kijken naar de stijl waarin de penning is uitgevoerd. Dateren van jetons aan de hand van vondstcomplexen, zoals bij munten met zoveel succes wordt toegepast, gaat niet omdat er zo weinig rekenpenningen gevonden worden en dan nog meestal los of in kleine aantallen en zelden vergezeld van andere dateerbare voorwerpen.
Bij het stadskernonderzoek in Amsterdam zijn gelukkig wel tientallen vondstcomplexen met rekenpenningen naar boven gekomen. De heer Baart was zo vriendelijk mij er een aantal van te laten zien die niet in zijn boek gepubliceerd zijn.[1] De eerste conclusie is dat het hier op zijn vroegst om 16e-eeuwse rekenpenningen gaat en dat er tot nu toe in lagen uit de 13e en 14e eeuw geen jetons gevonden zijn.
Vanaf 1 augustus 1981 registreert men op het KPK ook rekenpenningvondsten. Het is te hopen dat veel vinders de moeite willen nemen om hun vondst, hoe onbelangrijk die ook lijkt, te melden. Het gaat natuurlijk niet alleen om de mogelijke datering van allerlei jetons, maar ook om een beter inzicht in het gebruik te krijgen want daar weten we nog veel te weinig van.
Het vergelijken van munten en jetons is nog niet zo veel toegepast. In vorige hoofdstukken is het af en toe al eens gebeurd zonder dat daar dan sterk de nadruk op viel. Op deze manier is bijvoorbeeld in het eerste hoofdstuk een ongedateerde penning van het Bureel van de Rekeningen van Vlaanderen op grond van de rangschikking van de kwartieren van het Bourgondische wapen toegeschreven aan het munthuis van het opstandige Gent in de jaren 1488-1492, omdat alleen de munten van dit munthuis exact het zelfde wapen van Philips de Schone vertonen.[2]
Bij de vergelijking van de rekenpenningen van de Utrechtse bisschoppen met hun munten valt de nadruk op de interpunctie (de tekentjes waarmee

de woorden in het omschrift van elkaar gescheiden worden) en de kleine bijtekens omdat we weten dat de Bourgondische collega's ze vaak gebruikten om muntmeesterswisselingen of sleischatveranderingen aan te geven.[3] Vanzelfsprekend worden ook de voorstellingen met elkaar vergeleken.
Behalve geestelijk herder was de bisschop ook landsheer van het Sticht, bestaande uit het Nedersticht (globaal de huidige provincie Utrecht), en het Oversticht (in het begin het Noord-Oosten van Nederland, later hoofdzakelijk de huidige provincie Overijssel en een deel van Drente). Er was geen officiële rekenkamer zodat de rekeningen werden afgehoord door de bisschoppelijke Raad en eventueel door de bisschop zelf. Hoe het daar precies toeging weten we niet. De leden van de Bourgondische rekenkamer kregen in deze tijd als beloning zilveren jetons, maar stedelijke magistraten kregen vaak wijn, of de tegenwaarde daarvan in geld. Zo kregen de kapittelheren van de Utrechtse Dom rond 1470 bij het afhoren van de bouwrekeningen van de Dom in plaats van de wijn ieder een Arnhemse goudgulden.[4]
Uit de landsheerlijke periode zijn rekenpenningen toe te schrijven aan:

a. David van Bourgondië (1456-1496), een natuurlijke zoon van hertog Philips de Goede;
b. Frederik van Baden (1496-1517), een volle neef van Maximiliaan van Oostenrijk;
c. Philips van Bourgondië (1517-1524), jongere halfbroer van bisschop David.

Van de laatste bisschop met landsheerlijk gezag, Hendrik van Beijeren (1524-1528), zijn geen rekenpenningen bekend. In 1528 trekt Karel V het wereldlijk gezag aan zich en worden de rekeningen voortaan in Den Haag gecontroleerd. De landsheerlijke munt wordt gesloten. Alleen de stad Utrecht laat nog incidenteel munten slaan, waarschijnlijk in Dordrecht en Antwerpen.[5]
Voor de rekenpenningen wordt de volgorde van Muller gebruikt[6] (de jetons worden aangeduid met M.1, enz.). Voor de munten gebruiken we Van Gelder voor bisschop David[7] (aangeduid met v.G. 1, enz.) en Van der Chijs voor de andere twee bisschoppen.

a. David van Bourgondië

M.1. (zie foto 1)
Vz. versierd kruis in parelrand;
omschrift: kruisje, VERLANGGEN DOTMI TROEN (verlangen doet mij treuren. Op de penningen van David komen relatief veel Nederlandse teksten voor. Misschien geïnspireerd door de munten van de stad Utrecht?).
interpunctie: dubbele vijfpuntige sterretjes;
kz. borstbeeld van koning David met scepter tussen DA VID;
omschrift: vijfpuntige ster met lange punten, IN DOMINO CONFIDO DAVID;
interpunctie: dubbele kruisjes.

Foto 2. Rekenpenning met de tondeldoos, 1477. In dit doosje bevond zich de tondel of tonder, bestaande uit een prop verkoold linnen of verkoold katoen, of uit de gedroogde hoed van de tonderzwam, een paddestoel van de soort Ganoderma. Met de vuursteen sloeg men tegen het vuurijzer waardoor er gloeiende staalsplinters vanaf sprongen. Door deze vonken ging de tonder smeulen en kon men met licht ontvlambaar materiaal zoals zwavelstokjes vuur maken. De inhoud van de tondeldoos werd gedoofd door de doos te sluiten, wat in dit geval met de schuif gebeurde. Vaak bewaarde men het vuurijzer en de vuursteen ook in de tondeldoos D. 247

M.2. (zie foto 2)
Vz. een geopende tondeldoos met vonken (het symbool van bisschop David, als variant op het vuurijzer met de vonken van zijn vader);
omschrift: ALTIT BEREIT MCCCCLXXVII (1477);
interpunctie: enkele vijfpuntige sterretjes;
kz. geheel gelijk aan de kz. van M.1.
(Vermoedelijk zijn voor de keerzijdes van M.1 en M.2 dezelfde stempels gebruikt. De kwaliteit van de jetons die ik heb gezien liet helaas niet toe om dit voor alle exemplaren met absolute zekerheid vast te stellen. De keerzijdes van M.1 en M.2 uit het Centraal Museum waren wel met hetzelfde stempel geslagen).

Foto 3. Laatste rekenpenning van David van Bourgondië, geslagen tussen 1492 en 1496. Zowel in dit exemplaar, als in dat van het Centraal Museum, zit een gaatje, vermoedelijk om hem als religieuze medaille te kunnen gebruiken D. 364

M.3. (zie foto 3)
Vz. het wapen van bisschop David (het ge-

broken wapen van Philips de Goede), daar omheen: tussen vier tondeldozen de wapens van het Sticht, het Oversticht, Deventer en Zwolle, die meteen als interpunctie dienst doen;
omschrift: ALTIIT BEREIT ALTIIT BEREIT;
kz. staande koning David met harp en scepter tussen DA VIT, tussen zijn voeten een schildje met de letter D;
omschrift: herkruisd kruis, INVENI DAVID FILIVM IESSE;
interpunctie: enkele zespuntige sterretjes.

Foto 4. Rekenpenning uit 1488 met de vuurmakende leeuw en St. Maarten die zijn mantel deelt met een kreupele en halfnaakte bedelaar. De overlevering wil dat dit gebeurde voor de poorten van Amiëns. St. Willibrord heeft de eerste kerk in Utrecht aan St. Maarten toegewijd D.367 (foto CM)

M.4. (zie foto 4)
Vz. zittende leeuw die met een vuurijzer en een vuursteen vonken slaat boven een tondeldoos;
omschrift: vijfbladig roosje, ALTIT BEREIT 1488;
interpunctie: enkele vijfpuntige sterretjes met lange punten;
kz. St. Maarten te paard die zijn mantel deelt met een kreupele bedelaar;
omschrift: DISPENSIT DEDIT PAVPERIB';
interpunctie: enkele vijfpuntige sterretjes.

De keuze van voor- en keerzijde lijkt op een vrij willekeurige manier tot stand gekomen te zijn, maar dat is verder niet van belang. Muller verantwoordt zijn volgorde door te wijzen op het bestaan van twee elkaar overlappende groepen: M.1 en M.2 (zelfde kz.), en M.2, M.3 en M.4 (zelfde spreuk en op alle drie komen tondeldozen voor). Hij stelt dan dat M.1 vóór M.2 moet komen omdat M.1 niet de spreuk 'altijd bereid' heeft. M.3 komt tussen M.2 en M.4 in omdat deze op beide lijkt.
Enklaar heeft enkele jaren later commentaar op het artikel van Muller geleverd.[8] Hij is het wel eens met de indeling in twee groepen, maar ziet liever als volgorde: M.1, geslagen in Rhenen, waar de bisschoppelijke munt in het begin van de regering van bisschop David gevestigd was, en dan M.3, M.2 en M.4 die in Wijk bij Duurstede geslagen zijn. David is met zijn hele hofhouding en de munt vlak na 1459 naar het slot bij Wijk bij Duurstede verhuisd. De letter D in het schildje op M.3 betekent volgens Enklaar dan ook Duurstede en deze penning moet wel ouder zijn dan M.2, omdat M.3 niet gedateerd is en M.2 het jaartal 1477 draagt. Het idee dat rekenpenningen zonder jaartal ouder zijn dan penningen met een jaartal baseert Enklaar op de munten van bisschop David. De eerste munt met een jaartal is een jager van 1474 (in Enklaars tijd was het eerste jaartal nog 1476, vandaar dat hij in zijn artikel dat jaar noemt) en dus moeten munten zonder jaartal ouder dan 1474 zijn. Er zijn echter voldoende aantallen munten van bisschop David bekend zonder jaartal, waarvan we zeker weten dat ze tot emissies van 1487 en later behoren.
Laten we nu deze rekenpenningen met de munten vergelijken. Dubbele interpuncties zien we bij de jetons alleen op M.1. Dezelfde interpunctie vinden we ook op de Davidsharpen van de emissies van 1457 (v.G. 1). Deze munt komt ook voor met dubbele kruisjes als interpunctie. (foto 5) Deze

Foto 5. Davidsgulden (v.G. 1), emissie 1457. Waarde bij uitgifte waarschijnlijk 16 stuivers.

twee interpuncties zijn alleen door de muntmeester Danys van Levendael gebruikt in de periode 1457-1464. In de periode 1457-1474 gebruiken hij en zijn broer Lodewijk ook dubbele cirkeltjes als interpunctie. Lodewijk volgt Danys in 1467 op als muntmeester, maar van 1472-1477 vervult Danys weer het ambt. Tenslotte is Lodewijk weer muntmeester van 1477-1482 en 1483-1487. Lodewijk heeft in zijn tweede en derde ambtsperiode uitsluitend enkele cirkeltjes en enkele sterretjes gebruikt, zodat M.1 alleen door Danys geslagen kan zijn in de periode 1457-1474 omdat Danys na 1474 alleen enkele interpunctie gebruikt. Als we hier bovendien aan toevoegen dat Danys van Levendael van 1464 tot 1474 alleen dubbele cirkeltjes als interpunctie gebruikt, komen we uit op een datering tussen 1457 en 1464. Dit wordt ondersteund door de verandering van beeldenaar op de gouden munten. Van 1457-1464 was dat koning David, daarna St. Maarten.
De volgende jeton is gedateerd 1477. We moeten nu kijken of de interpunctie overeenkomt met die van de munten en proberen te achterhalen wie de

penning geslagen heeft. Het probleem is dat Lodewijk ergens in 1477 het ambt weer van Danys overgenomen heeft want de commissie van 12 februari 1477 staat nog op naam van Danys, maar die van 1 januari 1478 is ten name van Lodewijk. Danys mag in 1477 guldens met St. Maarten slaan. Deze hebben als interpunctie enkele vijfpuntige sterretjes. Dit komt dus goed overeen met de interpunctie van de gedateerde vz. van M.2. Verder mag hij jagers en onderdelen daarvan slaan. Deze hebben enkele cirkeltjes of enkele kruisjes als interpunctie. De commissie voor Lodewijk van 1 januari 1478 spreekt alleen van zilveren munten, maar dit is te weinig om de jeton met zekerheid aan Danys toe te schrijven. Bovendien is het niet uitgesloten dat Lodewijk voor de keerzijde van deze jeton een oud stempel van zijn broer gebruikt heeft. Op de kz. van M.1 en M.2 hebben we een vijfpuntig sterretje met lange punten gezien. Omdat we M.1 met zekerheid aan Danys hebben toegeschreven, zou dit sterretje wel eens een persoonlijk teken van hem kunnen zijn. Ditzelfde sterretje vinden we ook in het veld van de halve en kwart jagers met St. Maarten (v.G. 12 en 13). De veronderstelling is nu dat Danys dit sterretje in 1475 op deze ongedateerde munten heeft geplaatst om ze te onderscheiden van de exemplaren van 1474, omdat de sleischat per mark fijn zilver vanaf 20 augustus 1475 meer dan verdubbeld werd.

De tondeldoos op M.2 vinden we ook op de munten terug: eerst als bijteken, vanaf 1457, en in 1488 ook als vlakvullende voorstelling. (foto's 6 en 7)

Foto 6. Dubbel vuurijzer 1482 (v.G. 14). Waarde bij uitgifte 2½ stuiver. De tondeldoos bevindt zich tussen de koppen van de leeuwen. Bij het Bourgondische voorbeeld zit hier het vuurijzer

Foto 7. Wit (v.G. 21), emissie 1488. 1 stuiver = 12 wit = 48 duitken of doitkin

De zespuntige sterretjes van M.3 leveren problemen op omdat we op de munten alleen vijfpuntige sterretjes vinden. De gulden met de tronende koning David van 1492 (v.G. 29) heeft op de vz. aan het begin en het einde van het omschrift ook zespuntige sterretjes, maar deze behoren naar alle waarschijnlijkheid bij de versiering van de gotische zetel waar koning David op zit. Maar gelukkig zijn er voldoende kenmerken om deze jeton te dateren. Het herkruisde kruisje aan het begin van het omschrift op de kz. van M.3 komt bij de munten uitsluitend op de halve Davidsgulden van 1492 (v.G. 30) voor. We hebben dus nu al twee punten om de jeton in verband met de emissie van 1492 te brengen: koning David verschijnt sinds 1464 nu weer voor het eerst op de munten en het herkruisde kruisje vinden we alleen hier terug. Maar we zullen meer punten van overeenkomst moeten vinden om zeker van onze datering te kunnen zijn. De letter D op het schildje is al op verschillende manieren uitgelegd. Er is gedacht aan Deventer en aan Duurstede, maar het kan natuurlijk ook de D van David zijn. Op de munten van de eerste emissie van 1457-1470 vinden we een letter D in het hart van het grote kruis op de kz. Tussen de benen van het kruis vinden we verder D A V I, dus de gehele naam van de bisschop. Op de halve stuiver van 1492 (v.G. 33) vinden we ook een letter D in het hart van het kruis maar hier ontbreken de overige letters en dit komt mooi overeen met de losse D op het schildje van de rekenpenning. Het is nu wel duidelijk dat deze letters alleen de beginletters van Davids naam kunnen zijn. Tenslotte is er nog een vierde punt van overeenkomst. Op alle munten van 1457-1488 heeft de tondeldoos een schuif aan de linkerkant van de doos. Vanaf 1492 zit de schuif op de munten steeds rechts. Op deze jeton en op M.4 (gedateerd 1488) zit de schuif ook rechts zodat we op grond hiervan M.3 in of na 1488 mogen dateren. Als M.3 in 1492 of vlak daarna geslagen is, kan de verandering van de stand van de schuif samenhangen met het optreden van de nieuwe stempelsnijder Rutger de Maelre in 1492 of met de nieuwe muntmeester Johan van Papenvelt (1492-1496). De afwijkende stand op de rekenpenning van 1488 is dan waarschijnlijk een eenmalige gebeurtenis geweest die door compositorische problemen werd veroorzaakt. Als de schuif net als op de munten van 1488 aan de linkerkant had gezeten, waren de vonken die de leeuw slaat niet in de doos gevallen maar op het schuifdeksel. Misschien bent u na deze verklaring geneigd te zeggen dat de stempelsnijder dit ook had kunnen oplossen door de gehele voorstelling om te draaien, want dan was de schuif vanzelf aan de linkerkant gekomen en had de leeuw naar rechts gekeken. Dit laatste is onmogelijk. Alle enkele leeuwen op de munten van David kijken naar links, net zoals bijna alle leeuwen in het Nederlandse wapen en dat zal wel het zwaarste gewogen hebben.

We zijn nu al vanzelf met de laatste rekenpenning van bisschop David bezig. Deze jeton moet in een vrij grote oplage geslagen zijn omdat de stempels van de exemplaren van het KPK en het Centraal Museum op een aantal punten verschillen. In 1488 was er een waarnemend muntmeester: Gerrit Claisz. van Haarlem. De voorstelling van St. Maarten te paard zien we ook op een stuiver van 1483 van de stad Utrecht, geslagen door Lodewijk van Levendael, maar hier zonder bedelaar

Foto 8. Stuiver 1483 van de stad Utrecht (Pietersen 17)

(foto 8). Bisschop David zelf heeft alleen St. Maarten als bisschop op zijn munten laten zetten.

b. Frederik van Baden

Foto 9. Rekenpenning M.5 met de vijfpuntige sterretjes. Een al te enthousiaste verzamelaar heeft er met pen het jaartal 1502 op geschreven D. 582

M.5. (foto 9)
Vz. een versierd kruis met daartussen de wapens van het Sticht, Baden, en twee bezittingen van de bisschop: Baden-Sponheim en vermoedelijk Eberstein-Lahr.;
omschrift: BEATI Q' CVST' IVDI'
interpunctie: enkele vijfpuntige sterretjes;
kz. een geharnaste ruiter met een getrokken zwaard;
omschrift: dubbel vijfpuntig sterretje, ET FACIVT' IVSTICIA' I' OI' A'. Samen met de afkortingen van de vz. staat er dan: Beati qui custodiunt iudicium, et faciunt iusticiam in omnia;
interpunctie: enkele vijfpuntige sterretjes.

Foto 10. Rekenpenning M.6 met de zespuntige sterretjes D. 1073 (foto CM)

M.6. (foto 10)
Vz. St. Maarten die zijn mantel deelt;
omschrift: MARTI EPS MIGRAVIT A SECULO;
interpunctie: enkele zespuntige sterretjes;
kz. een wapen samengesteld uit: Baden, Lahr, Lotharingen en Breisgau;
omschrift: kruisje, VIVIT IN CHRISTO GEMMA SACDOTV'. Samen met de vz.: Martinus episcopus migravit a seculo; vivit in Christo gemma sacerdotum.;
interpunctie: enkele zespuntige sterretjes.

Over de munten van bisschop Frederik is veel minder geschreven dan over die van zijn voorganger. We zullen ons daarom moeten beperken tot de muntcommissies zoals die in Van der Chijs afgedrukt zijn.[9] Op 15 februari 1497 worden Daniël van der Heyde en Gerrit Claisz. van Haarlem gezamenlijk aangesteld als muntmeesters te Wijk bij Duurstede. Ze mogen guldens, dubbele stuivers, enkele stuivers, doiten (8 doiten = 1 stuiver) en doitkins (48 doitkins = 1 stuiver) slaan.
In 1499 is Gerrit Claisz. alleen muntmeester en is Daniël overgegaan in dienst van de stad Utrecht. Zijn taak is de kwaliteit van de bisschoppelijke munten te onderzoeken. Van hun gezamenlijke emissie is de dubbele stuiver van 1497 (v.d. Chijs XXI-5) en de duit van 1498 (cat. Centraal Museum HC 2213) gemakkelijk aan te wijzen. Deze munten hebben beide enkele zespuntige sterretjes als interpunctie. (foto 11). Alle guldens

Foto 11. Dubbele stuiver 1497 met de zespuntige sterretjes. Op de munten vinden we meestal dit wapen: op de munt linksboven en rechtsonder het Sticht, rechtsboven en linksonder Baden (v.d. Chijs XXI-5)

van Frederik van Baden zijn ongedateerd, zodat deze moeilijker ingedeeld kunnen worden. Op de guldens komen geen zespuntige sterretjes voor. Op 4 november 1497 wordt Johan van Papenvelt benoemd tot muntmeester in Hasselt. Hij was dat sinds 1494 ook voor bisschop David. Uit de commissies blijkt dat er in Hasselt en Wijk dezelfde munten geslagen werden, dat wil zeggen dat het gewicht, het gehalte en de naam steeds hetzelfde is want over het uiterlijk wordt niets gezegd. Na 1499 ontbreekt informatie zodat we dan helemaal op de interpunctie moeten afgaan. In het overzicht beperken we ons tot de gedateerde munten.

kan gedateerd worden in de periode 1498-1505 of 1510-1512. De voorzijde van deze jeton lijkt op de Christusgulden van bisschop Frederik, (foto 12) alleen is het wapen dat we toeschreven aan Eberstein-Lahr op de gulden vervangen door het wapen van Lahr. Deze Christusgulden sluit nauw aan bij de Christusgulden die Johan van Papenvelt in 1494 tijdens David van Bourgondië heeft geslagen (v.G. 35) en bij de Bourgondische Christusgulden van 1492-1493. Daarom neem ik aan dat de tweede periode 1510-1512 niet erg waarschijnlijk is en dat datering rond 1498 het meest juist is.

jaar	dubbele stuiver	braspenning	groot / ½ groot	duit
1497-1498	6-pt ster			6-pt ster
1498-1501 1499-1505		5-pt ster	 5-pt ster	
1506-1507			6-pt ster	
1510-1512		5-pt ster		
1510		roosje		
1514			roosje	

Aan de hand van dit schema kunnen we muntmeesterswisselingen of iets dergelijks verwachten in 1498, 1506, 1510 en tussen 1512 en 1514.

Foto 13a. Een grootje met afwijkende interpunctie en bijtekentjes. De leeuwtjes tussen de benen van het kruis zijn hier vervangen door zespuntige sterretjes. Het jaartal is (15)14. De veranderingen ten opzichte van het bekende grootje (v.d.Chijs XXI-5) zijn opzettelijk gedaan en hebben een bijzondere betekenis. Cat. CM HC 2205, 0,64 g (foto CM)

Bij 1498 past uitstekend het vertrek van Daniël van der Heyde. De oorzaken voor de veranderingen in 1506, tussen 1507 en 1510 en de laatste zijn moeilijker te vinden. Het enige wat we weten is dat Gerrit Claisz. in 1510 niet meer in leven was, zijn weduwe wordt dan genoemd, maar hij kan natuurlijk ook al in 1506 overleden zijn.
In Hasselt volgt Aernt Franckensz. van Papenvelt op 6 september 1499 zijn familielid Johan op. Mogelijk is dat ook op de munten terug te vinden. In 1512 is Daniël van der Heyde nog steeds in dienst van de stad Utrecht. Hij is dan belast met het stempelen van braspenningen. In 1513 wordt datzelfde werk door een ander gedaan.
De rekenpenning M.5 met de vijfpuntige sterretjes

Foto 12. Een van de twee Christusguldens van Frederik van Baden, uiteindelijk een navolging van de guldens van de vier keurvorsten aan de Rijn. Zijn broer Christoffel, Markgraaf van Baden, sloeg precies dezelfde guldens

Rekenpenning M.6 met de zespuntige sterretjes heeft een afwijkend wapen zonder de kwartieren van het Sticht. Nahuys vermoedde daarom dat deze penning na de dood van de bisschop geslagen zou zijn.[10] Volgens het interpunctieschema kan het 1497-1498 of 1506-1507 geweest zijn. Frederik

Foto 13. (Dubbele) braspenning van Karel van Gelre in Utrecht geslagen. In 1511 bezette Karel de stad Utrecht en gaf aan zijn muntmeester opdracht om op Karels naam te munten maar volgens het gehalte en gewicht van de munten van bisschop Frederik (Pietersen 21)

heeft op zijn eigen munten nooit de afbeelding van St. Maarten gebruikt. Hij komt wel voor op de dubbele en viervoudige braspenningen die hertog Karel van Gelre in 1511 in de stad Utrecht heeft laten slaan. (foto 13).

c. Philips van Bourgondië

Foto 14. Koperen rekenpenning van Bisschop Philips, M.7, D 1071 (foto KPK naar het exemplaar van het CM)

M.7. (foto 14)
Vz. een dolfijn gekronkeld om een anker; omschrift: zespuntig sterretje, VERITAS SVPER OIA VINCIT;
interpunctie: enkele cirkeltjes;
kz. de kop van de bisschop met een hoed, waarschijnlijk een bonnet, in een veelpas; omschrift: PHS DE BVRGVNDIA EPS TRAIECTES;
interpunctie: enkele cirkeltjes.

Foto 15. Verguldzilveren copie van een penning van bisschop Philips van Bourgondië. Cat. Centraal Museum HC 2854 (foto CM)

M.8. (foto 15)
Vz. een wereldbol met een dolfijn op een krans, daaronder P O V;
omschrift: zespuntig sterretje, TV ES PATIENTIA MEA DOMINE;
interpunctie: enkele cirkeltjes;
kz borstbeeld van de bisschop;
omschrift: PHS' DE BVRGVNDIA EPS TRAIECTES;
interpunctie: enkele cirkeltjes.

Het is niet duidelijk waarom Muller in beide gevallen het portret van de bisschop als keerzijde kiest. Het is gebruikelijker dit de voorzijde te noemen. De portretten bieden de eerste mogelijkheid tot datering. Het portret met de bonnet is iets jonger dan dat zonder hoed en de stijl van beide portretten maakt ook een omkering van volgorde niet erg geloofwaardig. Met de penning M.8 is iets raars aan de hand. Muller schrijft hierover: 'Van den eersten penning van bisschop Frederik van Baden bezit de gemeente (= de gemeente Utrecht) twee exemplaren; den tweeden bezit zij slechts in afgietsel, naar het exemplaar van 's Rijks penningkabinet. Ook de beide penningen van bisschop Philips zijn hier slechts in afgietsels naar de stukken van het Penningkabinet voorhanden. De laatste, een uniek stuk, is eerst onlangs door het kabinet aangekocht; het afgietsel van de gemeente is, evenals het origineel, zilver-verguld.' Uit de tekst valt te lezen dat met 's Rijks penningkabinet, Penningkabinet en kabinet steeds het KPK bedoeld is, maar daar is deze penning geheel onbekend en er is in de periode 1915-1923 in de aanwinstenlijsten niets hiervan te ontdekken. Misschien heeft Muller het origineel ergens anders gezien, want het is niet te hopen dat dit afgietsel het werk van een deskundige grappenmaker geweest is. In zijn biografie van bisschop Philips heeft Sterk de kunsthistorische kant van de twee penningen belicht.[11] Hij maakt duidelijk dat de voorstelling op M.7 geen geharpoeneerde dolfijn is, zoals Muller beschrijft, maar de voorstelling is een zogenaamde 'hiëroglief', een beeldpuzzeltje voor ingewijden uit de renaissance, meestal gebaseerd op antieke symbolen. De hiëroglief op de jeton M.7 stelt de spreuk 'festina lente' voor, haast u langzaam, met de dolfijn als symbool van de snelheid en het anker dat van de traagheid. De hiëroglief op M.8 moet gelezen worden als de wereldbol, met daarop de aarde in T-vorm, en een helm. Deze combinatie stamt van twee verschillende hiëroglieven en kan uitgelegd worden als: 'patientia omnia vincit', geduld overwint alles. Dit sluit dus aan bij de letters P O V en bij het omschrift van de penning.

Op de munten vinden we twee soorten interpunctie: enkele vijfpuntige sterretjes en enkele cirkeltjes. De rekenpenning met de jonge kop van de bisschop past goed bij de dubbele stuiver van 1519

Foto 16. Dubbele stuiver van bisschop Philips van Bourgondië 1519 (v.d. Chijs XXII-2)

(foto 16). Deze heeft dezelfde interpunctie en een overeenkomstige veelpas. Op een klein koperen

muntje vinden we dezelfde hiëroglief als op de tweede penning van bisschop Philips (foto 17).

Foto 17. Driemijtstukje ? met dezelfde 'hiëroglief' als de penning M.8 (v.d. Chijs XXII-8)

Het exemplaar van deze laatste munt in de collectie van het KPK heeft geen interpunctie.
Welke munten heeft bisschop Philips laten slaan? Op 22 maart 1519 worden aangesteld: Franck Aernstz. van Papenvelt als muntmeester, Diederick Jansz. als stempelsnijder en Herman ten Bosche als waardijn. We kunnen er dus wel zeker van zijn dat voor deze datum niet op naam van bisschop Philips gemunt is. Op deze zelfde dag verschijnt ook de eerste commissie. Er mogen guldens, dubbele stuivers, enkele stuivers en groten geslagen worden.[12] Hiervan zijn alleen de grootjes niet teruggevonden. De gulden moet volgens de commissie een gehalte van 14 karaat hebben. De ons bekende gulden van bisschop Philips komt voor in de 'Carte ou Liste' van 1627 en wordt daar gewaardeerd op 13 karaat en 10 grein.[13] Dit klopt dus prachtig. Ook de dubbele en de enkele stuivers die we kennen hebben ongeveer het voorgeschreven gewicht.
Het kleine koperen muntje is misschien het driemijtenstukje (48 mijten = 1 stuiver) dat in 1520 geslagen mag worden. (foto 17)
Uit de vergelijking met de munten komt dus de volgende datering: M.7 tegelijk met de emissie van 1519 en M.8 1520-1524.
Wie heeft de stempels gesneden? De letters en de veelpas van M.7 zullen wel van Diederick Jansz. zijn, maar de rest lijkt mij eerder van een renaissance kunstenaar afkomstig. Er zijn nog meer vragen rond deze twee penningen. In 1529 is er een inventaris gemaakt van de nagelaten bezittingen van bisschop Philips die toen nog in het kasteel bij Wijk bij Duurstede aanwezig waren. Men trof er o.a. buidels met munten en penningen aan: in een drievoudige leren buidel was een vak leeg, in het tweede bevonden zich 60 zilveren penningen

Foto 18. Twee zilveren rekenpenningbusjes, verz. KPK. Van Loon beeldt in zijn Inleiding tot de Heedendaagsche Penningkunde (Amsterdam 1717) op p. 62 een vergelijkbaar busje af

met het portret van de bisschop en in het derde vak zaten twee gouden penningen 'van den selven slaege'. Het gaat hier dus om slagpenningen in goud en zilver die met dezelfde stempels geslagen zijn. Er was ook een dubbele buidel van wit leer. In het ene vak zaten 'vijfendevijftich zilveren lechpenningen', het andere vak was leeg.[14] Men maakt hiermee dus onderscheid tussen de penningen in de twee verschillende buidels: de ene soort noemt men penningen en de andere soort legpenningen. We weten natuurlijk niet of de beschrijvers van de inventaris wisten welke penningen bij het rekenen gebruikt waren, misschien gaven de afmetingen of het gebruikte metaal de doorslag. We moeten rekening houden met de mogelijkheid dat M.8, de penning die volgens Muller van verguld zilver was, dezelfde is als de hier genoemde gouden penning. In dat geval is het dus geen rekenpenning maar hoort hij bij de renaissancepenningen thuis. Sterk neemt aan dat de schilder Jan Gossaert de ontwerper van de penningen van bisschop Philips is geweest.[15] De vijfenvijftig zilveren legpenningen uit de dubbele buidel zijn net voldoende om mee te kunnen rekenen bij het afhoren van een rekening. Misschien waren dit de penningen die de bisschop voor eigen gebruik bewaarde. Dit laatste ligt nogal voor de hand omdat men rekenpenningen in die tijd meestal in buidels bewaarde. In de administratie van de Engelse koning Edward IV is in 1480 ook sprake van lederen buidels voor rekenpenningen[16] en in Frankrijk gebruikte men in deze periode meestal buidels van leer of fluweel.[17]. (foto 18).

De Nederlandse rekenpenningbusjes zijn geen gebruiksvoorwerpen geweest. Ze dateren uit het begin van de zeventiende eeuw en waren waarschijnlijk bedoeld als luxe geschenkverpakking. De Voogt citeert in zijn werk over de Gelderse rekenkamer de historicus Van Hasselt: 'in seemse (zeemleren) buydelen kwamen nog in de XVII eeuw de legpenningen van de provinciale Rekenkamer voor. Zulke lederen zakken heb ik nog aan de Geldersche Rekenkamer gekend. Zij waren in het midden door een lederen afscheidsel voor de zilveren en koperen legpenningen verdeeld.''[18] Samenvattend kunnen we zeggen dat bisschop Philips minstens twee verschillende soorten penningen heeft laten slaan. De tijdgenoten gaven slechts één soort de naam rekenpenning. De manier van bewaren suggereert dat er behalve zilveren legpenningen waarschijnlijk ook koperen exemplaren geslagen zijn. De penning met het jonge portret en de bonnet sluit het beste bij de ons bekende legpenningen en bij de munten van bisschop Philips aan. Deze penning is waarschijnlijk de koperen uitvoering van de zilveren legpenning uit de inventaris. De penning met het oudere portret blootshoofds past in het geheel niet bij de munten en is zeker geen rekenpenning geweest. Het verguldsel zou er zo afslijten. Het is mogelijk dat deze penning behoort tot de gouden penningen uit de drievoudige buidel.

Aan het einde van ons verhaal houden we dus maar zeven rekenpenningen over. De laatste penning, waarvan we helaas alleen maar een copie kennen, is een van de eerste Noordnederlandse renaissancepenningen uit die tijd waarvan we niet alleen de opdrachtgever, maar ook de ontwerper (Jan Gossaert) en de uitvoerders (Franck Aernstz. van Papenvelt en Diederick Jansz.) kennen.

Noten

Informatie over vuur maken met vuurijzers en tondeldozen is te vinden in: W.T. O'Dea, Making Fire, a Science Museum illustrated booklet (Londen 1964) nr. 3 e.v

1. J. Baart e.a., Opgravingen in Amsterdam, 20 jaar stadskernonderzoek (Amsterdam 1977) 405-406
2. Beeldenaar (1981) 9. Vergelijk GH 143 en 156
3. H. Enno van Gelder, Munt- en muntmeesterstekens in de 15e eeuw, JMP (1951) 110-114 en voor een toepassing: van dezelfde auteur, De rekeningen van de Vlaamse munt onder Philips de Schone, RBN (1961) 157-169
4. Dr. N.B. Tenhaeff, *Bronnen tot de bouwgeschiedenis van den Dom te Utrecht 1395-1480* (Den Haag 1946) XLII en 251
5. Frank Pietersen, Munten van de Stad Utrecht (Utrecht 1978) 15
6. Dr. Mr. S. Muller Fz., De penningen der Utrechtse bisschoppen, Oud-Holland (1922) 86-91
7. Dr. H. Enno van Gelder, De Utrechtse munten ten tijde van bisschop David van Bourgondië, JMP (1971/1972) 10-50
8. Dr. D.Th. Enklaar, De derde rekenpenning van bisschop David van Bourgondië, Oud-Holland (1928) 1-3
9. v.d. Chijs, Utrecht, 309-310 en 331-341
10. M. le Comte Nahuys, Mededeling aan Rev. Num. Belge, (1859) 261.
11. J. Sterk, Philips van Bourgondië (Zutphen 1980) 271-277
12. v.d.Chijs, Utrecht, 240-247
13. Hiëronimus Verdussen, Carte ou Liste (Antwerpen 1627) H 1 vs
14. J. Sterk, Philips van Bourgondië, 220
15. idem, 276
16. Helen Farquhar, Additional notes on silvercounters of the seventeenth century, Numismatic Chronicle (1925) 110
17. F.P. Barnard, The Casting-Counter and the Counting Board (Oxford 1916) 83-84
18. W.J. de Voogt, Aanteekeningen betrekkelijk de leg- of rekenpenningen van de Gelderse Rekenkamer (Amsterdam 1869) 8

Een penning voor Eise Eisinga te Franeker

door G. Elzinga

Velen kennen de naam van Eise Eisinga als bouwer van het beroemde, nog altijd zeer nauwkeurig werkende planetarium te Franeker. In september 1981 is het feit herdacht dat dit 200 jaar geleden gereed kwam, nadat Eisinga, van professie eigenlijk wolkammer, er in 1774 mee was begonnen.
De aanleiding tot de bouw was dat de constructeur wilde aantonen dat er geen enkele reden was te geloven dat de wereld zou vergaan, zoals Ds. Eelco Alta uit het Friese Bozum in 1774 in een geschrift had voorspeld. Deze leidde dat af uit een bepaalde stand van de maan en de planeten Mercurius, Venus, Mars en Jupiter in het sterrenbeeld Ram op 8 mei van dat jaar.
Eise Eisinga, geboren op 21-2-1744 te Dronrijp en overleden op 27-8-1828 te Franeker, ontzenuwde deze bewering maar had er wel zeven jaar voor nodig om dat ook daadwerkelijk aan den volke te tonen door middel van zijn ingenieus bouwsel in zijn woonhuis aan de thans naar hem genoemde straat te Franeker. Zijn werk trok al zeer vroeg grote belangstelling en nog steeds wordt het planetarium, nadat het in 1825 door Koning Willem I voor het Rijk was aangekocht en in 1859 aan de stad was afgestaan, door enige tienduizenden per jaar bezocht.
Het stadsbestuur wilde het 200-jarig bestaan dan ook niet alleen met festiviteiten en een gedenkboek, maar ook met een kunstzinnige herinnering vieren. Deze laatste nu bestaat uit een fraaie, 8 cm. grote bronzen penning, ontworpen door de thans in Friesland wonende, maar in het Brabantse Teteringen geboren beeldhouwer Guus T.M. Hellegers.

De kunstenaar is er in geslaagd op de voorzijde een goede combinatie te vinden tussen het portret van Eisinga en de in harmonische lettervormen uitgevoerde tekst, het geheel binnen een krans met de 12 tekens van de dierenriem. De scheidingslijnen tussen deze tekens buigen als het ware over de rand van de penning heen naar de keerzijde, waar

zij elkaar inderdaad stervormig kruisen in de zon, het middelpunt waar omheen de planeten Mercurius, Venus, Aarde met maan en Mars draaien. Omdat hun afstanden tot de zon naar verhouding zijn weergegeven kon Jupiter niet op het penningvlak worden verbeeld. De baanvlakken van de planeten zijn en reliëf weergegeven en wel zodanig dat men hun schuine stand ten opzichte van de aard-baan (de ecliptica) goed kan opmerken. De als bolletjes aangegeven planeten gaan vergezeld van hun symbolen, terwijl in het veld de bouwjaren 1774-1781 zijn vermeld. Dit laatste is terecht, omdat deze zijde van de penning, uiteraard sterk vereenvoudigd maar toch treffend, weergeeft wat Eise Eisinga aan het plafond van de grote achterkamer in zijn huis in die jaren heeft gewrocht en wat nog steeds bewondering afdwingt.
Wij kunnen zowel de stad Franeker met deze penning [1] complimenteren als de kunstenaar zelf, die aan de lezers van De Beeldenaar niet onbekend is; men zie de aflevering van maart 1978. Nadien zijn door hem nog weer diverse opdracht- en vrije penningen gemaakt. De penning voor Eise Eisinga is de derde met een Fries onderwerp. De eerste had betrekking op het 400-jarig bestaan van het Old Burger Weeshuis te Sneek (1581-1981) en de tweede op het in 1981 gereedkomen van een netverzwaringsprogramma van het Provinciaal Electriciteits Bedrijf in Friesland ten behoeve van Landbouw en veeteelt.[2].

1 Men kan de penning bestellen bij J.B. Westerhof, Hoogend 18, 8601 AE Sneek, tel. 05150-17198, door overmaking van *f* 100,50 (penning *f* 95,—; verzendkosten *f* 5,50) op giro 1935823 t.n.v. J.B. Westerhof te Sneek.
2 Voor het beeldhouwkundig oevre van de kunstenaar zie men o.m. Ons Erfdeel 23, 1980, p. 17-27.

De numismaat en zijn boeken (5)

door W. K. de Bruijn

In het derde artikeltje in deze serie werd het Ex Libris van August Sassen besproken. Althans één van zijn Ex Librissen, want hij bezat er meer. Tevens werd daarin vermeld dat hij ook zelf boekmerken ontworpen had. Van die boekmerken is er in elk geval één gemaakt voor een van de meest vooraanstaande numismaten van zijn tijd. Dit boekmerk wordt hierbij afgebeeld. Over Sassen zelf is al eerder het een en ander vermeld, zodat hier alleen wat gegevens volgen over de eigenares van dit Ex Libris.

Marie Goverdina Antonia de Man, geboren te Middelburg 1855 en overleden te Leiden 1944, heeft zich al vroeg aan de numismatiek gewijd. In 1881 was de verzameling munten en penningen van het Zeeuws Genootschap al aan haar zorgen toevertrouwd. Van 1889-1933 was zij conservatrice van dat genootschap. Van 1900-1929 was zij redactrice van het Tijdschrift, later Jaarboek voor Munt- en Penningkunde. In totaal heeft zij circa 100 artikelen over numismatische onderwerpen gepubliceerd. Onder meer over de beroemde muntvondsten aan het strand van Domburg, over de Zeeuwse noodmunten, over Zeeuwse stempel-

snijders en muntgewichtmakers, over Zeeuwse gildepenningen en Zeeuwse loodjes etc. Dat veel van deze artikelen nog steeds toonaangevend zijn werd vorig jaar gelukkig onderkend, toen ter gelegenheid van het feit dat de Zeeuwse munt 400 jaar geleden werd opgericht door het Koninklijk Zeeuws genootschap der Wetenschappen, een aantal van deze artikelen werd herdrukt in een bundel getiteld 'Keuze uit de numismatische geschriften van Marie G. A. de Man'.
Haar hierbij afgebeelde Ex Libris, gemaakt door August Sassen, is weliswaar niet specifiek numismatisch, maar getuigt van haar grote liefde voor Zeeland door middel van het wapen van dat gewest en de daaromheen geplaatste spreuk. Het is een cliché naar tekening. De afmetingen zijn 120 × 93 mm.

Catalogus van de stedelijke Deventer muntslag na 1575 (IV)

samengesteld door J. Fortuyn Drooglever

125 1621 FLORIJN (Z) opl. van de nrs. 124 en 125 tezamen ± 170.000 stuks.
Vz. en kz. type nr. 100 V.-, V/W 43, NA.
Opm. Matthias was reeds in 1619 overleden!
125 A 1621 FLORIJN (Z). Type nr. 100 A V.-, V/W.-, pc. Deventer.

xx z.j. (1622) GOUDGULDEN (G) identiek met nr. 111. Opl. slechts 600 stuks.

126 z.j. (1622) RIJKSDAALDER (Z) opl. ruim 17.000 stuks.
Vz. wapenschild van Deventer met helm, pluimen en lambrekijns, gedeeltelijk binnen gladde rand.
Kz. bekroonde dubbele adelaar met rijksappel, gedeeltelijk binnen gladde rand.
Bij deze munt worden vele verschillende omschriften, vooral op de Vz. aangetroffen. Een volledig omschrift op de Vz. zou moeten luiden:
MONE•NO•CIVITA• wapenschildje IMPE•DAVEN mmt. klaverblad; ik heb dit evenwel nimmer aangetroffen. Daarom wordt bij de volgende nummers alleen vermeld in welk opzicht het desbetreffend omschrift afwijkt van het theoretische volledige. Het omschr. op de Kz luidt:
.FERDINAND.II.ROM.IMP.SEM.AVG. (of ...AV of... A).
126 a Vz. omschr. MONE•CIVITA... Kz. omschr... A V. 148.1, P. 7522.
126 b Vz. omschr. als nr. 126 a. Kz. omschr. ...AVG V.-, V/W-, P. 7523.
126 c Vz. omschr. MONE•CIVITA... schild IMPE. DAVEN. Kz. omschr. ...AVG. V.-, V/W-, coll. Nederl. Bank te Amsterdam.
126 d Vz. omschr. MONE•CIVITA. schildje IMPER... Kz. ...A V.-, V/W.-, pc Deventer
126 e Vz. omschr. MONE•NO•CI•... Kz. omschr. ...AV V.-, V/W.-, P. 7524.
126 f Vz. omschr. MON•NO•CIVI•schildje IMPE•DAVENN. Kz. omschr. ...AVG. V.-, V/W.-, W. 694.
126 g Vz. omschr. MONE.NO. CIVI. schildje IMPE.DAVEN. Kz. omschr. ...AVG V.-, V/W.-, P. 7520.
126 h Vz. omschr. MO.NO.CIVITA schild IMP.DAVENT. Kz. omschr. ... ...RO...AVG V.-, V/W. 13, P. 7527.
126 i Vz. omschr. MONE.NO schildje ... Kz. omschr. AV V.-, V/W.-, D. 690, NA.
126 j Vz. omschr. MONE•NO•CI• schildje IMPE•DAVEN. Kz. omschr. ...AV V.-, V/W.-, D. 690, W. 693.

Vz.

126 g

Kz.

126 k Vz. omschr. MON.NO.CIVIT schildje IMPE DAVENT. Kz. omschr. ...A V.-, V/W.-, pc. Deventer.
N.B. op alle aangetroffen munten bevindt zich op de Vz. aan het einde van het omschrift het mmt. klaverblad.

127 z.j. (1622?) HALVE RIJKSDAALDER (Z) (niet vermeld in muntregister).
Vz. als nr 126. Kz. als nr. 126, doch omschr. ...AVG.
127 a V. 148.2, D. 691, V/W.-, NA.
127 b Vz. omschr. ...IMPE... D. 691, V.-, V/W.-, pc. Deventer.
127b bis idem doch vierkante afslag. D.691 a, V.-, V/W-, coll. Ned. Bank.

128 1622 FLORIJN (Z) waarsch. type nr. 124. Volgens het muntregister zijn in 1622 ± 11.000 florijnen geslagen, maar munten met dit jaartal zijn tot dusverre nergens beschreven of aangetroffen.

xx z.j. (1623) GOUDGULDEN (G) identiek met nr. 111. Opl. slechts 1000 stuks.

xx z.j (1623) RIJKSDAALDER (Z) identiek met nr. 126. opl. 470 stuks.

129 1623 FLORIJN (Z) waarsch. type 124. In 1623 zijn volgens het muntregister ± 27.000 florijnen geslagen, die met dit jaartal voorzover mij bekend tot dusverre nergens werden beschreven of aangetroffen.

130 z.j. (1623) SCHELLING (Z) genoemd roosschelling. (Resol. 11-8-1617) Opl. ruim 37.000 stuks.

Vz. versierde, roosvormige figuur met pluimvormige uiteinden en lelies in de diagonalen binnen parelrand. Omschr. MONE-NOVA-REIP-DAVEN. Kz. gekroond wapenschild met dubbele adelaar, hieronder wapenschildje van Deventer, gedeeltelijk binnen lauwerkrans en parelrand. Omschr. FERDINAND.II.RO.IM.SE.AVGV mmt. klaverblad.
130 a Kz. omschr. ...AVGV V. 155.5, V/W. 59.
130 b Kz. omschr. ...A V.-, V/W.-, W. 773.
130 c Kz. omschr. ...AV V.-, V/W.-, W. 774.

Vz. Kz.

xx z.j. (1624) GOUDGULDEN (G) identiek met nr. 111. Opl. 12.000 stuks.
xx z.j (1624) RIJKSDAALDER (Z) identiek met nr. 126. Opl. 650 stuks.
xx z.j. (1635) GOUDGULDEN (G) identiek met nr. 111. Opl. 10.000 stuks.

131 1625 FLORIJN (Z) waarsch. als type nr. 124. Volgens het muntregister werden in 1624 ± 34.000 florijnen geslagen, die met dit jaartal tot dusverre nergens werden beschreven of aangetroffen. Opm. bij de nrs. 128, 129, 131 en 132: de mogelijkheid bestaat dat de florijnen, geslagen in de jaren 1622 tot 1626 alle het jaartal 1621 dragen.

132 1626 FLORIJN (Z) waarsch. als type nr. 124. Opl. 5.000 stuks. Florijnen met dit jaartal zijn alleen door Besier genoemd, maar nergens beschreven of aangetroffen.

133 z.j. (1627) RIJKSDAALDER (Z) (Resol. mag. 19-9-1626) Opl. ruim 15.000 st.
Vz. gehelmd wapenschild van Deventer met pluimen tot aan de muntrand, gedeeltelijk binnen een gladde rand. Omschr. MO NO CIVITA-IMP DAVENT mmt. lelie. Kz. gekroonde dubbele adelaar met rijksappel binnen gladde rand. Omschr. FERDINAN.II.ROM.IMP.SEMP. AVG V.-, V/W.14, pc. Deventer en Dordrecht.

xx z.j (1627?) HALVE RIJKSDAALDER (Z) niet in het muntregister vermeld.
Vz. als nr. 133. Kz. omschr. FERDINAND.II.ROM.IMP.SEM.A., overigens als nr. 133. V.-. VW/.-, W. 695 als vierkante afslag. Van deze stempel is alleen een vierkante afslag bekend.

134 z.j (1628) GOUDGULDEN (G) (resol. mag. 14-6-1627) opl. ±2.000 stuks.
Vz. gehelmd wapenschild van Deventer met pluimen tot aan de muntrand, gedeeltelijk binnen parelrand. Omschr. MO.NO.AV.LI.-CI.DAVENT. mmt. lelie. Kz. gekroonde dubbele adelaar met rijksappel, gedeeltelijk binnen parelrand.
134 a Kz. omschr. FERDINAND.II.ROM.IMP.SE.A. V.-, V/W.5, D. 1086, P. 1952-194.
134a bis idem, proefslag in koper P. 7518.
134 b Kz. omschr. ...AV V.-, V/W.5, D. 1086, coll.'s Rijks Munt te Utrecht.

Vz. Kz.

nieuwe uitgaven

MUNTENNIEUWS

door J. C. van der Wis

WEST-SAMOA:
1 Tala 1980; koper-nikkel; ⌀ 38,7 mm; 27 gram. Het betreft hier een FAO-munt, die in een oplage van 10.000 exemplaren is geslagen. (Afb. 1)

afb. 1

ZWEDEN:
200 Kronur 1980; zilver 925/1000; ⌀ 36 mm; 27 gram.
Herdenkingsmunt op de wijziging in de troonopvolgingswet, geslagen in een oplage van 500.000 stuks. (Afb. 2)

afb. 2

boekbespreking

B. Ahlström, Y. Almer en K. Jonsson: Sveriges Besittningsmynt, Numismatiska Bokförlaget AB, Stockholm 1980. 30,3 × 21,5 cm., 205 p., *f* 60,— excl. BTW.

Sveriges besittningsmynt (Coins of the Swedish Possessions) is een catalogus in drie talen, Zweeds, Duits en Engels, van de munten van de Zweedse bezittingen vanaf het jaar 1561.
Het boek behandelt de munten van alle plaatsen buiten Zweden, waar voor de Zweedse koning gemunt is of die in het bezit van Zweden waren. De catalogus is per muntplaats ingedeeld: na een korte historische inleiding volgen de munten geordend per vorst. Het merendeel van de munten wordt afgebeeld, terwijl van iedere munt per jaartal een prijsindicatie in drie kwaliteiten gegeven wordt.
De meeste Zweedse bezittingen lagen aan de Oostzee van Estland tot Noord-Duitsland, zoals o.a. Reval, Riga, Elbing, Stralsund en Wismar. Ook het Bisdom Bremen is in Zweed bezit geweest.
Daarnaast zijn tijden de 30-jarige oorlog voor de Zweedse koning munten geslagen in Zuid-Duitsland, onder andere te Würzburg, Nürnberg en Augsburg. De catalogus besluit met de Zweedse kolonie St. Barthélemy in het Caraïbische gebied, waar de op het eiland in omloop zijnde buitenlandse munten in het begin van de 19e eeuw van kloppen zijn voorzien.
Van dit boek verscheen in 1967 de eerste druk met B. Ahlström als auteur. Naast hem treden voor de tweede druk Y. Almer en K. Jonsson als medeauteurs op. Deze druk toont een grote verrijking en vele verbeteringen ten opzichte van de vorige druk. Het formaat van het boek is vergroot, zodat het nu gelijk is aan de catalogus van de Zweedse munten van dezelfde uitgever. Er zijn meer typen en varianten vermeld; op basis van archiefmateriaal kon zelfs een nieuwe muntplaats vermeld worden: Wolgast (D.D.R.). Het aantal catalogusnummers is gestegen van 1144 naar 1295; het aantal afgebeelde stukken van 465 naar 795. De litteratuurlijst onderging bijna een verdubbeling.
Al met al is het een uitstekende catalogus van een zeer interessant deel van de Zweedse numismatische geschiedenis.

H.W. Jacobi.

A most important and comprehensive Private Collection of the Coins of South Netherlands in Gold, Silver and Copper, from Charles V to Francis II, including many notable rarities.

Also important Italian Renaissance, Baroque and early German Medals from two collections.

Over 385 lots of Dutch Coins, extensively illustrated in our Catalogue.

Write for Catelogue No. 18 by return post.

SPINK COIN AUCTIONS

Spink & Son Ltd., King Street, St. James's, London SW1.
Spink & Son Numismatics Ltd., Löwenstrasse 65, 8001 Zürich, SWITZERLAND.

Agenda munten- en penningenbeurzen

Stichting Numismatica 1977

Zaterdag 26 september 1981
Zondag 27 september 1981
te Den Haag
in de Variantzalen van het Nederlands Congresgebouw, Churchillplein 10
van 10.00 - 17.00 uur

Zaterdag 3 oktober 1981
te Hengelo (O.)
in ontmoetingscentrum "Circel"
Pastoriestraat 33
van 11.00 - 17.00 uur

Zondag 4 oktober 1981
te Heerenveen
in het Postiljon Motel,
Schans 65 (aan de Rotonde)
van 10.00 - 17.00 uur

Zondag 11 oktober 1981
te Arnhem
in het Motel Arnhem, Europaweg
van 10.00 - 17.00 uur

Zondag 18 oktober 1981
te Leiden
in het Motel Holiday Inn
Haagsche Schouwweg 10
van 10.00 - 17.00 uur

Zondag 25 oktober 1981
te Den Bosch
in de Bruggezaal (zaal één) van het Café-Restaurant van de Brabanthallen (vlak bij de ingang)
van 10.00 - 17.00 uur

Zaterdag 31 oktober 1981
Zondag 1 november 1981
te Rotterdam
in de Beatrixzaal van het Café-Rest. Engels in het Groothandelsgebouw, Stationsplein
van 10.00 - 17.00 uur

Zaterdag 7 november 1981
te Kampen
in de Stadsgehoorzaal, Burgwal 84
van 11.00 - 17.00 uur

Zondag 15 november 1981
te Weert
in het Cultureel Centrum "De Munt"
Muntpassage 9
van 10.00 - 17.00 uur

Zaterdag 21 november 1981
te Gouda
Zalencentrum "Kunstmin"
Boekkade 67
van 10.00 - 17.00 uur

Zaterdag 28 november 1981
Zondag 29 november 1981
te Den Haag
in de grote zaal van de Stationsrestauratie van het Centraal Station (vanuit de stationshal met de roltrap naar boven)
van 10.00 - 17.00 uur

de 100ste beurs

Zondag 13 december 1981
te Hilversum
in de Weverszaal van "Het Hof van Holland", Kerkbrink 1
van 10.00 - 17.00 uur

Inlichtingen:
Secr. Accountantskantoor Teders
Noordsingel 112, 3032 BH Rotterdam
Tel. 010 - 65 52 44

Munten en penningen

Munten handel

„Hekra"

L. H. Helderton

Molenstraat 25, 4061 AB Ophemert
Telefoon 03445 - 1392

Inkoop - Verkoop - Taxatie

HOLLEMAN–MUNTEN

postbus 32 7586ZG Overdinkel tel. 05423–1221

Op aanvraag wordt onze lijst U gratis toegezonden.

Onze specialiteiten: Griekse-, Romeinse-, Byzantijnse-, Middeleeuwse-, Provinciale- en Koninkrijksmunten.

DE BEELDENAAR - munt- en penningkundig nieuws

Voor alle abonnees voor wie De Beeldenaar een blijvende waarde vertegenwoordigt, verkrijgbaar:

VERZAMELBANDEN voor DE BEELDENAAR

In de kunststof pennenband die is uitgevoerd in 'Beeldenaar'-blauw met zilver opdruk, kunt u de nummers van één jaargang veilig en overzichtelijk bijeenhouden.

Te bestellen door overmaking van f 17,50 op gironummer 3808080 t.n.v. De Beeldenaar, Postbus 420, Zeist, onder vermelding van 'Verzamelband Beeldenaar'.

Als je historische munten wilt verzamelen, heb je een deskundig bankpartner nodig.

Willem 1 - hierboven afgebeeld - was een vermaard Oranjevorst in de jaren 1813-1840. Gedurende zijn regering werden o.a. gouden tientjes geslagen. Zeldzame, maar ook minder kostbare. Van Lanschot heeft dit historisch geld in huis. Uit genoemde periode. Maar ook gouden en zilveren munten uit de middeleeuwen en zelfs uit het jaar 800.

Historisch geld verzamelen is een kwestie van vertrouwen. En de mensen van de Goud- en Muntenafdeling bij Van Lanschot weten er het fijne van. Zij zijn deskundig, adviseren u ter zake, en houden u graag op de hoogte van nieuwe ontwikkelingen. Als u even belt of schrijft, sturen ze u gratis de nieuwste prijslijst toe.

F. van Lanschot Bankiers.
Sinds 1737. Hoge Steenweg 29,
5211 JN 's-Hertogenbosch.
Tel.: 073-15 32 45/15 33 59/15 34 60.
Viditel: 711.

F van Lanschot
Bankiers

Een goede vriend met geld.

NIEUWE PENNINGEN VAN DE KONINKLIJKE BEGEER

In samenwerking met
Panorama Mesdag:

Herdenkingspenning 100 jaar Panorama Mesdag

modelleur E. v.d. Boom
gepatineerd brons
afmeting 60 mm, geslagen
prijs: *f* 55,– poer stuk

Wijze van bestellen:
Door overmaking op gironummer 8580 t.n.v. Panorama Mesdag, onder vermelding van bestelkode **MES**, het gewenste aantal en het afleveradres.
N.B.: Zonder duidelijke vermelding van naam, adres en aantal, alsemde het juiste bedrag worden geen opdrachten aanvaard.

---

nr. 658
1e Vlucht space shuttle
modelleur: E. v.d. Boom
gepatineerd brons
afmeting: 50 mm, geslagen
prijs: *f* 50,– per stuk

nr. 659
Jaar van de gehandicapten
modelleur: E. v.d. Boom
gepatineerd brons
afmeting: 50 mm, geslagen
prijs: *f* 50,– per stuk

Bovengenoemde prijzen zijn inclusief 18% BTW en handelingskosten.

PRIJSWIJZIGINGEN VOORBEHOUDEN

Wijze van bestellen:
Door overschrijving of storting op **AMROBANK nr. 41 40 04 582**, of op **POSTGIRO nr. 15 40 783**, t.n.v. Koninklijke Begeer B.V., postbus 5, 2250 AA Voorschoten, onder vermelding van de **bestelnummers**, het gewenste **aantal** en het **afleveradres**

KONINKLIJKE BEGEER B.V., POSTBUS 5, 2250 AA VOORSCHOTEN
Tel. 01717-4500 tst. 30, Telex nr 39438 DCWKB

munt- en penningkundig nieuws
november/december 1981
5e jaargang no. 6

de beeldenaar

NUMISMAAT

SEDERT 1880

MONNAIES - MEDAILLES - LIVRES NUMISMATIQUES - VENTES PUBLIQUES - ARCHEOLOGIE

✤

✤

MUNTEN - PENNINGEN - NUMISMATISCHE BOEKEN - VEILINGEN - OUDHEDEN

Jacques Schulman B.V.

Keizersgracht 448 — 1016 GD Amsterdam
Telefoon (020) 23 33 80 - 24 77 21 — Postgiro 9922

Heeft U een manco-lijst?
Zend hem aan ons en wij blijven vrijblijvend attent voor U!

Ons adres: Postbus 554
1000 AN Amsterdam (C)

HBU
HOLLANDSCHE BANK-UNIE

Agenda munten- en penningenbeurzen

Stichting Numismatica 1977

Zondag 13 december 1981
te Hilversum
in de Weverszaal van "Het Hof van Holland"
Kerkbrink 1
van 10.00 - 17.00 uur

Zondag 24 januari 1982
te Den Bosch
in het restaurant (Bruggezaal) van de Brabanthallen (vlakbij de ingang)
Oude Engelseweg 1
van 10.00 - 17.00 uur

Zaterdag 30 januari 1982
te Zwolle
in zaal 2 van de Buitensociëteit
Stationsweg 4
van 10.00 - 17.00 uur

Zaterdag 6 februari 1982
Zondag 7 februari 1982
te Rotterdam
in de Claus-Sociëteit en Clubzaal van het Café-restaurant Engels in het Groothandelsgebouw, Stationsplein
van 10.00 - 17.00 uur

Zaterdag 20 februari 1982
te Middelburg
in de Schouwburg-foyer
Molenwater 99a
van 11.00 - 17.00 uur

Zaterdag 27 februari 1982
Zondag 28 februari 1982
te Den Haag
in de Variantzalen van het Nederlands Congresgebouw, Churchillplein 10
van 10.00 - 17.00 uur

Zondag 7 maart 1982
te Weert
in het Cultureel Centrum "De Munt"
Muntpassage 9
van 10.00 - 17.00 uur

Zaterdag 13 maart 1982
te Hillegom
in de Lunazaal van Restaurant Treslon
Vosselaan 15
van 10.00 - 16.00 uur

Zondag 14 maart 1982
te Baexem
Baexheimerhof (Gemeenschapshuis)
tegenover de kerk, Kerkstraat 1a
van 11.00 - 17.00 uur

Zaterdag 20 maart 1982
te Zwolle
in zaal 2 van de Buitensociëteit
Stationsweg 4
van 10.00 - 17.00 uur

Inlichtingen:
Secr. Accountantskantoor Teders
Noordsingel 112, 3032 BH Rotterdam
Tel. 010 - 65 52 44
Ook op Viditel nr. 376 15

de beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift
Verschijning: de 4e week van de oneven maanden

Munt- en penningkundig nieuws, Numismatisch maandblad voor Nederland en België.
Publikatie van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Eindredactie
W. K. de Bruijn
J. P. A. van der Vin

Redactieraad
J. Fortuyn Droogleever
A. Hettema
J. C. van der Wis

Uitgever
Vonk/Uitgevers b.v.
Postbus 420, 3700 AK Zeist
Telefoon 030-791496 (b.g.g. 03404-52292).
Postgiro 3808080, t.n.v. 'De Beeldenaar' te Zeist.
Voor België:
Slavenburg's Bank, Antwerpen 2000
Rek.no. 655-8097099-43
t.n.v. Vonk/Uitgevers b.v.

Abonnementsprijzen
Inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar:
Nederland, België, Suriname en Ned. Antillen: *f* 26,50.
Overige landen: *f* 51,50.
Losse nummers: *f* 5,– (inclusief portokosten).

Voor leden van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen.

Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar, omvatten alle in de desbetreffende jaargang te verschijnen nummers.
Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, indien niet vóór 1 december een opzegging is ontvangen.

Advertenties
Inzenden aan:
Adv. afd. 'De Beeldenaar', Postbus 420, 3700 AK Zeist, uiterlijk de 1e van de maand voor verschijning.
Tarieven op aanvraag verkrijgbaar.

De uitgever behoudt zich het recht voor zonder opgave van redenen advertenties niet te plaatsen.

Gehele- of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de uitgever.

© Copyright
Vonk/Uitgevers b.v.

ISSN 0165-8654

inhoud

Het Friese en Groninger noodgeld van mei 1940 209
Rekenpenningen VI 215
Een unieke serie Hollandse leeuwendaalders 225
Nederlandse makers van penningen 18 – Jan Bronner . 231
Catalogus van de stedelijke Deventer muntslag na 1575 (V) 237
De numismaat en zijn boeken VI 242
Catalogus van de driestedenmuntslag 1479-1588 243
Het Penningkabinet ruimt zijn kasten leeg 243
Nieuwe uitgaven – Muntennieuws 245
Aktualiteiten 247
Agenda 248
Verenigingsnieuws 248
Boekbespreking 249

Abonnementsprijzen 1982

Ingevolge goedkeuring van de minister van Economische Zaken zullen ook de abonnementsprijzen van de Beeldenaar als volgt worden aangepast:

Abonnement: Nederland/België/Suriname/Ned. Antillen *f* 28,50.
Overige landen *f* 55,50.
Losse nummers: *f* 5,50.

De uitgever

Het Friese en Groninger noodgeld van mei 1940 en de niet uitgevoerde plannen voor de uitgifte van Drenthe

door mr. G. A. Bontekoe,
oud-burgemeester van Ooststellingwerf

Onmiddellijk na het uitbreken van de oorlog op 10 mei 1940 ontstond bij de banken een tekort aan pasmunt en tekenmunt, omdat het publiek het zilvergeld dat men in zijn bezit had niet weer uitgaf. Een verschijnsel van alle oorlogen van alle tijden.
Op 11 mei 1940 machtigde de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, mr. Frederiks, aan wie de onmenselijke taak was opgedragen 's lands regering tijdens de bezetting te vertegenwoordigen, de provinciale besturen om zo nodig over te gaan tot het doen drukken van noodgeld. In Friesland en Groningen heeft men van deze machtiging gebruik gemaakt, in Drenthe was men met de voorbereidingen klaar, maar omdat het duidelijk was dat de verbinding met het hoofdkantoor der Nederlandse Bank elk ogenblik weer zou worden hersteld is het in die provincie niet verder gekomen dan het maken van proefdrukken.
Het valt op, dat de wijze waarop in deze provincies gehandeld is duidelijk maakt, dat er geen onderling kontakt is geweest en dat was de oorzaak dat er grote verschillen zijn te konstateren in de wijze waarop van de machtiging tot uitgifte gebruik is gemaakt.

Provincie Friesland
De Staatsraad i.b.d. Commissaris der Koningin in die provincie mr P. A. V. van Harinxma thoe Slooten besloot tot de uitgifte van *f* 1.000.000,—, alles in biljetten van één gulden.

Serie A
PROVINCIE FRIESLAND
Goed voor Een gulden (f 1.-)
Volstrekt gewaarborgd door de Provincie Friesland
Wordt ter betaling aangenomen door het Agentschap van de Nederlandsche Bank te Leeuwarden
LEEUWARDEN, 12 Mei 1940
De Staatsraad i. b. d. Commissaris der Koningin in de Provincie Friesland,
Vervalsching is strafbaar

Afb. 1: Friesland: 1 gulden 1940; 11,2 × 7,7 cm.

Aan alle gemeentebesturen werd gevraagd hoeveel geld men dacht nodig te hebben. Er moesten kostwinnersvergoedingen worden betaald en ook de armlastigen moesten hun geld op tijd ontvangen. De antwoorden van de verschillende gemeenten zijn in het provinciaal archief bewaard gebleven. Uit die antwoorden valt duidelijk af te leiden in welk deel van de provincie de armoede het grootst was. Er waren enkele kleine gemeenten die geld genoeg in kas hadden, maar de gemeenten in het oostelijk deel der provincie de z.g. 'Wouden' vroegen aanzienlijke bedragen. Ooststellingwerf bv. vroeg ruim *f* 60.000,— en kreeg als eerste uitkering *f* 30.000,— die helemaal in omloop werd gebracht. Deze gemeente grenst aan Drenthe en op enkele kilometers na ook aan Groningen en het gevolg was, dat Groninger noodgeld vanuit het in de gemeente Leek gelegen dorp Zevenhuizen in betaling werd aangeboden in Haulerwijk, waar een aantal inwoners zijn inkopen placht te doen. De kantoorhouder der P.T.T. vroeg het gemeentebestuur hoe hiermee te handelen en accepteerde de betaling toen hem verzekerd was dat de gemeente voor de inwisseling zou zorgen. Het was trouwens niet de enige P.T.T.-er die zich tot de gemeente wendde.
Alle hulpkantoren: Oosterwolde, Makkinga, Oldeberkoop, Donkerbroek en het reeds genoemde Haulerwijk ressorteerden onder hoofdkantoren buiten Friesland. De meeste onder het Overijsselse Steenwijk, de overige onder Assen.
En deze hoofdkantoren namen het noodgeld niet aan, zodat ook daar de gemeente zich garant heeft moeten stellen.
Het Friese geld werd gedrukt bij de inmiddels niet meer bestaande drukkerij Miedema die gespecialiseerd was in het bedrukken van 'boterpapier'. Dit enigszins doorschijnende papier dat namaak uiteraard moeilijker maakte, werd ook voor het noodgeld gebruikt.
De kleur van de druk was blauw en de biljetten waren doorlopend genummerd. De achterzijde bleef onbedrukt.
In totaal is er voor *f* 674.780,— in omloop gebracht. Natuurlijk moeten er wel enkele biljetten om de een of andere reden niet ter inwisseling zijn aangeboden maar in het provinciale archief is daar niets over te vinden.
Op 17 mei 1940 werd de machtiging tot uitgifte ingetrokken.
De termijn voor inlevering werd gesteld op 13 juni d.a.v. bij de banken en P.T.T.-kantoren en op 15 juni bij het toen nog bestaande Leeuwarder agentschap der Nederlandse Bank.
Een erg korte termijn, maar ondanks aanvraag daartoe werd geen verlenging toegestaan.

Gemeente Heerenveen
Van de in Friesland gelegen gemeenten heeft alleen Heerenveen noodgeld uitgegeven in zes verschillende waarden: 5, 10, 25, 50 cent, één gulden en twee gulden vijftig cent. Van elke coupure werden 5000 exemplaren gedrukt. Dit geld was 'goed voor de levering van levensmiddelen'.
Het wapen der gemeente binnen een rand met de tekst 'gemeente Heerenveen' en de handtekening van burgermeester Falkena waren op de voorzijde te zien, de achterzijde was onbedrukt, bepalingen tegen vervalsing waren niet toegevoegd.

Afb. 2: Heerenveen: 2½, 1 gulden, 50, 25, 10, 5 cent; ca. 13,5 × 8,5 cm.

In circulatie zijn gebracht 1866 biljetten à *f* 2,50, 948 biljetten à *f* 1,—, 200 biljetten à *f* 0,50, 247 stuks van *f* 0,25, 501 van *f* 0,10 en 365 van *f* 0,05. Het geld kon bij de gemeente-ontvanger worden ingewisseld van 21 tot en met 25 mei.
Op 19 juni 1940 werd een brief ontvangen van de afdeling BB van het ministerie van Binnenlandse Zaken om uiterlijk op 25 juni een opgaaf te verstrekken van wat er is aangemaakt, wat in circulatie is gebracht, wat inmiddels weer uit de circulatie is genomen en wat op 24 juni bij de aanvang van de dag nog in circulatie was.
Deze gegevens moesten óók worden verstrekt aan het ministerie van Financiën.
Op 22 juni werd aan de ministeries bericht dat het niet uitgegeven en het ingewisselde gemeentelijke noodgeld is vernietigd in de ovens van de gasfabriek. Er waren toen nog in omloop: 5 biljetten van *f* 2,50, 7 van *f* 1,—, 1 van *f* 0,50, 12 van *f* 0,25, 74 van *f* 0,10 en 62 van *f* 0,05.
Het is niet meer te achterhalen waar het noodgeld is gedrukt.
Van gekleurd papier en gekleurde inkt is geen gebruik gemaakt.

Provincie Groningen

De moeilijkheden die in Friesland ontstonden door het stagneren van de geldomloop deden zich in de provincie Groningen uiteraard eveneens voor.
Gedeputeerde Staten besloten tot de uitgifte van

Afb. 3: Groningen: 10, 2½ en 1 gulden 1940; 13,3 × 7,0 cm.

f 2.000.000,— noodgeld in vier verschillende coupures. Gedrukt werden voor een bedrag van *f* 650.000,— aan biljetten van *f* 1,—, voor een bedrag van *f* 450.000,— aan biljetten van *f* 2,50, voor een bedrag van *f* 600.000,— aan biljetten van *f* 10,— en tenslotte voor een bedrag van *f* 300.000,— aan biljetten van *f* 100,—.
Van deze *f* 2.000.000,— werd *f* 1.172.580,— in omloop gebracht. De eerste uitgifte vond plaats op 14 mei 1940.
Het geld werd ingevolge een op 11 mei gegeven opdracht gedrukt door de firma Gebr. Hoitsema, die ook advies had gegeven omtrent het grafische uiterlijk der biljetten.
De handtekeningen van de Commissaris der Koningin mr J. Linthorst Homan en van de griffier der Staten mr M. W. Scheltema kwamen op de biljetten voor.
De biljetten van *f* 1,— waren in bruin gedrukt op een chamois ondergrond, die van *f* 2,50 in rood, eveneens op chamois ondergrond, die van *f* 10,— in blauw, ook weer op chamois en tenslotte die van *f* 100,— in blauw op een grijze ondergrond.
De biljetten van *f* 1,— waren ongenummerd, alle andere droegen in de rechterbovenhoek opvolgende nummers. De achterkant bleef onbedrukt.
De geldigheid der biljetten werd op 16 juli 1940 ingetrokken. Gelegenheid tot inwisseling werd geboden tot en met 20 juli d.a.v., maar deze wel heel korte termijn werd achtereenvolgens verlengd tot 16 november 1940 en 1 april 1941.
Een bedrag van *f* 2.510,— is niet voor inwisseling aangeboden of niet weer ter inwisseling aangenomen.

Provincie Drenthe
Ook in Drenthe worstelde men met dezelfde problemen als in de beide andere noordelijke provincies.

Gemeente Assen
Burgemeester en wethouders van Assen, vanaf 10 mei 1940 dagelijks in vergadering bijeen, besloten reeds op 11 mei d.a.v. dat er gemeentelijk noodgeld zou worden uitgegeven.
Een aantal gegevens daarover werden mij in begin 1962 verstrekt door een der beide direkteuren van de drukkerij-uitgeverij Van Gorcum, dr H. J. Prakke. Het was voldoende om er een artikeltje over te schrijven, mede door het feit dat de correspondent van de Nederlandse Bank in Assen mr H. J. Dons uit zijn archief interessante feiten ter beschikking stelde over wat zich in die eerste oorlogsdagen op zijn kantoor had afgespeeld, terwijl uit het gemeente-archief kon worden opgediept wat het resultaat was geweest van een enquête onder de te Assen gevestigde bedrijven over hun direkte kasgeldbehoefte.
Het artikel is opgenomen in de jaargang 1962 van de Nieuwe Drentse Volksalmanak, het Drentse jaarboek dat in alle grote bibliotheken kan worden geraadpleegd.
Er zou geen aanleiding zijn geweest om op deze Asser plannen terug te komen, ware het niet, dat dezer dagen archivalia van de genoemde drukkerij te voorschijn zijn gekomen die tengevolge van verscheidene huiszoekingen door de Duitsers terecht waren gekomen op een plaats waar niemand ze tot dusver had gezocht.
Het zijn echt paperassen van het eerste uur, ten stadhuize van Assen met potlood geschreven op de achterkant van gebruikt cyclostyle-papier: dienstroosters voor de gemeente-politie door het zuinige gemeentebestuur ten tweeden male gebruikt voor aantekeningen e.d. Op dit stuk kladpapier staat de tekst van het noodgeld en verder een opsomming van wat er gedrukt zou moeten worden.
20.000 biljetten van 10 cent op grijs papier, 20.000 biljetten van 25 cent ook op grijs papier, 25.000 biljetten van 1 gulden, 10.000 van *f* 2,50 en 5.000 van *f* 5,—, de laatste drie coupures op bruin papier.
Een ander kladje heeft notities over kleuren: violet/blauw; groen/rood; lichtblauw/?
De coupures van 1, 2½ en 5 gulden op geel papier, die van 10 en 25 cent op grijs papier.
De onder-grond zou violet zijn, ook de herhaling in woorden van de waarde: een gulden, een rijksdaalder, vijf gulden zou in die kleur moeten worden gedrukt.
Op de achterzijde zouden cliché's van houtsneden van de bekende schilder-illustrator R. Mulders uit Noordwolde gebruikt worden, waarover de drukkerij beschikte omdat ze pas gebruikt waren als illustraties bij een der deeltjes van de in Drents dialekt geschreven serie 'Op Noabervezíet' van de Drenthe-kenner H. T. Buiskool, hoofd ener school in de gemeente Emmen.
Er kwamen proefvelletjes te voorschijn op grijs papier en op geel papier. Bij mijn hierboven aangehaald artikel in de Nieuwe Drentse Volksalmanak zijn proeven van een 10 cent biljet afgedrukt met twee verschillende cliché's die op de achterzijde hadden moeten komen: èèn met een stoppelveld waarop 'hokken' schoven te zien zijn zoals men ze in Drenthe vóór de komst van de maaidorsmachines in de oogsttijd overal op het veld kon zien staan voordat ze werden opgestapeld tot de nu ook al weer verdwenen roggemijten.
Het tweede toont een viertal vrouwen bezig met de vlasbewerking, zoals dat omstreeks 1880 in Drenthe algemeen gedaan werd. Maar de nu aan de dag gekomen proefvelletjes vertonen afdrukken van nog twee andere cliché's.
Het ene geeft een beeld van het wassen der scha-

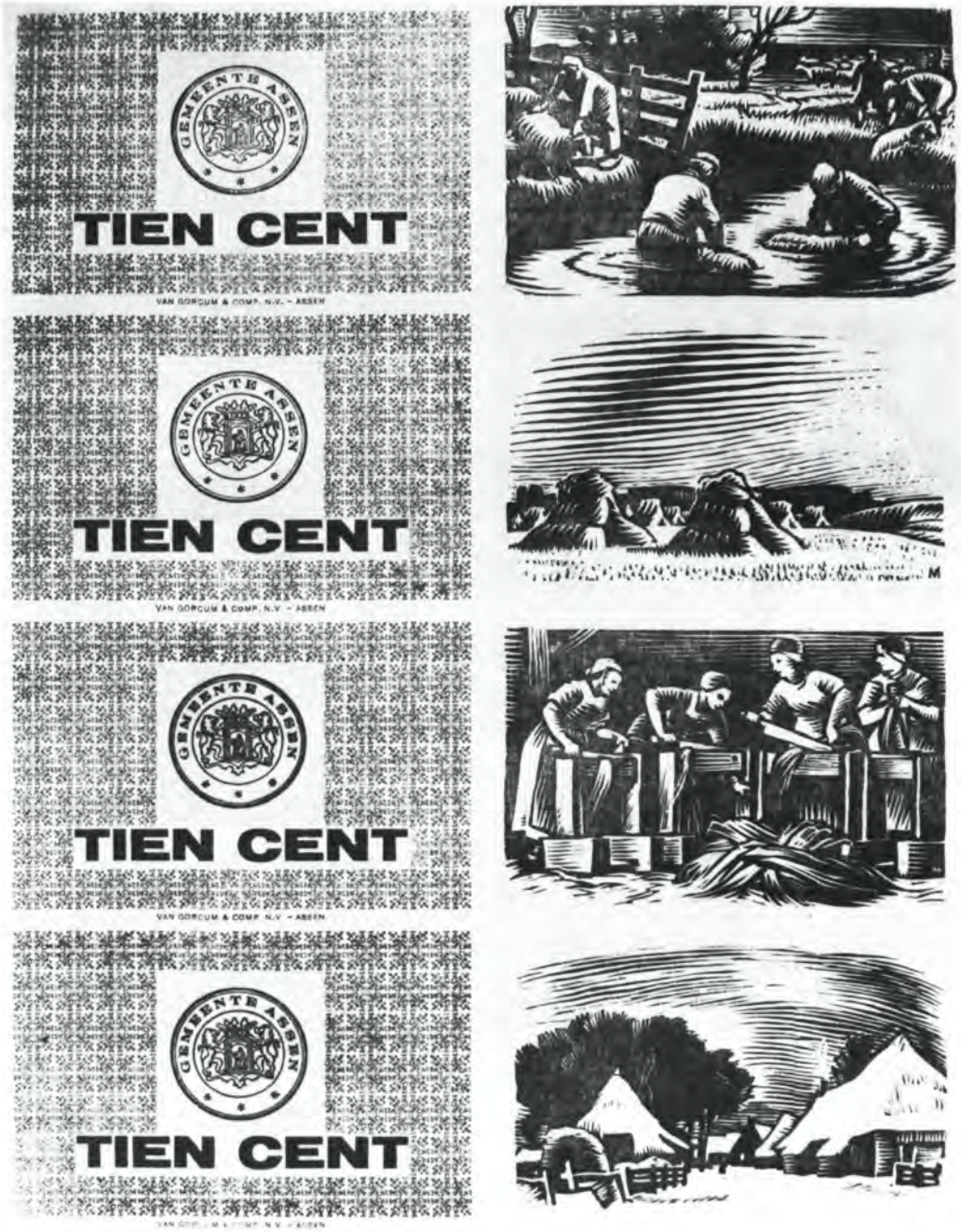

Afb. 4: Assen: 10 cent, vel van 8 stuks: 27,8×21,4 cm.

pen dat eenmaal per jaar in de maand juni plaatsvond. Meestal in een van de vele stroompjes, in een enkel geval in een klein meertje, niet veel meer dan een kuil. De heer Mulders deelde mij mede, dat hij voor zijn houtsnede gebruik had gemaakt van een tekening die hij ergens in een museum was tegengekomen.
In het bekende boek van prof. dr C. H. Edelman: 'Harm Tiesing. Landbouw en volksleven in Drenthe' is uitvoerig beschreven hoe dat precies gedaan werd en waarom.
Het laatste cliché toont een groep boerderijen in Orvelte, tegenwoordig een museumdorp.
Of deze laatste beide cliché's ook gebruikt hadden moeten worden voor een of meer coupures kon niet worden achterhaald.
Dat deze papieren in het drukkerij-archief terecht zijn gekomen is niet verwonderlijk. De besprekin-

gen ten stadhuize van Assen werden door de heer Prakke bijgewoond en op zijn voorstel werd besloten de fraaie houtsneden van Mulder voor de achterzijde te gebruiken.

Provincie Drenthe

Dat het niet tot afdrukken is gekomen werd veroorzaakt door het feit dat ook het provinciaal bestuur van Drenthe noodgeld wilde uitgeven. En omdat dat bij dezelfde drukkerij had zullen gebeuren besloot men even de pas te markeren omdat het er inmiddels op leek dat de capitulatie niet lang meer op zich zou laten wachten.

Afb. 5: Drenthe: voorkant 10 gulden 1940; achterkant 100 gulden.

Maar voorbereidingen werden er wel getroffen. Meer en juridisch vollediger dan in Friesland en Groningen. Er werd een verordening van drie artikelen geredigeerd die ieder verplichtte het Drentse noodgeld binnen de provincie uitsluitend voor de daarop aangegeven waarde aan te nemen, het namaken of vervalsen, uitgeven, in voorraad hebben of binnen Drenthe invoeren van valse biljetten werd verboden en het laatste artikel stelt een maximum straf van vier jaar op overtreding. Deze verordening zou op de achterzijde van de biljetten worden gedrukt.

Besloten werd dat er in totaal voor *f* 1.000.000,— aan noodgeld zou worden aangemaakt en wel in vijf coupures: 60.000 van *f* 5,—, blauw van kleur, 30.000 van *f* 10,—, rood van kleur, 5.000 van *f* 40,—, paars van kleur, 1000 van *f* 60,—, groen van kleur en tenslotte 1400 bruine van *f* 100,—.

Het is er niet van gekomen omdat de 'zilverbons', die het metalen geld lange jaren hebben vervangen, snel werden gedistribueerd. Ook nu nog zijn deze muntbiljetten wettig betaalmiddel al ziet men ze nooit meer.

De besluiten tot de uitgifte van noodgeld waren typische voorbeelden van 'nood breekt wet'. Misschien had strikt formeel een statenbesluit aan de opdracht tot drukken vooraf moeten gaan. Maar dit was uiteraard totaal onuitvoerbaar.

En zo zien we dan dat de commissaris der Koningin in Friesland het besluit alleen neemt, dat in Heerenveen de burgemeester dit voorbeeld volgt, dat in Groningen commissaris en griffier de biljetten ondertekenen hetgeen doet vermoeden dat Gedeputeerde Staten er althans over zijn geraadpleegd.

In Assen tekenen burgemeester en secretaris de ontwerpen.
Het is trouwens bekend dat het dagelijks bestuur elke dag bijeenkwam en er dus stellig van heeft geweten.

De provinciale biljetten zouden stellig, behalve de handtekening van de Commissaris der Koningin ook die van de griffier der Staten hebben gedragen. Het redigeren van de hierboven aangehaalde verordening wijst erop dat het besluit juridisch terdege doordacht is.

Rekenpenningen VI

door Bert van Beek

De Tachtigjarige Oorlog

Foto 1. Waarschuwing tegen de vredesvoorstellen van Keulen, 1579. (D. 2778) De voorstelling grijpt terug op de onthoofding van de graven Egmont en Hoorne in 1568. De vertaling van het omschrift luidt: Het is beter voor het Vaderland te strijden dan door een geveinsde vrede verstrikt te worden. Gerard van Bylaer kreeg voor het snijden van de ponsoenen van deze penning 50 gulden. Zijn normale beloning was 24 gulden. De Staten-Generaal waren zeer tevreden over dit schitterende voorbeeld van een politieke rekenpenning.

In dit laatste hoofdstuk houden we ons bezig met een nieuwe funktie van de jetons, die van een door de overheid uitgegeven metalen politieke prent. Natuurlijk heeft de voorstelling op een rekenpenning altijd een betekenis gehad en er kwamen in de vijftiende eeuw ook al 'politieke penningen' voor, maar niet in die mate als in de periode tussen het begin van de opstand in 1568 en het begin van het twaalfjarig bestand in 1609. Deze ontwikkeling voegt een geheel nieuwe dimensie toe aan de geschiedenis van de rekenpenningen en Barnard vermoedt dan ook dat deze nieuwe en aantrekkelijke kant van de jetons er voor gezorgd heeft dat de invoering van het rekenen met arabische cijfers er door vertraagd werd.[1] Hij legt er ook de nadruk op dat men in Engeland veel minder geïnteresseerd was in jetons met een historische of politieke strekking dan in de Nederlanden (het bekende buskruitverraad van Guy Fawkes in 1605 vinden we alleen op Nederlandse jetons, D. 3599 en 3600). Als zijn hypothese juist is, dan zou er in Nederland langer met penningen gerekend zijn dan in Engeland, maar het door Barnard berekende einde van het penningrekenen in Engeland (vlak na 1660) valt samen met het einde in ons land.[2]

In Frankrijk en in de Zuidelijke Nederlanden zijn er in de achttiende eeuw nog regelmatig jetons geslagen. Hier is de jeton door zijn nieuwe funktie blijven bestaan en dit geldt natuurlijk ook voor Neurenberg waar de rekenpenning in speelpenning verandert.

De laatste rekenpenning in ons land is in 1671 geslagen, gelijktijdig met het definitieve verdwijnen van het penningrekenen.[3] Barnard heeft gelijk met zijn bewering dat een interessante jeton meer overlevingskansen moet hebben dan een saaie, maar waarom geldt dat voor ons land niet? We zullen proberen hiervoor een verklaring te vinden. In hoofdstuk III is al uiteengezet dat er in de zeventiende eeuw twee verschillende markten voor rekenpenningen waren: die van de interessante, maar dure Nederlandse jetons en die van de kleinere en minder mooie, maar veel goedkopere Neurenbergse rekenpenningen.

De Neurenbergse penningen werden hier na de zeventiende eeuw nog lange tijd als speelpenningen gebruikt en waarschijnlijk per doosje met honderden tegelijk gekocht.[4] Zolang de overheid belangstelling voor rekenpenningen had, werd de produktie ervan gestimuleerd door de kosten van het snijden van de stempels voor rekening van de Staten te laten komen. Dat ging om aanzienlijke bedragen. Vanaf 6 december 1584 kreeg Gerard van Bylaer, stempelsnijder aan de Munt van Dordrecht, boven zijn vaste jaarsalaris, voor elk afgeleverd ponsoen 24 gulden.[5] In Zeeland kon men toen voor een gulden 80 jetons kopen.[6] Tijdens het twaalfjarig bestand verandert de houding van de overheid. Dugniolle noemt voor deze periode ongeveer 100 jetons, bijna 20 voor het Noorden en meer dan 80 voor het Zuiden.

Na 1621 wordt het aandeel van de Noord-Nederlandse jetons nog kleiner. Ook Willem van Bylaer, zoon en opvolger van Gerard, merkt dat de belangstelling is verminderd. Hij verzoekt de Staten-Generaal in 1618 of hij de versleten stempels van de legpenningen, die zijn vader nog gesneden heeft, op hun kosten mag vernieuwen. De Staten-Generaal wijzen zijn verzoek af, maar hij mag ze wel op zijn eigen kosten vernieuwen. Van Kerkwijk concludeerde hieruit dat het blijkbaar heel gewoon was dat oude legpenningstempels nog jaren later gebruikt werden. Toevallig weten we dat sinds kort zeer zeker: in een particuliere collectie bevindt zich een rekenpenning van 1609 geslagen over een penning van 1613.

Het is dus duidelijk dat de rekenpenningen van de munthuizen ten opzichte van de Neurenbergse weer duurder werden. Toch zal dit niet de doorslag gegeven hebben. Het publiek was nog steeds geïnteresseerd in historiepenningen. Het antwoord ligt weer verborgen in een verzoek van Willem van Bylaer aan de Staten-Generaal van mei 1623. In opdracht van de Staten-Generaal had Willem al eerder 'groote triumph- ende memoriepenningen' in goud en in zilver geslagen, o.a. op

De onderliggende penning met de pijlenbundel is op ware grootte afgebeeld en in dezelfde stand gedraaid als op de overslag.

Foto 2. Het roosje bovenaan en XIII van het jaartal, schuin boven het Engelse wapen, zijn gemakkelijk te herkennen.

Foto 3. Het omschrift van de onderliggende penning is vooral aan de rechterkant goed te lezen.

Foto 4. De overgeslagen penning op ware grootte, (D. 3648 over 3690)

de synode van Dordrecht in 1619. Op eigen initiatief heeft hij ook penningen op het ontzet van Bergen op Zoom in 1622 geslagen en daar vraagt hij nu een vergoeding voor: als het met de stempels van de rekenpenningen niet lukt, dan maar proberen met de stempels voor de nu veel meer in de belangstelling staande grotere penningen. De Staten-Generaal zijn er niet op ingegaan.[7]

Er zijn dus twee oorzaken voor het vroege verdwijnen van de jetons in het Noorden te vinden: de concurrentie met de Neurenbergse penningen op de gebruiksmarkt en de concurrentie met de triumfpenningen op het historisch-artistieke vlak. Dit verklaart ook meteen waarom er in de Zuidelijke Nederlanden wel een continue produktie van jetons bleef: het nagenoeg ontbreken van een vergelijkbare produktie van grote penningen.

Zeer schematisch kunnen we de ontwikkeling van de rekenpenningen tot nu toe als volgt indelen:

13e eeuw	kleine eenvoudige jetons, meestal geelkoper, diameter 22-23 mm, vaak zonder tekst, geslagen in Frankrijk en Italië
1e helft 14e eeuw	jetons worden groter, tot 25-26 mm, tekst wordt regel, ook in Engeland en Zuid. Ned.
2e helft 14e eeuw	opkomst zilveren jetons als waardevol geschenk, eerste schriftelijke bewijzen v.h. gebruik v. jetons in de Noord. Ned.
1e helft 15e eeuw	steeds meer roodkoperen jetons, verwijzing naar historische gebeurtenissen vanaf 1430, regelmatige produktie in Dordrecht vanaf 1433, bloei in Doornik, begin in Duitsland
2e helft 15e eeuw	begin grote bloei in geheel West-Europa
1e helft 16e eeuw	het vorstenportret krijgt een vaste plaats als beeldenaar
2e helft 16e eeuw	diameter stijgt tot 30 mm, in de Noord. Ned. verdwijnen naam en wapen v.d. opdrachtgevers om alle aandacht op het politieke thema te richten
1e helft 17e eeuw	opkomst van de steeds kleiner wordende messing penningen uit Neurenberg. De 'officiële' jetons worden historiepenning, – verdwijnen v.h. penningrekenen in N.W. Europa

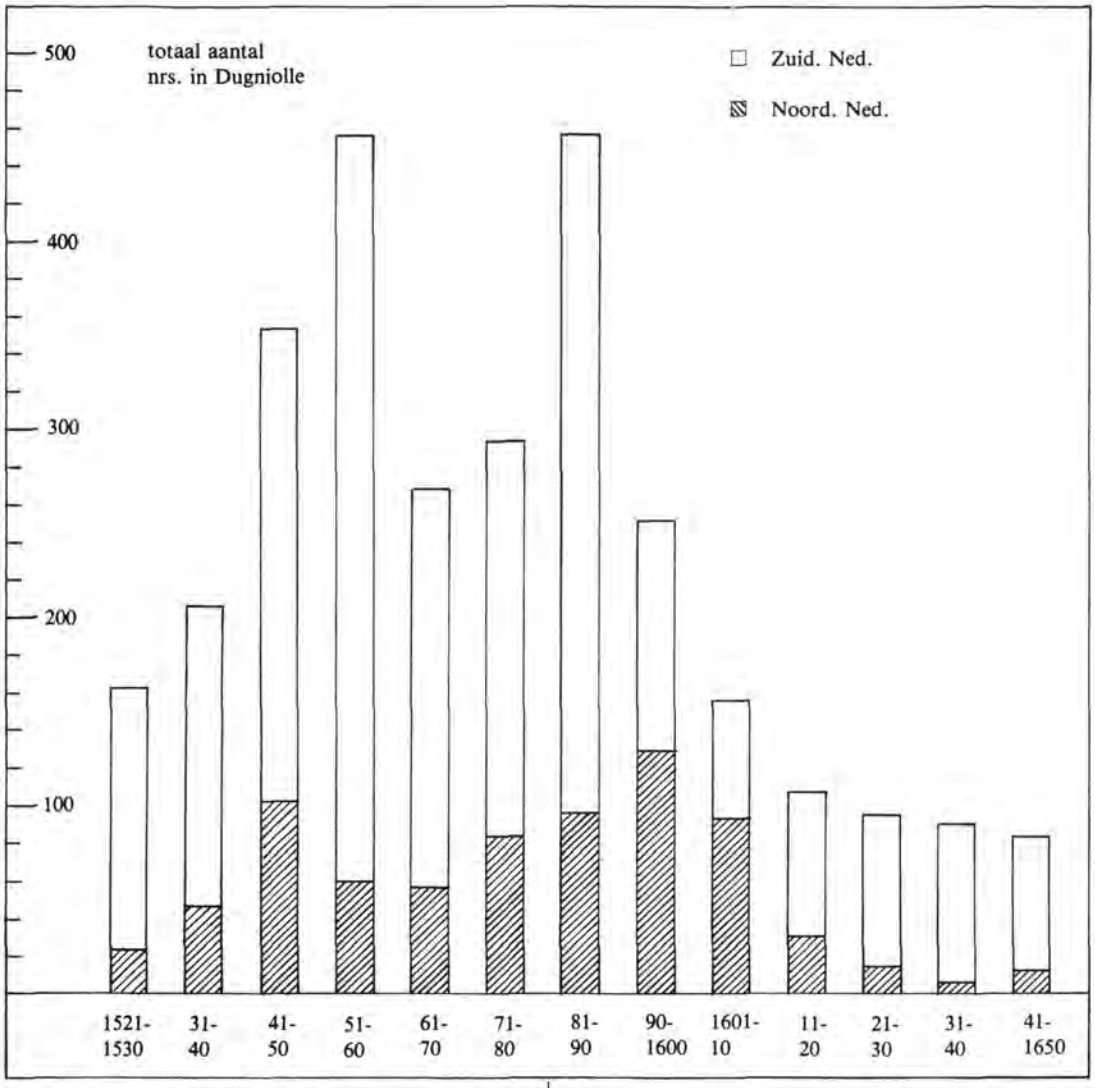

De bovenstaande grafiek geeft een idee van de produktie van jetons in de Noordelijke- en Zuidelijke Nederlanden. Alle penningen uit het werk van Dugniolle zijn in aantallen per 10 jaar ingedeeld.
Hierbij moeten wel een paar kanttekeningen worden gemaakt. De totalen volgens Dugniolle bevatten ook een aantal stempelvarianten.
De meeste slaan echter op varianties in de tekst, omdat die het gemakkelijkste in een boek kunnen worden weergegeven. Verder zal Dugniolle misschien beter op de hoogte zijn geweest van de jetons van de Zuidelijke Nederlanden, waardoor het aantal penningen uit het Noorden mogelijk aan de lage kant uitvalt. Bij de splitsing van de rekenpenningen in Noord en Zuid heb ik me in veel gevallen alleen met de gegevens van Dugniolle moeten behelpen omdat ik een groot aantal niet met eigen ogen gezien heb. Toch mogen we wel een aantal conclusies trekken. Behalve in de periode tussen 1590 en 1610 zijn er in het Zuiden veel meer jetons geslagen dan in het Noorden. Dit is net de tijd van de grote militaire successen en van de opkomst van de Republiek. In het begin van de opstand stijgt het aantal geslagen exemplaren weer, maar de stijging is groter en begint eerder in het Zuiden dan in het Noorden. Het is niet zo dat de uitvinding van de politieke rekenpenning in het Noorden is gedaan, wel heeft men hier meer dan in het Zuiden de naam en het wapen van de opdrachtgever weggelaten om op die manier de aandacht volledig op de boodschap op de penning te richten.
Het portret van de Spaanse koning komt vanzelfsprekend alleen in het Zuiden voor, maar het weglaten van een verwijzing naar de opdrachtgever is niet nieuw. Dugniolle noemt ongeveer dertig van dit soort penningen (op een totaal van zo'n

vierhonderd) in de tien jaar voorafgaand aan de tachtigjarige oorlog. Een aantal van deze penningen haakte ook toen in op de actualiteit, zoals een protest tegen de hoge graanprijzen in 1557 en penningen op de bedreiging van Zeeland door het water van 1551 en later.

Foto 5. Allerheiligenvloed 1570 in Zeeland, geslagen te Antwerpen (muntteken handje). De vz heeft een tekst uit Daniël: Gij zeeën en stromen looft den Here. kz: Beveilig ons van alle vijanden. Bij de watersnoodramp van 1 november 1570 verdween een groot deel van het land van Saaftinge en stonden veel steden en polders in Zeeland en Holland onder water. (D. 2518)

Voor zover is na te gaan, zijn de meeste van dit soort penningen in Antwerpen geslagen.
De politieke rekenpenningen zijn samen met andere propagandamiddelen een wezenlijk onderdeel van de strijd geweest. Sommige auteurs hebben de functie van deze jetons vergeleken met die van de Romeinse keizersmunten: aantrekkelijk verpakte boodschappen van de overheid op een veel voorkomend en duurzaam gebruiksvoorwerp.[8]
Als we de grafiek verder bekijken, zien we een constante stijging in de produktie tot 1560, gevolgd door een daling die alleen onderbroken wordt door een opleving tussen 1580 en 1600. Deze opleving komt waarschijnlijk alleen door het gebruik als propagandamiddel in het heetst van de strijd. Als we het aandeel van de jetons van de noordelijke provincies bekijken, moeten we natuurlijk wel bedenken dat de munt van Dordrecht tot 1560 de enige in het Noorden was die rekenpenningen sloeg en dat de munt in het midden van de zestiende eeuw een tijd gesloten is geweest. De piek bij 1541-1550 wordt door twee factoren veroorzaakt: een groot aantal jetons met initialen van de officieren van de Rekenkamer in Den Haag in 1542, 1543, twee series in 1544, 1545 en 1548, en waarschijnlijk heeft Dugniolle een fout van Van Orden overgenomen, waardoor hij een extra serie voor 1542 opneemt.[9] In het veel rijkere Zuiden, waar Antwerpen in het midden van de zestiende eeuw op het toppunt van zijn economische bloei stond, waren twee Rekenkamers gevestigd. Ook lieten hier veel meer edelen en rijke particulieren voor eigen rekening jetons slaan dan in het Noorden. De meeste rekenpenningen kwamen dan ook van de Brabantse munt te Antwerpen en van de Vlaamse munt te Brugge.

Foto 6. Philips van Croy, hertog van Aarschot en zijn vrouw Jeanne d'Hallewin. Philips, in de Nederlandse geschiedenis bekend onder de naam Aarschot, was een van de rijkste en belangrijkste edelen uit het begin van de tachtigjarige oorlog. Hij was lid van de Raad van State en nam na de dood van Requesens in 1576 enige maanden het bestuur van de Nederlanden waar. (D. 2316)

Foto 7. Philips van Montmorency, graaf van Horn, en zijn vrouw Walburgis van Niewenaar, geportretteerd in 1564. Op de keerzijde het wapen van de graaf met daaromheen de orde van het gulden vlies en de zinspreuk van het huis Montmorency: Aplanos, oprecht. In 1564 verkeerde Hoorne, zoals hij bij ons in de geschiedenis bekend staat, op het toppunt van zijn macht. Kardinaal Granvelle was uit de Nederlanden weggezonden en nu waren Oranje, Egmont en Hoorne de drie belangrijkste adviseurs van de landvoogdes. Het schip op de kz slaat op zijn funktie van admiraal van de Nederlandse vloot, meer een erebaan dan een funktie met werkelijke inhoud. (D. 2382)

De ontwikkeling in het Noorden

Vlak voor het begin van de opstand was er een minimale produktie van rekenpenningen in Dordrecht. Naast een paar series voor de Rekenkamer in Den Haag slaat het Muntpersoneel ook af en toe jetons voor zichzelf. In Nijmegen wordt vanaf 1559 regelmatig voor de nieuwe Rekenkamer van Gelderland gewerkt. In hoofdstuk IV heb ik mij afgevraagd wat nu de werkelijke bestemming van deze rekenpenningen is geweest. Naar aanleiding van de correspondentie tussen Arnhem en Brussel zou je de conclusie kunnen trekken dat ze niet meer voor het rekenen gebruikt werden. In een verzameling transcripties van Van Kerkwijk, aanwezig in het KPK, vond ik in een map over de Gelderse Munt een stuk uit – vermoedelijk – een bijlage van de Auditeursrekening van de Rekenkamer te Arnhem.[10]
Hierin verklaart Pouwels Cornelisse, kistemaker, dat hij op 1 februari 1560 negenendertig gulden ontvangen heeft van Dierck van Bueren, Auditeur

van de Rekenkamer te Arnhem. De meeste posten in de specificatie gaan over het timmeren van kasten, maar dan lezen we opeens: 'Item noch gemaeckt eyn reken brett (rekenbord) van III stuver b (Brabants, de rekeneenheid) ind dye knecht I stuver b'. Hier is slechts sprake van één enkel rekenbord en ik vraag me nogmaals af wat ze met die paar duizend jetons en één bord gedaan hebben. Egbert Alting beschrijft in zijn dagboek hoe de rentmeester van de stad Groningen in 1578 rekening en verantwoording aflegt.[11] Behalve de rentmeester en zijn zoon zijn er drie raadsheren en enkele andere functionarissen aanwezig.
De rentmeester 'doet de rekenschap uuth sijn boeck' en de raadsheer links van hem 'teeckent de summen ende sommeert se elck bijsunder'. Het 'tekenen van de sommen' slaat meer op het optekenen van bedragen zoals wij dat ook nu nog doen dan op het werken met rekenpenningen. De conclusie is dan ook dat de opleving van de produktie van jetons in de Noordelijke Nederlanden alleen te maken heeft met de bijzondere funktie van de voorstelling op de rekenpenningen.

Klassificering van de voorstellingen

Hoewel alle jetons uit de periode van de tachtigjarige oorlog een gemeenschappelijk doel hadden, door mij voor het gemak een politiek doel genoemd, heeft men toch verschillende soorten voorstellingen gebruikt om dat doel na te streven. De meest voorkomende is de allegorie, waarin abstracte begrippen als persoon voorgesteld worden. Op deze manier zijn heel gemakkelijk ideeën zichtbaar te maken, en wordt het dus letterlijk een beeldspraak. Deze stijlfiguur vinden we ook in sommige realistische voorstellingen, zoals de blazende winden op de penning ter gelegenheid van

Foto 8. Deze penning lijkt sterk op de eerste 'Venuspenningen' van rond 1490 (verg. foto's 8 t/m 11 uit hoofdstuk III). Ook de tekst is daaraan ontleend. Op de vz geknakte margrieten = de verdwenen zuiverheid, op de kz de dood die met zijn zeis de margrieten maait. Om zijn benen slangen, symbool van het kwaad en van de bedriegerij. De tekst luidt: justitia (de gerechtigheid) is geslagen dood, veritas (de waarheid) die lyd in nood, falacit (het bedrog) is geboren en fides (de trouw) heeft di strit (strijd) verloren, 1568. (D. 2474). Deze penning is mogelijk een latere nabootsing. Hij is gegoten en later bijgesneden.

de Allerheiligenvloed (zie foto 5). Soms wordt teruggegrepen op al eerder gebruikte beelden. (foto 8)
Bij een puur allegorische voorstelling wordt het moeilijk de directe aanleiding tot het slaan van de rekenpenning terug te vinden. Omdat de eerste auteurs de jetons samen met de andere penningen uitsluitend als historiepenningen beschouwden geeft dat soms nogal eens merkwaardige effecten. De eerste schrijver over de Nederlandse penningen was de Franse abt P. Bizot die in 1687 te Parijs zijn Histoire métallique de la République de Hollande uitgeeft. Het werk genoot grote populariteit en werd in 1688 al in Amsterdam herdrukt.
In 1690 verschijnt er een aangevulde en verbeterde Nederlandse editie door Joachim Oudaan, maar het uitgangspunt, een 'metalen geschiedenis', blijft gehandhaafd. Ook de latere schrijvers als Van Loon[12] en J. de Fontenay[13] handhaven dit standpunt. Fontenay beweert dan ook dat je heel gemakkelijk een zeer gedetailleerde geschiedenis over een periode van eeuwen kunt schrijven als je maar over een complete verzameling jetons zou kunnen beschikken.
Pietersen heeft dit in 1979 nog eens geprobeerd,[14] maar in zijn inleiding zegt hij: 'De voorraad, waaruit voor het tijdvak 1559-1609 gekozen kan worden, lijkt zeer groot, vooral wanneer een werk als dat van Van Loon geraadpleegd wordt. Bij nadere beschouwing valt dat echter nogal tegen. Een aantal penningen – vooral rekenpenningen – kan niet met zekerheid in verband gebracht worden met bepaalde historische feiten; andere blijken in later tijd te zijn vervaardigd. Ook kan men zich een enkele maal niet aan de indruk onttrekken dat sommige van Van Loons interpretaties met kunst- en vliegwerk tot stand gekomen zijn.' Het komt er in feite op neer dat er voor elke belangrijke gebeurtenis naar een bijbehorende penning gezocht wordt. Zo legt Pietersen zelf via de voorstelling en het jaartal 1568 verband tussen de hier afgebeelde penning (zie foto 8) en de invoering van de 'Bloedraad' van 1567. Ook mevr. Holleman heeft onlangs een aantal jetons uit de tachtigjarige oorlog in een historisch kader geplaatst.[15]
Binnen de allegorie neemt de satire een aparte plaats in. Hier worden ideeën en gebeurtenissen meestal door dieren voorgesteld. Mevr. v. d. Meer heeft er op gewezen dat deze penningen beter 'spotpenningen' dan satirieke penningen genoemd kunnen worden omdat de medailleur door de beperktheid meestal niet veel verder komt dan het uitbeelden van een situatie en zijn kritiek daarop.[16] De spotpenning is meestal wel iets gemakkelijker aan een gebeurtenis te koppelen dan een algemene allegorische penning.
Een bijbelse voorstelling op een rekenpenning moet ook vaak als een gelijkenis met de toenmalige situatie gezien worden. Het is begrijpelijk dat

Foto 9. Spotpenning op de mislukte vredesonderhandelingen te Keulen, 1580. De Nederlandse leeuw wordt van de worgpaal van de inquisitie bevrijd door een muis (= de Prins van Oranje). De tekst op de vz luidt: de muis verlost de leeuw door de banden door te knagen. Op de kz doet de Spaanse koning alsof hij de leeuw een vredestak wil overhandigen, maar achter zijn rug heeft hij al weer de halsband van de inquisitie gereed. De Paus kijkt belangstellend toe. (De Paus was bij de vredesonderhandelingen vertegenwoordigd door Jan Baptist Castagna). De tekst op de kz luidt: De vrije leeuw weigert hardnekkig zich opnieuw te laten kluisteren. (D. 2800)

de strijd van Gideon tegen de Midianieten door de opstandige gewesten herkend werd als hun strijd tegen de Spaanse overheersing. Net als Gideon streden ze tegen een heidense overmacht en de uiteindelijke overwinning komt alleen door Gods hulp tot stand.

Foto 10. Het dubbele wonder met Gideons vacht, 1576. Op de vz een gewapende ruiter met de tekst: des krijgsmans laarzen behagen de Here niet. Op de kz Gideon met de vacht die vochtig werd toen het droog was en droog bleef toen het dauwde. De tekst luidt: voor de God-vrezende werken alle dingen ten goede. (D. 2693)

Soms komt een allegorische voorstelling geheel in de lucht te hangen omdat men verschillende stempels gaat combineren. De Zeeuwse muntmeester Melchior Wijntgens heeft een stempel met een schildpad tweemaal gebruikt, eenmaal in combinatie met zijn eigen wapen en eenmaal samen met het Zeeuwse wapen. Van Gelder noemt de schildpad het persoonlijke embleem van Wijntgens,[17] maar het is evenzeer mogelijk dat de Staten van Zeeland opdracht hebben gegeven om een penning op de onderhandelingen rond het twaalfjarig bestand (1609-1621) te maken en dat Wijntgens daarna het stempel met de schildpad voor zijn eigen penning gebruikt heeft. Zeeland was namelijk helemaal niet gelukkig met het naderende bestand en misschien hoopte men dat van uitstellen afstellen zou komen. De schildpad symboliseert dan de traagheid van de onderhandelingen.
Melchior Wijntgens stelde veel belang in een goed ontwerp voor zijn munten en penningen. Een aantal van deze ontwerpen zijn gemaakt door zijn vriend, de schilder Ambrosius Bosschaert (1573-1621).
Deze was van 1593-1613 werkzaam te Middelburg. In het archief van de Rekenkamer te Middelburg berust een declaratie van Bosschaert voor een aantal ontwerpen, gedateerd 1603.[18]

Foto 11. De combinaties met de schildpad, 1609. De tekst rond het wapen van Wijntgens, de lelie, luidt: wie lijdt, overwint M. Wijntgis. (D. 2643)
De tekst rond de schildpad: wat de reden niet vermag, geneest het uitstel.
De tekst rond het Zeeuwse wapen is de bekende spreuk 'Luctor et Emergo', door Van Loon vertaald met: ik worstel en hou mij boven.

Een volgende groep penningen herinnert veel directer aan bepaalde gebeurtenissen. Het is niet de bedoeling een eindeloze onderverdeling te maken. We beperken ons tot drie categorieën: jetons die verwijzen naar een historisch feit, zonder het af te beelden, jetons die de gebeurtenis min of meer afbeelden, en jetons die een zo nauwkeurig mogelijke afbeelding van de werkelijkheid geven.
Bij de eerste categorie zijn er toch nog gissingen mogelijk. Als voorbeeld hiervan een Gelderse penning met het borstbeeld van de hertog van Anjou, het nieuwe staatshoofd na de afzwering van Philips II nu 400 jaar geleden. Anjou werd al vóór de afzwering een feit was, op 19 februari 1581 te Antwerpen als de nieuwe souverein erkend, behalve door Gelderland en Overijssel. In 1582 verschijnen de eerste jetons waarop Anjou genoemd wordt als graaf van Vlaanderen en her-

tog van Brabant. Na enige onderhandelingen werd Anjou toch nog op 3 april 1582 door Gelderland als 'Heer en Prins' erkend.
Was het toen al de gewoonte om op 1 januari rekenpenningen klaar te hebben met de belangrijkste gebeurtenissen van het afgelopen jaar? Als dit inderdaad het geval was, is het goed te verklaren waarom de Vlaamse en Brabantse jetons pas in 1582 met de nieuwe waardigheid van Anjou verschijnen. Op die manier kan men ook in Gelderland rustig aan het ontwerp van de voorzijde van deze penningen gewerkt hebben.

Foto 12. De hertog van Anjou wordt erkend als hertog van Gelderland en graaf van Zutfen. Op de kz: terreur is een toevlucht voor in het nauw gedreven tirannen (D. 2931)

De keerzijde lijkt veel haastiger gemaakt te zijn. Er kon geen mooie voorstelling af zoals in Vlaanderen en Brabant en de letters die nu het gehele vlak vullen staan behoorlijk scheef. Is dit veroorzaakt door de Franse Furie, de mislukte staatsgreep van Anjou in Vlaanderen begin januari 1583, die hem toen geheel onmogelijk maakte in de Nederlanden? In dat geval slaat de aanduiding 'tiran' op Anjou en heeft men in Gelderland op het laatste moment een andere keerzijde gemaakt om op deze wijze zeer snel van zijn afkeer te laten blijken. Gemakkelijker is het historische feit van de volgende penning te achterhalen. In 1600 overleed Walburgis van Nieuwenaar, weduwe van de graaf van Meurs en eerder weduwe van Philips van Montmorency, graaf van Horn. Zij liet haar graafschap na aan Maurits en vroeg in haar testament of de Staten-Generaal toezicht wilden houden op de uitvoering ervan. Na haar dood liet de hertog van Kleef en Gulik het slot van Meurs bezetten en hij weigerde het aan Maurits over te dragen. Maurits trok daarop met zijn troepen van Rijnberk naar Meurs, waarna de stad aan hem overgegeven werd. Op 12 augustus 1601 wordt Maurits plechtig binnengehaald als de nieuwe graaf van Meurs.
Bij de tweede categorie wordt de gebeurtenis min of meer afgebeeld, eventueel vergezeld van verzonnen toevoegingen of allegorieën.
Als voorbeeld nemen we de penningen op de aanslagen op Willem van Oranje in 1582 en 1584. Bij de aanslag in 1582 werd de Prins zwaar verwond,

Foto 13. Maurits, prins van Oranje, graaf van Nassau, Katzenelleboge en Meurs, markies van Vere en Vlissingen. kz het wapen van Maurits met het devies 'Je Maintiendrai' en de datum 12 augustus 1601. (D. 3518 var.)

maar genas gelukkig dankzij de goede zorgen van zijn vrouw Charlotte de Bourbon. Helaas stierf zij twee maanden na de aanslag van uitputting veroorzaakt door de intensieve verpleging van haar man.

Foto 14. Jauregui schiet op de Prins van Oranje. Op de kz Philips II, stampvoetend van woede om de mislukte aanslag, naast hem een raadsheer en een lijfwacht. Uit de hemel daalt allerlei onheil op hem neer. De tekst luidt: niet met wapenen maar door verraad gaat men te werk. De verrader zal toch eindelijk boeten. (D. 2891)

Volgens Hooft schoot Jauregui 'enen kogel onder 't rechte oor in, die door 't gehemelte des monds beneden 't slinke kakebeen, met breken van enen tand, uitkwam.'[19] Het tafereel op de voorzijde klopt dus met de werkelijkheid, maar de keerzijde is geheel verzonnen.

Foto 15. Balthasar Gerards doet net of hij de Prins groet, maar tegelijk schiet hij hem neer. Philips II moedigt de moordenaar aan. Op de kz een herder met zijn kudde. Een wolf vliegt de herder naar zijn keel. De tekst luidt: O afschuwelijke misdaad, ze zal niet ongewroken blijven. Hij heeft de herder vermoord, vertrouw de wolf dus niet. In de afsnede op de kz: heb vertrouwen. (D. 2995)

In 1584 wordt de Prins door Balthasar Gerards vermoord. Deze penning beeldt de werkelijkheid nog minder uit dan de vorige penning, maar iedereen weet precies welke gebeurtenis bedoeld wordt.

In 1584 verschijnt er ook nog een penning bestaande uit de beide keerzijdes (D. 2892).
Bij de derde categorie wordt de werkelijkheid zo nauwkeurig mogelijk afgebeeld. Goede voorbeelden hiervan zijn de penningen waarop een belegering is afgebeeld. Ter illustratie volgen hier de veroovering van het fort St. Andries in de Bommelerwaard en de inname van Grave.

Het garnizoen van het Fort St. Andries bestond uit ongeveer honderd man Waalse troepen die al vanaf januari 1600 aan het muiten waren.
Maurits begon het beleg op 26 maart en nog diezelfde dag werd de schans voor 125.000 gulden overgegeven.[20] De belegering van Grave begon op 18 juli 1602. Om zich te beschermen tegen het ontzettingsleger onder aanvoering van Mendoza werden er rond de stad schansen opgeworpen die goed op de penning te zien zijn. Op 22 augustus trok het ontzettingsleger weg omdat het niets kon

Foto 17. De bezetting trekt weg uit het fort en de overwinnaars trekken het fort in. Op de kz de opgaande en de ondergaande zon met een bloeiende en een verwelkte bloem. De tekst luidt: Hetgeen gij gemaakt hebt is niet voor U (het jaartal 1600 in Romeinse cijfers). Degene die de dageraad overmoedig zag, zag de avond terneer liggen. Onder de bloemen S C (Senatus Consulto = bij senaatsbesluit) hier: op last van de Staten-Generaal. (D. 3504)

Foto 16. De belegering van het fort St. Andries op 26 maart 1600. Het fort was in 1598 door kardinaal Andreas van Oostenrijk, plaatsvervangend landvoogd en kapitein-generaal 1598-1599, gebouwd om de grote rivieren te beheersen. Op deze prent ligt het Noorden onderaan. Gravure van F. Hogenberg. Veel gebeurtenissen uit de tachtigjarige oorlog zijn op prenten vereeuwigd.

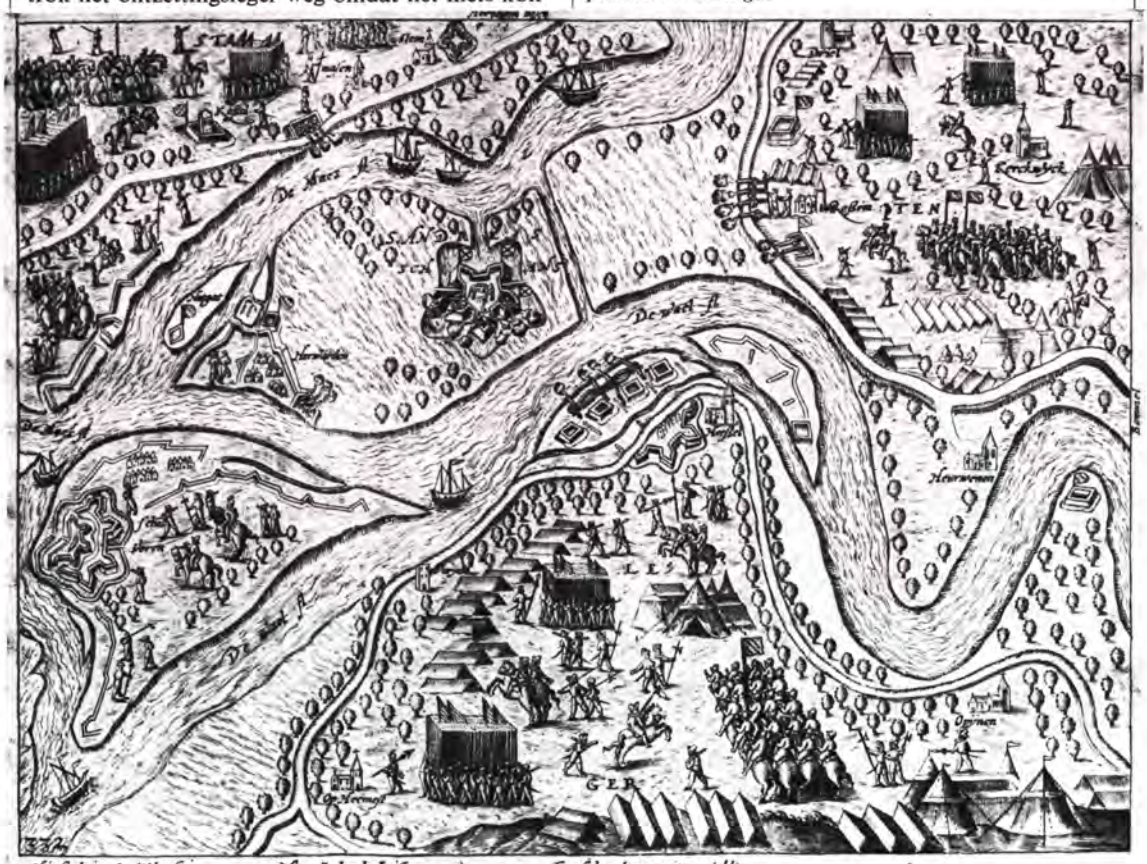

uitrichten. Op 18 september werd de situatie hopeloos en de volgende dag gaf de stad zich aan Maurits over.

Foto 18. Op de vz het leger van Maurits voor Tienen, waar het leger van Mendoza zich verschanst had. Omdat Mendoza niet reageerde verdween Maurits naar Grave. Op de kz Grave en de verdedigingsgordel die Maurits ter bescherming van zijn troepen had laten aanleggen. De tekst luidt: Dezelfde God die de zich verschuilende vijand bij Tienen verbaasde, heeft aan Oranje de eerder ontnomen stad teruggegeven. (D. 3533)

Literatuur over rekenpenningen

Vanaf het begin van de zeventiende eeuw wordt er over rekenpenningen als verzamelobject geschreven. Van Kerkwijk geeft in zijn artikel over de Nederlandse verzamelaars een overzicht van de werken die niet afgemaakt zijn of nooit in druk verschenen zijn.[21] Na het al eerder genoemde werk van Bizot verschijnt in 1717 het eerste werk van Van Loon. Hierin beschrijft hij dat zijn eerste liefde tot de penningkunde ontvonkt werd door de bewerking van Oudaan en dat hij door 'de dagelijkse naspeuring van 's Lands Historiën en het lezen en herlezen van dit vermeerderd penningwerk (de bewerking van Bizot's boek door Oudaan), gaven mij aanleiding om vele wanstaltigheden met een innig medelijden in dit penningwerk te ontdekken'. Van Loon vermeldt dan een aantal fouten bij Bizot en besluit dan met 'deze en andere veelvuldige misslagen die alom in het vermeerderd penningwerk van Bizot gevonden worden, zijn oorzaak dat ik eindelijk (in 1710), mits anders zich niemand opdeed, de historische beschrijving der Nederlandse penningen bij de hand heb gevat'. Hij begint het boek van Bizot te verbeteren, maar op advies van de verzamelaar Andries Schoemaker besluit hij een geheel nieuw werk te schrijven wat tussen 1723 en 1731 verschijnt. Van Mieris neemt op zich om de middeleeuwse penningen te beschrijven.[22] In de negentiende eeuw wordt het onderzoek voortgezet. Er komt meer belangstelling voor de funktie van de rekenpenningen. Vooral het werk van Rouyer en Hucher staat op een zeer hoog peil.[23] Helaas is van hun grote serie slechts een deel verschenen. Vlak voor het boek van Rouyer en Hucher verschijnt het werk van Fontenay, waaruit een groot onbegrip voor de funktie van de rekenpenningen blijkt.[24] Hij deelt de jetons in drie groepen in: Méreaux, Jetoirs en Jetons. De jetoirs zijn hier de eigenlijke rekenpenningen en de jetons worden onderverdeeld in huwelijks-, liefdes-, religieuze- en historische jetons.

Op zich is het jammer dat Fontenay een aantal zaken niet goed doorzien heeft, maar voor de Nederlandse numismatiek is het gewoonweg vervelend omdat Dugniolle uitgerekend dit boek gebruikt heeft bij het schrijven van de inleiding van zijn overigens voortreffelijke catalogus van de rekenpenningen van de Nederlanden. Dugniolle neemt meer dan eens hele passages bijna letterlijk over, vaak zonder bronvermelding en bij citaten met bronvermelding komen fouten voor die het misverstand alleen maar erger maken. Ik zal volstaan met één voorbeeld. Fontenay schrijft op p. 66: 'En certains cas, le méreau remplaçait une subdivision non existante de menue monnaie.' Op p. XXIII van de inleiding maakt Dugniolle hiervan: 'Dans certains cas, le jeton remplaçait une subdivision non existante de monnaie courante'. De zin bij Fontenay is met de omschrijving van méreau als armenpenning, presentiepenning nog enigszins begrijpelijk, bij Dugniolle worden we compleet op het verkeerde been gezet en dat geldt voor Dugniolle zelf verder ook, want op p. XVIII zegt hij dat zijn goede vriend de Schodt in zijn eigen werken beweert dat jetons rekeninstrumenten zijn geweest. Dat zal in het begin wel eens zo geweest zijn, vervolgt Dugniolle maar dat is zeker niet de werkelijke bestemming van de jetons geweest. Er is bovendien geen enkele historische tekst die de mening van de Schodt onderschrijft. Tenslotte mondt dit op p. XXII uit in een etymologie van het woord jeton, dat woord komt niet van het Frans jeter, maar het woord ject of iets (op de rekenpenningen wordt vaak een i in plaats van een j geschreven) komt van het Vlaamse woord iets, dat 'weinig van waarde' betekent en dat komt omdat de jetons vroeger weinig waarde hadden. Hopelijk heeft elke verzamelaar de inleiding overgeslagen.

In 1916 publiceert Barnard The Casting-Counter and the Counting-Board. In dit voortreffelijke boek komen de volgende onderwerpen aan de orde: de namen die voor rekenpenningen gebruikt zijn (voor de Nederlanden noemt hij worpghelt, werpgeld, werpgelde, worbghelt, rekenghelde, rekenpennik, rekenpenning, legpenning, legkpennick, legpenninck, leghpenninck, legpenic, leggelt, leghgelt, lechgelt, lecgelt, telpenning en telmerck), de metalen waarin ze geslagen zijn, vorm en afmeting, types, teksten op rekenpenningen, lettertypes, jaartallen, wijze van slaan, officiële en particuliere jetons, distributie, vervalsingen, bekende verzamelingen, beschrijvingen van grote aantallen

rekenpenningen van de meeste Europese landen, rekenen met rekenpenningen en rekentafels en rekenborden en dat alles op dezelfde uitputtende wijze als de opsomming van de namen voor de Nederlandse jetons gebruikt zijn.

Nederlandse openbare verzamelingen

De grootste collectie bevindt zich in het Koninklijk Penningkabinet.
De kern hiervan is de verzameling Van Dijk van Matenesse, aangekocht in 1917. Verder bevatten verschillende provinciale musea een collectie jetons. Meestal moet het bezichtigen van de collectie van te voren aangevraagd worden.

Besluit

Nadat de rekenfunktie verdwenen was, bleef men de namen jeton en legpenning gebruiken voor kleine slagpenningen met een niet al te groot reliëf. Zo lezen we bijvoorbeeld op de bijsluiter in de cassette van de Rijksmunt met de rijksdaalder en de gulden ter gelegenheid van de troonsafstand van koningin Juliana en de inhuldiging van koningin Beatrix in 1980: 'Op de achterzijde van de toegevoegde messing legpenning staat een afbeelding van het gebouw van 's Rijks Munt.'
Misschien komt er binnenkort nog een herleving van het abacusrekenen in het lager onderwijs. Er zijn de laatste jaren verschillende publicaties verschenen en er worden cursussen voor onderwijzers georganiseerd, maar als materiaal wordt nu echter het telraam gebruikt.[25]
In hoofdstuk I heb ik de steun al genoemd die ik van de medewerkers van het KPK heb ondervonden. Ik wil nu allen bedanken die mij behulpzaam zijn geweest. Hierbij reken ik ook vele leden van de Numismatische kringen. Vaak heb ik na afloop van mijn voordrachten over rekenpenningen vruchtbare discussies gevoerd en veel vragen hebben mij gedwongen om op een andere manier over deze materie na te denken.

Noten bij Rekenpenningen VI

1. F. P. Barnard, The Casting-Counter and the Counting-Board (Oxford 1916) 40-42.
2. idem, 87.
3. J. F. Dugniolle, Le Jeton Historique des dix-sept provinces des Pays-Bas (Brussel 1876) nr. 4289. Hij verbetert hier Van Loon, die m.b.v deze zelfde penning 1672 als laatste jaar noemt: Gerard van Loon, Inleiding tot de Heedendaagsche Penningkunde (Amsterdam 1717) 66. Zie ook hoofdstuk I, De Beeldenaar (1981) 14.
4. Zie ook foto 13, hoofdstuk III, De Beeldenaar (1981) 89. De Heer A. Pol van het KPK deelde mij mee dat deze Neurenbergse speelpenningen in Nederland, voor zover bekend, slechts in twee verschillende soorten doosjes zijn aangetroffen. Dit zou er op kunnen wijzen dat ze met doosjes en al uit Duitsland gekomen zijn.
5. A. O. van Kerkwijk, De stempelsnijders werkzaam aan de Munt te Dordrecht van 1576-1806, JMP (1920) 33-37.
6. M. G. A. de Man, Over eenige Zeeuwsche legpenningen, JMP (1925) 44-45.
7. A. O. van Kerkwijk, a.w., 38.
8. F. P. Barnard, a.w., 42. Ook Van Loon legt vaak verbanden tussen Romeinse munten en historiepenningen.
9. Dr. H. Enno van Gelder, Jetons van de Hollandsche Rekenkamer met initialen, JMP (1949) catalogus IX (1543).
10. De Voogt noemt deze post uit de rekening van Pouwels Cornelisse ook, maar zonder verdere bronvermelding. (W. J. de Voogt, Aanteekeningen betrekkelijk de Leg- of Rekenpenningen, Amsterdam (1869) 8). Een kort onderzoek in het Rijksarchief in Gelderland heeft dit stuk niet boven water kunnen brengen.
11. Diarium van Egbert Alting 1553-1594, RGP Grote Serie 111 (Den Haag 1964) 444-445.
12. Van Loon, a.w. en Beschryving der Nederlandsche historipenningen (Den Haag 1723-1731).
13. J. de Fontenay, Manuel de l'Amateur de Jetons (Parijs 1854) 147.
14. F. A. M. Pietersen, Politiek op penningen (Utrecht 1979). Deze catalogus beschrijft de penningen die tentoongesteld zijn ter gelegenheid van de herdenking van de Unie van Utrecht in het kader van de grote tentoonstelling 'De kogel door de kerk?'.
15. M. Holleman-Tas, Rekenpenningen uit de 80-jarige oorlog (Overdinkel 1979).
16. Drs. G. v.d. Meer, Spotpenningen. Lezing gehouden te Velzen op 9 mei 1981, resumé gepubliceerd in De Beeldenaar (1981) 154.
17. H. Enno van Gelder, Enkele 16e-eeuwse muntverzamelaars. Festoen opgedragen aan A. N. Zadoks-Josephus Jitta (Groningen/Bussum 1975; J. S. Boersma red., Scripta Archaeologica Groningana 6) 272-273.
18. J. H. Kluiver e.a., Gids bij de tentoonstelling 'Munt van Zeeland 1580-1980 (Middelburg 1980) nr. 25.
19. P. C. Hooft, Nederlandse historiën, bewerking M. Nijhoff (Amsterdam 1947) 325.
20. Geoffrey Parker, Het Spaanse Leger in de Lage Landen (Bussum 1978) 280.
21. A. O. van Kerkwijk, Munt- en Penningverzamelaars hier te lande tot 1890, JMP (1928) 1-38.
22. F. van Mieris, Histori der Nederlandsche Vorsten (Den Haag 1732).
23. J. Rouyer et E. Hucher, Histoire du jeton au Moyen Age (Parijs 1858).
24. J. de Fontenay, Manuel de l'Amateur de Jetons (Parijs 1854).
25. De Abacus, leerplanpublicatie 6, Wiskobas bulletin (april 1977) en: Abacus, Informatieblad Schoolbegeleidingsdienst Midden-Holland, derde jrg. nr. 5 (juni 1978) 20-22.

Een unieke serie Hollandse leeuwendaalders

door H. W. Jacobi

Bij muntproduktie is het wenselijk, zoals bij iedere fabricage, dat een bepaalde opdracht vlot afgewerkt wordt. Om dit te bereiken is het nodig dat een aantal stempels in voorraad is van een munt die in produktie is.
Dit gold vroeger evenzeer als tegenwoordig.
Als na het breken van een stempel de produktie iedere keer kwam stil te liggen en de munter moest wachten tot de stempelsnijder een nieuw stempel gemaakt had, zou een economische bedrijfsvoering onmogelijk zijn. Bij aanmaak van een bepaalde muntsoort moet een aantal stempels klaar liggen, waaruit bij breuk van een stempel tijdens de muntslag meteen een nieuw stempel gepakt kan worden.
Bij beëindiging van de produktie zal een aantal stempels overblijven: de stempels uit de ongebruikte voorraad en een aantal gebruikte, maar nog niet versleten stempels. De kwaliteit van het stempelmateriaal was vaak zeer wisselend, wat resulteerde in wisselende verbruiksaantallen.

Stempels zonder jaartal zullen in principe bewaard worden tot een volgende partij munten besteld wordt, ook al is dat pas jaren later. Zijn de overgebleven stempels echter met jaartal, dan zou dit na de jaarwisseling problemen kunnen geven.

Drie mogelijke oplossingen zijn denkbaar: a. vernietigen, b. gewoon verder gebruiken, c. 'up to date' brengen.
a. Het vernietigen van nog bruikbare stempels met een oud jaartal doet de arbeid voor de vervaardiging verloren gaan en levert dus hogere produktiekosten op: voor de muntmeester een onaantrekkelijk alternatief.
b. Het gewoon verder gebruiken na de jaarwisseling is een gunstige oplossing voor de muntmeester. Wel is het denkbaar dat een opdrachtgever geen genoegen nam met munten met een oud jaartal. Deze mogelijkheid onttrekt zich aan onze waarneming indien er geen gedetailleerde schriftelijke gegevens over de muntproduktie bewaard gebleven zijn. Van deze methode die mogelijk ook tijdens de Republiek toegepast is, kennen we meerdere voorbeelden ten tijde van het Koninkrijk. Uit het verslag van 's Rijks Munt over de jaren 1931 en 1932 bij voorbeeld, vinden we bij de produktie van rijksdaalders het volgende vermeld: in het jaar 1931 zijn 4.400.000 rijksdaalders geslagen; in het jaar 1932 zijn 6.320.000 rijksdaalders geslagen, waarvan 320.000 met het jaartal 1631 (Muntverslag 1932 p. 7, noot 1).
Hiermee komt de produktie van rijksdaalders met het jaartal 1931 op 4.720.000 stuks en die met het jaartal 1932 op 6.000.000 stuks. Dit in tegenstelling tot de vermelding in de catalogi.
c. De derde mogelijkheid om, door verandering van het jaartal in het stempel, stempels weer 'up to date' te brengen, is regelmatig gebruikt. Omdat deze verandering in het stempel meestal herkenbare sporen op de munt achterlaat, is deze methode het best grijpbaar voor ons. Deze 'verjonging' van de stempels is zowel tijdens de Republiek als tij-

dens het Koninkrijk gebruikt. Uit het grote aantal vermeldingen in de catalogi blijkt hoe veelvuldig deze methode tijdens de Republiek gebruikt is. Uit de 'moderne' tijd is het gouden tientje 1879 over 1877 zeer bekend. Nauwkeurig onderzoek van verschillende munten heeft aangetoond dat minstens 7 stempels uit 1877 met het vernieuwde jaartal in 1879 gebruikt zijn.
Ook zijn voorbeelden bekend waarbij in een bepaald jaar overgebleven stempels van enkele voorgaande jaren 'up to date' gebracht zijn. In de muntvondst Sint Maartensdijk 1980 bevonden zich onder de Gelderse gouden rijders van 1619 één stuk 1619 over 1615 en twee stuks 1619 over 1616. Blijkbaar heeft men in 1619 oude stempels 'opgeruimd', mogelijk vanwege een haastopdracht.
Tevens zijn er munten bekend waarbij blijkt dat in het stempel het jaartal niet eenmaal maar meerdere malen veranderd is. Een probleem hierbij is dat het jaartal vaak zo rommelig geworden is, dat het niet meer mogelijk is de vroegere jaartallen met zekerheid te reconstrueren.

Ik wil hier een unieke serie van drie munten afbeelden die drie opeenvolgende stadia van hetzelfde stempel vertonen, nl. Hollandse leeuwendaalders van 1589, 1601 en 1602.
De eerste twee munten bevonden zich al lang in de verzameling van het Penningkabinet; het stuk van 1602 kon onlangs van een Groningse verzamelaar aangekocht worden.
Deze drie munten tonen ons de drie stadia van hetzelfde muntstempel. Het stempel is vervaardigd in 1589 en is na de produktie van dat jaar bewaard gebleven. Voor de aanmunting van 1601 heeft men dit 12 jaar oude stempel weer in gebruik genomen, waarvoor in het stempel de 5 is overgeslagen met een 6; de 8 met een 0 en de 9 met een 1. Onder de 0 en 1 zijn nog resten van de 8 en 9 op de munt herkenbaar.
Het stempel, dat wel van zeer goede kwaliteit geweest moet zijn, heeft ook de aanmunting van 1601 overleefd en is in het jaar daarna wederom verjongd: over de 1 is een 2 in het stempel geslagen. Op de munt zien we onder de 2 nog steeds sporen van de 1 en de 9 zitten.

Dat het hier in alle drie gevallen om hetzelfde stempel gaat, is helaas op de foto's niet zo duidelijk te zien als op de munten zelf. Naast de op alle munten gelijke plaatsing van de elementen waaruit de beeldenaar bestaat, is het vooral te zien aan kleine foutjes en onregelmatigheden in het stempel zoals bij 1589 en 1601 een krasje binnen de D, aan de I van ORDIN en het doorlopen van de hulplijn voor de parelrand in het wapen bij de linkerachterpoot van de leeuw. Wel toont de munt van 1601 de vele beschadigingen en roestpuntjes (?) die het stempel tussen 1589 en 1601 heeft opgelopen. Deze beschadigingen maken de vergelijking tussen 1601 en 1602 eenvoudig: rechtsboven in de O en rechts aan de R van ORDIN zijn op beide stukken puntjes te zien. Zeer kenmerkend voor dit stempel is de vorm van de parels onder NO en ARG; onder de N van NO hebben ze een ronde vorm en onder de A van ARG lijken het scheve eitjes. Dit kenmerk van het stempel is op alle drie de munten goed zichtbaar.

Het verschijnsel van meerdere malen 'up to date' gebrachte stempels komt vaker voor en is reeds lang bekend. De kans om een serie munten bijeen te krijgen waarmee de verschillende gebruiksfasen van één stempel aangetoond kunnen worden, acht ik echter uitzonderlijk klein. Het lijkt mij daarom ten volle gerechtvaardigd dat aan deze bijzondere serie hier aandacht geschonken is.

Zoekt u Romeinse munten?

Buitenlandse munten?

Nieuwtjes?

Nederlandse en buitenlandse penningen?

Nederlandse en buitenlandse eretekenen?

Gildepenningen?

Literatuur over bovenvermelde verzamelgebieden?

Dan heeft het zeker zin om contact op te nemen met:

A. G. van der Dussen b.v.

Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
Telefoon 043-15119

MUNTGALERIE LIMBURG B.V.
(voorheen Munthandel Habets)

Munten
Penningen
Medailles

Mauritslaan 61-63
Postbus 252 - 6160 AG Geleen
Tel. 04494-47810

Boeken
Catalogi
Albums

Aanbiedingslijsten sturen wij op verzoek gratis
Nederlands Leverancier Coinholders en accessoires
Tevens verzorgen wij alle opdrachten voor veilingen binnen Europa

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 7671 AT VRIEZENVEEN TELEFOON 05499-1322

Uw adres voor:

MUNTEN, BANKBILJETTEN, OPBERGSYSTEMEN, NUMISM. LITERATUUR.
DIVERSE PRIJSLIJSTEN OP AANVRAAG
GROOTHANDEL CATALOGUS BOEKEN, ETC. VOOR DE OFF. MUNTHANDEL

GROOTHANDEL – KLEINHANDEL – UITGEVERS

's Zaterdags gesloten.

BATAVIA

Classical Coins & Antiquities

Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
Tel.: 070-451772

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmunten
papiergeld

prijslijst op aanvraag gratis

B. A. SEABY LTD. • MUNTEN EN PENNINGEN

Audley House, 11 Margaret Street, LONDON W1N 8 AT
Tel. 01-580 3677 - Telex 261068

Uitgevers van:

"SEABY's Coin and Medal Bulletin" – Numismatische artikelen en prijslijsten, £7.00 per jaar.

A list of Seaby's other publication sent on request.

Coinselling

COINSELLING 19 80 HOOGEVEEN

MUNTEN - POSTZEGELS - SCHILDERIJEN

Van Echtenstraat 21A – Hoogeveen – Tel. 05280-73634

Een bezoek aan onze winkel is zeer de moeite waard.

's Maandags gesloten.

muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur.

J. B. Westerhof

NUMISMAAT

gespecialiseerd in provinciale munten, historie- en moderne penningen van alle landen

Nieuw adres per medio juli: Hoogend, 18, 8601 AE Sneek, tel. 05150-17198
's Maandags gesloten.

ANCIENNE MAISON SERRURE FONDEE en 1880

MAISON PLATT s.a.

Michel KAMPMANN
Expert près les Tribunaux
et les Douanes

49 rue de Richelieu
75001 – PARIS
Tél.: 296-50-48
R.C. 70B 1343

MONNAIES, MEDAILLES, JETONS, DECORATIONS

ACHAT • VENTE • EXPERTISE • ORGANISATION DE VENTES PUBLIQUES • LISTES A PRIX MARQUES

Catalogues de librairie et de fournitures numismatiques sur demande

Munten handel

„Hekra"

L. H. Helderton

Molenstraat 25, 4061 AB Ophemert
Telefoon 03445 - 1392

Munten en penningen

Inkoop - Verkoop - Taxatie

HOLLEMAN–MUNTEN

postbus 32 7586ZG Overdinkel tel. 05423–1221

Op aanvraag wordt onze lijst U gratis toegezonden.

Onze specialiteiten: Griekse-, Romeinse-, Byzantijnse-, Middeleeuwse-, Provinciale- en Koninkrijksmunten.

DE BEELDENAAR - munt- en penningkundig nieuws

Voor alle abonnees voor wie De Beeldenaar een blijvende waarde vertegenwoordigt, verkrijgbaar:

VERZAMELBANDEN voor DE BEELDENAAR

In de kunststof pennenband die is uitgevoerd in 'Beeldenaar'-blauw met zilver opdruk, kunt u de nummers van één jaargang veilig en overzichtelijk bijeenhouden.

Te bestellen door overmaking van f 17,50 op gironummer 3808080 t.n.v. De Beeldenaar, Postbus 420, Zeist, onder vermelding van 'Verzamelband Beeldenaar'.

Nederlandse makers van penningen 18

JAN BRONNER

door W. F. van Eekelen

Ik hou niet van mensen die over kunst schrijven. Ik hou niet van dat volk. Van kunstgeschiedenismensen niet en van mensen die over kunst schrijven ook niet.

JAN BRONNER

Inleiding. Op zoek naar Bronner

Op 24 december is het honderd jaar geleden dat JAN BRONNER werd geboren. Bronner, van 1914 tot 1957 hoogleraar in de beeldhouwkunst aan de rijksakademie van Amsterdam, heeft in zijn lange leven drie penningen gemaakt, maar door de grote invloed die hij had op zijn vele leerlingen, is zijn betekenis voor de hedendaagse Nederlandse penningkunst zeer belangrijk geweest.

In dit artikel wordt in hoofdzaak deze betekenis van Bronner voor de penningkunst aan de orde gesteld. Voor een bespreking van Bronner's penningen zelf moge worden verwezen naar de uitstekende beschouwing hierover van professor ESSER, voor de betekenis van Bronner voor de beeldhouwkunst in het algemeen naar de uitgave 'Een beeld van Bronner', die verscheen bij zijn negentigste verjaardag. In het laatstgenoemde boekje vertelde een groot aantal van Bronner's leerlingen over hun ervaringen met en hun kijk op Bronner.

Dit artikel sluit daarbij aan. Ook nu is het woord aan Bronner's leerlingen. In twee opzichten verschillen hun uitspraken echter van die van tien jaar geleden. Allereerst zijn de uitspraken van nu toegespitst op de betekenis van Bronner voor de penningkunst, terwijl tien jaar geleden de penningkunst bijna niet ter sprake kwam. In de tweede plaats zijn de uitspraken nu 'ongekuist'. Tien jaar geleden was Bronner nog in leven en werden de statements door de leerlingen zelf op schrift gesteld. Thans betreft het mondelinge uitlatingen, fris van de lever en niet (als bij de andere artikelen uit deze serie) naderhand aan de betrokkenen ter goedkeuring en ciselering voorgelegd. Tegenover het nadeel dat de uitspraken daardoor minder gekontroleerd en overwogen zijn, staat het voordeel van een grotere spontaneïteit. Anders zouden waarschijnlijk uit referentie voor de grote leermeester bepaalde pregnante uitlatingen geschrapt zijn, met als gevolg een te gepolijst en daardoor minder waarachtig beeld.

Niet nodig leek het een samenvatting te geven. De uitspraken zijn zo duidelijk en zijn zodanig gerangschikt dat, ondanks enkele schijnbare tegenstrijdigheden, bij de kritisch en synthetisch ingestelde lezer vanzelf integratie tot een totaalbeeld zal plaatsvinden.

Jan Bronner, penning van P. Esser uit 1951 vz.

Bronner als penningkunstenaar

Zeker en onzeker

Ja, Bronner heeft velen aangemoedigd negatief te werken, maar zelf maakte hij maar twee of drie penningen. 'In het klaslokaal weet ik het zo goed,' zei hij eens, 'maar als ik in mijn eigen hok sta, weet ik het niet meer.'

NIEL STEENBERGEN

Moelijk voor zichzelf

Hij heeft veel gewerkt, maar weinig afgewerkt. Wat hij maakte was uitgesproken goed. Maar hij was ontzettend moeilijk voor zichzelf. Nooit liet hij iets los.

KEES SCHRIKKER

Perfektionistisch

Penningen heeft Bronner niet veel gemaakt. Maar hij vond ze wel heel belangrijk. Hij was stapel bezeten van negatief snijden in de matrijs. Maar zelf deed hij het niet. Hij had er wel de instrumenten voor. Mooie doosjes met burijnen had hij. Die liet hij vol trots aan ons zien. Gebruiken deed hij ze echter niet. Materiaaltechnisch was hij onbekwaam. Hij was een perfektionist. In een penning moest volgens hem elk lettertje, elk deeltje op zijn

plaats zitten. Op de millimeter af; ook geestelijk. Er mocht geen twijfel zijn dat er iets aan veranderd zou kunnen worden. hij deed er lang over voor hij iets uit handen gaf. Ik weet het niet zeker, maar ik geloof dat hij vaak geprobeerd heeft penningen te maken en dat hij heel veel vernietigd heeft. Als het even mis was, ging het de kleibak in.

NICO ONKENHOUT

A-technisch

Hij was eigenlijk a-technisch; daar lieg ik niet om. Een penning op ware grootte snijden eist de grootste technische handvaardigheid. Die had Bronner niet. Hij werkte niet rechtstreeks, maar liet zijn modellen met de reduktiebank verkleinen. Wat ik me tenminste van hem herinner, is een groot rond ding met een klodderige voorstelling,* als je het netjes wil zeggen: met een impressionistisch gemodelleerde voorstelling, grof en pseudomonumentaal. Zijn beeldjes van het HILDEBRAND-monument waren beter, moderner.

PIETER STARREVELD

Onderscheidingspenning. Kat. 1

Stimulerend

Bronner heeft de stoot gegeven tot onze penningen. Hij heeft zelf ook hele mooie penningen gemaakt. De modellen daarvoor boetseerde hij. Hij sneed niet negatief in gips, maar hij was wel geïnteresseerd in hoe wij dat deden. Hij liet zijn leerlingen een heleboel dingen doen die hij zelf niet kon. Als wij onze kleimodellen in de kachel hadden gebakken, kwam hij altijd kijken en wilde hij een mooi afdrukje hebben.

PAUL GRÉGOIRE

Bronner als leermeester

Geïnteresseerd

Eén van de laatste opdrachten die ik op de akademie kreeg, was een penning te maken die uitgereikt moest worden aan Prix-de-Rome-winnaars. Het zal omstreeks 1929 geweest zijn. ROLAND HOLST was toen direkteur en die wist nog wel eens geld voor opdrachten los te krijgen. Ook Bronner verleende steun. Hij wilde dat ik scherp negatief in leisteen zou steken. Van machinaal verkleinen wilde hij niks weten. Daar was hij erg tegen, omdat je dan zelf niet wist wat voor effekt je kreeg. Voor Bronner was het ook een experiment. De leisteen bleek een vrij zacht materiaal, waarin ik goed met stalen gereedschapjes kon snijden. Bronner vond het leuk dat te volgen en het interesseerde hem of het lukte.

GERARDA RUETER

Voorkant van de Prix-de-Rome-penning van Bronner's leerlinge Gerarda Rueter uit 1929, één jaar voordat Bronner zijn eerste penning maakte.

Loodgieterswerk

We zijn wel met penningen bezig geweest. Die graveerden we in lei. Het geluid gaat me nog door merg en been. Waarom dat opeens zo plotseling moest komen, weet ik niet meer. Het is niet zo indringend geweest. In lei kun je niet zo veel beginnen. Zo'n lei is niet zo erg dik. Het was, zoals ik zei, meer graveren wat we deden. Er werd ook nog lood op gegoten, als ik me goed herinner.

PIETER STARREVELD

Grote invloed op zijn leerlingen
Het maken van penningen werd op de akademie slechts summier aangestipt. Dat was eigenlijk niet aan de orde. Maar Bronner had als pedagoog en groot kunstenaar een grote invloed op al zijn leerlingen. Ten minste op die leerlingen die er gevoelig voor waren. Daar hoorde ik beslist bij.

CORINNE FRANZÉN-HESLENFELD

Geen penningen voor haar
Ik heb van Bronner nooit penningen moeten maken.

JEANNE KOUWENAAR-BIJLO

Blikverruimend pedagoog
Penningen heb ik bij Bronner nooit gemaakt. Maar ik heb bij hem wel een heerlijke tijd gehad. Bronner was een groot pedagoog. In Rotterdam, waar ik les had gehad van HOPPEN, ging het op de akademie veel schoolser toe; in Amsterdam was het veel vrijer. Het verschil tussen Hoppen en Bronner was het verschil tussen een goed leraar en een groot meester. Bronner zorgde er voor dat je ruimer werd, dat je een andere kijk kreeg, dat er iets voor je open ging.

HANK HANS

Meer een filosoof
Nadat KAAS mij op de kunstnijverheidsschool geleerd had wat er allemaal bij kwam kijken als je een beeld moest maken en hoe je gedegen moest werken, ging ik op advies van Kaas naar de rijksakademie, naar Bronner. Kaas was een zeer knap anatoom; Bronner was meer een filosoof. Op de kunstnijverheidsschool leerde je technieken met een artistieke vulling; Bronner leerde je de essentie van het beeld achterna te jagen.

ARIE TEEUWISSE

Laatste der groten
Bronner was de laatste van de grote professoren. Op de Antwerpse akademie heb ik geleerd hoe ik een model moest maken; bij Bronner heb ik geleerd boven het model uit te komen.

NIEL STEENBERGEN

Zijn benadering van penningen en leerlingen
Bronner wilde dat de keerzijde van de penning betrokken zou zijn op de voorkant. Tussen voor- en achterzijde mocht niet een te groot verschil zijn. Eén wereld moest het worden, niet twee werelden. Eigenlijk was Bronner meer pedagoog dan penningmaker. Hij kon meteen zien of een leerling goed bezig was. Dan gaf hij je een heel simpele stimulans, zonder je op te hemelen. Als het daarentegen mis was, was het echt mis. Dan kon je koekebakker worden, dan kon je behanger worden.

NICO ONKENHOUT

Ieder op zijn manier
Ik herinner me dat we een paar maanden penningen hebben gemaakt. Bronner had specifieke opvattingen hoe het worden moest; hoe je bijvoorbeeld het vlak moest vullen. Hij had veel ideeën en kritiek. Afgieten mochten we ze niet. Dat mocht je nooit. Het moest allemaal weer de kleiput in. Dat ging je erg ter harte, maar gelijk had hij ook daarin. Hij was een ongelooflijk geziene figuur bij al zijn leerlingen. Hij was echt iemand waar je je aan toevertrouwde, waar je op steunde. Als je je opleiding bij Bronner had gehad, dan wist je het. Hij leerde je de klassieken begrijpen, niet kopiëren, maar begrijpen. Als leraar was hij moeilijk. Eén voorbeeld. Als je de stommiteit had te zeggen: 'Professor, ik ben klaar,' zei hij: 'O, dan kom ik over drie weken terug.' Je was dan natuurlijk gloeiend. Maar aan het eind van de middag zag je toch iets dat anders kon. De volgende dag bekeek je het al weer geheel anders. En na drie weken was je nog niet klaar. Niet altijd ging het zo. Bronner was voor ieder anders. Hij pakte iedereen op zijn manier aan.

KEES SCHRIKKER

Een meesterlijke meester
Bronner heeft de eerste aanzet gegeven tot mijn penningen. Hij was een meesterlijke meester. Hij greep niet in je werk in, maar vroeg zich bij ieder van zijn leerlingen af wat deze wilde uitdrukken en zonder je iets op te dringen, boetseerde hij je als het ware naar je eigen idee toe.

NIEL STEENBERGEN

Jan Bronner.

Hevige bewondering voor klassieke voorbeelden
In onze tijd hielden wij ons op de akademie niet met penningen bezig. Ik veronderstel, maar hou me ten goede, het is een veronderstelling, dat het vóór 1940 was, dat andere groepen er toen wel mee bezig zijn geweest. Ik denk aan die van VAN HALL en aan die van ESSER en LOEKIE METZ; misschien die van ANDRIESSEN ook. Die hebben mooie penningen gemaakt. Ik denk dat Bronner dat gestimuleerd heeft.
Bronner schatte iedere groep op zijn eigen waarde en stelde van daaruit zijn opgaven. Wij hebben wat de penning betreft alleen een indirekte invloed van Bronner ondergaan. Hij heeft bij ons wel de belangstelling voor het penningsnijden gewekt. Hij had een prachtige kollektie oude zegels uit de Bourgondische tijd en gipsafgietsels van renaissancepenningen, van vorsten, condottieri en kunstenaars uit die tijd, schitterende dingen. Wij moesten er naar kijken, maar mochten er niet aankomen. Dan werden ze vies. Hij uitte zijn bewondering hevig en vertelde ons er over: hoe mooi zo'n portret in de cirkel gekomponeerd was, en zo. Daar werden we met de neus op gedrukt; daar werden we mee gekonfronteerd. Bronner maakte ons er bewust van dat het belangrijk was. Hij wekte bij zijn leerlingen belangstelling op voor dit kleine, maar belangrijke onderdeel van de beeldhouwkunst.

JAN MEEFOUT

Kom terug
Bronner had prachtige penningen uit de zestiende eeuw op zijn atelier. Toen hij er een keer niet was en hij bij uitzondering zijn deur open had laten staan, ging één van zijn leerlingen met een klompje klei in de hand het atelier binnen om afdrukken van die renaissancepenningen te maken. Tot zijn schrik bemerkte hij dat de korst van de penningen aan de klei was blijven plakken en dat de penningen daardoor zwaar beschadigd waren. Goede raad was duur.

Na enige aarzeling excuseerde hij zich nederig bij de professor. Die foeterde en vloekte hem in alle toonaarden uit. Dat nam de leerling, die ook niet de beste was, weer niet. Die zei: 'Ik ben gekomen om het U eerlijk te vertellen, maar niet om me uit te laten vloeken.' Daarop ging hij naar huis, waar hij ongelukkig voor zich uit ging kniezen. Hij wilde niet meer naar de akademie terug en wist niet goed wat hij verder moest doen. Een paar dagen later kwam er een bode van de akademie met een pakje. Er zaten vakkundig gemaakte afgietsels van Bronner's renaissancepenningen in met een briefje van de professor, die schreef dat hij begreep dat iemand bij het zien van zoveel schoons zich niet had kunnen beheersen.

Universiteit van Amsterdam. Kat. 2.

'Kom terug,' schreef hij, 'je werk wacht. Ik begrijp dat zoveel schoonheid je verleid heeft.'

CEPHAS STAUTHAMER

Gevoel voor de underdog
Bronner had vooral gevoel voor de underdog en daar hoorde ik niet bij. Ik kwam uit de bourgeoisie. Hij liet me maar zo'n beetje mijn eigen weg zoeken en van mijn kant had ik niet zoveel behoefte aan hulp. Maar ik heb nooit ruzie met die man gehad.

LOUISE METZ

Bronner's persoonlijkheid

Als een God
Bronner gedroeg zich als een God. Het was een hele gunst als je op zijn atelier mocht komen.

CEPHAS STAUTHAMER

Autoritair en vereerd
In Amsterdam liet hij zijn werk nooit zien. In de vier jaar dat ik op de akademie was, ben ik eenmaal op zijn atelier geweest en toen had hij alles afgedekt. Met de direkteur, ROLAND HOLST, en de andere professoren onderhield hij geen kontakt. Bronner was Bronner. Hij was zo'n autoriteit dat naast hem niemand bestond. Je kunt je niet voorstellen dat je hem bij zijn voornaam zou noemen. Neem me niet kwalijk, dat bestond niet. Ook later, toen ik in Frankrijk woonde en daar op Bronner's buitenhuisje paste als hij er niet was, bleef ik professor zeggen. Ik zou het niet in mijn kop hebben gekregen Jan te zeggen, ook niet toen ik al in de veertig was en ik eigenlijk een bevriende kollega van hem was. Hij was echt wat je noemt een autoriteit. Hij had zijn atelier naast het grote atelier waarin de leerlingen stonden. Daartussen was een dubbele deur. Draaide Bronner de eerste sleutel om, dan ging de hele klas naar zijn werk en was er orde. Draaide hij de tweede sleutel om, dan was er perfekte stilte. Zoiets kun je je niet meer voorstellen. Toch vonden de leerlingen het prettig. Omdat ze hem vereerden. Verering, dat bestaat ook niet meer, dat woord.

KEES SCHRIKKER

Gedistingeerd en monumentaal
Bronner was streng en gedistingeerd. In zijn werk en ook in zijn persoon was hij uitgesproken monumentaal. Hij was echt wat je noemt een strenge kerel. Romantische en liefelijke penningen liet hij meteen vallen.

NICO ONKENHOUT

'Boers'
Hij had de stugge geslotenheid van de Noordhollandse boer. Een boereninslag is een gezonde inslag. De boer gaat niet tegen de natuur in, omdat hij weet wat het leven geeft en wat het eist. Dat wist Bronner ook precies.

KEES SCHRIKKER

Stroef
Ondanks zijn bewondering voor de Franse school had Bronner een beetje het stroeve karakter van de Noordhollander. Hij was eigenlijk een steile Noordhollandse boer, streng in zijn opvattingen en levenswandel. Een man van wie je proefde dat hij in zijn jeugd sterk in de bijbel was opgevoed. Daarnaast was hij heel vrij in zijn denken. Maar zijn geestelijke basis was toch die van een Noordhollandse calvinist.

JAN MEEFOUT

Apart en hoogverheven
Bronner was een aparte man. Hij was eigenwijs en moest niks van anderen hebben. In zijn houding, zijn optreden en zijn wijze van spreken demonstreerde hij zijn hoogheid. Dat vonden wij pas wat.
Bronner bracht de hoogheid van de kunst in het klaslokaal.

PAUL GRÉGOIRE

Vincent van Gogh. Kat. 3.

Kwetsbaar en behoedzaam
Bronner was een hoogstaand mens, een fijn mens. Hij was ook kwetsbaar. Misschien dat hij daarom ook wel professor is geworden.
Daardoor kreeg hij een warm en veilig plaatsje vanwaaruit hij zelf bepalen kon hoe hij benaderd zou worden. Hij was erg behoedzaam, maar langzamerhand ontstond er tussen ons een vriendschap. Ontelbare malen zijn we met z'n tweeën Amsterdam in geweest. Hij bracht me daar in kennis met schilders die hij kende, zoals JAN SLUYTERS, die net als Bronner erg gevoelig was voor

vrouwelijk schoon. Ja, ik heb op de akademie de goede tijd nog meegemaakt. Het was te mooi.

FREDERIK HOEVENAGEL

Langzaam en zwijgzaam

Ik had een grote verering voor Bronner, maar GERRIT* helemaal niet. Gerrit en Bronner lagen elkaar niet. Ze hadden in zekere zin wel waardering voor elkaar, maar eigenlijk waren ze vijanden. Ze waren totaal anders. Gerrit was ontzettend handig; hij kon alles direkt. Hij werkte erg realistisch. Als het maar leek, als het maar echt was. Maar van artisticiteit had hij toen nog niet zo veel idee. Dat had Bronner juist wel. Gerrit was een praktische man, een man van de daad. Bronner kon moeilijk tot de daad komen. Vijfendertig jaar deed hij over zijn HILDEBRAND-monument. Gerrit werkte snel; Bronner kon moeilijk op gang komen. Bronner was moeilijk voor anderen en nog moeilijker voor zichzelf. Hij zocht geen toenadering; tot Gerrit zeker niet. Hij was zwijgzaam; als hij de klas binnenkwam zei hij niks over Gerrit's werk.

LOUISE VAN DER VEEN - VAN DER CHIJS

Telegraaf-lezer

We hebben altijd een rotverhouding gehad. Ik had het altijd gedaan. 'Ik vind je een rotvent,' zei hij tegen me. Maar hij zei ook van een blinde man die ik gemaakt had, dat dat het knapste beeld was dat in de laatste jaren op de akademie was gemaakt. In dat opzicht was hij eerlijk. Het is vier jaar een stille strijd geweest tussen ons. Ik gaf geen krimp. Technisch kon hij meer bij mij leren dan ik bij hem. Hij zag mij aan voor een ultramodernist, eigenlijk voor een kommunist. Hij was een Telegraaf-lezer. Op een maandag vertelde hij van een uitgaantje dat hij dat weekeinde had gehad. Hij vond het prachtig dat hij in een echte alkoof had geslapen, met de gordijnen dicht. Ik vroeg hem toen of hij ook zijn slaapmuts had meegenomen. Bronner was natuurlijk des duivels; dat snap je. Ik was helemaal niet zo ultra-modern. Maar ik was ook niet zo pro-antieken, pro-DERKINDEREN, pro vorige eeuw. Op een dag komt Bronner de klas binnen met een kalender van de bond van steenhouwerspatroons, inderdaad modern in de zin van een lelijk ding. Die prikte hij op de muur met de opmerking: 'Die is voor U, meneer Starreveld, omdat U moderne dingen zo mooi vindt.' Toen hij weg was, schreef ik er op: 'De ene boer is de andere niet.' Omdat hij de zoon was van een melkboer. Hij kwam na enige tijd weer binnen, zag het, vloekte, rukte het ding van de muur, liep boos weg en klapte de deur nijdig achter zich dicht. Later kwam hij terug en schreef er een zinnetje op dat ik nooit begrepen heb: 'Een koperen keteltje is ook van ijzer.'

PIETER STARREVELD

Bronner's betekenis voor de penningkunst

Promotor van het mooie

De grote promotor van het gieten van penningen is Bronner geweest. Vóór de oorlog was er veel tegenwerking van de industrie, die allerlei smakeloze slagpenningen wilde slijten. Maar langzamerhand, en ik ben gelukkig dat ik dat mee mag maken, begint Bronner's zienswijze door te werken en komt de goede penning meer in de belangstelling te staan.

CEPHAS STAUTHAMER

Terugdringer van het lelijke

Het belang van Bronner voor de hedendaagse Nederlandse penningkunst is dat hij de clichéprodukten terug heeft willen dringen. Dat hij het besef bijbracht dat niet de voetbalpenningen belangrijk zijn, niet die sportdingen, die huldeblijken met een juffrouw met een palmtak, je weet wel, zoals ze in de vorige eeuw gemaakt werden.
Een penning kan een klein kunstwerk zijn. Daar heeft Bronner ons van bewust gemaakt.

JAN MEEFOUT

Beredeneerde katalogus van zijn penningen

1. Onderscheidingsmedaille van de Nederlandse regering. 1930/1. Ø 65. Vz. Nederlandse maagd met oranjeboom, lauwertak en vrijheidshoed in een Hollandse tuin en krans van 11 provinciewapens. Kz. randschrift (ministerie van binnenlandse zaken en landbouw) en ruimte voor inskriptie. Geslagen bij de Rijksmunt in Utrecht.

1 var. Idem, maar op de keerzijde namen van andere ministeries.

2. 300-jarig bestaan van de Universiteit van Amsterdam. 1932. Ø 60. Vz. koggeschip met zeil, wimpel, Athene met fakkel, 6 personen (de 6 fakulteiten symboliserend) en randschrift (1632 athenaeum illustre 1932). Kz. wapen van Amsterdam tussen bloemen en randschrift (Universiteit van Amsterdam).
3. Vincent van Gogh. Gemaakt in opdracht van de Nederlandse regering t.g.v. diens 100e geboortedag. 1953/4. Ø 65. Vz. Van Gogh op weg naar zijn werk en randschrift (= titel). Kz. ornament met stralende zon en doornenkrans, met ruimte voor een inskriptie aan de rand.

Literatuur

1. V. P. Semeyn Esser. Jan Bronner. Penningen. Openbaar Kunstbezit 5 (1961) 27.
2. T. Neelissen e.a. Een beeld van Bronner, 1881-1971. Haarlem, 1971.

NOTEN

* Kat. 1.

* GERRIT VAN DER VEEN.

Catalogus van de stedelijke Deventer muntslag na 1575 (V)

samengesteld door J. Fortuyn Drooglever

135 z.j. (1628) DUIT (K) (resol. mag. 28-7-1628) Opl. ruim 200.000 stuks.
Vz. DA-VEN-TRIA, hieronder schildje, het geheel binnen een lauwerkrans. Kz. bekroond wapenschild van Deventer, omschr. NO.VIDI.IVST.DER. V. 157.1, V/W.66, W.679/80/1.

Vz.

Kz.

xx z.j. (1629) GOUDGULDEN (G) identiek met nr. 134. Opl. ± 1.350 stuks in 1629.

xx z.j. (1629) RIJKSDAALDER (Z) identiek met nr. 133. Opl. in 1629 ruim 8.000 stuks.

136 z.j. (1629) HALVE STUIVER (Z) (resol. mag. 28-7-1628) type C (zie tekst tussen de nrs. 80 en 81). De aanvankelijke oplage bedroeg 140.000 stuks, waarvan volgens Besier reeds voor de uitgifte 80% zou zijn versmolten. Waarschijnlijk zijn deze gegevens onjuist; de munt is in elk geval niet zeldzaam.

Vz.

Kz.

Vz. als nr. 85; kleinere afmetingen (doorsn. 18 mm)
Kz. als nr. 85, doch met omschr. ...CON mmt. lelie. V.-, V/W.65, P. 7537/8/9, W. 677. Cf. nr. 85 c.

xx z.j. (1630) GOUDGULDEN (G) identiek met nr. 134; in 1630 zijn 1400 stuks geslagen.

xx z.j. (1631) RIJKDAALDER (Z) identiek met nr. 133. opl. in 1630: 3000 stuks.

137 1632 DUKAAT (G) (resol.mag.16-5-1633 op de voet der Generaliteit).
Deze munt wordt niet vermeld in het muntregister en het besluit tot uitgifte was in 1632 nog niet genomen, maar er bestaat een dukaat van dit jaar!
Vz. versierd vierkant, waarin MONET-AVREA-L IMPE-CIVIT-DAVEN.
Kz. keizer met kroon, zwaard en rijksappel, jaartal in het veld, het geheel gedeeltelijk binnen een parelrand, omschr. FERD II D G RO -IMP SEM AV mmt. lelie. V.-, V/W.9, P. 7530.

Vz.

Kz.

138 1633 DUKAAT (G) type nr. 137. opl. 12.000 stuks.

138a Kz. omschr. ....AV V.-, V/W.9, D.1088, P. 7544.

138b Kz. omschr. ....AVG V.-, V/W.9, NA.

xx z.j. (1633) RIJKSDAALDER (Z) identiek met nr. 133. opl. in 1633 ±600 st.

139 1634 DUKAAT (G) type nr. 137. opl. 38.000 stuks. V.-, V/W. 9, P. 7545.

140 1635 DUKAAT (G) type nr. 137. opl. ruim 18.000 stuks. V.-, V/W.9, P. 7547.

xx z.j. (1635) RIJKSDAALDER (Z) identiek met nr. 133. opl. 600 stuks in 1635.

xx 1635 DUIT, vermeld door Besier. Overigens nergens beschreven of aangetroffen.

141 1636 DUKAAT (G) type nr. 137. opl. ruim 6000 stuks. V.-, V/W.9, coll. Nederl. Bank te Amsterdam.

142 1637 DUKAAT (G) type nr. 137. opl. 9700 stuks. V.-, V/W.-, NA.

143 1639 DUKAAT (G) type nr. 137. opl. 5600 stuks. V.-, V/W.-, NA. opm.: Ferdinand II was reeds in 1637 overleden!

x 1640 PORTUGALEZER (G) Op 9-10-1640 werd door de Deventer regering toegestaan een erepenning op de Portugese voet te munten. Dit stuk kan m.i. niet als een munt worden beschouwd, maar het staat beschreven bij V/W. onder nr. I, en wordt daarom volledigheidshalve hier vermeld. De stempels van deze penning bevinden zich in het museum De Waag te Deventer. In het

Kon. Penningkabinet komt een loden afdruk van deze stempels voor onder nrs. P. 7548/9.

144 1640 DUKAAT (G) type nr. 137, opl. ± 12.000 stuks. V.–, V/W.–, NA., zie opm. bij nrs. 143 en 153.

145 1640 LEEUWENDAALDER (Z) (resol. mag. mij niet bekend); opl. ruim 7.000 stuks volgens het muntregister, maar waarschijnlijk te vermeerderen met de opl. van de nrs. 148, 150, 152, 154.

Vz.

Kz.

Vz. gehelmde ridder met wapenschild van Deventer voor de voeten, gedeeltelijk binnen parelrand; omschr. IMP.CIV.CONF.BE.-LG.PR.SOCI. jaartal. Kz. klimmende leeuw binnen parelrand; omschr. ME.VIGILANTE.FLORET.DAVENT. mmt lelie.
V. 150.1, V/W. 26, D. 857, P. 7550, W. 707.
145 bis idem, doch vierkante afslag en bovendien piedfort. D. 857b, P. 7552.
145 ter idem, doch vierkante afslag. D. 857c, P. 7551, W. 524.

146 1640 HALVE LEEUWENDAALDER (Z); opl. niet afzonderlijk vermeld in reg.

Vz.

Kz.

Vz. omschr. ...SOC, overigens vz. als nr. 145. Kz. als nr. 145. V. 150.2, V/W. 27, D. 886, P. 1957-672.
146 bis Idem, doch vierkante afslag. D. 886a, pc. Deventer.

147 1641 DUKAAT (G) type nr. 137; opl. 11.000 stuks, zie opm. bij nrs. 143 en 153. V.–, V/W.–, NA.

148 1641 LEEUWENDAALDER (Z) type nr. 145. Hoewel in dit jaar volgens het muntregister bijna 40.000 stuks geslagen zijn, is een leeuwendaalder met dit jaartal nergens beschreven of aangetroffen. Waarschijnlijk dragen de munten het jaartal 1640, evenals de leeuwendaalders, die in 1642, 1643 en 1644 geslagen zijn.

149 1642 DUKAAT (G) type nr. 137; opl. 800 stuks. V.–, V/W.–, NA., zie opm. bij nrs. 143 en 153.

150 1642 LEEUWENDAALDER (Z) type nr. 145; opl. ruim 8.000 stuks. V.–, V/W.–, NA., zie opm. bij nr. 148.

151 1643 DUKAAT (G) type nr. 137; opl. ruim 15.000 stuks. V.–, V/W.–, NA., zie opm. bij nrs. 143 en 153.

152 1643 LEEUWENDAALDER (Z) type nr. 145; opl. ruim 23.000 stuks. V.–, V/W.–, NA., zie opm. bij nr. 148.

153 1644 DUKAAT (G) type nr. 137; opl. ruim 350 stuks. V.–, V/W.–, NA. Opm. waarschijnlijk zijn in de jaren 1639/44, de stempels van de dukaten van 1632/36 gebruikt, hoewel Ferdinand II in 1637 was overleden.

154 1644 LEEUWENDAALDER (Z) type nr. 145; opl. ruim 13.000 stuks. V.—, V/W.—, NA, zie opm. bij nr. 148.

155 1662 DUBBELE DUKAAT (G) (resol. mag. d.d. 21-12-1661), opl. ± 500 stuks.

Vz.

Kz.

Vz. versierd vierkant waarin MO NOV – AVREA – CIVITA – IMPER – DAVENT. Kz. gekroonde keizer met zwaard en rijksappel, jaartal in het veld; omschr. LEOPOLDUS DG–R–OM IMP S AV-G. V.–, V/W. 7, D. 1090, P. 1951-348.
155 bis Idem, doch piedfort. D. 1090, NA.

156 1662 DUKAAT (G) (resol. mag. 21-12-1661); opl. ± 1.000 stuks.

Vz.

Kz.

Vz. als nr. 155. Kz. omschr. LEOPOLDVS:D–G–ROM IMP S AV–G, overigens als nr. 155. V.–, V/W. 10, D. 1089, P. 7553.
N.B. Volgens resol. mag. d.d. 27-10-1662 werd besloten tot het slaan van een gouden rijder, welk besluit niet schijnt uitgevoerd te zijn.

157 1662 ZILVEREN RIJDER OF DUKATON (Z) (resol. mag. 21-12-1661) opl. 2.000 stuks.

Vz.

Kz.

Vz. naar rechts rijdende ruiter met opgeheven zwaard, springt over het ongekroonde wapenschild van Deventer, het geheel gedeeltelijk binnen een gladde rand. Kz. twee gekroonde leeuwen houden het Generaliteitswapen, binnen een gladde rand; omschr. CONCORDIA – RES PARVAE–CRESCVNT jaartal.
157 a Vz. omschr. MO.NO.ARG.CIVIT–DAVENTRIAE mmt. morenkop. V. 147.4, V/W. 19, D. 1038, P. 7556, W. 516.
157 a bis Idem, doch piedfort D. 1038a, W. 515.
157 b Vz. omschr. ...DAVENTRIA i.p.v. het mmt. een punt. V. 808, V/W. 19, P. 7555.
157 b bis Idem, doch vierkante afslag. Coll. Prov. Overijssels Museum Zwolle.

158 1662 RIJKSDAALDER OF ZILVEREN DUKAAT (Z) (resol. mag. 21-12-1661); opl. ruim 21.000 stuks.

Vz.

Kz.

Vz. staande ridder met zwaard aan rechterschouder en ongekroond wapenschild van Deventer voor de linkervoet. Jaartal in het veld aan weerszijden van de ridder, het geheel gedeeltelijk binnen een gladde rand. Omschr. MO.NO.ARG.CIVIT.–DAVENTRIAE. Kz. gekroond Generaliteitswapen binnen gladde rand; omschr. CONCORDIA. RES.PARVAE.CRESCVNT, mmt. morenkop. V. 149.2 V/W. 22, D. 990, P. 7554, W. 700.
158 bis Idem, doch piedfort. D. 990a, P. 7557.

158 A 1662 RIJKSDAALDER type nr. 158, doch met mmt. hondje. V/W. 23, V.–. opm. dit stuk moet, gezien het mmt. tussen 1664 en 1666 zijn geslagen.
158 A bis Idem, doch piedfort. pc. Deventer.

159 1662 LEEUWENDAALDER (Z) (resol. mag. niet aanwezig); opl. ruim 7800 st.

Vz.

Kz.

Vz. gehelmde ridder met ongekroond wapenschild waarin zich een klimmende leeuw bevindt, voor de voeten, gedeeltelijk binnen parelrand; omschr. :MO: ARG: CIVIT.-IMPER : DAVENT. Kz. klimmende leeuw binnen parelrand; omschr. CONFIDENS : DNO : NON : MOVETVR gesplitst jaartal aan weerszijden van het mmt. morenkop. V. 150.3, V/W. 28, D. 858, P. 7561, 1979-72.

160 1663 DUKAAT (G) type nr. 156? Volgens het muntregister zijn op 11-9-1663 ruim 1400 dukaten geslagen. V.-, V/W.-, NA.

161 1663 RIJKSDAALDER (Z) type nr. 158; opl. ruim 2600 stuks. V.-, V/W. 22, D. 990, P. 7560.

161 bis Idem, doch piedfort. D. 990a, P. 7559, W. 520.

161A 1663 RIJKSDAALDER type nr. 158, doch met mmt. hondje. V.-, V/W. 23, P. 7558; zie opm. bij 158A.

162 1663 LEEUWENDAALDER (Z) (resol. mag. niet aanwezig); opl. ruim 38.000 stuks; type nr. 159.

162a V.-, V/W. 28, NA.

162b Als nr. 162a, doch met gladde randen op vz. en kz.; diss. v. Gelder blz. 185, NA.

163 1663 STUIVER (Z) (resol. mag. niet aanwezig); opl. ruim 26.000 stuks.

Vz.

Kz.

Vz. gekroond wapenschild van Deventer, links hiervan een I, rechts een S, het geheel binnen een parelrand. Omschr. MO.ARG.CIVIT. DAVENTRIAE. Kz. kruisvormige versierde figuur op een vierpas, gedeeltelijk binnen parelrand; omschr. PACE.-ET.-BELL.-CONS.

163a Met jaartal boven de kroon. V. 156.5, V/W. 63, P. 7568, W. 671/2.

163b (z.j.) Zonder jaartal boven de kroon. V. 156.4, V/W. 63, NA.

164 1663 DUIT (K)

Vz.

Kz.

Vz. DA-VEN-TRIA 1663 binnen gladde rand en lauwerkrans. Kz. gekroond wapenschild van Deventer gedeeltelijk binnen lauwerkrans. V. 157.4, V/W. 70, P. 7562, W. 686.

164 bis Idem, doch vierkante afslag en piedfort in zilver, V.- V/W.- P. 7563.

165 1664 ZILVEREN RIJDER OF DUKATON (Z); opl. van nrs. 165 + 165A: 13.000 stuks.

Vz. naar rechts rijdende ruiter met opgeheven zwaard springt over het ongekroonde wapenschild van Deventer, het geheel gedeeltelijk binnen een gladde rand; omschr.: MO.NO.ARG.CIVIT.-DAVENTRIAE, mmt. hondje (als nr. 174). Kz. als nr. 157. V.-, VW. 20, P. 1969-717.

165 bis Idem, doch piedfort, P. 7567.

165A 1664 ZILVEREN RIJDER OF DUKATON (Z) type nr. 157a; opl. zie nr. 165. V.-, V/W. 19, P. 7565, W. 517. opm.: op dit stuk bevindt zich dus het mmt. (morenkop) van de in 1663 afgetreden muntmeester J. v. Harn.

165A bis Idem, doch piedfort, P. 7566.

166 1664 RIJKSDAALDER OF ZILVEREN DUKAAT (Z) type nr. 158; opl. ruim 24.000 stuks. Een rijksdaalder met dit jaartal is echter nergens beschreven of aangetroffen. Waarschijnlijk is het jaartal 1662 of 1663 aangebracht. V.-, V/W.-, NA.

167 1664 LEEUWENDAALDER (Z) type nr. 159; opl. ruim 20.000 stuks. Vz. omschr. MO ARG CIVIT – IMPER DAVENT overigens als nr. 159. Kz.; omschr. CONFIDENS DNO NON MOVETVR, door het mmt. hondje gesplitst jaartal, overigens als nr. 159.

167a Parelranden op vz. en kz. V.-, V/W. 29. D. 858, pc. Voorst.

167a bis Idem, doch piedfort, W. 522.

167b Gladde randen op vz. en kz. V.-, V/W.-, diss. van Gelder blz. 185, NA.

167c Parelrand op vz., gladde rand op kz. V.-, V/W.-, P. 1959-70.

167c bis Idem, doch piedfort, P. 7564.

168 1665 DUKAAT (G) type nr. 156; opl. ruim 1300 stuks. V.-, V/W., 10, D. 1089, NA.

169 1665 RIJKSDAALDER (Z) type nr. 158A; opl. ruim 5800 st. V.-, V/W.-, NA.

170 1665 LEEUWENDAALDER (Z) type nr. 167b; opl. ± 2000 stuks. V.-, V/W.-, diss. v. Gelder blz. 185, NA.

171 1666 DUBBELE DUKAAT (G) type nr. 155; opl. ± 2000 stuks (?) V.-, V/W. 7, D. 1090.

171 bis Idem, vierkante afslag, D. 1090, pc. Deventer.

172 1666 DUKAAT (G) type nr. 156; opl. ± 8000 stuks. V.—, V/W. 10, D. 1089, P. 7569.

173 1666 ZILVEREN RIJDER OF DUKATON (Z) type nr. 165; opl. van 173 + 173A volgens het muntregister ± 800 stuks. V.-, V/W. 20, D. 1038, P. 7574, W. 518 en 689.

173 bis Idem, doch piedfort, P. 7573 en W. 519.
opm. deze munt is niet zeldzaam en aangenomen kan worden dat de oplage beduidend groter is geweest dan in het muntregister vermeld staat.

173A ZILVEREN RIJDER OF DUKATON (Z) type nr. 157; opl. zie nr. 173. V.-, V/W. 19, P. 1969-718, W. 688; zie opm. bij nr. 165A.

174 1666 HALVE DUKATON (Z); opl. ± 4000 stuks.

Vz.

Kz.

Vz. en kz. als nr. 165. V. 147. 5, V/W. 21. D. 1058, P. 7575, W. 690.

175 1666 RIJKSDAALDER (Z) type nr. 158A; opl. van nrs. 175 + 175A + 177 tezamen ruim 9300 stuks. V.—, V/W. 23, D. 990, P. 7571, W. 703.

175 bis Idem, doch piedfort, D. 990a, P. 7570.

175A RIJKSDAALDER (Z) type nr. 158. V.-, V/W. 22; zie opm. bij nr. 165A. NA.

176 Vervalt.

177 1666 HALVE RIJKSDAALDER (Z).

Vz.

Kz.

Vz. en kz. als nr. 175. V. 149. 3, V/W. 24, D. 1008, P.7572, W. 704.

178 1666 LEEUWENDAALDER (Z) type nr. 167; opl. ruim 21.000 stuks.

178a Type nr. 167a. V.-, V/W. 29, D. 858, coll. Nederl. Bank te Amsterdam.

178b Vz. en kz. gladde randen, type nr. 167b. V.-, V/W.-, diss. v. Gelder, blz. 185, P. 1959-71.

178c Vz. parelrand, kz. gladde rand. V.-, V/W.-, pc. Utrecht.

179 1667 DUKATON (Z) type nr. 173b; opl. 1500 stuks V.-, V/W. 20, P. 7576.

180 1667 LEEUWENDAALDER (Z) type nr. 167; opl. ruim 4400 stuks.

180a Vz. en kz. als nr. 167a. V. 820, V/W. 29, D. 858. NA

180b Vz. en kz. gladde randen en stip als interpunctie in het omschr. V.-, V/W.-, diss. v. Gelder blz. 185, P. 7577.

opm.:een leeuwendaalder type nr. 180b met een vreemd gevormde 7 werd aangetroffen in een pc. te Deventer. Waarschijnlijk is dit een (Italiaanse) nabootsing, Cf. M. Schulman JMP. 1937, blz. 55.

De numismaat en zijn boeken VI

door W. K. de Bruijn

Voorlopig als laatste in deze serie wil ik een exlibris bespreken gemaakt voor en eigenlijk ook door een numismaat.

Willem Frederik Karel Zwierzina (1862-1942), was als candidaat notaris en surnumerair der registratie, werkzaam als ontvanger der registratie en domeinen of als ontvanger van het buitengewoon zegel in verschillende plaatsen in ons land. Reeds als jongen begon hij penningen te verzamelen en geleidelijk groeide hij uit tot een van Nederlands meest vooraanstaande deskundigen op het gebied der vaderlandse penningen. Hij publiceerde veel en als belangrijkste werken van zijn hand vallen te noemen de 3 delen Nederlandse penningen van 1864-1898, idem van 1898-1908 en Inhuldigingspenningen (samen met Joh. W. Stephanik). Hij organiseerde tentoonstellingen, maakte catalogi daarvoor en was lid en later erelid van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en gedurende ca. 14 jaren lid van de redactie van het tijdschrift van dat genootschap, waarin, alsmede in het Jaarboek, hij regelmatig publiceerde. Van 1921 af was hij bovendien conservator van het Munt- en Penningkabinet van het Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam. Kortom een numismaat wiens werk nog steeds van groot belang is voor penningliefhebbers.

De ontwerper van Zwierzina's exlibris was Carel J. A. Begeer (1883-1956) één van de leden van de in penningkringen, maar ook daarbuiten, bekende familie Begeer, die ook directeur was van het bedrijf, dat wij tegenwoordig kennen onder de naam 'De Koninklijke Begeer'. Maar hij was niet alleen maar een van de leiders van dat bedrijf doch was ook zelf actief als ontwerper. Voor de lezers van dit blad valt daarbij bv. te noemen de penning uit 1905 voor de Vereniging voor Vreemdelingenverkeer te Utrecht, waarop Sint Maarten is afgebeeld. Dat hij naast penningen en zilveren voorwerpen ook verschillende exlibris heeft ontworpen is minder bekend, hoewel zijn monogram daar wel op is afgebeeld, hetzelfde dat hij als ontwerpteken

voor zijn zilverontwerpen gebruikte (zie afbeelding). Hoeveel exlibris er van zijn hand zijn verschenen is nooit bekend gemaakt. Voor het uitzoeken daarvan is elke informatie van harte welkom.

Het exlibris, dat Begeer voor Zwierzina heeft ontworpen (zie afbeelding) toont centraal een ge-

helmd wapenschild met een klimmende bok als helmteken en onder het schild de naam van de eigenaar. Om dit geheel een dubbele kaderlijn en daarbuiten links het monogram CB en rechts het jaartal 1907. Dit geheel rust op een liggend boek dat, blijkens het opschrift een der delen van het bekende werk van 'van Loon' is. Opzij van het wapen 2 ganzenveren en er boven weer een liggend, beslagen, boek, waarop een weegschaal staat. Dit geheel is geplaatst tegen een geruite achtergrond die geel gekleurd is. In een aantal ruiten staan symbolen die ten dele als munt- dan wel muntmeestertekens te herkennen zijn. Enkele echter zijn niet zonder meer herkenbaar en kunnen bv. ook een heraldische betekenis hebben. Het zijn resp. van links naar rechts en van boven naar onder:
1e rij: een kinderkopje (Brussel), een boom? ('s-Hertogenbosch?), en een gesloten kroon.
2e rij: éénkoppige adelaar (Deventer?), een lelie (Brugge? of ook het welbekende muntmeesterteken van o.a. leden van het geslacht Weyntgens), een open kroon en een dubbelkoppige adelaar (Groningen?).
3e rij: Gekruiste sabels en een klimmende leeuw met zwaard (Luxemburg?).
4e rij: een hand (Antwerpen) en opnieuw een, nu anders uitgevoerde, éénkoppige adelaar (de Overijsselse muntmeester Nicolaas Wonneman?).
Interessant is het feit dat de weegschaal een veelvuldigd voorkomend symbool is op boekmerken, dat een indicatie kan zijn voor zeer uiteenlopende zaken. Zo komt het herhaaldelijk voor op boekmerken van juristen, maar ook op die van apothekers. Daarnaast is het meermalen gebruikt als aanwijzing dat de eigenaar geboren is onder het betrokken teken van de dierenriem. Minder gangbaar is het, zoals hier, een verwijzing naar de numismatiek.
Het besproken blad is een cliche naar tekening, gedrukt in 2 kleuren, zwart en geel, en het meet 107 × 60 mm.

MUNTWISSELBANK
inkoop·verkoop·taxatie
munten
penningen
goud
zilver
platina
vraag
prijslijst
Kerklaan 22
7311 AE Apeldoorn
Tel. 055 217913

Catalogus van de driestedenmuntslag 1479-1588

door J. Fortuyn Droogleever

3e aanvulling op de in nrs. 2 t/m 6 van de 3e jaargang (1979) verschenen catalogus.

In het Rijksmuseum Twente te Enschede werden de volgende, nog niet eerder beschreven munten van de Driestedenslag aangetroffen:

nr. 42f (1556 DRIEPLAK) Vz. omschr. TRIV / CIVTA / IMPER / I AL 56. Inv. nr. M. 1152.
nr. 85d (1583 RIJKSDAALDER). Kz. omschr. RODOL∗II∗D∗G∗ELEC∗RO∗ IMP∗SEM∗AVGVST. Inv. Nr. M. 1135.
nr. 87e (1583 HALVE RIJKSDAALDER). Vz. als nr. 87d; kz. omschr. .....IM..... Inv. nr. M. 1138.
nr. 90b (1584 ZESSTUIVER). Vz. omschr. .....IMP .....3WOL. Kz. omschr. ....AVG. Inv. nr. M. 1139.

Bovendien bevinden zich in de muntencollectie van dit museum de volgende nummers: 28b (inv. nr. M. 1128), 37d (inv. nr. M. 1131), 57b met klop leeuw (inv. nr. M. 1133) en 60a met klop leeuw (inv. nr. M. 1134).

Het Penningkabinet ruimt zijn kasten leeg

Restanten van het Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde en De Geuzenpenning, alsmede een aantal Jaarboeken voor Munt- en Penningkunde worden te koop aangeboden. Na schriftelijke bestelling (Zeestraat 71b, 2518 AA Den Haag) sturen wij u de gewenste exemplaren met een rekening toe. Nog leverbaar zijn:
- Geuzenpenning
- Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde
- Jaarboek voor Munt- en Penningkunde

De Geuzenpenning	*nr*	*aantal*	*prijs*
1e jaargang (1951)	1	10	*f* 3,—
	2	7	*f* 3,—
	4	6	*f* 3,—
2e jaargang (1952)	1	3	*f* 4,—
	2	5	*f* 4,—
	3	2	*f* 4,—
	4	3	*f* 4,—
3e jaargang (1953)	2	3	*f* 4,—
	3	7	*f* 4,—
	4	7	*f* 4,—

4e jaargang (1954)	1	5	*f* 4,—
	2	10	*f* 4,—
	3	2	*f* 4,—
	4	1	*f* 4,—
5e jaargang (1955)	3	1	*f* 4,—
	4	2	*f* 4,—
6e jaargang (1956)	1	9	*f* 4,—
	2	2	*f* 4,—
	3	7	*f* 4,—
	4	2	*f* 4,—
7e jaargang (1957)	uitverkocht		
8e jaargang (1958)	1	5	*f* 4,—
	2	1	*f* 4,—
	4	1	*f* 4,—
9e jaargang (1959)	3	1	*f* 4,—
10e jaargang (1960)	uitverkocht		
11e jaargang (1961)	3	7	*f* 5,—
	4	3	*f* 3,—
12e jaargang (1962)	2	8	*f* 4,—
	3	5	*f* 4,—
	4	1	*f* 5,—
13e jaargang (1962)	3	7	*f* 5,—
14e jaargang (1964)	1	5	*f* 5,—
	2	3	*f* 4,—
	4	2	*f* 5,—
15e jaargang (1965)	2	5	*f* 5,—
	4	1	*f* 5,—
16e jaargang (1966)	3	4	*f* 5,—
17e jaargang (1967)	1	1	*f* 5,—
	2	6	*f* 4,—
	3	3	*f* 6,—
	4	24	*f* 4,—
18e jaargang (1968)	1	22	*f* 5,—
	2	19	*f* 5,—
	3	2	*f* 6,—
	4	18	*f* 5,—
19e jaargang (1969)	2	2	*f* 6,—
	4	7	*f* 4,—
20e jaargang (1970)	2	16	*f* 5,—
	3	7	*f* 6,—
	4	15	*f* 6,—
21e jaargang (1971)	2	4	*f* 8,—
	(incl. register 1966-1970)		
	3	4	*f* 4,—
	4	1	*f* 4,—
Penningen uit Polen		9	*f* 1,50
22e jaargang (1972)	1	1	*f* 4,—
	2	3	*f* 5,—
	3	3	*f* 5,—
	4	6	*f* 4,—
23e jaargang (1973)	1	4	*f* 6,—
	2	3	*f* 6,—
	3	4	*f* 4,—
	4	2	*f* 8,—
24e jaargang (1974)	1	1	*f* 6,—
	2	4	*f* 6,—
	3	7	*f* 6,—
	4	8	*f* 6,—
25e jaargang (1975)	1	10	*f* 11,—
	2	6	*f* 7,—
	3	18	*f* 11,—
	4	3	*f* 6,—
26e jaargang (1976)	1	4	*f* 6,—
	2	5	*f* 4,—
	3	3	*f* 6,—
	4	7	*f* 8,—
	(incl. register 1971-1976)		
	4	1	*f* 7,—
	(zonder register)		

Jaarboek voor Munt- en Penningkunde

jaar	*aanw. exempl.*	*prijs*
1933	2	*f* 30,—
1935	3	*f* 40,—
1936	2	*f* 35,—
1937	2	*f* 30,—
1939	2	*f* 45,—
1940	2	*f* 40,—
1941	5	*f* 30,—
index Tijdschrift 1913 en Jaarboeken 1914-1941	60	*f* 7,50
1942	11	*f* 10,—
1943/45	3	*f* 30,—
1949 II	2	*f* 45,—
1957	2	*f* 25,—
1961	1	*f* 30,—
1962	1	*f* 25,—
1963	42	*f* 25,—
1964	2	*f* 25,—
1965/66 I	72	*f* 25,—
1965/66 II	9	*f* 50,—
1967	43	*f* 25,—
1968	72	*f* 25,—
1969/70	95	*f* 50,—
1971/72	47	*f* 50,—
1973/74	22	*f* 75,—
1978/79	12	*f* 85,—
1980		*f* 85,—

Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde

nummer	*aanw. exempl.*	*prijs*
1897 III	3	*f* 25,—
1901 III	2	*f* 30,—
1902 III	1	*f* 25,—
1903 II	1	*f* 15,—
1903 III	1	*f* 25,—
1903 IV	2	*f* 25,—
1905 II	2	*f* 25,—
1906 IV	8	*f* 20,—
1908 index	53	*f* 30,—
1909 I	35	*f* 25,—
1909 II	34	*f* 15,—
1909 III	39	*f* 15,—
1909 IV	12	*f* 20,—
1912 I	1	*f* 20,—
1912 IV	5	*f* 25,—
1913 I	2	*f* 20,—
1913 II/III	1	*f* 20,—
1914	26	*f* 20,—

nieuwe uitgaven

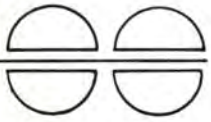

Muntennieuws

door J. C. van der Wis

FINLAND:
50 Markkaa 1981; zilver 500/1000; ⌀ 30 mm; 20 gram; oplage 500.000.
Herdenkingsmunt op de 80-jarige verjaardag op 3 september 1980 van president Dr. Urko Kekkonen en op diens 25-jarig ambtsjubileum op 1 maart 1981. (Afb. 3)

GROOT-BRITTANNIË:
25 Pence 1981; koper-nikkel; ⌀38,6 mm; 28,25 gram.
Herdenkingsmunt op het huwelijk van kroonprins Charles en lady Diana Spencer op 29 juli van dit jaar. Speciaal voor verzamelaars werd deze munt in een oplage van 250.000 stuks in sterling-zilver (925/1000) geslagen. (Afb. 4)

IRAK:
250 Fils 1981; koper-nikkel; ⌀ 30,2 mm; 13 gram.
Nieuwe circulatiemunt met de beeltenis van president Saddam Hoessein. (Afb. 5)

MAN:
50 Pence 1981; koper-nikkel; ⌀ 30 mm; 15,5 gram; 7-zijdig.
Herdenkingsmunt op de races om de Tourist Trophy (TT-races), die jaarlijks op dit eiland worden gehouden. (Afb. 6)

MOZAMBIQUE:
50 Centavos 1980; aluminium; ⌀ 20 mm; 1,4 gram.
1 Metical 1980; aluminium-brons; ⌀ 25 mm; 8 gram.
Aanvulling op de in 'De Beeldenaar' nr. 2/1981 aangekondigde nieuwe serie circulatiemunten. (Afb. 7 en 8)

OOSTENRIJK:
500 Schilling 1981; zilver 640/1000; ⌀ 38 mm; 24 gram; oplage 1.150.000.
Herdenkingsmunt op de 100-jarige geboortedag van de Oostenrijkse dichter Anton Wildgans (1881-1932), die ook enige tijd directeur van het Burgtheater in Wenen is geweest. (Afb. 9)

PERU:
50 Soles 1980; messing; ⌀ 28 mm; 9 gram.
100 Soles 1980; koper-nikkel; ⌀ 30 mm; 11,7 gram.
Het betreft hier twee nieuwe circulatiemunten. (Afb. 10 en 11)

POLEN:
50 Zlotych 1980; koper-nikkel; ⌀ 30,5 mm; 11,7 gram.
Nieuwe circulatiemunt met op de voorzijde de afbeelding van koning Kazimier I de Vernieuwer (1038-1058). (Afb. 12)

RUSLAND:
1 Roebel 1981; koper-nikkel; ⌀ 31 mm; 12,5 gram.
Nieuwe circulatiemunt ter herinnering aan het feit, dat 20 jaar geleden de eerste bemande ruimtevlucht door Juri Gagarin plaatsvond. (Afb. 13)

SINGAPORE:
10 Dollar 1981; nikkel; ⌀ 40,7 mm; 28 gram.
Herdenkingsmunt op het 'Jaar van de haan'. (Afb. 14)

THAILAND:
5 Baht 1980; koper-nikkel; ⌀ 30 mm; 12 gram.
10 Baht 1980; koper-nikkel; ⌀ 32 mm; 15 gram.
Circulatiemunten op de 80-ste verjaardag van de koningin-moeder, prinses Sri Sangwal. (Afb. 15 en 16)

5 Baht 1981; koper-nikkel; ⌀ 30 mm; 12 gram.
Circulatiemunt met de beeltenis van Rama VII. (Afb. 17)

5 Baht 1981; koper-nikkel; ⌀ 30,2 mm; 12 gram. Circulatiemunt met de beeltenis van Rama VI. (Afb. 18)

URUGUAY:
1 Peso 1980; koper-nikkel; ⌀ 24 mm; 6 gram.
5 Pesos 1980; koper-nikkel; ⌀ 26 mm; 8 gram.
Het betreft hier nieuwe circulatiemunten. (Afb. 19 en 20)

IJSLAND:
5 Aurar 1981; brons; ⌀ 15 mm; 1,45 gram.
10 Aurar 1981; brons; ⌀ 17 mm; 1,95 gram.
50 Aurar 1981; brons; ⌀ 19,5 mm; 2,95 gram.
1 Króna 1981; koper-nikkel; ⌀ 21,5 mm; 4,5 gram.
5 Krónur 1981; koper-nikkel; ⌀ 24,5 mm; 6,5 gram.
Nieuwe serie circulatiemunten, waarvan de waarde zich als 1:100 verhoudt tot de oude munten, die per 1 januari 1981 buiten omloop zijn gesteld. De aanmunting van de nieuwe serie werd verricht door de Britse Munt te Llantrisant. (Afb. 21 t/m 25)

ZWITSERLAND:
5 Francs 1981; koper-nikkel; ⌀ 31 mm; 13,2 gram.
Herdenkingsmunt op de overeenkomst van Stans ('Stanser Verkommnis') in 1481, die een burgeroorlog voorkwam en de toetreding van de kantons Freiburg en Solothurn tot de 'Eidgenossenschaft' mogelijk maakte. (Afb. 26)

aktualiteiten

Internationale Numismatische Commissie
De jaarlijkse vergadering van de Internationale Numismatische Commissie (CIN) vond op 6 en 7 mei 1981 plaats in het Koninklijk Penningkabinet te Stockholm. Alle leden van het bureau waren aanwezig.
Het verslag over 1980 werd goedgekeurd. Hierin waren mededelingen opgenomen over plannen en aktiviteiten, artikelen over de geschiedenis van de muntenkabinetten te Kopenhagen en Glasgow, en

een in memoriam voor twee overleden ereleden van de commissie: Irene Varoucha en Andreas Alföldi.
Het financieel overzicht over 1980/81 en de begroting voor 1981/82 werden goedgekeurd. Het bureau besloot aan twee projekten een subsidie te verlenen: de publikatie van de voordrachten van de numismatische sectie op het internationaal historisch congres in Bucarest, 1980, en de publicatie van het 'Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae'.
Tien nieuwe leden werden toegelaten, waarbij men met vreugde speciaal enkele leden in het Verre Oosten en in Afrika kon begroeten. De CIN telt nu 93 leden.
De publicatie van de akten van het Congres in Bern (1979) zal naar verwachting tegen het eind van 1981 verschijnen.
De voorzitter deed namens de organisatoren verslag van de voorbereidingen van het volgende numismatische congres, dat van 8 tot 12 september 1986 te Londen zal worden gehouden. Het organisatie-comité en de redactie van de 'Survey of Numismatic Research' hebben inmiddels hun werkzaamheden aangevangen.
Gesproken werd vervolgens over de CIN News Letter. In september en maart verschenen onder redactie van Herbert Cahn twee nummers. Mededelingen en manuscripten voor komende nummers dienen voor eind juli, resp. eind maart bij de redacteur te zijn ingeleverd.
Paul Naster deed verslag van de voortgang van het project: Sylloge Nummorum Graecorum; in verschillende landen zijn in het afgelopen jaar drie nieuwe delen verschenen; ook in het komende jaar zijn weer enkele delen te verwachten.
De uitgave van 'Coin Hoards' verloopt naar wens; Martin Price (Royal Numismatic Society) kon mededelen dat de internationale samenwerking voor dit projekt bevredigend verloopt en dat in de zomer van 1981 het verschijnen van deel VI te verwachten is.
Een brochure over de samenstelling van de commissie en over alle projekten en aktiviteiten zal weldra verschijnen; deze brochure kan door nieuwe leden en door alle geïnteresseerden bij het secretariaat worden aangevraagd.
Op uitnodiging van de vice-voorzitter dr. Istvan Gedai, werd besloten de volgende bestuursvergadering te houden eind mei 1982 te Boedapest.

agenda

7 november: St. Numismatica Beurs te Kampen in de Stadsgehoorzaal, Burgwal 84 van 11.00-17.00 uur.
15 november 1981: St. Numismatica Beurs te Weert in het Cultureel Centrum 'De Munt', Muntpassage 9 van 10.00-17.00 uur.
21 november 1981: St. Numismatica Beurs te Gouda, Zalencentrum 'Kunstmin', Boekkade 67 van 10.00-17.00 uur.
28-29 november 1981: St. Numismatica Beurs te Den Haag in de grote zaal van de Stationsrestauratie van het Centraal Station (vanuit de stationshal met de roltrap naar boven) van 10.00-17.00 uur.
9 december 1981: Veiling internationaal papiergeld te New York, in het Sheraton Centre Hotel, 7th AVE. (Regency Ballroom).
10 december 1981: Veiling antieke en middeleeuwse munten, te New York, in het Sheraton Centre Hotel, 7th AVE. (Regency Ballroom).
11-12 december 1981: Veiling buitenlandse munten, te New York, in het Sheraton Centre Hotel, 7th AVE. (Albert Hall).
11-13 december 1981: 10e Internationale numismatische bijeenkomst, te New York, in het Sheraton Centre Hotel, 7th AVE.
13 december 1981: Veiling Herdenkingsmedailles, te New York, in het Sheraton Centre Hotel, 7th AVE. (Regency Ballroom).
13 december 1981: St. Numismatica Beurs te Hilversum in de Weverszaal van het 'Het Hof van Holland', Kerkbrink 1 van 10.00-17.00 uur.
13 december 1981:Kleef, Duitsland, Munten- en Postzegelruildag, Stadthalle, 9.00-17.00 uur. Inl.: H. van Oss, Hasselt, Kalkarer Str. 39, D 4194 Bedburg-Hau, Tel. van Nederland: 09-49-2821-60435 (na 19.00 uur).

verenigings nieuws

Zeeland
De kring Zeeland vraagt de aandacht van alle munt- en penningverzamelaars voor het volgende. Sinds anderhalf jaar verzorgt deze kring naast de gewone convocatie ook een convocatie voor zijn blinde leden in Nederland en België. Deze in braille uitgegeven publicatie wordt tien maal per jaar aan de daarvoor ingeschreven leden toegestuurd. Een abonnement op dit blad, dat geheel pro deo wordt vervaardigd, kost slechts *f* 15,— per jaar. De kring wijst op de mogelijkheid van geschenkabonnementen. Omtrent deze braille uitgifte kan men contact opnemen met: Fam. T. H. P. Tas, Princehove 118, 4336 HE Middelburg.
De kring Zeeland verzamelt door middel van een goed gesloten grote fles met gleuf in het deksel, die bij iedere samenkomst op de bestuurstafel aanwezig is, goed voelbare munten ten bate van het blindeninstituut Henricus te Nijmegen. In 1980 konden ze op deze wijze ruim 380 munten aan de vrienden in dit instituut doen toekomen. Een idee voor andere kringen?

Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde
Najaarsvergadering op 26 september 1981 te Harderwijk.
Dr. D. A. Wittop Koning gaf een overzicht van de penningen die in het Munthuis te Harderwijk naast de

munten zijn geslagen van de zestiende eeuw tot in het begin van de negentiende eeuw.
In zijn lezing onderscheidde hij verschillende groepen penningen, zoals: triumfpenningen, rekenpenningen, penningen in relatie met de Academie van Harderwijk, penningen in opdracht van de Staten van Gelderland en de penningen die bij de verschillende muntbusopeningen zijn uitgereikt. Deze laatste groep penningen, die schitterend is uitgevoerd, komt eigenlijk alleen in Harderwijk voor. De spreker maakte in zijn betoog ruim gebruik van archiefstukken. De voordracht werd geïllustreerd met dia's.
Daarna schetste de heer Van der Vin de geschiedenis van het verzamelen van munten, penningen en gesneden stenen. Na een periode waarin deze objecten nog zuiver als rariteiten werden gezien begint met Petrarca het echte verzamelen van munten als historische documenten. Vanaf de 16e eeuw gaan ook de Nederlanden een belangrijke rol spelen in de internationale verzamelwoede. Hubert Goltzius uit Venlo bezocht tijdens enkele reizen ruim 950 verzamelingen in geheel Europa. In de 17e eeuw werd het verzamelen voornamelijk bepaald door de activiteiten van vorsten die in een onderlinge prestigeslag waren verwikkeld.
Spreker legde een relatie met het heden door middel van enkele instructies tot verwerving van munten, zoals die door Lodewijk XIV aan zijn ambassadeur in Turkije werden verstrekt. Veel van de toen gehanteerde criteria zijn nog steeds ten volle geldig. De lezing werd met een aantal dia's geïllustreerd.

Vereniging voor Penningkunst
Penning 1981. Jet Schepp.
Het Bestuur verwacht dat de penning dit jaar nog verzonden zal kunnen worden.

Penning 1982-I. Wien Cobbenhagen.
Een gegoten model werd het Bestuur op de Bestuursvergadering van 1 oktober 1981 getoond.

Aanvulling prijslijst (gepubliceerd in de 'Beeldenaar' februari 1978)
1980-I: vierkant met cirkel in hoek
Lysbeth Teding van Berkhout; 60 mm;
rood koper geslagen dubbel penning; *f* 75,—
1980-II: A bird in the hand is worth two in the bush
Th. A. M. van de Vathorst; 60 mm; G; *f* 57,50

Wegens taakherziening binnen het Bestuur werd de penningverzending overgenomen door:
Mevr. M. Kemper-Koel, Iepenlaan 8, 1741 TE Schagen; tel. 02240-13626
aan wie de leden van de Vereniging voortaan hun bestellingen gelieven op te geven.
Contributie 1981 (en voorgaande jaren).
Gelijktijdig met de oproep voor de Algemene Ledenvergadering zijn aan alle leden acceptgirokaarten verstuurd voor de contributie 1981.
Dringend verzoekt het Bestuur de leden, die nog niet tot betaling overgingen dit alsnog te doen. Ook hen die nog bedragen over voorgaande jaren moeten betalen wordt verzocht tot afdoening over te gaan. Het bespaart de Vereniging (en derzelver penningmeester) veel extra en onnodig werk.

M. Kemper-Koel

Kampen
Secr.: L. J. de Maar, Burgemeester van Engelenweg 17, 8271 AK IJsselmuiden
Bijeenkomst iedere eerste maandag in café-restaurant 'De Buitenwacht', Stationsplein 2, Kampen.

Oost-Nederland
Secretaris is thans: A. Rietdijk, Deventerweg 164, 7203 AT Zutphen, tel. 05750-13256
Agenda voor het komende seizoen:
29 september: lezing door dhr. Wientjes over opgravingen
27 oktober: lezing door W. J. A. de Jong over Romeinse munten
24 november: bijdragen eigen leden
26 januari: lezing door drs. J. Vinkenborg over Provinciale munten
23 februari: lezing door Dr. J. P. A. v. d. Vin over Griekse munten
maart: veiling met de num. kring Twente door de Fa. Schulman
27 april: onderlinge veiling.

boekbespreking

Austra Münzkatalog 1780-1982. Achtste druk. Wenen, 1981.

Prijscatalogus van munten, geslagen onder de keizers Leopold II, Franz II, Ferdinand I en Franz Joseph en ten tijde van de eerste en tweede Republiek, de daartussen liggende periode van de Tweede Wereldoorlog en de geallieerde bezetting. Alle munttypen zijn afgebeeld op 2/3 grootte onder vermelding van jaartallen van aanmunting, munttekens en prijzen in Duitse Marken. Een verklarende lijst van latijnse afkortingen en legenden, een verklaring van de meest gebruikte numismatische uitdrukkingen en korte historische inleidingen verlevendigen deze tot en met 1981 bijgewerkte catalogus.

v.d. W

Günter Schön: Kleiner deutscher Münzkatalog. Mit Liechtenstein, Österreich und Schweiz. Ab 1871. Elfde herziene en uitgebreide druk. München, 1981.

Prijscatalogus in pocketformaat met afbeeldingen van elke munttype onder vermelding van muntmetalen, jaartallenreeksen, oplagen, munttekens, prijsindicaties voor de kwaliteitsklasse 'prachtig' in Duitse Marken en v.w.b. de Duitse munten een verwijzing naar het standaardwerk 'Grosser deutscher Münzkatalog, 1800 bis heute' van Arnold/Küthmann/Steinhilber. De catalogus is tot en met 1981 bijgewerkt.

v.d. W

PUBLIC AND MAIL AUCTION SALE

December 11 and 12, 1981
at the
New York International
Numismatic Convention

The Frank Liveright Collection of Dutch and other Coins
including major rarities from many series.

Catalog and Prices Realized – 5 Dollars.

HENRY CHRISTENSEN INC.

P.O. BOX 1732
MADISON, NEW JERSEY 07940 USA
telephone: (201)-822-2242

Als je Nederlandse bankbiljetten wilt verzamelen, heb je een deskundig bankpartner nodig.

De herinnering aan Koning Willem 1 is vastgelegd op oude bankbiljetten. U treft een voorbeeld hierboven aan. Van Lanschot heeft dit biljet in huis. Maar ook papiergeld van 1914 tot 1947. In verschillende coupures. Wist u dat er bankbiljetten zijn met een nominale waarde van f 60,-, f 200,-, f 300,- en f 500,-? Van Lanschot heeft ze allemaal. Al voor f 50,- heeft u schitterend papiergeld van zo'n 40 jaar oud. Maar we hebben óók papiergeld van f 4000,-.

Het verzamelen van bankbiljetten is een kwestie van vertrouwen. En de mensen van de afdeling Oude Bankbiljetten van Van Lanschot weten er het fijne van. Zij zijn deskundig, adviseren u ter zake, en houden u graag op de hoogte van nieuwe ontwikkelingen.

Als u even belt of schrijft, sturen ze u gratis de nieuwste prijslijst toe.

F. van Lanschot Bankiers.
Sinds 1737. Hoge Steenweg 29,
5211 JN 's-Hertogenbosch.
Tel.: 073-15 32 45/15 33 59/15 34 60.
Viditel: 711.

F van Lanschot
Bankiers

Een goede vriend met geld.

NIEUWE PENNINGEN VAN DE KONINKLIJKE BEGEER

In samenwerking met
Panorama Mesdag:

Herdenkingspenning 100 jaar Panorama Mesdag

modelleur E. v.d. Boom
gepatineerd brons
afmeting 60 mm, geslagen
prijs: *f* 55,– poer stuk

Wijze van bestellen:
Door overmaking op gironummer 8580 t.n.v. Panorama Mesdag, onder vermelding van bestelkode **MES**, het gewenste aantal en het afleveradres.
N.B.: Zonder duidelijke vermelding van naam, adres en aantal, alsemde het juiste bedrag worden geen opdrachten aanvaard.

---

nr. 658
1e Vlucht space shuttle
modelleur: E. v.d. Boom
gepatineerd brons
afmeting: 50 mm, geslagen
prijs: *f* 50,– per stuk

nr. 659
Jaar van de gehandicapten
modelleur: E. v.d. Boom
gepatineerd brons
afmeting: 50 mm, geslagen
prijs: *f* 50,– per stuk

Bovengenoemde prijzen zijn inclusief 18% BTW en handelingskosten.

PRIJSWIJZIGINGEN VOORBEHOUDEN

Wijze van bestellen:
Door overschrijving of storting op **AMROBANK nr. 414004582**, of op **POSTGIRO nr. 1540783**, t.n.v. Koninklijke Begeer B.V., postbus 5, 2250 AA Voorschoten, onder vermelding van de **bestelnummers**, het gewenste **aantal** en het **afleveradres**

KONINKLIJKE BEGEER B.V., POSTBUS 5, 2250 AA VOORSCHOTEN
Tel. 01717-4500 tst. 30, Telex nr 39438 DCWKB